

B. S. QALMURATOV, N. D. BEGLENOV, U.A. OTEEV

TURIZMDE ISBILERMENLIK

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIM, ILIM
HÁM INNOVACIYALAR MINISTRLOGI**

**BERDAQ ATÍNDAĞÍ QARAQALPAQ MÁMLEKETLIK
UNIVERSITETI**

B. S. Qalmuratov, N. D. Beglenov, U.A. Oteev

TURIZMDE ISBILERMENLIK

**610 10400 Turizm (xızmet baǵdarları boyınsha) bakalavr
talim baǵdarları studentleri ushın**

ОҚІWLІҚ

**Tashkent
“METHODIST NASHRIYOTI”
2023**

UDK : 379.85
BBK: 75.81
Q81

Qalmuratov B.S.

**Turizmde isbilermenlik. / Beglenov N. D., Oteev U.A. /.
Oqıwlıq. – Tashkent: "METHODIST NASHRIYOTI", 2023, 256 b.**

Usı oqıwlıqta turizmde isbilermenliktiń ulıwma sıpatlaması hám metodologiyalıq tiykarları, rawajlanıwı hám infrastrukturası, turizmniń ekonomikalıq tábiyatı hám tiykarǵı koncepciyaları, turizmde isbilermenlik háreketi hám onıń túrleri, turistlik firmanın strategiyası, turizm hám isbilermenlik processin basqarıw, turizmde isbilermenlikti shólkemlestiriwde xalıq-aralıq tájiriybeler úyrenilgen.

Oqıwlıq joqarı tálim orınlarınıń studentleri, magistrları, izertlewshi, professor-oqıtıwshılarına arnalǵan. Sonıń menen birge usı oqıwlıqtan turizm tarawındaǵı isbilermenlik penen qızıǵıwshılar paydalanıwı múmkin.

Pikir bildiriwshiler:

A.N.Norchaev Tashkent mámleketlik ekonomika universiteti professorı, ekonomika ilimleri doktori

Q.P.Xalmuraov Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, «Finanslar» kafedrası docenti, PhD

Oqıwlıq Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Keńesiniń 2023-jıl 2-fevral kúni 5/5.4-sanlı bayanlaması menen maqullangan hám baspaǵa usınıldı.

Ózbekstan respublikası joqarı bilim, ilim hám innovaciýalar ministrliginiń 2023-jıl 17-iyuldaǵı 314-sanlı buyırǵına muwapıq oqıwlıq sıpatında baspadan shıǵarıwǵa ruxsat berilgen.

ISBN 978-9910-745-27-0

© **Qalmuratov B.S., 2023.**

© **"METHODIST NASHRIYOTI", 2023.**

KIRISIW

Hár qanday mámlekette turizmniń rawajlanıwı, eń dáslep, turizm tarawı ushın qolaylı jaǵdaylardıń jaratılǵanlıǵı, aymaqlıq jaqtan qorǵalǵanlıǵı, turizm infrastrukturasınıń rawajlanıw dárejesine baylanıslı. Bul bolsa usı tarawǵa iri investiciyalardı tartıwdıń zárúrligin bildiredi. Sonıń menen birge turizmniń rawajlanıwı ekonomikanıń basqa tarmaqları, sonıń ishinde biznes hám isbilermenlik penen tıǵız baylanıslı.

Turizm–ekonomikanıń joqarı dáramat keltiretuǵın hám jedel rawajlanıp atırǵan tarmaqlarınıń birinen esaplanaladı. Sonıń menen birge, bul tarmaq dún`yadaǵı mámleketler hám xalıqlardıń mádeniyat tarawında ózine tán wazıypanı orınlamaqta. Dún`ya júzilik sayaxat tarawında turizmnen alınatuǵın dáramat avtomobil` óndirisi, neft` hám gaz sanaatınan keyin úshinshi orındı iyeleydi.

Turizm tarawı, turizm shólkemleri, turistlerge usınıs etiletuǵın orınlar, miymanxanalar, awqatlanıw tarmaqları, transportlar, jollar hám turizm boyınsha qanıgelerdi óz ishine qamtıp aladı. Házirgi waqıtta respublikamızda turizm tarawın dún`ya-júzilik standartlarǵa juwap beretuǵın jaǵdayǵa alıp keliw dáwir talabı bolıp esaplanadı. Turizm tarawı ekonomikalıq yamasa siyasiy sistemanı quramalıq bólimlerge ajratıp, járdemshi, boysınıwshi xarakterge iye hám ulıwmalıq sistemanıń bir tegis islewin támiyinlewge xızmet etedi.

Házirgi ekonomikalıq reformalar processinde turizm tarawınıń rawajlanıwı bazar ekonomikasınıń qalıplesiwinde úlken áhmiyetke iye. Ózbekstan Respublikasında turizm tarawın rawajlandırıw hám onıń ishki ónimdegi úlesin joqarılatıw maqsetinde tiyisli ilajlar iske asırıлмақта, atap aytqanda Respublikada turizm tarawın rawajlandırıw boyınsha 2019-jıl 18-iyulda ÓRN-549-san menen "Ózbekstan Respublikasınıń turizm haqqında" ǵı nızamı, 2020-jılı 10-iyulda «Ózbekstan Respublikasında turizm tarawın tiklew hám rawajlandırıw ushın qolaylı jaǵdaylardı jaratıw ilajları haqqında» ǵı 433-sanlı Ministrler Kabinetiniń qararı hám basqada turizmdı rawajlandırıw boyınsha, sonıń menen birge isbilermenlik háreketin tártipke salıwdıń anıq maqsetin hám shegeraların belgilew,

isbilermenlik sub'ektlari tárepinen taza ónim hám xızmet túrlerin engiziw ushın qolaylı jaǵdaylardı jaratıw arqalı, olardı tártipke salıwdıń júgin azaytıw, sonday-aq, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2022-jıl 28-yanvar'daǵı "2022-2026-jıllarǵa arnalǵan Jańa Ózbekstannıń háreketler strategiyası haqqında"ǵı PP-60-sanlı Pármanınıń orınlanıwın támiyinlew maqsetinde 2022- jıl 9- noyabrde "Isbilermenlikti mámleket tárepinen tártipke salıwdı ápiwayılastırıw ilajları haqqında PF-244 sanlı Prezident Pármanı hám basqada bir qatar huqıqıy normativ hújjetler qabıl etildi.

Ózbekstanda turizm tarawında isbilermenlik háreketin rawajlandırıw ushın alǵa qoyılǵan tiykarǵı wazıypalardıń biri turizm baǵdarı boyınsha kadrlar tayarlawǵa itibar qaratıw máselesi aktual` bolıp qalmaqta. Turizm tarawında reformalardı iske asırıw hám modernizatsiyalawdı bunnan bılayda tereńlestiriw, onıń kólemin keńeytiw menen baylanıslı máselelerdiń teoriyalıq hám ámeliy táreplerin úyreniwde "Turizmde isbilermenlik" oqıwlıǵı ayırıqsha áhmiyetke iye.

Bul oqıwlıq studentlerde zamanagóy turizm bazarınıń háreket etiwı hám rawajlanıwı, turizmde isbilermenlik háreketiniń jedellesiwı, turizm tarawında firmalardıń shólkemlestiriliwinde shet el tájiriybesinen paydalanıwdıń teoriyalıq hám ámeliy táreplerin hámde turizm bazarı sub'ektleriniń ekonomikalıq háreketin úyreniw boyınsha túsinik, bilim hám kónlikpelerdi payda etiwden ibarat.

Bul oqıwlıq 17 baptan ibarat bolıp, turizmde isbilermenlikti shólkemlestiriw boyınsha teoriyalıq hám ámeliy bilimlerde óz ishine aladı.

Bul oqıwlıq «Turizmde isbilermenlik» pání oqıw kursın iske asırıw ushın arnalǵan bolıp, turizm baǵdarında tálim alıp atırǵan studentler ushın pán haqqındaǵı teoriyalıq túsiniklerge iye bolıw hám onıń áhmiyetin túsiniwge járdem beredi.

1-BAP. "TURIZMDE ISBILERMENLIK" PÁNINIŇ MAZMUNI, MAQSETI HÁM WAZIYPALARI

	Jobası
1.1. Isbilermenlik	túsinikleri hám klassikalıq isbilermenlik
1.2. Kishi biznes hám isbilermenlik	xızmetiniń ekonomikalıq, sociallıq hám huqıqıy tiykarları
1.3. Turizmde isbilermenlik	háreketiniń túrleri
1.4. Turizmde innovaciyalıq xızmetti	rawajlandırıwdıń maqset hám wazıypaları

1.1. Isbilermenlik túsinikleri hám klassikalıq isbilermenlik

Bazar qatnasıqları jaǵdayında ekonomikanı rawajlandırıwdıń tiykarǵı faktorlarınan biri isbilermenlik xızmetin rawajlandırıw bolıp esaplanadı.

Olay bolsa, «isbilermen», «isbilermenlik» túsinikleri qanday mazmunǵa iye hám neni ańlatadı?

Bul túsiniklerdi házirgi mánisinde birinshi bolıp XVII ásirniń aqırı hám XVIII ásirniń baslarında inglis ekonomisti Richard Kantilon qollanǵan edi. Onıń pikirinshe, isbilermen táwekelshilik penen xızmet kórsetiwshi insan. Keyin ala, XVIII ásirniń aqırı hám XIX ásirniń basında belgili francuz ekonomisti J.B.Sey (1767-1832 j.j) «Siyasiy ekonomiya» kitabında (1803 j.) isbilermenlik xızmeti óndiristiń tiykarǵı úsh faktorları - jer, kapital, miynetniń bir pútinligi dep táriyiplegen edi. J.B.Seydiń pikirinshe, isbilermen alǵan dáramat onıń miyneti, óndiristi shólkemlestirgenligi, ónimdi óz waqtında satqanlıǵı ushın berilgen sıylıqtan ibarat. Isbilermen táwekelshilik etip, qandayda bir ónim jetistiriwdi hám de xızmet kórsetiwdi óz juwapkershiligine aladı.

Inglis ekonomist alımları A. Smit (1723-1790 j.j.) hám D.Rikardo (1772-1823 j.j) ekonomikanı ózin-óz muwapıqlastırıwshı mexanizm dep qabıl etken. A.Smittiń pikirinshe, isbilermen - kapital iyesi. Ol belgili bir kommerciyalıq ideyanı iske asırıp, dáramat alıw ushın

táwekelshilik penen jumıs baslaydı, sebebi kapitaldı qandayda bir tarawǵa jumsaw barlıq waqıtta táwekelshilik penen baylanıslı. Isbilermenlikten alınǵan dáramat, A.Smittiń pikirinshe, jeke táwekelshilik ushın alınǵan sıylıq. Isbilermen óndiristi ózi jobalastıradı, shólkemlestiredi, óndiristiń nátiyjelerine iyelik etedi. Bul jumıslar, óz gezeginde, bazar sisteması menen baylanıslı. XIX-XX ásirler shegaralarında isbilermenlik institutınıń áhmiyeti hám rolin kópshilik túsine basladı. Francuz ekonomisti Andre Marshall (1907-1968 jj.) birinshi bolıp óndiristiń úsh faktorına (jer, kapital, miynet) tórtinshi faktor – shólkemlestiriwshilik faktorın qostı. Sol waqıttan baslap isbilermenlik túsiniǵı hám sol tarawda alıp barılatuǵın jumıs hám **xızmetlerdiń kólemi keńeyip barmaqta.**

Amerikalı ekonomist J.B.Klark (1847-1938 jj.) J.B.Seydiń «úshlik formulasına» biraz ózgerisler kirgizdi. Onıń pikirinshe, óndiriste barlıq waqıtta tórt faktor qatnasadı:

- 1) kapital;
- 2) óndiris ásbapları hám jer;
- 3) isbilermenlik xızmeti;
- 4) xızmetkerdiń (jumıstı orınlawshı) miyneti (jumısshı kúshi).

Belgili amerikalı ekonomist Y. Shumpeter (1883-1950 jj.) óziniń «Ekonomikalıq rawajlanıw teoriiyası»¹ kitabında, isbilermendini novator (jańalıq jaratıwshı adam) dep táriyilegen. Inglis professorı A.Xoskin bolsa «jumıstı óziniń esabınan alıp barıwshı, biznesti basqarıw menen shuǵıllanıwshı hám kerekli qurallar menen támiyinlew ushın jeke juwapkershilikke iye, qarardı ǵárezsiz (óz betinshe) qabil etiwshı insan, jeke tártiptegi isbilermen boladı»², - dep túsindiredi.

Búgingi kúnde isbilermenlik teoriiyasın rawajlandırıwdıń tórt basqısı bar.

XVIII ásirde-aq júzege kelgen birinshi basqış – isbilermenlik qáwip-qáterin ózine alıw, basqasha aytqanda, táwekelshilik penen baylanıslı. Isbilermenliktiń ekinshi basqısı bolsa innovaciya processı menen baylanıslı.

Isbilermenliktiń júzege keliwiniń úshinshi basqısı

isbilermenliktiń ayrıqsha jeke belgileri: ekonomikalıq hám sociallıq jaǵdaydıń ózgeriwinde tuwrı jol taba biliw qábileti, basqarıw qararların tańlaw hám qabil etiwde óz betinshelek, basqarıw qábiletleriniń tolıq payda bolıwı menen xarakterlenedi.

Isbilermenlik teoriiyasınıń rawajlanıwındaǵı házirgi basqıştı tórtinshi basqışqa kirgiziw múmkin. Solay etip, isbilermenlik – bul ekonomikalıq xáreketiń ayrıqsha túri bolıp, onıń tiykarında óz betinshe baslamashılıq, juwapkershilik, isbilermenlik ideyasına tiykarlanǵan, payda alıwǵa baǵdarlanǵan, maqsetke muwapıq xızmet bolıp esaplanadı. Isbilermenlik, ekonomikalıq aktivliktiń ayrıqsha túri bolıp, onıń baslanǵısh basqısı, ádette, pikirlew xızmeti yamasa onıń nátiyjesi menen baylanıslı boladı. Isbilermenlik jańalıq jaratıw, tovar islep shıǵarıw kólemin ózgertiw yamasa kárxananı (sonıń ishinde, kishi kárxananı) shólkemlestiriw tarawında dóretiwshiliktiń bar ekenligi menen xarakterlenedi. Mine usı dóretiwshilik Y.Shumpeter pikirine tiykarlanıp, isbilermenge basqalar itibar bermegen hám bilmegen jumıslarǵa itibar berip, xızmet júrgiziw imkaniyatın beredi.

Isbilermenliktiń jáne bir áhmiyetli belgisi óndiris processinde jańa ideyalardıń iske asırılıwı bazar tárepinen qalay qabil etiliwin aldın-ala kórip biliw qábiletinde payda boladı. Kóplegen izertlewshiler jámiyette isbilermenlik penen shuǵıllanıwshılardıń sanı kóbeyip baratırǵanlıǵın tastıyıqlaydı. Maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, óz betinshe xızmet júrgiziwshı xalıqtıń 8-10 % bólegi isbilermenlik penen shuǵıllanıwı múmkin. Isbilermenlik hár qanday basqa kásip sıyaqlı isbilermenlik belgilerin talap etedi.

Isbilermen adamnan, dáslep, ózine hám óziniń qábiletine isenim talap etiledi. Ózine, óz kúshine isenbeytuǵın insan tek isbilermenlikke emes, al hár qanday tarawda da jumıstı aqırına shekem alıp barıwǵa qábiletli (ılayıq) emes.

Hár qanday xızmetten kútiletuǵın nátiyje insanǵa, dáslep onıń miynet etiw mádeniyatınıń dárejesine baylanıslı boladı. Mısalı, Yaponlar ózleriniń «ekonomikalıq tańqalarlıqları» tiykarında tek ilim, ilimiy-texnikalıq hám texnologiyalıq jetiskenlikler emes, al miynet mádeniyatınıń ózgeriwi jatqanlıǵın tastıyıqlaydı. Yaponiya ekspertleriniń pikirine muwapıq, buniń ushın Yapon húkimetine 30 jıl kerek bolǵan. Isbilermenlik xızmetin iske asırıw belgilengen

¹ Й. Шумпетер. Теория экономического развития. М., 1982.

² А.Хоскин. Курс предпринимательства. М., 1993, 23-бет.

táwekelshilik penen jumıs baslaydı, sebebi kapitaldı qandayda bir tarawğa jumsaw barlıq waqıtta táwekelshilik penen baylanıslı. Isbilermenlikten alınğan dáramat, A.Smittiń pikirinshe, jeke táwekelshilik ushın alınğan sıylıq. Isbilermen óndiristi ózi jobalastıradı, shólkemlestiredi, óndiristiń nátiyjelerine iyelik etedi. Bul jumıslar, óz gezeginde, bazar sisteması menen baylanıslı. XIX-XX ásirler shegaralarında isbilermenlik institutınıń áhmiyeti hám rolin kópshilik túsine basladı. Francuz ekonomisti Andre Marshall (1907-1968 jj.) birinshi bolıp óndiristiń úsh faktorına (jer, kapital, miynet) tórtinshi faktor – shólkemlestiriwshilik faktorın qostı. Sol waqıttan baslap isbilermenlik túsiniği hám sol tarawda alıp barılatuǵın jumıs hám xızmetlerdiń kólemi keńeyip barmaqta.

Amerikalı ekonomist J.B.Klark (1847-1938 jj.) J.B.Seydiń «úshlik formulasına» biraz ózgerisler kirgizdi. Onıń pikirinshe, óndiriste barlıq waqıtta tórt faktor qatnasadı:

- 1) kapital;
- 2) óndiris ásbapları hám jer;
- 3) isbilermenlik xızmeti;
- 4) xızmetkerdiń (jumıstı orınlawshı) miynet (jumısshı kúshi).

Belgili amerikalı ekonomist Y. Shumpeter (1883-1950 jj.) óziniń «Ekonomikalıq rawajlanıw teoriiyası»¹ kitabında, isbilermendini novator (jańalıq jaratıwshı adam) dep táriyiplegen. Inglis professorı A.Xoskin bolsa «jumıstı óziniń esabınan alıp barıwshı, biznesti basqarıw menen shuǵıllanıwshı hám kerekli qurallar menen támiyinlew ushın jeke juwapkershilikke iye, qarardı gárezsiz (óz betinshe) qabıl etiwshı insan, jeke tártiptegi isbilermen boladı»², - dep túsindiredi.

Búgingi kúnde isbilermenlik teoriiyasın rawajlandırıwdıń tórt basqısı bar.

XVIII ásirde-aq júzege kelgen birinshi basqış – isbilermenlik qawıp-qáterin ózine alıw, basqasha aytqanda, táwekelshilik penen baylanıslı. Isbilermenliktiń ekinshi basqısı bolsa innovaciya processini menen baylanıslı.

Isbilermenliktiń júzege keliwiniń úshinshi basqısı

isbilermenliktiń ayrıqsha jeke belgileri: ekonomikalıq hám socialıq jaǵdaydıń ózgeriwinde tuwrı jol taba biliw qábileti, basqarıw qararların tańlaw hám qabıl etiwde óz betinshelik, basqarıw qábiletleriniń tolıq payda bolıwı menen xarakterlenedi.

Isbilermenlik teoriiyasınıń rawajlanıwındaǵı házirgi basqıştı tórtinshi basqışqa kirgiziw múmkin. Solay etip, isbilermenlik – bul ekonomikalıq xáreketiń ayrıqsha túri bolıp, onıń tiykarında óz betinshe baslamashılıq, juwapkershilik, isbilermenlik ideyasına tiykarlanǵan, payda alıwğa baǵdarlanǵan, maqsetke muwapıq xızmet bolıp esaplanadı. Isbilermenlik, ekonomikalıq aktivliktiń ayrıqsha túri bolıp, onıń baslanǵısh basqısı, ádette, pikirlew xızmeti yamasa onıń nátiyjesi menen baylanıslı boladı. Isbilermenlik jańalıq jaratıw, tovar islep shıǵarıw kólemin ózgertiw yamasa kárxanani (sonıń ishinde, kishi kárxanani) shólkemlestiriw tarawında dóretiwshiliktiń bar ekenligi menen xarakterlenedi. Mine usı dóretiwshilik Y.Shumpeter pikirine tiykarlanıp, isbilermenge basqalar itibar bermegen hám bilmegen jumıslarǵa itibar berip, xızmet júrgiziw imkaniyatın beredi.

Isbilermenliktiń jáne bir áhmiyetli belgisi óndiris processinde jańa ideyalardıń iske asırıwı bazar tárepinen qalay qabıl etiliwin aldın-ala kórip biliw qábiletinde payda boladı. Kóplegen izertlewshiler jámiyette isbilermenlik penen shuǵıllanıwshılardıń sanı kóbeyip baratırǵanlıǵın tastıyıqlaydı. Maǵlımatlarǵa qaraǵanda, óz betinshe xızmet júrgiziwshı xalıqtıń 8-10 % bólegi isbilermenlik penen shuǵıllanıwı múmkin. Isbilermenlik hár qanday basqa kásip sıyaqlı isbilermenlik belgilerin talap etedi.

Isbilermen adamnan, dáslep, ózine hám óziniń qábiletine isenim talap etiledi. Ózine, óz kúshine isenbeytuǵın insan tek isbilermenlikke emes, al hár qanday tarawda da jumıstı aqırına shekem alıp barıwǵa qábiletli (ılayıq) emes.

Hár qanday xızmetten kútiletuǵın nátiyje insanǵa, dáslep onıń miynet etiw mádeniyatınıń dárejesine baylanıslı boladı. Mısalı, Yaponlar ózleriniń «ekonomikalıq tańqalarlıqları» tiykarında tek ilim, ilimiy-texnikalıq hám texnologiyalıq jetiskenlikler emes, al miynet mádeniyatınıń ózgeriwı jatqanlıǵın tastıyıqlaydı. Yaponiya ekspertleriniń pikirine muwapıq, bunıń ushın Yapon húkimetine 30 jıl kerek bolǵan. Isbilermenlik xızmetin iske asırıw belgilengen

¹ Й. Шумпетер. Теория экономического развития. М., 1982.

² А.Хоскин. Курс предпринимательства. М., 1993, 23-бет.

dárejede isbilermennin motivlesiwine (mápdar bolıwına) baylanıslı. Qarar qabil etiw, juwappershilikti óz moynına alıw sıyaqlı funkciyalar isbilermenlikti basqarıw xızmeti menen baylanıstıradı. Sonlıqtan da isbilermenlikti menedjerden ajıratıw zárúr. Olardıń hár biri ózine tán funkciyaları orınladı. Bir tárepten isbilermenlik xızmetiniń mazmunı basqarıw xızmetinen keńirek bolsa, basqa tárepten hár bir isbilermen de menedjmenttiń funkciyaların orınlamaydı. Menedjment tiykarlarına baǵıshlangan kitapta bul haqqında jaqsı pikir bildirilgen: «Jeke táwekelshilik, finanslıq imkaniyatqa bolǵan qatnasıq, tınımsız miynet etiw sıyaqlı ózgesheliklerge iye bolǵan isbilermen rawajlanıp baratırǵan kárxananı basqarıp ketedi, degen gáp emes»³.

«**Isbilermenlik**» túsinigi isbilermennin enciklopediyalıq sózliginde tómendegishe táriyiplenedi:

Isbilermenlik – (ingl. enterprise) jeke dáramat, payda alıwǵa qaratılǵan puqaralardıń ǵárezsiz xızmeti. Bul xızmet óziniń atınan, óziniń menshik juwappershiligi hám yuridikalıq táreptiń yuridikalıq juwappershiligi tiykarında iske asırıladı. Isbilermen (fran. entrepreneur) nızam tárepinen qadaǵan etilmegen barlıq xojalıq xızmeti, atap aytqanda, dáldálshılıq, satıw, satıp alıw, másláhát beriw, hár qıylı xızmetlerdi kórsetiw, bahalı qaǵazlar menen jumıs júrgiziw menen shuǵıllanıwı múmkin.

Isbilermenlik jeke hám jámiyetlik paydalarǵı gózlegen túrde dáramat alıw ushın jumshalıp atırǵan qarǵı menen baylanıslı xızmet bolıp esaplanadı. Isbilermenlikke berilgen bul anıqlama tolıqlıǵı menen basqalarınan ajıralıp turadı. Bul anıqlamada isbilermenlik tek belgili bir xızmet penen shuǵıllanıw emes, al tikkeley xızmet kórsetiwden ibarat ekenligi keltirilgen. Isbilermenlikke berilgen bir qatar anıqlamalarda eń áhmiyetli jaǵday, yaǵnıy jeke dáramat penen jámiyetlik dáramattıń bir pútinlik ózgesheligi kórsetilmegen.

Juwmawqlastırıp aytatuǵın bolsaq, isbilermenliktiń áhmiyetli belgilerine tómendegiler kiredi:

- xojalıq xızmetin alıp barıp atırǵan sub'ektlerdiń ǵárezsizligi hám erkinligi. Huqıqıy normalar shegarasında hár bir isbilermen

hár qıylı másele boyınsha óz betinshe qarar qabil etiwı múmkin;

- ekonomikalıq mápdarlıq. Isbilermenliktiń tiykarǵı maqseti maksimal dárejede dáramat alıwdı gózlep, jámiyetlik rawajlanıwǵa da óziniń úlesin qosıwdan ibarat;

- xojalıq táwekelshiligi hám juwappershilik. Hár qanday esap-sanaqta da anıq emeslik hám táwekelshilik bolıwı múmkin.

1.2. Isbilermenlikti rawajlandırıwdıń ekonomikalıq, sociallıq hám huqıqıy tiykarları

Isbilermenlikti qalıplestiriw ushın ekonomikalıq, sociallıq, huqıqıy hám basqa da tiyisli jaǵdaylar jaratılıwı kerek. Ekonomikalıq jaǵdaylarǵa tómendegiler kiredi: tovar hám xızmetlerge bolǵan talap hám usınıs; qarıydardıń satıp alıwı ushın tovar túrleriniń bar ekenligi; qarıydardıń satıp alıwı ushın kerek bolǵan pul kóleminiń bar ekenligi; jumısshılardıń miynet haqısı, yaǵnıy satıp alıw imkaniyatına tásir kórsetiwshi jumıs orınlarınıń, jumıs kúshleriniń artıqshalıǵı yamasa jetispewshiligi.

Isbilermenliktiń qalıplesiwi ekonomikalıq hám sociallıq jaǵday menen tıǵız baylanıslı. Isbilermenliktiń qalıplesiwiniń ekonomikalıq jaǵdayına sociallıq jaǵday jaqın turadı. Sociallıq jaǵday, dáslep, qarıydarlardıń talǵamı hám modaǵa juwap bere alatuǵın tovar hám xızmetlerdi satıp alıwǵa umtılwı menen belgilenedi. Hár qıylı basqıshlarda usı talap ózgerip turıwı múmkin. Buǵan social-mádeniy ortalıqqa baylanıslı bolǵan etikalıq hám diniy normalar kúshli tásir kórsetedi. Usı normalar qarıydarlardıń turmıs tárizine hám sol arqalı tovar hám xızmetlerge bolǵan talabına tikkeley tásir etedi. Sociallıq jaǵday insannıń jumısqa bolǵan qatnasına óziniń tásinin tiygizedi, bul bolsa, óz gezeginde, biznestiń usınıs etip atırǵan xızmet haqınıń muǵdarına, miynet jaǵdayına bolǵan qatnasıǵına tásir etedi.

Isbilermenlik xızmetiniń qalıplesiwinde isbilermen kadrlardı tayarlaw, qayta tayarlaw, qanıgeligin arttırıw máselelerin sheshiw ayrıqsha áhmiyetke iye. Bunıń ushın isbilermenlik xızmetin alıp barıwdıń zamanagóy usılların úyreniwdi shólkemlestiriw, kadrlardı oqıtıw hám qayta oqıtıw, olardı rawajlangan mámleketlerge qanıgeligin arttırıw ushın jiberiw, isbilermenlerdi

³ М.Х. Мескон, М.Альберт, Ф.Хедуори. Основы менеджмента. М., 1992.44-бет.

oqitiw ushın oqitiwshılardı tayarlaw hám qayta tayarlaw jumısların shólkemlestiriw, isbilermenlik sektori ushın kadrlardı tańlaw boyınsha másláhát orayların ashıw kerek.

Hár bir isbilermenlik xızmeti tiyisli huqıqiy ortalıqta iske asırıladı. Sonlıqtan tiyisli huqıqiy jaǵdaydı jaratıw úlken áhmiyetke iye. Bul birinshi gezekte isbilermenlik xızmetin tártipke keltiriwshi pármanlar hám isbilermenlikti rawajlandırıw ushın qolaylı jaǵday jaratıp beriwshi nızamlardıń bar ekenligi, yaǵnıy kárxanalardıń dizimnen ótiw processiniń qısqa hám ápiwayı bolıwı; isbilermenlikti mámleketlik byurokratizmnen qorǵaw; salıq nızamshılıǵın jetilistiriw; Ózbekstan hám shet el isbilermenleriniń birge islesiwın rawajlandırıwdan ibarat. Sonıń menen birge buǵan kishi isbilermenlik háreketlerine járdem beriwshi aymaqlıq oraylardı jetilistiriw, statistika forması hám esap-sanaqlardı jetilistiriw kiredi. Házirgi waqıtta Ózbekstan Respublikasında turizmniń milliy modelin qalıplestiriw processı iske asırılmaqta. Bul modelde atap ótiliwinshé mámlekette rawajlandırılıp atırǵan turizm bazarı basqa hár qanday bazarlar sıyaqlı mámlekettiń sociallıq-siyasiy hám ekonomikasına tásir kórsetedi. Ol mámleketler ortasındaǵı birge islesiwdi rawajlandırıw, investiciya hám kapital aǵımın támiyinlewdiń dárejelerin anıqlawda áhmiyetli qural bolıp esaplanadı. Bazar ekonomikası rawajlangan mámleketlerde, tiykarınan, jeke hám kommerciyalıq kompaniyalar turistlerge xızmet kórsetedi. Biraq, hár qanday jaǵdayda da mámleket optimal ekonomikalıq hám huqıqiy tiykardı támiyinlegende ǵana turizm rawajlanıwı múmkin. Egerde mámleket kásiplik tayarlıq máseleleri, tábiyǵıy hám mádeniy ortalıqtı qorǵaw, axborot – reklama jumısları hám rásmiyatshılıqtı ápiwayılastırıw menen shuǵıllanbasa, turizm kútilgenindey rawajlana almaydı. Bunda mámleket tárepinen turizmdi rawajlandırıw, turistik xızmetler bazarın qalıplestiriw, ekonomikalıq jaqtan tártiplestiriw usılları hám mexanizmlerin qaytadan reformalastırıw, turizmniń shólkemlestiriwshilik basqarıw sistemaların jetilistiriw, onıń eksport potencionın joqarılátıw hám eń tiykarǵısı shet el investiciyaların tartıw sıyaqlı tiyisli metodikalıq hám ámeliy jumıslardı iske asırıw úlken áhmiyetke iye boladı.

1.3 Turizmde isbilermenlik háreketiniń túrleri

Hár qanday isbilermenlik málim bir aymaqta: mámleket, wálayat, qala yamasa awıl kóleminde alıp barıladı. Isbilermenlik xızmetin nátiyjeli alıp barıw ushın málim bir isshi ortalıǵı bolıwı kerek.

Bunday ortalıq ayırım aymaqlar sheńberinde birlesip, ózinde isbilermenlik funkciyaların iske asırıwdı sáwlelendiredi. Ulıwmalıq jaǵdayda isbilermenlik ortalıǵı tiykarınan tómendegi tórt faktor: huqıqiy, siyasiy, sociallıq hám ekonomikalıq faktorlardıń óz-ara baylanışılıǵı nátiyjesinde iske asırıladı. Joqarıda keltirilip ótilgen faktorlardan huqıqiy faktor tiykarǵı faktordan esaplanadı, sebebi isbilermenlik xızmetin alıp barıw ushın isbilermenlik ortalıǵında iske asırılıwı múmkin bolǵan oyınlar qaǵıydasın kórsetip beredi. Ulıwma alǵanda huqıqiy faktor – isbilermenlik xızmetin júrgiziwdegi barlıq nızamlar (salıq, jer, miynet qatnasıqları) hám kórsetpeler kompleksi bolıp, isbilermenlik xızmetin tártipke saladı hámde isbilermenniń ekonomikalıq processtegi basqa sub'ektler menen qatnasıqların birlestiredi. Siyasiy faktor isbilermenlik processinde bolıp atırǵan barlıq hádiyselerge mámlekettiń qatnasın hám olarǵa mámlekettiń tásin belgilep beredi. Mámlekettiń isbilermen xızmetine qanday dárejede tásir kórsetiwı yamasa aralasıwı kerekligi de siyasiy faktor túsiniǵine kiredi. Hár bir mámlekette isbilermenliktiń rawajlanıwına ondaǵı siyasiy sistemaniń turaqlılıǵı úlken tásir kórsetedi. Eger siyasiy sistema turaqlı bolmasa, isbilermenler úlken investiciyalardı tartpastan joqarı dárejedegi payda alıw maqsetinde kishi múddetke mólsherlengen túrli operaciyalardı iske asırıwǵa háreket etedi. Siyasiy jaǵdaydıń turaqlılıǵı isbilermenge óz xızmetin strategiyalıq jaqtan joybarlaw, yaǵnıy uzaq múddetke mólsherlengen jumıslardı iske asırıw múmkinshiligin beredi.

Sociallıq faktor basqalarǵa salıstırǵanda óziniń quramı boyınsha bir qansha quramalı esaplanadı. Sonlıqtan da onıń quramı kóplegen elementlerden quraladı. Eger isbilermen olardı itibarǵa almasa, keleshekte unamsız nátiyjelerge alıp keliwı múmkin. Tómendegiler bul faktordıń tiykarǵı elementleri bolıp esaplanadı:

- jámiyettegi ideologiyanın jaǵdayı;
- milliy úrip-ádetler;
- millettiń mádeniy hám turmıslıq úrip-ádetleri;
- átiraptaǵı adamlardıń isbilermen hám isbilermenlik xızmetine bolǵan qatnasıǵı;
- mámlekettiń isbilermen hám isbilermenlik xızmetine bolǵan qatnasıǵı.

Ekonomikalıq faktor bazardaǵı básekinı hám bahanıń jaǵdayın ózinde sáwlelendiredi. Baha sisteması, óz gezeginde, bahalardıń dárejesi, óndiris processine isbilermen tárepinen tartılıp atırǵan óndiris faktorları, jumıssı kúshi, kredit stavkasınıń muǵdarı hámde salıq hám májbúriy tólemlerdi óz ishine aladı. Bunda bazardaǵı báseki jaǵdayları sapa hám muǵdarı boyınsha analizlenedi.

Isbilermenlik ortalıǵın qalıplestiriw basqarılutugın process. Isbilermenlik ortalıǵın qalıplestiriw kóp tárepli process bolıp, ol óz ishine tómendegilerdi birlestiredi:

- sociallıq, ekonomikalıq hám social-ekonomikalıq filosofiyanıń hámde olar menen baylanıslı bolǵan jámiyet aǵzalarınń psixologiyasınıń ózgeriw;
- isbilermenlikti qollap-quwatlawshı milliy baǵdarlamalardıń qabıl etiliwi.

1.1-sızılma. Isbilermenlik ortalıǵınıń qalıplesiwi

Isbilermenlikti rawajlandırıwdıń tiykarǵı maqseti

mámlekettiń ekonomikalıq ósiminiń qosımsha deregi sıpatında sociallıq (jámiyetlik) mashqalalardı sheshiwde úlken rol' oynaydı, bántlilik mashqalaların sheshiw, milliy baylıqtı kóbeytiw hám millettiń abadansılıǵı ushın xızmet etedi. (1.1-sızılma.)

Isbilermenlik ortalıǵı mámlekettiń rawajlanıwınıń tiykarın quraydı hám isbilermenlerdiń xızmetiniń mazmunın belgilep beredi. Túrli mámleketlerde isbilermenlik ortalıǵı túrlishe kóriniske iye. Rawajlangan mámleketlerde bunday ortalıq óziniń qolaylıǵı hámde ekonomikalıq processlerdiń joqarı dárejede nátiyjeli shólkemlestiriliwi menen ajralıp turadı.

Ekonomikalıq processler qanshelli nátiyjeli bolsa, jámiyet materiallıq hám mádeniy jaqtan sonshelli joqarı dárejede boladı. Ekonomikalıq processlerdiń nátiyjesi ámelde xızmet kórsetip atırǵan isbilermenlerdiń sanı hám sapası hámde sol xızmet penen shuǵıllanbaqshı bolǵan adamlardıń sanı menen belgilenedi. Bul, óz gezeginde, isbilermenlik háreketine jańa isbilermenlerdi tartıw, ekonomikanı erkinlestiriw hám isbilermenlik ortalıǵınıń dárejelerine baylanıslı. Isbilermenlik ortalıǵına tásir etiwshi faktorlardı tómendegi toparlarǵa bóliw múmkin:

- anıq bir óninge tutınıwshılardıń tólew qábileti.
- táwekelshilik hám bazardaǵı qawıp-qáterlerdi óz moyına alıp, múlq juwapkershiligi tiykarında jumıs júrgize alatuǵın isbilermenler.
- kapitalǵa iye bolǵan investorlar.
- isbilermenlik xızmetin bir normada alıp barıw imkaniyatın beriwshi infrastrukturalar.
- qarar qabıl etiw sisteması.

Isbilermenlik ideyasın málim bir ortalıqta iske asırıw múmkin ekenligi anıqlanıp, jumıstı shólkemlestiriw boyınsha finanslıq qarjılardı alıw deregi tańlangannan keyin isbilermen óz xızmetin úsh baǵdarǵa qaratıwı tiyis.

Birinshi baǵdar – óndiris processleri hám isbilermenlik hareketin basqarıw. Isbilermenlik xızmetiniń bul baǵdarı menedjment principleriniń bir túri retında óz betinshe rawajlanadı. Isbilermen menedjmenttiń tiykarǵı principlerin jaqsı ózlestirgen bolıwı hám zamanagóy menedjer bolıwı tiyis.

Óndiristi basqarıw hesh qashan isbilmennin basqa baǵdarlarınan ajratılǵan túrde alıp barılıwı múmkin emes: ol óndiristi tek tutınıwshılar ushın shólkemlestiredi. Sonlıqtan da isbilermenlik xızmetiniń **ekinshi baǵdarı** bazardı hár tárepleme úyreniwden ibarat. Bazarda bolıp atırǵan processlerdi analizlemey turıp isbilermenlik xızmetin nátiyjeli alıp barıw múmkin emes.

Sherikler menen bolatuǵın baylanıslardı jaqsı joǵa qoyıw isbilermenlik xızmetiniń **úshinshi baǵdarı**. Bunda isbilermenlikti jáne de rawajlandırıw jolında sheriklik qatnasqların jańa basqıshqa kóteriw hám eski qatnasıqlardan bas tartıw maqsetke muwapıq esaplanadı.

Joqarıda keltirilgen ilimiy tiykarlar, principler Ózbekstanda isbilermenlik, onıń kishi biznes hám jeke isbilermenlikti rawajlandırıw menen baylanıslı bolǵan sistemasın analizlew, boljaw hámde qarar qabıl etiwde tiykar boladı.

1.3 Turizmde innovaciyalıq xızmetti rawajlandırıwdıń maqset hám wazıypaları

Turizm hám innovaciya – bir qaraǵanda bir-birine qarsı túsiniqler. Turizm – bul dem alıw, sayahat, kóz-qaras, tariyix degeni. Innovaciya bolsa, texnologiyalar, sanaat industriyası, IT-tarmaqqa jaqın túsiniqler. Bul ekewin qalayınsha biriktiriw múmkin hám ol nelerge alıp keledi?

Turizm. Xarakteri, tájiriybesi, sayahat islewge neniń májbúrlewine qaramastan, kópshilik adamlar ushın bul túsiniqler jaqsı keypiyat, dem alıs, romantikaǵa bay orın, teńiz, quyash, tawlar, mazalı awqatlar, tariyix, aspanda ushiw, ájayıplar menen baylanıslı.

Innovaciya. Bul termin nelerdi bildiredi? Ideyalar, texnologiyalardıń rawajlanıwı, sanaatlıq ashılıqlar, infrastruktura, jedel rawajlanıw, miynet ónimdarlıǵı, ilim-texnika, modernizaciya, dizayn, servis, ózgerisler, racionallıq.

Bul eki “associaciya bulıtın” birlestiriwge urınıp kóremiz. Tariyix hám modernizaciya. Miynet ónimdarlıǵı hám dem alıs. Ájayıplar hám racionallıq. Aqırında qarıydarlarǵa unaytuǵın

turistik ónimge erisiw ushın olardı qalayınsha biriktiriw múmkin?

Global bazarda tovarlar hám xızmetler qarıydardıń tileğine tiykarlanıwına qaramastan, turizmde baslanǵısh tochkı – bul báhama ónim hám onıń imkaniyatları bolıp esaplanadı. Sebebi turizm – bul óndiris emes, bul tarawda hátteki talap dárejesinde finanslıq hám administrativlik tásirge iye bolsa da, texnologiyalıq aktivlikti iske asırıp bolmaydı. Kerekli texnologiyalar hám kadrlardı “qulaqlarınan tartıp” bolsada alıp keliwdiń ilajı joq.

Turizmde, turistik jónelislerge tábiyǵiy faktorlardan, geografiyalıq hám hawa-rayı jaǵdaylarınan, tariyixtan, mádeniy miyrastan kelip shıǵıp qaraw kerek. Olardı bilip paydalanıw, hár qıylı xızmetlerdiń kombinaciyası, taza ónimdi jaratıw – usı tarmaqtıń ósiwi hám rawajlanıwınıń potentsialınan esaplanadı.

Álbette, iri investiciya hám joqarı texnologiyalardıń járdeminde qurılǵan imaratlar bar, máselen, Dubaydaǵı Emirates Mall da qurılǵan taw lıjası trassası. Bunnan basqa, iri infrastrukturalıq joybarlardı esapqa almaǵanda, turizm – bul kishi biznes. Kópshilik jaǵdaylarda hátteki biznes hám emes, al ayırım adamlardıń – gidler, miymanxana úyleriniń iyeleri, ónermentler, músápirler, sazandelerdiń jumısı, xobbisi bolıp esaplanadı.

Ózbekstan ájayıp klimat, tábiyatqa, bay tariyixqa iye, Ullı Jipek Jolında jaylasqan. Usılardıń ózi, zamanagóy texnologiyalar engizilmese de, Ózbekstannıń turistik jónelis retinde básekege shıdamlıǵı ushın jetkilikli. Máselen, Mısır piramidaları sol turısınsha, millionlaǵan turistlerdi ózine tartadı. Biraq Mısırda teńiz bar hám sayaxatshılar dem alıwdı ekige bóledi – tariyix sayahat hám plyajda dem alıw. Bunday jaǵday Greciya, Turkiya, Hindistan, Tailand, Ispaniya, V’etnam, Izrailda da bar.

Ózbekstan boylap sayaxat etiwdiń mazmunı qanshelli qatań – tariyix, arxitekturalıq, diniy yamasa etnikalıq – bolsa da sonı esten shıǵarmaw kerek, ulıwma alǵanda turizm kewil ashıw industriyasına tiyisli boladı. Adamlar oǵan óziniń bos waqtın sarıplaydı, byudjetin usıǵan qarap jobalastıradı. Dem alıstan zawıqlanıw – eń aqırında usıǵan erisedi.

Sol sebepli, teńiz joq jerde, óziniń miymanlarınıń sezimlerin ayırıqsha izbe-izlik penen jobalastırıw kerek. Buxaranıń ıssı

aptabında yamasa Xorezmniń, adamniń súyeklerinen ótip ketetuǵın ızǵırın suwıǵında, zıyaratın-zıyaratqa shekem sharshatıp taslaytuǵın seyiller, restoranlar, transportshılar, jónelistiń avtorları hám turistlik ónimniń basqa da qatnasıwshıları, sharshaǵan turisttiń kewlin kóteriwi, erteńgi kúńge tayarlanıwı ushın qolaylıq jaratıwı hám oylap tabıwshılıq penen kompensaciyanıwı kerek. Sonda, Ózbekstanǵa jáne qaytıp keliwine úmit tuwılıwı múmkin. Turlardı shólkemlestiriwshiler hám innovaciyalardı zárúrlik seziwshilerge e-visa.gov.uz interfeysin jaratıwshılar, shegerashılar, qalanı qurıwshılar, qalalardaǵı hám olardıń ortasındaǵı navigaciyaǵa juwapkerler, turistlik hám turizmge uqsas servisler menen shuǵıllanıwshılar da qosıladı.

Turizmde innovaciyalardıń jedel rawajlanıwı 1972-jılı "United States Luggage" kompaniyasınıń xızmetkeri Bernard Devid Sadou tárepinen dóńgelekli chemodanlardı oylap tapqanlıǵı ushın, patenttiń beriliwi menen baslanǵan hám tarawdıń tolıq elektronlasıwı hámde onda jasalma intellektiń qatnasıwınıń aktivlesiwi menen dawam etpekte. 40 jılǵa shekem burın awır júkler sebepli payda bolǵan innovaciya hám búgingi kúndegi oylap tabılıwlardıń áhmiyeti birdey, yaǵnıy hár qanday innovaciya mashqala hám onıń sheshimin tabıw menen baylanıslı boladı. Búgingi kúnniń eń úlken mashqalası – insanlardıń júdá qolaylı turmısqa umtılwı hám bárhama buǵan erisiwge kesent etiwshi faktorlardıń kelip shıǵıwı esaplanadı. Máselen, Jer planetasında xalıqtıń sanınıń kóbeyiwı, hár qıylı tarawlardaǵı quramalı rawajlanıwlar "Big Data" – "úlken axborotlar" máselesin júzege keltirdi. Miymanxanalar, aeroportlar yamasa turizm biznesiniń basqa da sub'ektleri bir neshe mınlaǵan klientleriniń axborotların analiz islewı, olardıń nátiyjeli xızmet kórsetiwı kerek. Onnan tısqari, bul biznesler óziniń xızmetkerleri hám sheriklerine tiyisli axborot aǵımın basqarıwı da kerek. Sol sebepli, tarawdıń kópshilik tarmaqlarında avtomatlastırıw processleri iske asırılmaqta. Insanlardıń orınlawı qıyın bolǵan jumıslardı komp'yuterler, robot hám jasalma sananıń orınlawı biziń dáwirimizde ádetiy túske aylanmaqta. Buǵan miymanxanalardı avtomatlastırǵan túrde basqarıw

múmkınshılıǵın beretuǵın Opera, Amadeos, Fidelio, Epitome PMS hám usı sıyaqlı baǵdarlamalardıń rawajlanıwı misal boladı.

Sonı da atap ótiw orınlı, turizm biznesiniń sub'ektleri óziniń ónimlerin klientlerge nátiyjeli jetkermekshi bolsa, álbette zamanagóy kommunikaciya usıllarınan paydalanıwı kerek. Biznesmenlerdiń óziniń internet saytları, sociallıq mediada yamasa sayaxatshılardıń arasında, ataqlı iri onlayn platformalar, atap aytqanda Booking.com, TripAdvisor, Expedia, Cheapair sıyaqlı saytlarda ózleriniń adresleri bolıwı hám olar strategiyalıq áhmiyetke iye bolıwı, marketingte innovaciyalıq háreketke misal boladı. Sebebi, paydalanıwshılardıń internette qaldıratuǵın pikirleri, ózlerine kórsetilgen xızmetke beretuǵın bahaları tiykarında qalıplesetuǵın reytingler sapalı ónimlerdi usınıs etetuǵın kompaniyalar ushın haqıyqıy reklama, jámiyetshilik penen baylanıs ornatiw (PR) mexanizmi bolıp xızmet etedi.

Ózbekstanda turizm, dúń'ya-júzilik bazardıń talapları tiykarında rawajlanbaqta. Búgin jurtımızǵa kelmekshi bolǵan turist, internet arqalı óziniń sayaxatın jobalastırıwı, miymanxana hám aviakompaniyalardıń onlayn xızmetlerinen paydalanıwı múmkin. Mámleket aymaǵında smartfonlardaǵı arnawlı mobil' qosımshalar arqalı taksi shaqırıw, awqatqa buyırtpa beriw, restoranda orındı bánt etiw yamasa baratuǵın jeri haqqında internetten maǵlıwmat alıw imkaniyatına iye. Axborot texnologiyaları usılayınsha sayaxat industriyasında rawajlanıwın dawam etedi. Misal retinde tómendegi faktlerdi sanap ótiw múmkin:

Orta Aziya hám Kavkaz artı mámleketlerindegi iri hám jedel rawajlanıp atırǵan agentlik bolıp esaplanǵan Oriental Express CA Ózbekstanınıń turistlik xızmetlerin úgit-násiyatlawda belsendilik kórsetpekte, jıldan-jılǵa OrexCA.com paydalanıwshıları diyarımız, ondaǵı gózzal úrip-ádetler, turistlik orınlar haqqında usı jerden maǵlıwmat aladı. Onnan basqa, Ózbekstanda turopoperatorlar hám miymanxanalar ortasında internet qurallarında axborot almasıw servisi – Hotelios engizilgen. Bul sistema ĞMDA mámleketleriniń arasında al'ternativi joq bolǵan innovaciyalıq joybar bolıp esaplanadı. Qamsızlandırıw polislerin onlayn alıw imkaniyatlarınıń mámleketimizde engiziliwide usılardıń qatarına

kiredi.

Biraq, biz Ózbekstanğa kóbirek sayaxatshılardıń keliwine erisiw ushın, ózimizdiń mádeniy, tariyxıy orınlar hám ózine tán tábiyatqa iye orınlardı ulıwmalastırıwda kóp jumıslardı iske asırıwımız kerek. Xalqımızdıń tınıshlıǵı hám watınıımızdıń qáwipsizligi támiyinlengen túrde, jurtımızdıń miymanları, olardıń qala hám awıllarımızǵa keliwi ushın ilajı barınsha jeterli qolaylıqlar jaratılса, innovaciyalardıń járdeminde olardıń qárejetlerin tejew máseleleri sheshilse, Ózbekstandaǵı turistik xızmetler bunnan bılayda kórkem bolıp kóbirek dáramat alıp keledi.

Ózbekstanda turizm tarmaǵınıń zamanagóylesiwinde, milliy aviakompaniyamızdıń aktivinde kóbeyip atırǵan drimlaynerler hámde jaqın keleshekte rawajlanıwı kútilip atırǵan charter reyslerdiń áhmiyeti joqarı. Buxarada bolıp ótken “Ipak va ziravorlar” xalıq-aralıq festivalı sheńberindegi konferenciyaда Turkiyanıń xalıq-aralıq birge islesiw boyınsha agentligi – TIKA wákilleri bul mámlekettiń bir neshe qalalarından Buxaraǵa charter reysler shólkemlestirilse, ullı áwladlarımızdıń atına qurılǵan ziyarat orınlarına keliwdi qálewshi Túrک sayaxatshılarınıń sanı bir millionǵa jetiw múmkinligi atap ótilgen edi. Bunday joybardı iske asırıwda qáwipsizlik ilajların kóriw úlken áhmiyetke iye, bunda zamanagóy axborot texnologiyaların keńnen qollanıw jaqsı nátiyje beredi.

Sayaxattıń qolaylı hám shıǵını az bolıwı ushın individual turizmge de basqıshpa-basqısh keń jol ashıw zárúr. Yaǵnıy jurtımızǵa, sayaxatshılar kollektiv bolıp keliwinen basqa, shet elliklerdiń óziniń ǵárezsiz túrde qalalarımızdı sayaxat etiwın xoshametlew kerek. Atap aytqanda, Airbnb, Couchsurfing, HomeAway sıyaqlı internet xızmetleri arqalı sayaxattı shólkemlestiriw biraz nátiyjeli hám arzan boladı.

Bul baǵdardaǵı jumıslardıń iske asırılıp atırǵanlıǵı quwanışlı. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń “Turizm tarawın jedel rawajlandırıwdı támiyinlew ilajlar haqqında” ǵı Pármanında, atap aytqanda, bir neshe bántler viza rejimi, aeroportlarda dizimnen ótiw processlerin ápiwayılastırıw, turizmdi bunnan bılay liberallastırıwǵa tiyisli kórsetpeler názerde

tutilǵan.

Tayanış sózler: Isbilermenlik, klassikalıq isbilermenlik, Innovaciya, ekonomikalıq jaǵday, Innovaciyalıq isbilermenlik, Innovaciyalıq ideya.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

- 1.Isbilermenlik túsiniǵiniń mánisi.
- 2.A.Smidtıń, isbilermenlikke bergen táriypi.
- 3.J.B.Seydiń úshlik formulasınıń mánisi.
- 4.Isbilermenlikti rawajlandırıw basqıshları.
- 5.Isbilermenlikti rawajlandırıwdıń faktorları.
- 6.Turizmde innovaciyalıq isbilermenliktiń rawajlanıwı.

2-BAP. KISHI BIZNES HÁM ISBILERMENLIKTI SHÓLKEMLESTIRIW HÁM BASQARÍW

Jobası:

2.1. Kishi biznes hám isbilermenlik kárxanaların shólkemlestiriw hám mámleketlik dizimnen ótkiziw tártibi.

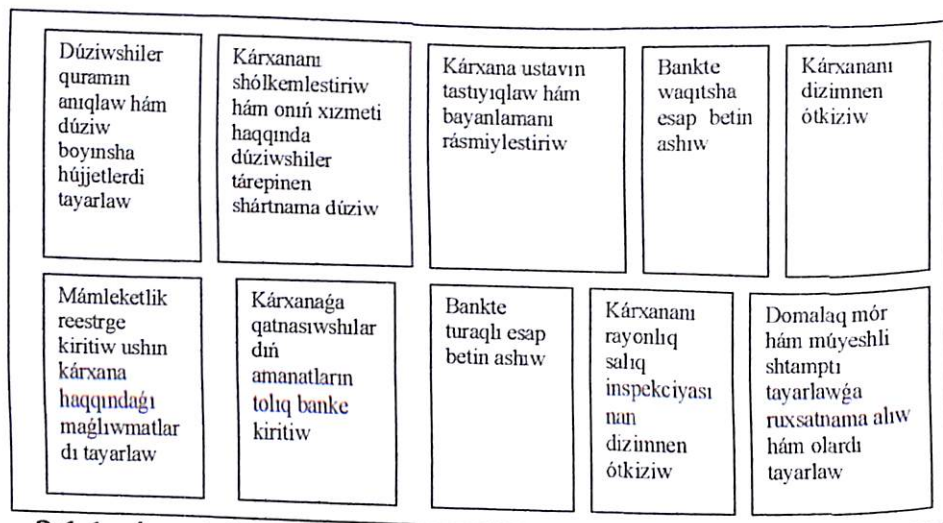
2.2. Kishi biznes hám isbilermenlik kárxanalarına licenziya beriw tártibi

2.3. Kishi biznes hám isbilermenlikti basqarıwdıń maqseti hám basshınıń basqarıw metodikası

2.4. Kishi biznes hám isbilermenlik kárxanalarınń basqarıw shólkemlestiriwshilik strukturaları

2.1. Kishi biznes hám isbilermenlik kárxanaların shólkemlestiriw hám mámleketlik dizimnen ótkiziw tártibi.

Kishi biznes hám isbilermenlik kárxanaların shólkemlestiriw bir neshe basqısthan ibarat. Usı basqıshlardıń izbe-izligi 2.1-súwrette kórsetilgen.

2.1.1-súwret. Kishi biznes hám isbilermenlik kárxanaların shólkemlestiriw tártibi

Taza kárxanani shólkemlestiriwde onı, dúziwshilerdiń quramı

beligilenip, dúziw boyınsha hújjetler, yaǵnıy kárxananiń Ustavı, kárxanani shólkemlestiriw boyınsha dúziwshilerdiń shártnaması hám basqada normativ hújjetler islep shıǵıladı. Sonıń menen birge kárxana basshısın hám reviziya komissiyası baslıǵın tayınlaw haqqında qatnasıwshılar májilisiniń 1-sanlı bayanlaması rásmiylestiriledi. Sońınan bankte waqtınsha esap beti ashıladı, keyin 30 - kún ishinde ustav kapitalınıń 50 procenti kelip túsiwi kerek. Keyin kárxana dúzilgen orındaǵı jergilikli húkimet mákemeleri tárepinen mámleketlik dizimnen ótedi.

Birja, auditorlıq firmalar hám shet el investiciyasına iye bolǵan kárxanalar bolsa Ózbekstan Respublikası (Qaraqalpaqstan Respublikası) Ádillik ministrliğinen dizimnen ótedi.

Kárxanani mámleketlik dizimnen ótkiziw ushın tómendegi hújjetler usınıladı:

- kárxanani dizimnen ótkiziw haqqında dúziwshilerdiń arzası;
- notarial mákemeleri tárepinen tastıyqlanǵan eki nusqadaǵı dúziw boyınsha hújjetler (kárxananiń Ustavı, kárxanani dúziw boyınsha shártname);
- kárxananiń mánzilin tastıyqlawshı hújjet;
- mámleketlik bajını tólegenligi haqqındaǵı bankten berilgen hújjet;

- hákimiyattıń wákillikli organları tárepinen kárxananiń ataması haqqında berilgen guwalıq;

- mór hám tamǵanıń (shtamp) úsh nusqadaǵı úlgi.

Mámleketlik dizimnen ótkerilip isbilermenlik xızmetine ruxsat etilgennen soń kárxana basshıları:

- dumalaq mór hám tamǵaǵa buyırtpa beredi;
- bankte esap betin ashadı;
- salıq inspekcıyasınan dizimnen ótedi;
- xalıqtı sociallıq qorǵaw fondınan dizimnen ótedi;
- bántlik orayınan dizimnen ótiwi kerek.

Bankte esap betin ashıw ushın tómendegi hújjetler usınıladı:

- kárxana basshısınıń arzası;
- hákimiyat tastıyqlanǵan dúziwshiler hújjetleri;
- notarius tastıyqlanǵan imza úlgi;
- mór hám tamǵa menen tastıyqlanǵan kartochkalar;
- hákimiyattıń jergilikli keńesi kárxanani mámleketlik

dizimnen ótkizgenligi haqqında qarardan kóshirme yamasa notarius tasdiqlagan maǵlıwmatnama;

- salıq organınan dizimnen ótkenligi haqqında maǵlıwmatnama.

Bunnan keyin bank shólkemi kárxananın esap betin ashadı, bas esapshınıń imzası qoyılıp, banktıń gerbli móri basıladı.

Mámleketlik dizimnen ótkennen keyin barlıq isbilermenlik sub'ektlari salıq organına salıq tólewshiniń jeke (identifikaciya) raqamın alıw ushın mámleketlik dizimnen ótken waqıttan baslap 10 kún ishinde murajat etiwı kerek.

Jeke tártiptegi isbilermenlerdi dizimnen ótkeriw usılları:

- onlayn tártipte fo.birdarcha.uz saytı arqalı (elektron sanlı imza alıw talap etiledi)

- Qálegen mámleketlik xızmetler orayına xabarlasıw arqalı.

Kerekli hújjetler:

Arza beriwshiniń kim ekenligin tasdiqlawshı hújjet.

Mámleketlik bajınıń, bazalıq esaplaw muǵdarınıń 1 esesi. (onlayn tártipte 90 procenti)

Jeke tártiptegi isbilermenler 15-30 minutta mámleketlik dizimnen ótkeriledi.

Jeke tártiptegi isbilermenlerge qoyılatuǵın talaplar:

Jeke tártiptegi isbilermenler tek húkimettiń qararı menen belgilengen háreket túri menen shuǵıllanıwı múmkin.

Ministrler Keńesiniń 2011-jıl 7- yanvardaǵı 6-sanlı qararı menen tasdiqlangan, Jeke isbilermenler, yuridikalıq tárep statusına iye bolmasta shuǵıllanıwı múmkin bolǵan háreket etiw túrleriniń dizimi (<https://lex.uz/docs/1727490>) hámde Ministrler Keńesiniń 2017-jıl 9-fevral'daǵı 66-sanlı qararı menen tasdiqlangan Isbilermenlik sub'ektlarin mámleketlik dizimnen ótkeriwdiń tártibi haqqındaǵı Ustavı.

2.2. Kishi biznes hám isbilermenlik kárxanalarına licenziya beriw tártibi

Isbilermenlik xızmetiniń ayırım túrleri menen shuǵıllanıw ushın mámleket tárepinen wákillikli organlardan licenziya alǵannan keyin ruxsat beriledi. Licenziya beriwshi organlar 2.1-kestede keltirilgen.

Licenziya kárxanani basqaratuǵın insannıń arzası boyınsha beriledi, arzaǵa kárxanani dúziwshiler hújjetleriniń nusqası qosımsha etip tigiledi. Tiyisli hújjetler hám arza tapsırılǵannan soń, 30 kún ishinde licenziya beriw haqqında qarar qabıl etiledi. Egerde licenziya beriw ushın ekspertiza talap etilse, onı tiyisli mámleketlik organlar iske asıradı. Ekspertiza juwmaǵı alıńǵannan soń, 15 kún ishinde arza hám tiyisli hújjetler tapsırılса, 60 kúnnen keshiktirmey, qarar qabıl etiledi. Bunda ekspertiza ushın sarıplangan qarejetlerdi arza beriwshi tóleydi.

2.1 – keste

Licenziya beriwshi organlar

Licenziya beriwshi organlar	Xızmet túrleri
Ministrler kabineti	-raketa-kosmos kompleksi; -baylanıs sistemaları; -qımbat baha metallar; -qımbat bahalı taslar qazıp alıw; -qımbat baxa taslar hám metallardan zergerlik buyımların jasaw; -hawa transport hám basqa xızmet túrleri.
Ádıllık ministrligi	-yuridikalıq táreplerdiń yuridikalıq xızmet penen shuǵıllanıwına, máselen advokatlıq másłáhátı, notarial mákemeleri.
Finans ministrligi	-qımbatlı qaǵazlar shıǵarıw; -lotereya oynların ótkiziw; -auditorlıq xızmetti ámelge asırıw.
Oraylıq bank	-valyuta operaciyların ótkiziw; -kommerciyalıq banklerdi ashıw hám basqalar
Ishki isler ministrligi	-ańshılıq hám sport qurallarına hám de olardı ońlaw jáne satıwǵa; -suwıq qurallardı islep shıǵarıw hám satıwǵa;
Den sawlıqtı saqlaw ministrligi	-medicinalıq xızmet kórsetiw; -farmakologiyalıq preparatlar islep shıǵarıw hám satıw
Xalıq tálimi, Joqarı hám orta arnawlı tálim ministrlikleri	-balalar hám jas óspirimler ushın salamatlastırıw lagerlerin shólkemlestiriw; -jeke oqıw shólkemlerin ashıw hám basqalar
Ózbekstan pochta hám telekommunikaciylar agentligi	-baylanıs xızmetin kórsetiw

Licenziya eki nusqada bolıp, hújjet beriwge juwapker qániyge tárepinen qol qoyılıp, berip atırǵan organnıń móri basılıp, bir nusqada arza beriwshige tapsırıladi.

Licenziya da tómendegiler kórsetilgen boladı:

-licenziya berip atırǵan táreptiń atı hám mánzili yamasa isbilermenlik xızmetin iske asırıp atırǵan insannıń ismi-sháripı, jasaw ornı;

-licenziya berilip atırǵan xızmet túri;

-xızmetti iske asırıw qaǵıydaları hám jaǵdayları;

-licenziyanıń dizimge alınǵan raqamı, berilgen waqtı hám múddeti.

Egerde isbilermen ruxsat etilgen xızmetti iske asırıwda licenziya da belgilengen nızam-qaǵıydalardı yamasa ámeldegi nızamlardı buzsa, sonday-aq, xalıqtıń turmısına qáwip tuwǵızatuǵın xızmet penen shuǵıllansa, bunday jaǵdayda licenziya bergen shólkem isbilermendı licenziyadan paydalanıw huquqınan ayırıwǵa haqlı.

Ministrler Keńesiniń 10.07.2020-jılǵı «Ózbekstan Respublikasında turizm tarawın tiklew hám rawajlandırıw ushın qolaylı jaǵdaylardı jaratıw ilajları haqqında» ǵı 433-sanlı qararı qabıllandı.

Isbilermenlik sub'ektleri turizm xızmetin tek ǵana belgilengen tártiptegi, tiyisli licenziyanı alǵannan keyin iske asırıw huqıqına iye. Ekskursiya xızmetin iske asırıwshı yamasa jeke tártiptegi isbilermenlerge, turizm xızmetin iske asırıw huqıqın beriwshi licenziyanı alıw talap etilmeydi.

Licenziya tómendegi turizm xızmet túrlerine beriledi:

a) turopoperatorlıq;

b) turagentlik.

Licenziya beriwshi organ, tómendegi úsh jónelis boyınsha licenziya beredi:

• ishki turizm – Ózbekstan aymaǵında turaqlı jasawshı fizikalıq táreplerge, turizm xızmetlerin kórsetiw maqsetinde Ózbekstan Respublikasınıń aymaǵında turopoperatorlıq hám turagentlik háreketti iske asırıw huqıqı ushın;

• sırtqı turizm – Ózbekstan aymaǵında turaqlı jasawshı fizikalıq táreplerge, yuridikalıq táreplerden, turizm xızmetlerin kórsetiw maqsetinde, Ózbekstan Respublikasınıń sırtta turopoperatorlıq hám turagentlik háreketti iske asırıw huqıqı ushın;

• kiriw turizmi – Ózbekstan Respublikasınıń sırtta jasawshı fizikalıq táreplerge, turizm xızmetlerin kórsetiw maqsetinde, Ózbekstan aymaǵında turopoperatorlıq hám turagentlik háreketti iske asırıw huqıqı ushın.

Turizm xızmetin iske asırıw huqıqı ushın, háreket etiw múddeti sheklenbeytuǵın standart (ápiwayı) licenziyalar beriledi.

Turopoperatorlardıń háreketin iske asırıw ushın, licenziyalaw talapları hám shártleri tómendegilerden ibarat:

a) turizm haqqındaǵı nızam hújjetlerine qatań boysınıw;

b) yuridikalıq tárep shtatında, «turizm» jónelisi boyınsha joqarı yamasa orta arnawlı, kásip-óner maǵlıwmatına iye bolǵan yamasa mamanlıq sertifikatına iye bolǵan, keminde bir qániygeniń bolıwı;

s) yuridikalıq táreptiń xızmetkerleri (gidler (gidawdarmashılar), ekskursiya jetekshileri hám instruktur jolbaslawshılar) 3 jılǵa keminde bir mártebe belgilengen tártipte mamanlıq sertifikatın alıwı;

d) «sırtqı turizm» jónelisi boyınsha turizm háreketin iske asırıw ushın licenziya talaplarına muwapıq, 15 mın AQSh dolları ekvivalenti muǵdarındaǵı qárezetlerdi Turizmdi rawajlandırıw Mámleketlik Komiteti janındaǵı, Qáwipsiz turizm fondına rezervke qoyıwı;

e) turizm xızmetleriniń muwapıqlıq sertifikatı menen tastıyqlanǵan turistler hám ekskursiyashılardıń ómiri, den-sawlıǵı hám mal-múlki ushın qáwipsizlikti támiyinlew boyınsha sistemaniń bar eknligi;

j) turizm ónimin buyırtıwshı menen, sonıń ishinde Ózbekstan Respublikasınıń turizm xızmetlerin kórsetiw haqqındaǵı Nızam hújjetleriniń talabına juwap beretuǵın elektron kommerciyalıq shártname dúzilgennen keyin turizm xızmetlerin usınıw;

z) hár bir turistke hám ekskursantqa turistlik sayahat waqtında Ózbekstan Respublikasına hám de shet mámleketlerge kiriw, olardan shıǵıw hám olarda bolıwdıń ózine tan

özgeshelikleri haqqındağı maǵlıwmatlar menen támiyinlew;

i) klientke licenziya iyesiniń jumıs islew rejimi, onıń jaylasqan ornı (pochta adresi), tiyisli licenziya, turizm xızmetleri sertifikatınıń bar ekenligi, turizm háreketiniń anıq jónelisleri ushın juwapker bolǵan licenziya iyesiniń qániygeleriniń familiyası, atı hám ákesiniń atı haqqında anıq maǵlıwmat beriw, sonıń ishinde usı kórsetilgen maǵlıwmatlardı óziniń xalıq-aralıq internet tarmaǵındağı rásmiy veb-saytına jaylastırıw;

k) licenziyanıń iyesi keminde eki shet tilindegi, elektron tólemler, bronlar, «ishki turizm», «sırtqı turizm» hám «kiriw turizmi» jónelisleri boyınsha ekvayring xızmetlerin kórsetetuǵın veb-saytqa iye bolıwı (usı talaptıń shet tilleri boyınsha bólimi «ishki turizm» jónelisindegi licenziya iyesine tiyisli emes);

l) turopatorlardıń puqaralıq juwapkershiligin qamsızlandırılıwın tastıyıqlawshı qamsızlandırıw polisiniń bar ekenligi;

m) xızmet kórsetiwdi tek licenziyada kórsetilgen jónelisler boyınsha iske asırıw.

Turagentlerdiń háreketin licenziyalawdıń talapları hám shártleri tómendegilerden ibarat:

a) turizm haqqındağı Nızam hújjetlerine qatań boysınıw;

b) turizm xızmetiniń «sırtqı turizm» jónelisin tek yuridikalıq tárepke iye bolǵannan keyin iske asırıw;

v) «sırtqı turizm» jónelisi boyınsha turizm xızmetin iske asırıw ushın licenziya alıwdı qálewshiler 15 mın AQSh dolları ekvivalenti muǵdarındağı qárejetlerdi Turizmdi rawajlandırıw Mámleketlik Komiteti qasındağı Qáwipsiz turizm fondına rezervke qoyıw;

g) turopator menen shártname dúzgennen keyin, turopatorlar tárepinen iske asırılatsuǵın turizm ónimlerin úgit-násiyat islew hám realizaciyalaw;

d) hár bir turistke hám ekskursantqa turistik sayahat waqtında Ózbekstan Respublikasına hám de shet mámleketlerge kiriw, olardan shıǵıw hám olarda bolıwdıń ózine tán özgeshelikleri haqqında maǵlıwmat beriw;

e) licenziya iyesiniń jumıs islew, onıń jaylasqan ornı (pochta adresi), tiyisli licenziya, licenziya iyesiniń familiyası, atı, ákesiniń

atı haqqında anıq hám tolıq maǵlıwmat beriw, sonıń ishinde, usı kórsetilgen maǵlıwmatlardı óziniń xalıq-aralıq Internet tarmaǵındağı rásmiy veb-saytına jaylastırıw;

j) licenziya iyesi keminde eki shet tilindegi, elektron tólemler, bronlar, «ishki turizm», «sırtqı turizm» hám «kiriw turizmi» jónelisleri boyınsha ekvayring xızmetlerin kórsetetuǵın veb-saytqa iye bolıwı (usı talaptıń shet tilleri boyınsha bólimi «ishki turizm» jónelisindegi licenziya iyelerine tiyisli emes).

Licenziyanı alıw ushın, licenziya alıwdı qálewshiler Mámleketlik xızmetler orayları YalDXP arqalı, yamasa ózleri kelip licenziya beriwshi organǵa arza hám zárúrli hújjetlerin tapsıradı.

Arzanıń kórip shıǵılıwı ushın licenziya alıwshılar BEM nıń 2,5 esesi muǵdarında bajı tóleydi.

Licenziyanı beriw yamasa licenziya beriwdi toqtatıw haqqındağı qarar licenziya beriwshi organ tárepinen barlıq zárúrli hújjetler menen arza alınǵan kúnнен baslap 10 jumıs kúninen aspaytuǵın múddette, licenziya beriwshi organ basshısınıń orınbasarı tárepinen tastıyıqlanǵan eksperttiń juwmaǵı tiykarında qabıl etiledi.

Qabıl etilgen qarar haqqındağı bildiriw xatı, tiyisli qarar qabıl qılınǵannan keyin, bir kún ishinde talap etiwshilerge jiberiledi. Licenziya beriw haqqında qarar qabıl etilgenligi haqqındağı bildiriw xatı licenziya alıwshılardı Mámleketlik xızmetler orayı yamasa YalDXP arqalı elektron formada, bank esabatınıń rekvizitleri hám Mámleketlik bajını tólewdiń múddeti kórsetilip jiberiledi.

Licenziya berilmeytuǵın bolǵan jaǵdayda bir kún ishinde licenziya alıwshılardı bul haqqındağı bildiriw xatı jiberiledi, onda licenziyanıń berilmew sebepleri, tiykarlanǵan Nızam hújjetleri hám de licenziya alıwshılar usı kemshiliklerdi saplastırǵan túrde hújjetlerdi kórip shıǵıp, qaytadan usınıs etiwı múmkin bolǵan múddet kórsetiledi.

Hújjetler arza berilgen kúnнен baslap 5 jumıs kúni ishinde qaytadan kórip shıǵıladı.

Licenziya beriwshi, licenziya beriw haqqında qarar qabıl etilgenligi haqqındağı bildiriw xatı jiberilgen waqıttan baslap úsh ay múddette, licenziyalawshı organǵa licenziyanıń beriliwı ushın

Mámleketlik bajınıń tólengenligin tastıyqlawshı maǵlıwmattı tapsırmasa, licenziyalawshı organ licenziyanı biykar etiw haqqında qarar qabıllawǵa haqlı.

Licenziya bergengligi ushın «Mámleketlik bajı haqqında» ǵı Nızamda belgilengen muǵdarda mámleketlik bajı óndiriledi.

Licenziya alıwshılar tárepinen mámleketlik bajınıń tólengenligin tastıyqlawshı hújjetler tapsırılǵannan keyin eki jumıs kúńinde licenziya beriledi.

Sunday-aq Ustavta tómendegiler kórsetilgen:

- licenziya alıw ushın usınıs etiletuǵın zárúrli hújjetlerdiń dizimi;
- licenziya talapları hám shártleriniń orınlanıwın qadaǵalaw tártibi;
- licenziyanı qayta rásmiylestiriw, háreketin toqtatıp turıw, toqtatıw hám biykarlawdıń qaǵıydaları; licenziya beriwshı organ tárepinen Licenziyalardıń reestrin júrgiziwdiń tártibi.

2.3. Kishi biznes hám isbilermenlikti basqarıwdıń maqseti hám basshınıń basqarıw metodikası

Kárxananı basqarıwdıń maqsetke muwapıq sturkturasın qalıplestiriw isbilermen sheshiwi tiyis bolǵan áhmiyetli wazıypalardıń biri bolıp esaplanadı.

Kárxananıń basqarıw strukturası degende, basqarıw maqsetlerin ámelge asırıwshı hám funkciyaların orınlawshı, bir-biri menen baylanısqa hár túrli basqarıw organları hám buwınlarınıń kompleksi túsiniledi.

Basqarıw strukturası óndiris strukturası dep te júrgiziledi. Bunda basqarıwdı shólkemlestiriwdiń dáslepki hám belgilewshı faktori óndiris processı esaplanadı. Bul óz-ara baylanısqa tiykarǵı, járdemshı hámde xızmet kórsetiwshı processlerden ibarat bolıp, bular bólimler hám qánigeler ortasında miynettiń bólistiriliwin talap etedi. Usı maqsette óndiris bólimleri hám olarǵa sáykes bolǵan basqarıw apparatı dúziledi.

Basqarıwdıń maqseti, funkciyası, wazıypası, ob'ekti hám organları onıń shólkemlestiriwshilik strukturasın belgilep beredi.

Basqarıw buwını-bul basqarıwdıń ayırım yamasa bir neshe

funkciyaların orınlawshı erkin bólimleri.

Bul bólimler ortasındaǵı baylanıs gorizantal xarakterge iye boladı.

Basqarıw basqıshı-bul ierarxiyanıń málim bir dárejesinde háreket etetuǵın buwını. Máselen:

Ministrlik → birlespe → kárxana → cex → uchastka

Basqarıw basqıshları bir basqarıw buwınıń ekinshisine, ádette, tómengi buwınıń joqarı buwına boysınıwın kórsetedi. Bul vertikal boyınsha bóliniwi.

Barlıq buwın hámde basqıshlardıń quramı, olardıń óz-ara boysınıw tártibi, hár bir basqarıw organı hám buwınıń huquq hámde minnetlemeleri, olar arasındaǵı qatnasıqlar basqarıw sistemasın quraydı.

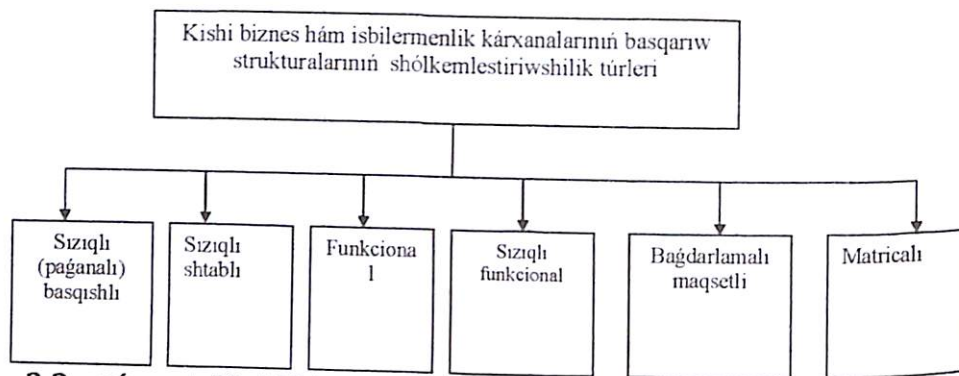
Basqarıw sistemasın túrli dárejelerge bóliw múmkin: barlıq tarawlardı basqarıw; hár bir taraw ishindegi kárxanalardı basqarıw; kárxanalar ishindegi bólimlerdi basqarıw hám taǵı basqa. Basshınıń basqarıw metodikası degende, basqarıw processinde kelip shıǵatuǵın mashqalardı sheshiw usıllarınıń kompleksi túsiniledi. Kishi biznes hám isbilermenlikte basshılıqtıń tómendegi basqarıw metodikalarınan paydalanıladı:

1. Xojalıq jumıslarındaǵı kemshiliklerge jol qoymaw.
2. Jámaát hám onıń hár bir qánigesi haqqında oylaw.
3. Joqarı mádeniyatlı basqarıwdı shólkemlestiriw.
4. Basshınıń jańalıqtı seziw qábileti.

Kishi biznes iskerligin basqarıwdıń bir neshe basqıshları bar bolıp, olarǵa eki, úsh hám kóp basqıshlı basqarıwdı misal etip kórsetiw múmkin. Kishi biznes iskerligin basqarıwda jáhán ámeliyatınan alınǵan hám eń nátiyjeli bolıp esaplangan eki basqıshlı usıl, yaǵnıy basshı - orınlawshı usılınan keń paydalanıladı.

2.4. Kishi biznes hám isbilermenlik kárxanaların basqarıwdıń shólkemlestiriwshilik strukturaları

Kishi biznes hám isbilermenlik kárxanaların basqarıwdıń shólkemlestiriwshilik strukturalarınıń tómendegi túrleri bolıwı múmkin. (2.2 - súwret)

2.2 – súwret. Kishi biznes hám isbilermenlik kárxanalarınıń basqarıw strukturalarınıń shólkemlestiriwshilik túrleri

Hár bir strukturada rásmiy hám rásmiy emes baylanıslar boladı. Basqarıw strukturasında rásmiy baylanıslar tiykarǵı orındı iyeleydi. Biraq, rásmiy emes baylanıslar da úlken áhmiyetke iye. Sızıqlı (basqıshlı) struktura basqarıw strukturasınıń eń ápiwayı túri bolıp esaplanadı.

Bunda basqarıwdıń hámme funkciyaları kárxana basshısınıń qolında toplanıp, barlıq kishi, tómengi basshılar hám óndiris basshıları oǵan baǵınadı. Hár bir basshı ózine isenip tapsırılǵan bólimniń iskerligin jeke basshılıq tiykarında basqaradı hám zárúr qararlardı óz betinshe qabil etedi.

Boysınıwshı qánigeler tek ǵana óziniń tikkeley baslıǵınıń kórsetpelerin orınlaydı. Máselen, kárxana direktorı cextiń baslıǵınan atlap masterge buyırıq bermewi kerek. Sızıqlı strukturanıń ózine tán unamlı hám unamsız tárepleri bar.

Sızıqlı strukturanıń unamlı tárepleri:

-óz-ara qarama-qarsı, qáte tapsırmalardıń beriliw jaǵdayların azaytadı;

- jeke basshılıq hám jeke juwapkershilik bekkemlenedi;
- bul struktura ápiwayı, puxta hám únemli;
- basqıshlar sanı az boladı;
- basqarılıwshı ob'ekttiń jumısına az adam aralasadı;
- wazıypalar tez-arada sheshiledi;
- barlıq sistema nátiyjeli isleydi;

-qánigeler tek ǵana óziniń baslıǵına esap beredi.

Sızıqlı strukturanıń unamsız tárepleri:

-bunday struktura ápiwayı máselelerdi sheshiwge baǵdarlanǵanlıǵı sebepli, ayırım kompleks máselelerdi sheshiwde bir qansha qıyınshılıqlar payda boladı;

-bunday sharayatta basshı kóbirek tez - arada orınlanatuǵın jumıslar menen bánt bolıp, strategiyalıq mashqalalardı itibardan shette qaldıradı;

-bunday basqarıwda buyırıqpazlıq hám rásmiyatshılıqtıń payda bolıw qáwpi kúshli boladı.

Sızıqlı - shtablı struktura hár bir sızıqlı basshınıń qasında qánigelesken xızmetkerler, másláhátshiler keńesi, yaǵnıy shtablar dúziw jolı menen shólkemlestiriledi.

Sızıqlı basshılar kárxananıń bas maqsetine erisiw jolındaǵı birlemshi wazıypalardıń orınlanıwına juwapker bolsa, shtabdaǵılar bolsa ekilemshi wazıypalardıń orınlanıwına juwapker boladı. Olar másláhát beriw funkciyasın atqaradı. Sızıqlı basshılardıń tiykarǵı wazıypası usınıs etilgen unamlı hám unamsız másláhátler ishinen maqsetke muwapıǵın anıqlaw hám onı qabıllawdan ibarat.

Bul strukturanıń abzallıǵı sonnan ibarat, sızıqlı basshılar óziniń dıqqatın ilim-izertlew jumıslarına emes, bálkim, tiykarınan kárxananıń aǵımdaǵı iskerligine qaratadı.

Kemshiligi - basqarıw sistemasında artıqsha buwınlardıń payda bolıwına, nátiyjede basqarıw tezliginiń páseywine basqarıw qárejetleriniń ósiwine alıp keledi.

Funkcional struktura. Funkcional strukturanıń quramı basshılar hám struktura buwınlarınıń iskerligin qánigelestiriwge qaratılǵan. Funkcional struktura da óziniń unamlı hám unamsız táreplerine iye.

Funkcional strukturanıń unamlı tárepleri:

-bul strukturada basqarıw iskerligi tereń qánigelesedi. Bul bolsa basqarıwdıń kásiplik, sheberlik dárejesiniń ósiwin támiyinleydi. Máselen, marketing boyınsha qánige óziniń tarawın joqarı organ basshılarınan jaqsıraq biliwi, óz náwbetinde jumıstıń joqarı dárejede orınlanıwına alıp keledi;

-funkcional salada muwapıqlastırıw islerin jaqsılawǵa

erisiledi. Qánigelerde tezirek kónlikpe payda boladı;

-materiallıq qárejetler kemeyedi, basqarıwdaǵı tákrarlanıwlarǵa shek qoyıladı hám taǵı basqalar.

Funkcional strukturanıń unamsız tárepleri:

Funkcional organlar ózine tapsırılǵan wazıypalardı sapalı orınlawdan máptar bolıp, kárxananın ulıwma iskerligine juwap bermeydi. Bunda hár bir basshı óz wazıypası boyınsha kórsetpe beriw ushın barlıq huquqlarǵa iye. Sonlıqtanda, bul nárshe jeke basshılıq principleriniń buzılıwına, tártip-intizamnıń bosasıwına alıp keledi. Sebebi hár bir orınlawshı bir baslıqqa emes, bir waqtıń ózinde, bir neshe baslıqqa boysınadı, kópshilik jaǵdayda olardan bir-birine qarama-qarsı kórsetpeler aladı.

Basqarıwdıń sızıqlı – funkcional strukturası sharayatında isleytuǵın basshılarǵa kvalifikaciyalıq járdem kórsetiw ushın funkcional shólkemler dúziledi. Bul shólkemlerdiń wazıypası basqarıw qararların tayarlaw hámde basshılarǵa kvalifikaciyalıq járdem beriwden ibarat.

Programmalıq – maqsetli struktura. Házirgi zaman kárxanalarınan iskerligindegi kóp ǵana mashqalalardı sheshiwde gorizantal boyınsha kelisip alıw hám muwapıqlastırıwdı talap etedi. Máselen, kárxana jańa túrdegi ónim islep shıǵarıwǵa ótetuǵın bolsa:

-materiallardı sarıplawdıń jańa normaların islep shıǵarıw;
-miynet normaların qayta kórip shıǵıw;
-hár qıylı kásiptegi jumısshılardı tayarlaw hám qayta tayarlaw;

-jańa materiallarǵa talaptı anıqlaw;
-jetkerip beriwshiler menen baylanıs ornatiw;
-jańa texnologiyalardı engiziw hám taǵı basqalar talap etiledi.

Joqarıdaǵı wazıypalardı hár qıylı xızmet bólimleri orınlaydı, olar orınlaytuǵın islerdiń mazmunın hám múddetlerin kelisip alıw, óndiristiń bir qansha elementlerin baylanıstırıw lazım. Ayrım jaǵdaylarda funkcional xızmetler arasında baylanıslardıń buzılıwı payda boladı, xızmetler bolsa tartısıwlar menen ámelge asırıladı.

Bul mashqalalar jańa shólkemlestiriwshilik basqarıw strukturaların dúziw jolı menen sheshiledi. Bunday struktura

programmalıq – maqsetli struktura dep ataladı. Basqarıwdıń programmalıq – maqsetli strukturası tómendegi eki kóriniste boladı: joybar boyınsha hám ónimge qarap basqarıw.

Joybar boyınsha basqarıw qısqa múddette jańa texnika hám texnologiyanı engiziw zárurlıǵı payda bolǵanda qollanıladı. Bunda waqtınsha arnawlı xızmet bólimi dúzilip, oǵan resurslar beriledi. Bul bólim joybar dúzedi hám onıń engiziliwin qadaǵalaydı. Bul bólim joybardı orınlaw ushın kárxananın barlıq funkcional xızmetler hám bólimleriniń háreketin muwapıqlastırıwshı organ esaplanadı. Bul organǵa tiyisli huquqlar beriledi. Ol wazıypalardıń orınlanıwı ushın tolıq juwapker esaplanadı. Bunday basqarıw kóp nomenklaturalı óndiriste qollanıladı.

Ónimge qarap basqarıw strukturasınıń abzallıǵı informaciyalardıń kelip túsiw kanallarınıń, jollarınıń hám aǵımlarınıń qısqarıwında, jeke basshılıq principlerine tolıq boysınıwda kórinedi. Bunday struktura bazarda talaptıń ózgeriwine tez – arada qatnas bildiriwge imkaniyat jaratadı.

Matricalı struktura boyınsha basqarıw bir qansha quramalı bolıp, ol ónimi salıstırmalı túrde qısqa «ómir» kóretuǵın hám tez – tez ózgerip turatuǵın kárxanalar tárepinen qollanıladı.

Basqarıwdıń matricalı strukturasınıń mánisi sonnan ibarat, bunda hár bir qánige, bir waqtıń ózinde, joybar boyınsha basqarıwda, sonday-aq, óziniń funkcionallıq organında xızmette boladı hámde eki jaqlama boysınadı.

Basqarıwdıń shólkemlestiriwshilik strukturaları haqqında aqırǵı juwmaq shıǵarar ekenbiz, basqarıwdıń kórip shıǵılǵan shólkemlestiriwshilik strukturalarınıń birewide rásmiy struktura dep atalmaydı. Sol sebepli hár bir kárxana (firma) óziniń aldına qoyılǵan maqsetinen hám ekonomikalıq ortalıqtıń ózine tán ózgesheliklerinen kelip shıǵıp, óziniń talapların joqarı dárejede qanaatlandıratuǵın shólkemlestiriwshilik struktura túrin tańlawı kerek.

Tayanış sózler: Kishi biznes, isbilermenlik sub'ektleri, bank, mámleketlik dizim, salıq organları, licenziya, basqarıw strukturaları, basqarıw metodi.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Isbilermenlik kárxanaların shólkemlestiriwdiń basqıshları.
2. Jeke tártiptegi isbilermenlerdi dizimnen ótkeriw usılları.
3. Isbilermenlik kárxanalarına licenziya beriw tártibi.
4. Turizm xızmetin licenziyalaw.
5. Isbilermenlikti basqarıwdıń maqseti.
6. Basshınıń basqarıw metodikası.
7. Isbilermenlik kárxanaların basqarıwdıń shólkemlestiriwshilik strukturaları

3-BAP. TURIZMNIŇ EKONOMIKALÍQ TÁBIYATÍ HÁM TIYKARǴÍ KONCEPCIYALARÍ

Jobası:

- 3.1. Turizm ekonomikası hám ekonomikanıń basqada tarmaqları**
- 3.2. Turizmde rawajlandırıwdıń kórsetkishler sisteması**
- 3.3. Turizmniń ekonomikalıq ortalıǵı**
- 3.4. Turizm siyasatı hám turistlik renta**

3.1. Turizm ekonomikası hám ekonomikanıń basqada tarmaqları

Turizm, dúń'ya júzilik ekonomikanıń eń jaqsı rawajlanıp atırǵan iri tarmaqlarınıń biri. Onıń dúń'ya júzilik ekonomikaǵa hám ayırım mámleketlerdiń ekonomikasına bolǵan tásiiri turaqlı túrde joqarılamaqta. BTSh (birlesken turizm shólkemi) qániygeleriniń boljawları boyınsha, turizm bunnan bılayda jedel rawajlana beredi hám XXI-ásirde dúń'ya júzilik ekonomikanıń dvigateline aylanadı.

Turizm menen tıǵız baylanıslı bolǵan insanlardıń hár qıylı mútájlikleri onıń kóplegen túsinikleriniń payda bolıwına imkan jaratadı: turizm, dem alıw, ilim, isbilermenlik, háweskerlik yaǵnıy belgilengen maqsetlerde iske asırılatuǵın hám de turistniń sol turǵan jerinde yamasa onıń ádettegi ortalıǵınan tısqarıda iske asırılatuǵın sayaxat túri bolıp esaplanadı. Turizmniń bunday anıqlaması, tutınıwshıǵa (turistke) tiyisli bolıp, turistlik ónimdi jetistiriw, bólistiriw (almaslaw) hám tutınıw procesiniń úshinshi, juwmaqlawshı basqıshı. Turistlik ónimdi realizacijalaw hám tutınıw basqıshınan burın, onı shólkemlestiriw hám jetistiriw baslanadı. Bunday háreket, turistlik óndiris dep atalǵan ulıwmalıq ideya menen birlestirilgen bir qatar qániygelesken kárxanalar tárepinen iske asırıladı.

Ekonomikalıq háreket-bul belgili bir ónim yamasa xızmetlerden paydalanıwǵa múmkinshilik beretuǵın háreketlerdiń kombinaciyası bolıp esaplanadı. Bunday kombinaciya belgili bir tovar hám xızmetlerdi jaratıw ushın kerekli resurslar (úskeler, jumısshı kúshi, texnologiya, shiyki

zat hám materiallar) toplanǵanda júzege keledi. Óz aldına bóleklerge bólingen túrde iske asırılǵan háreketler bir tutas process sıpatında belgilenedi, sonıń nátiyjesinde birdey ónimler toplamı payda boladı. Bunday process tiykarǵı hám járdemshi háreketler arqalı iske asırıladı.

Joqarıdaǵı háreketlerge tiykarlanıp, biz turizmdi - tutınıwshınıń máplerin qanaatlandırıwǵa qaratılǵan turistik ónim jetistiriwdegi tiykarǵı, ekinshi dárejeli hám járdemshi háreketlerden ibarat bolǵan ekonomikalıq hárekettiń túri dep ataymız.

Turizmge ekonomikalıq iskerlik retinde berilgen bunday táriplew BTSh usınıslarına say keledi. BTSh boyınsha, turizmdegi ekonomikalıq háreket bul-hár qıylı komponentlerdiń ayırım háreketleriniń óz-ara baylanısınıń nátiyjesi bolıp esaplanadı.

Turizmdi, ekonomikalıq iskerlik retinde úyreniw, onıń áhmiyetin tolıq túsiniwge imkan beredi; milliy ekonomikadaǵı ornın anıqlaw; basqarıw hám jobalastırıw sistemasın dúziw; rawajlanıw koncepciyasını jaratıw imkanın beredi.

Ekonomikalıq iskerlik retinde turizmnıń áhmiyeti onıń quralları, formaları, túrleri arqalı tolıq sáwlelenedi.

Turizm iskerligi tómendegilerdi óz ishine aladı:

- turistik iskerlikti shólkemlestiriw usılları: marshrut, sayaxat, ekskursiya, turistik ónim, turistik xızmet hám basqalar;
- háreket etiw usılları, transport xızmetleri;
- turistlerge xızmet kórsetiw usılları: turaq-jay, awqatlanıw, xızmet kórsetiw.

Turizm formaları - turistik iskerlikti shólkemlestiriw túrine baylanıslı bolıp, insan yamasa adamlardıń toparına salıstırıp anıqlanadı. Bularǵa individual turizm, gruppalıq turizm kiredi.

Turizm túrleri - klassifikaciyalanıwı boyınsha: sayaxat túrleri, dem alıw zonaları, maqsetleri, shólkemlestiriwshilik usılları, transport quralları, iskerlik túrleri hám h.t.b baylanıslı boladı.

Turizmdegi tiykarǵı sub'ekt yamasa tiykarǵı birlik bul sayaxatshı bolıp esaplanadı. BTSh tárepinen belgilengenindey, sayaxatshı - bul eki yamasa onnan artıq mámleket ortasında yamasa jasap turǵan mámlekettiń ishindegi eki yamasa onnan artıq xalıqtıń jasaw punktleri ortasında sayaxat etiwshi hár

qanday insan bolıp tabıladı. Statistikalıq esapqa alıw maqsetinde xalıq aralıq turistik hám ishki turistik kategoriyalar óz aldına ajratıp kórsetiledi.

Turizm ekonomikası - bul turistik tovarlar, ónimler hám xızmetlerdi jetistiriw hám satıwda júzege keletuǵın processlerdi úyrenetuǵın ilimiy iskerlik bolıp esaplanadı.

Turizm ekonomikasınıń predmeti - qarıydardıń mútajliklerin qanaatlandırıw ushın jetistirilgen turistik ónimler hám xızmetlerdi islep shıǵıw, tarqatıw, tutınıw processinde rawajlanıp baratuǵın ekonomikalıq qatnasıqlar bolıp tabıladı.

Turizm ekonomikası turizmge tiyisli háreket etiw mexanizmi hám tiykarǵı ekonomikalıq nızamlardan paydalanıp - adamlardıń sayaxatqa bolǵan mútajliklerin hám tileklerin qanaatlandırıw máselelerin, miynet resursların durıs shólkemlestiriwdi, turizm óndirisiniń háreket etiw hám rawajlanıw máselelerin, sonday-aq óndiris dárejesindegi ekonomikalıq iskerlikti úyrenedi.

Turizm ekonomikası páni turizmdi ekonomikanıń bir tarmaǵı retinde úyreniw hám oǵan tiyisli hár qıylı mashqalalar talqılanǵannan keyin anıq túsiniwke iye boladı, onıń ushın turizm ekonomikasınıń tiykarǵı bólimlerin ajratıp alıw kerek.

Turizm ekonomikası tómendegilerdi úyrenedi hám sociallıq sistema retinde tómendegi mashqalalardı sheshedi:

- belgili bir dáwirde qanday sayaxatshılıq ónimler hám xızmetler jetistiriledi, sonıń menen birge qansha muǵdarda, qanday sapada hám hár qıylılıqta;

- bunday turistik xızmetler qalayınsha tayarlanadı, yaǵnıy qanday dereklerden hám qanday texnologiyalar tiykarında;

- sayaxat xızmeti maǵlıwmatları jergilikli hám shet el sayaxatshıları ortasında qalayınsha bólistiriledi;

- ekonomikalıq háreket retinde waqıttıń ótiwi menen onıń rawajlanıp barıwın.

3. 2. Turizmdi rawajlandırıwdıń kórsetkishler sisteması

Kárxananıń nátiyjeliligini joqarılatıw, analizlew hám bahalaw maqsetinde xojalıq qatnasıqlarınıń belgili dárejede muǵdarlıq hám sapalıq parametrlerin túsiniwli túrde ańlatatuǵın

zat hám materiallar) toplanǵanda júzege keledi. Óz aldına bóleklerge bólingen túrde iske asırılǵan háreketler bir tutas process sıpatında belgilenedi, sonıń nátiyjesinde birdey ónimler toplamı payda boladı. Bunday process tiykarǵı hám járdemshi háreketler arqalı iske asırıladı.

Joqarıdaǵı háreketlerge tiykarlanıp, biz turizmdi - tutınıwshınıń máplerin qanaatlandırıwǵa qaratılǵan turistik ónim jetistiriwdegi tiykarǵı, ekinshi dárejeli hám járdemshi háreketlerden ibarat bolǵan ekonomikalıq háreketinń túri dep ataymız.

Turizmge ekonomikalıq iskerlik retinde berilgen bunday táriplew BTSh usınıslarına say keledi. BTSh boyınsha, turizmdegi ekonomikalıq háreket bul-hár qıylı komponentlerdin ayırım háreketleriniń óz-ara baylanısınıń nátiyjesi bolıp esaplanadı.

Turizmdi, ekonomikalıq iskerlik retinde úyreniw, onıń áhmiyetin tolıq túsiniwge imkan beredi; milliy ekonomikadaǵı ornın anıqlaw; basqarıw hám jobalastırıw sistemasın dúziw; rawajlanıw koncepciyasın jaratıw imkanın beredi.

Ekonomikalıq iskerlik retinde turizmnıń áhmiyeti onıń quralları, formaları, túrleri arqalı tolıq sáwlelenedi.

Turizm iskerligi tómendegilerdi óz ishine aladı:

- turistik iskerlikti shólkemlestiriw usılları: marshrut, sayaxat, ekskursiya, turistik ónim, turistik xızmet hám basqalar;
- háreket etiw usılları, transport xızmetleri;
- turistlerge xızmet kórsetiw usılları: turaq-jay, awqatlanıw, xızmet kórsetiw.

Turizm formaları - turistik iskerlikti shólkemlestiriw túrine baylanışlı bolıp, insan yamasa adamlardıń toparına salıstırıp anıqlanadı. Bularǵa individual turizm, gruppalıq turizm kiredi.

Turizm túrleri - klassifikacijalanıwı boyınsha: sayaxat túrleri, dem alıw zonaları, maqsetleri, shólkemlestiriwshilik usılları, transport quralları, iskerlik túrleri hám h.t.b baylanışlı boladı.

Turizmdegi tiykarǵı sub'ekt yamasa tiykarǵı birlik bul sayaxatshı bolıp esaplanadı. BTSh tárepinen belgilengenindey, sayaxatshı - bul eki yamasa onnan artıq mámleket ortasında yamasa jasap turǵan mámlekettin ishindegi eki yamasa onnan artıq xalıqtın jasaw punktleri ortasında sayaxat etiwshi hár

qanday insan bolıp tabıladı. Statistikalıq esapqa alıw maqsetinde xalıq aralıq turistik hám ishki turistik kategoriyalar óz aldına ajratıp kórsetiledi.

Turizm ekonomikası - bul turistik tovarlar, ónimler hám xızmetlerdi jetistiriw hám satıwda júzege keletuǵın processlerdi úyrenetuǵın ilimiy iskerlik bolıp esaplanadı.

Turizm ekonomikasınıń predmeti - qarıydardıń mıtajliklerin qanaatlandırıw ushın jetistirilgen turistik ónimler hám xızmetlerdi islep shıǵıw, tarqatıw, tutınıw processinde rawajlanıp baratuǵın ekonomikalıq qatnasıqlar bolıp tabıladı.

Turizm ekonomikası turizmge tiyisli háreket etiw mexanizmi hám tiykarǵı ekonomikalıq nızamlardan paydalanıp - adamlardıń sayaxatqa bolǵan mıtajliklerin hám tileklerin qanaatlandırıw máselelerin, miynet resursların durıs shólkemlestiriwde, turizm óndirisiniń háreket etiw hám rawajlanıw máselelerin, sonday-aq óndiris dárejesindegi ekonomikalıq iskerlikti úyrenedi.

Turizm ekonomikası páni turizmdi ekonomikanıń bir tarmaǵı retinde úyreniw hám oǵan tiyisli hár qıylı mashqalalar talqılanǵannan keyin anıq túsiniwke iye boladı, onıń ushın turizm ekonomikasınıń tiykarǵı bólimlerin ajratıp alıw kerek.

Turizm ekonomikası tómendegilerdi úyrenedi hám sociallıq sistema retinde tómendegi mashqalalardı sheshedi:

- belgili bir dáwirde qanday sayaxatshılıq ónimler hám xızmetler jetistiriledi, sonıń menen birge qansha muǵdarda, qanday sapada hám hár qıylılıqta;
- bunday turistik xızmetler qalayınsha tayarlanadı, yaǵnıy qanday dereklerden hám qanday texnologiyalar tiykarında;
- sayaxat xızmeti maǵlıwmatları jergilikli hám shet el sayaxatshıları ortasında qalayınsha bólistiriledi;
- ekonomikalıq háreket retinde waqıttın ótiwi menen onıń rawajlanıp barıwın.

3. 2. Turizmdi rawajlandırıwdıń kórsetkishler sisteması

Kárxananiń nátiyjeliligin joqarılatıw, analizlew hám bahalaw maqsetinde xojalıq qatnasıqlarınıń belgili dárejede muǵdarlıq hám sapalıq parametrlerin túsiniwli túrde anlatatuǵın

kórsetkishlerden paydalanıladı. Bazarda firmanın turaqlı poziciyası menen baylanıslı bolğan eń zárúrli kórsetkishler, analizlew processinde, biznestiń jaǵdayın onıń básekelesleri menen salıstırıwda qollanıladı.

Turizmdi mikro dárejede rawajlandırıwdıń tiykarǵı kórsetkishleri:

*** tábiyǵıylıǵı:**

1. Turistlik xızmetlerdiń kólemi – onıń muǵdarlıq kórsetkishi, sayaxatlarda qatnasqan adamlardıń sanı menen belgilenedi. Bul puxaralardı turistlik háreket penen qamtıp alıwdıń dárejesin sáwlelendiredi. Qatań belgilengen bir dáwir ushın xızmet kórsetiwdiń kólemi, dizimnen ótken kúninen baslap, yaǵnıy xızmet kórsetiwdiń birinshi kúnde, xızmetti qabıl etken sayaxatshılardıń sanın ulıwmalastırıw arqalı anıqlanadı;

2. Xızmet kórsetiwdiń kólemi - bul turist hám kúnler menen ólshenetuǵın sapa kórsetkishi bolıp, xızmetke qabıl etilgen adamlardıń sanı hám hár bir sayaxatshı ushın xızmet kórsetiwdiń haqıyqıy dawam etiw waqtı menen belgilenedi. Xızmettiń múddeti - bul turistlerge jollanbada (vaucherdea) kórsetilgen kalendar'lıq kúnlerdegi xızmet kórsetiw múddeti bolıp esaplanadı;

3. Ekskursantlarǵa xızmet kórsetiwdiń kólemi, ekskursiyada qatnasıwshılardıń sanına qarap belgilenetuǵın muǵdarlıq kórsetkishi bolıp esaplanadı. Ekskursantlar ushın tiyisli xızmetlerdi iske asırıw menen baylanıslı bolmaǵan yaǵnıy marshrut boyınsha belgilengen xızmetlerdi óz ishine aladı.

*** bahalıǵı:**

1) ónim, xızmetlerdi satıwdan túsetuǵın dáramatlar - usınıp atırǵan tovarlar, xızmetler ushın kárxananiń esap-betine túsetuǵın aqshalardan ibarat boladı. Satıwdan túsetuǵın dáramat, birinshi gezekte, barlıq aqshalay túsimler arasındǵı kompaniya iskerliginiń zárúrli kórsetkishi bolıp esaplanadı. Ol aylanba dereklerdi toltırıwdıń tiykarǵı tártipke salıwshı deregi bolıp esaplanadı. Satıwdan túsetuǵın aqshalar bul tolıq mániste dáramat bolıp esaplanbaydı, sebebi óndirislik shıǵınlar birinshi gezekte dáramattan qaplanadı. Satıwdan túsken aqshalardıń barlıq shıǵınlardan qalǵan bólegi-bul payda bolıp esaplanadı;

2) payda - bul bar bolǵan resurslardan paydalanıwdıń

nátiyjeliligin sáwlelendiretuǵın, nátiyjelilik kórsetkishi bolıp esaplanadı. Payda tovardıń áhmiyeti, sawdanıń kólemi hám ózine túser baha ortasındaǵı parıqtı ańlatıwshı kórsetkishi. Qay waqıtta dáramat, ózine túser bahadan joqarı bolsa, kárxana paydaǵa erisedi.

Bazar ekonomikası jaǵdayında turistlik firmalardıń háreketiniń nátiyjeliligi, kópshilik jaǵdayda olardıń tez ózgeriwshi bazar ortalıǵına iykemlesiw dárejesine baylanıslı.

Makro dárejede turizmdi rawajlandırıwdıń tiykarǵı kórsetkishleri:

1. Túnewdiń sanı (tur kúni) - tábiyǵıy kórsetkishi "turistlik maqsetler ushın túnew" diń hárekettegi táriypi boyınsha ulıwmalıq túsiniq joq. Sol sebepli eki jumısshı kategoriyasınan paydalanıladı: a) baratuǵın jeri boyınsha (jaylasıw statistikasında qollanıladı); b) kelip shıǵıwı boyınsha (úy xojalıǵın úyreniw ushın).

Baratuǵın jeri boyınsha - bunda túnep qalıw ushın kelgende jaylastırıw ob'ektine keliw hám ketiw sáneleri basqasha bolıwı kerek.

Kelip shıǵıwı boyınsha: insan belgili bir sayaxat dáwirinde túnep qaladı, egerde onıń keliw hám qaytıw sáneleri hár qıylı bolsa.

2. Saparǵa keliwshilerdiń sanı. Saparǵa keliwshi - úyrenshikli ortalıǵınan sırtqa izbe-iz 12 aydan artıq bolmaǵan múddetke sayaxatqa shıqqan hám sayaxattıń tiykarǵı maqseti, saparǵa kelgen jerdegi derekten tólenetuǵın háreket penen shuǵıllanbaytuǵın hár qanday insan bolıwı múmkin.

3. Sayaxatlardıń sanı - adamnıń kúndelikli jasaw ornınan neshe mártebe shıǵıp ketkenligi. Turist tárepinen iske asırılatuǵın sayaxatlar «turistlik sayaxatlar» al turistlerdiń belgili aymaqtaǵı saparları bolsa «turistlik saparlar» dep ataladı;

4. Milliy hám shet el valyutasındaǵı túsimler. Xalıq-aralıq sayaxattan keletuǵın túsimler, xalıq-aralıq sayaxatshılardıń qárejetleri, sonıń ishinde olardı xalıq-aralıq tasıwlarındaǵı milliy aviatasıwshılardıń tólemleri menen belgilenedi. Sonday-aq, olar baratuǵın mámlekettegi alınǵan tovarlar hám xızmetler ushın sayaxattan aldın yamasa keyin tólenetuǵın hár qanday basqada

tólemberdi óz ishine aladı;

5. Ishki turizm menen baylanıslı qárejetlerden byudjetke túsetuǵın dáramatlar. Bunday qárejetler mámlekettiń turaqlı xalqınıń óziniń shegaraları boylap sayaxat etiwiniń tikkeley nátiyjesi bolıp tabıladı. Bularǵa kelisilgen orınlarda jumsalǵan qárejetler hám pullar, sonıń menen birge, sayaxatqa tayarlanıw ushın zárúrli bolǵan qárejetler hám sayaxattan keyingi jasaw ornında jumsalǵan sayaxat penen baylanıslı qárejetler kiredi.

Turizmdi rawajlandırıwǵa áhmiyet qaratatuǵın hár qanday mámleket, qaǵıyda boyınsha, bul tarawda júz berip atırǵan tendenciyalardı turaqlı túrde analiz isleydi hám turizmning mámlekettiń ekonomikasına qosqan úlesin bahalaw, rawajlanıwdıń tiykarǵı baǵdarları hám turizm menen baylanıslı ekonomikalıq háreketiń túrlerin anıqlawǵa múmkinshilik beretuǵın statistikalıq maǵlıwmatlardan paydalanadı.

3. 3 Turizmniń ekonomikalıq ortalıǵı

Dún'ya kóleminde turizm belgili bir mámlekettiń ekonomikası sheńberinde de, bul mámlekettiń ekonomikası menen ulıwma dún'ya ekonomikası ortasındaǵı baylanıslar sheńberinde de, onıń bólek elementleri ortasında, hár qıylı baylanıslarǵa iye bolǵan iri tarmaqlar aralıq sistema wazıypasın atqaradı. Vakuumda sistema islemeydi, ol bárhama joqarı dárejede diffrenciallasqan ekonomikalıq ortalıqta boladı.

Ekonomikalıq ortalıq turizm menen baylanıslı háreketi iske asıratuǵın kárxanalar, mekemeler, firmalarda ushırasatuǵın barlıq kúsh hám shólkemlerdi óz ishine aladı. Turistlik sistema tek ǵana "jasaw ortalıǵı" jáne onıń ózgeriwiniń mánisin biliwi emes, al bul ózgerislerge bolǵan óziniń tásirinde bildiriwi kerek. Ekonomikalıq ortalıq jaqın hám uzaq aymaqta jaylasqan hám turistlik biznestiń rawajlanıwına turaqlı túrde tikkeley tásir kórsetetuǵın kúshlerdi óz ishine aladı. Jaqın átiraptaǵı barlıq sub'ektler turistlik kárxanalar menen bárhama óz-ara baylanısta boladı.

Ulıwmalıq ortalıq. Sayaxatshılardıń keliwi ushın belgili bir aymaqtı tańlawında tábiyǵıy-geografiyalıq jaǵdaylar sheshiwshi áhmiyetke iye, tábiyǵıy resurslardıń baylıǵı, olardan paydalanıw

múmkinshiligi hám qolaylıǵı turizmniń rawajlanıw kólemi, páti hám baǵdarına úlken tásin tiygizedi. Tranzit jolları, sayaxatshılardıń baratuǵın mámleketlerge jaqınlıǵı, planetamızdıń "mashqalalı orınlardan" uzaqlıǵı, tábiyǵıy hám geografiyalıq jaǵdayları sheshiwshi áhmiyetke iye. İnsan olardı tek óziniń mıtájliklerine sáykeslestiriwi, olardı jáne de qolaylı etiwı múmkin.

Sociallıq-ekonomikalıq jaǵdaylar mámlekettiń ekonomikalıq rawajlanıwınıń dárejesi. Ekonomikalıq rawajlanıw, milliy tabıstıń muǵdarı hám hár bir mámleket xalqınıń materiallıq abadanshılıǵı ortasında tikkeley baylanıslıq bar. Ekonomikası rawajlanǵan mámleketler óz puqaralarına sayaxatlarınınıń sanı boyınsha jetekshilik etip atır. Turizmniń materiallıq bazası, turistlik kárxanalar, infrastrukturanıń rawajlanıw dárejesi mámlekettiń siyasıy poziciyasına baylanıslı boladı.

Bos waqıttı kóbeytiw. Barlıq mámleketlerde dem alıs waqtınıń kóbeyiwi global tendenciya bolıp esaplanadı hám de bul adamlardıń turmıs dárejesiniń jokarılawı menen taza potentsiyal sayaxatshılardıń aǵımın anlatadı. Turizmge bolǵan mıtájlik, miynet etiw uqıplıǵın qayta tiklew zárúrliǵı sebepli de payda boladı. Izertlewlerge qaraganda, xalıqtıń bilim dárejesi, mádeniyatı, estetikalıq mıtájliklerin qanaatlandırıw, xalıqtıń sayaxatqa shıǵıwǵa beyimligi menen tikkeley baylanıslı ekenligin kórsetti. Demografiyalıq faktorlar turizmniń rawajlanıwına turaqlı túrde tásir kórsetip atır. Izertlewler sonı kórsetedi, dún'ya júzinde hám ayırım regionlarda xalıqtıń sanınıń ósiw páti sayaxatshılar sanınıń kóbeyiwine tikkeley tásir etedi. Xalıqtıń sanınıń kóbeyiwi menen bir waqıtta, onıń tıǵızlıǵı planetamızdıń kóplegen regionlarında jokarılap baratır, bul bolsa migraciya processleriniń kúsheyiwine alıp keledi, al onıń formalarınıń biri turizm bolıp esaplanadı. Adamlardıń ómir súriwiniń jokarılawı qartayǵan adamlardı turizmge tartıwǵa járdem beredi. Bul kontingent sayaxat etiw ushın kóbirek mobil hám jıldam bolıp baratır. Qısqa waqıt ishinde qartayǵan adamlar turizmniń tiykarǵı dvigateline aylanadı. Dún'yadaǵı hám ayırım regionlardaǵı siyasıy jaǵday turizmniń rawajlanıwına sezilerli dárejede óziniń tásin tiygizip atır. Dún'ya júzilik sawda shólkeminiń statistikalıq

maǵlıwmatları boyınsha Evropa, xalıq-aralıq turizmnıń kólemin joqarılatıwda jetekshilik etpekte, bul qolaylı siyasiy ortalıqtıń nátiyjesi bolıp esaplanadı.

Texnologiyalıq ortalıq. Sayaxatshılıq firmaları texnologiyalıq ózgerislerge nátiyjeli iykemlesiwi hám básekeles bolıwı ushın zamanagóy texnologiyalardan paydalana alıwı kerek.

Xalıq-aralıq ortalıq hár bir mámlekette turizmdi rawajlandırıw ushın úlken áhmiyetke iye. Sayaxatshılardıń sanı, túsimlerdiń muǵdarı, tuwrıdan-tuwrı mámleketlerdiń ortasındaǵı qatnasıqlarǵa, ekonomikalıq rawajlanıw dárejesine, viza hám bajıxana siyasatı hám taǵı basqalar menen baylanıslı.

Huqıqiy ortalıq turistik firmalardıń ózleriniń minez-qulıqların tártipke salıwshı hám daw-jánjellerdi jámiyettiń mápi kóz-qarasınan sheshetuǵın Nızamshılıq sheńberinde isleydi. Isbilermenlik qatnasıqları sherikshilik shártnamaları menen rásmiylestiriledi. Huqıqiy ortalıqtıń taǵı bir túri - firmalar hám kompaniyalardı dizimnen ótkeriw ushın hár qıylı Qaǵıydalardıń belgilengenligi bolıp esaplanadı. Bunda belgilengen qaǵıydalardan tısqarı iske asırılǵan artıqsha hár qanday hárezketler nızamǵa qarsı esaplanadı. Nızamlardıń spektri jámiyet penen isbilermenlik qatnasıqlarına tiyisli bolıwı tiyis. Eger nızam buzıwshılıqlar anıqlansa, firmalar juwapkershilikke tartılıwı múmkin, bunda qorshaǵan-ortalıqtı qorǵaw menen baylanıslı jaǵdaylar júdá áhmiyetli.

3. 4. Turizm siyasatı hám turistik renta

Turizm siyasatı - bul parlamentler, húkimet, mámleket hám jeke shólkemler, turistik hárezket ushın juwapker bolǵan awqamlar hám mákemeler tárepinen olardı tártipke salıw hám muwapıqlastırıw, rawajlandırıw ushın qolaylı jaǵdaylardı jaratıw maqsetinde iske asırılatuǵın normalar, qaǵıydalar hám usıllar sisteması bolıp tabıladı.

Turizm siyasatı, mámlekettiń ulıwma siyasatına tán bolǵan barlıq ózgesheliklerge iye, biraq oǵan tásir etiwshi ayrıqsha faktorlar tómendegiler:

- tábiyǵıy jaǵdaylar;

- transportlıq jaǵdaylar;
- sociallıq faktorlar;
- ekonomikalıq faktorlar;
- huqıqiy faktorlar.

Turizm siyasatınıń maqsetleri mámlekettiń rawajlanıwınıń ayrıqsha ekonomikalıq, sociallıq jaǵdayları hám turizm tarawınıń rawajlanıw dárejesi menen baylanıslı. Olar dinamikalıq hám turaqlı rawajlanıwı menen ajırılıp turadı.

Turistik kárxana dárejesindegi turistik siyasatıń wazıypaları:

- dáramat hám paydanıń ósiwi;
- turistik hárezketiń shıǵınların optimallastırıw;
- turistik bazarlardan intensiv paydalanıw hám jańaların rawajlandırıw;
- turistik xızmetlerdiń sapasın joqarılatıw.

Turizm siyasatın iske asırıwshı qurallar.

• ekonomikalıq - rawajlanıw ushın mámlekettiń subsidiyaları, salıq, valyuta jeńillikleri hám basqa da jeńillikler;

• huqıqiy - nızamlar, basqa normativlik hújjetler, hákimiyattiń buyırıqları, olardıń maqseti turizmdi rawajlandırıwdı xoshametlew yamasa sheklew;

• sociallıq - jergilikli xalıq tárepinen turizmge tiyisli jámiyetshiliktiń pikirine tásir tiygiziw ilajları;

• turistik sanaat kárxanaların jetilistiriw boyınsha texnikalıq ilajlar.

Milliy sayaxatshılıq siyasatınıń mazmunı jergilikli xarakterge iye hám mámleketlerdiń, mámleketlik shólkemleri tárepinen ǵárezsiz túrde belgilenetuǵın iskerlik penen xarakterlenedi, olar hár bir mámlekettiń milliy regionlarında turizmdi rawajlandırıwǵa tiyisli nızamlar hám basqa da normativlik hújjetler menen tártiplestiriledi.

Xalıq aralıq turizm siyasatı, xalıq aralıq sayaxatshılıq shólkemleri sheńberinde qabıl etilgen qararlar hám hárezketler formasında iske asırıladı. Dún'ya kólemindegi eń abıraylı shólkemler bul BMSH, YuNESKO hám BTSh.

Milliy hám xalıq aralıq kólemde turistik siyasat júrgiziwshilerdiń kópligi, dúnyada turizmdi hár tárepleme

rawajlandırıw ushın olardıń máplerin muwapıqlastırıwdı hám óz-ara tásirsheńligin támiyinlewdi talap etedi.

Turistik rentanıń sociallıq-ekonomikalıq mánisi tómendegishe túsindiriledi:

- 1) onıń ekonomikalıq mánisi;
- 2) onıń qalıplesiwi;
- 3) onıń sociallıq mazmunı.

Turistik renta - bul turistik resurslardan ekonomikalıq ob'ekti retinde paydalanatúǵın hár qanday ekonomikalıq sub'ekttiń (kárxana, firma, shólkem) iye bolǵan dáramatınan ayrıqsha esaplaw, bul resurslardıń iyesi alatuǵın turistik tabıs bolıp esaplanadı. Basqasha etip aytqanda, turistik renta - bul turistik resurslardıń iyesiniń tabısı, bul mámleket bolıwı múmkin, yaǵnıy federal hám jergilikli húkimetlik shólkemler, bank, kárxananiń ózi, shólkem yamasa bul resurslarǵa iyelik etiw huqıqına iye bolǵan insanlar.

Ekonomikanıń agrar hám qazıp alıw tarawlarında rentanıń qalıplesiwi jerge hám de onıń tómengi qatlamına iyelik etiw huqıqı hám onnan ekonomikalıq maqsette paydalanıw menen baylanısh. Solay etip ekonomikanıń agrar hám qazıp alıw tarawlarında faktorlıq dáramatlardıń arnawlı túri - jer rentası hám de onıń túrleri, modifikaciyaları - qazıp alıw, gaz, suw hám basqalar qalıpleseidi.

Tayanış sózler: Ekonomikalıq iskerlik, turizmdi rawajlandırıw kórsetkishleri, tábiyǵıy, baha, turistik renta.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Zamanagóy ekonomikada turizmdi rawajlandırıwda huqıqıy ortalıqtıń áhmiyeti.
2. Qanday kórsetkishler sapa hám muǵdarlıq dep ataladı?
3. "Turizm", "turistik háreket", "turistik ónim", "turoperatorlıq háreket", "sayaxatshılıq iskerligi" túsinipleri.
4. Turizm siyasatınıń maqsetleri nelerden ibarat?
5. Turizmniń tiykarǵı ózgeshelikleri qanday?
6. Turizm sanaatınıń mámlekettiń ekonomikasına tási qanday?
7. Turistik renta jáne onıń formaların túsindirip beriń.

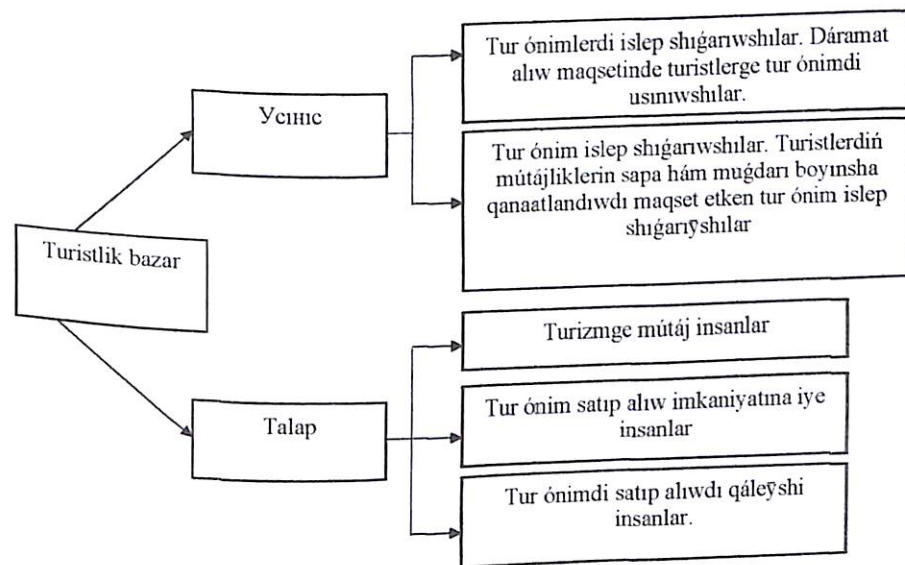
4-BAP. TURIZMNIŇ MAKROEKONOMIKALÍQ TÁREPLERI

Jobası:

- 4.1. Turistik makroekonomikada bazar túsiniǵı hám onıń ózgeshelikleri
- 4.2. Turizm bazarınıń infrastrukturası
- 4.3. Turizmde multiplikacion effekt
- 4.4. Turizm tarawında mámleketlerdiń básekege shıdamlılıǵı

4. 1. Turistik makroekonomikada bazar túsiniǵı hám onıń ózgeshelikleri

Turistik bazar bul, ayrıqsha turistik motivaciya sebepli kóplegen turistik ónimler hám xızmetlerdi óndiriwshilerdi hám bul ónimdi satıp alıwǵa uqıbına iye bolǵan haqıyqıy hám potentciyal qarıydarlardı bir-biri menen baylanıstıratuǵın ekonomikalıq, huqıqıy, sociallıq qatnasıqlar sisteması bolıp esaplanadı.

4. 1- súwret. Turistik bazardıń dúzilisi

Turizm kózqarası boyınsha, satıp alıw uqıplılıǵı túsiniǵı - sayaxatshılıq ónimin satıp alıwǵa muwapıq bolǵanlardı ańlatadı.

Satıp alıwdı qálewshiler túsinigi - turistlik ónimge qızıǵıwshılıǵı joqarı hám mútájbolǵan, sonıń menen birge turistlik ónimdi satıp alıwǵa isenimi joqarı bolǵan adamlarǵa tiyisli, mısalı, reklama hám professionallıq sawda texnikasınıń tásiiri arqalı buǵan erisiw múmkin.

Turistik bazar bul quramalı sistema bolıp, hár bir ayırıqsha turistlik ónim yamasa xızmet óz aldına bólek strukturalıq bólimlerden, mısalı transport qurallarınıń xızmetlerin, turar jay, awqatlanıw hám taǵı basqalardan ibarat boladı.

Turistik ónim hár qıylı kategoriyadaǵı miymanxanalardı óz ishine qamtıwı yamasa turistke uqsas turistlik xızmetlerdi usınıwı múmkin, biraq mánzilge jetkerip beriwdiń hár qıylı variantları (samolyot, poezd yamasa avtobusta) bir-birinen keskin parıqlanadı.

Bunday ózgeshelikti almasıw dep ataw múmkin. Almasıw turistlik bazardıń tiykarǵı xızmetlerin: transport, turar jay, azıq-awqat, kewil kóteriw ushın kúndelikli háreket bolıp esaplanadı. Sonday etip, sayaxat bazarın tolıq almasıw ózgesheligine iye dep ayta alamız.

Ekonomikalıq kóz-qaras boyınsha, ornın basıwshı turistlik ónimler hám xızmetler, óndiriwshilerdiń arasında, dáramatlardıń qayta bólistiriliwine tásir etedi. Buǵan mısal etip turizmniń taza túrlerin, máselen, avtoturizmdi rawajlandırıwdıń aqıbetleri keltirilgen. Bir tárepten sayaxatshılardıń sayaxat waqtında jeke transporttan paydalanıwı transport kompaniyaları ushın, ádettegi turar -jay imaratlarınıń dáramatların azaytıdı, basqa bir tárepten, úrip-ádetimizge tán bolmaǵan turar jaylardıń dáramatların joqarılatadı. Bunnan tisqari, avtoturizmniń ayırıqsha qásiyetlerin esapqa alǵan túrde kempingler, motel hám basqa da turar -jay imaratları aktiv túrde qurıla basladı. Sonıń menen birge, ádettegi turar jay imaratlarınıń bazardaǵı úlesin qayta bólistiriwdiń esabına olardıń tabısı azaydı.

Turistik bazardıń taǵı bir ózine tán ózgesheligi onıń birin-biri tolıqtırıwı bolıp esaplanadı. Birin-biri toltırıw sonı ańlatadı, turizm tovarları hám xızmetleri birin-biri tolıqtıradı. Turistik bazardıń bunday ózgesheligi sonnan ibarat, ayırım xızmetlerdi satıp alıw, kópshilik jaǵdayda basqa bir tovar hám xızmetlerdiń

bir pútın kompleksin satıp alıw zárúrligin payda etedi. Mısalı, avtobus xızmeti, turistlik xızmettiń benzin, maylaw materialları hám basqa da qosımsha ónimlerden paydalanıwın talap etedi. Bular, turistlik tovarlar hám xızmetlerden paydalanıwdıń ózine túser bahasınıń sezilerli dárejede joqarılawına, sonıń menen birge, turistlik ónimlerdi (xızmetlerdi) óndiriwshiler hám de óz-ara baylanıslı tovarlar hám xızmetlerdi óndiriwshiler ortasında dáramatlardı qayta bólistiriwge alıp keledi.

Turistik bazar jaǵdayı boyınsha hár qıylı formalarǵa bólinedi. Ayırım jaǵdaylarda, turistlik bazardıń qalıpleskenine kóp waqıt bolıwı múmkin, yaǵnıy, bunda óndiriwshiler hám qarıydarlardıń dárejesi anıqlanǵan. Bunday bazar tayar yamasa iyelep alıǵan dep ataladı. Mısalı, ayırım bir mámleket xalqınıń tabısı sheklengen, sol sebepli olar ózleri ushın qolaylı bolǵanlıǵı sebepli, bos waqtın yamasa dem alıs kúnlerin óziniń mámleketinde ótkeriwge májbúr. Kópshilik mámleketlerde sırt elge biypul sayaxat qılıw qıyın, sol sebepli xalıq ushın ishki turizm menen shuǵıllanıwdan basqa alternativa joq. Biraq bunday jaǵdayda da adamlar dem alıstı qay jerde hám qalayınsha ótkeriwdi tańlaw múmkinshiligine iye, sol sebepli sayaxatshılıq agentlikleri qarıydarlardı ózine tartıw hám básekeni jeńiw ushın háreket etiwı kerek.

Múmkinshiligi bolǵanınsha bazardı payda etiw kerek, yaǵnıy turistlik ónimlerge bolǵan talaptı joqarılatıw tiyis. Potenciya qarıydarlar taza jónelisler, olardıń diqqatqa ılıyq orınları hám xızmetleriniń bar ekenligi haqqında xabarlı bolıwı kerek. Olar bunday orınǵa keliw yamasa qandayda bir turda qatnasıwı, kruiz hám t.b. lardan paydalanıwı, oyın-kúlki hám jeterli túrde zawıq alıwlarına iseniwleri kerek.

Turizm bazarınıń mexanizmleri, turizm ekonomikasınıń tiykarǵı máselelerin tolıq sheshe almaydı. Hár qanday mámleket turizmniń rawajlanıwın hám ekonomikanıń basqa tarmaqlarına bolǵan unamsız tásiiriniń aldın alıw maqsetinde turizmdi basqarıw hám turizm bazarınıń ekonomikasi máselelerin sheshiw processinde qatnasıwı kerek. Mámleketti turizm ekonomikasına tartıw, turizm siyasatın qalıplestiriw arqalı iske asırıladı, onıń maqseti turizm bazarı mexanizmleriniń kúshsiz táreplerin hám

tiygizetuǵın keri tásirlerin tuwrılaw bolıp esaplanadı.

Solay etip, turizm siyasatı, turistik bazar ekonomikasınıń tómendegi mashqalaların sheshiwge múmkinshilik beredi:

- sheklengen hám az ushıraytuǵın turistik resurslardı nátiyjeli bólistiriw máseleleri;
- turizm bazarınıń turaqlı ekonomikasın saqlaw máseleleri;
- turizm bazarı ekonomikasın rawajlandırıw máseleleri;
- turistik islep shıǵarıw yamasa turistik dáramatlardı teńdey bólistiriw máseleleri.

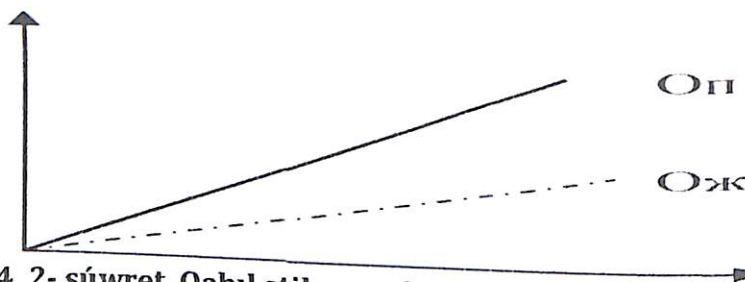
Turizm bazarı ekonomikası tómendegi tiykarǵı maqsetlerge iye:

1. Turistlerdiń psixologiyalıq tájiriybesinen qanaatlanıwın, sapalıq hám muǵdarlıq tárepten maksimal dárejede joqarılalıw.

2. Sayaxatshılıq óndirisi kárxanaları hám turistlerge xızmet kórsetiw menen shuǵıllanatuǵın basqa da tarmaqlardıń dáramatların maksimal dárejede joqarılalıw.

3. Turistlerdiń sayaxat etiwı dawamında olardıń qárejetlerin maksimal dárejede joqarılalıw.

Turistik bazar ekonomikasınıń joqarıdaǵı maqsetleri unamlı bolıp esaplanadı. Psixologiyalıq tájiriybeni maksimal dárejede joqarılalıw, sayaxatshılarda qanaatlanıwshılıqtı payda etedi hám olardı qabıl etken mámleketke kóbirek pul jumsawına májbúr etedi. Matematika tili menen aytqanda, sayaxatshı, óziniń sayaxatı waqtında alǵan psixologiyalıq tájiriybesi (OP) kútkeninen (OJ) az bolmawı kerek. Kerisinshe bolsa, bul maqsetke erisiwde unamsız aqibetlerge alıp keliwi múmkin.

4. 2- súwret. Qabıl etilgen psixologiyalıq tájiriybe hám sayaxatshılıq baǵdarı boyınsha boljawdıń unamlı qatnası
Usınıń bir waqıtta taza ekonomika payda bolmaqta -

qarıydarlarda payda bolǵan pikirge baǵdarlanǵan pikirler ekonomikası.

Ayırım bir jaǵdaylarda turizm bazarı ekonomikasınıń maqsetleri unamsız mániske iye bolıwı múmkin. Mısalı, dáramattı kóbeytiwdiń qısqa múddetli maqseti sayaxatshılardıǵa xızmet kórsetiw ushın kóplegen strukturalardan paydalanıwǵa alıp keliwi múmkin, nátiyjede sayaxatshılardıń psixologiyalıq qanaatlanıwshılıǵı tómendeydi. Bul sayaxatshılardıń aǵımınıń azayıwına alıp keliwi múmkin hám sonıń menen qárejettiń kirip keliwinde azaytıdı, nátiyjede bul, bunday jónelisti rawajlandırıwdıń ekonomikalıq nátiyjeligine hám onıń joq bolıp ketiwine tásir etedi. Mámlekettiń, ekonomikalıq rawajlanıwdıń tiykarǵı elementi retinde turizmge diqqattı kúsheytiwi de usıǵan uqsas nátiyjelerge alıp keliwi múmkin.

Ayırım sayaxatshılıq xızmetleri, sayaxatshılardıń mútájliliklerin qanaatlandırıwı ushın júdá zárúrli bolıp, basqaları bolsa birin-biri tolıqtırıwshı yamasa ekinshi dárejeli boladı. Máselen, miymanxana restoranları hám transport sıyaqlı turistik xızmetler tek ǵana sayaxatshılardıǵa emes, al basqa da adamlardıǵa da xızmet etedi.

Sayaxatshılar ushın tovarlar hám xızmetlerdi usınıwshı kárxanalardıń tómendegishe klassifikaciyası bar:

- baslanǵısh - tuwrıdan-tuwrı sayaxatshılardıǵa xızmet kórsetiwge arnalǵan (mıymanxanalar, kórkem óner orınları, pansionatlar, dem alıw orınları hám basqalar);

- ekinshi dárejeli - tiykarınan sayaxatshılardıǵa xızmet kórsetiwge arnalǵan, hám olardıń xızmetlerinen jergilikli xalıq ta paydalanıwı múmkin (awqatlanıw orınları, mádeniyat mákemeleri hám basqalar);

- úshinshi dárejeli - ádetde, olar jergilikli xalıqqa xızmet kórsetiwge arnalǵan, biraq olardıń xızmetlerinen sayaxatshılar (jámiyetlik transport, pochta baylanısı hám basqalar) da paydalanıwı hám mútájliliklerin qanaatlandırıwı múmkin.

- turizm sanaatınıń xarakterli ózgesheligi sonda, ol materiallıq (tovar) hám materiallıq emes (xızmet) kárxanalardı birlestiradi.

4. 2. Turizm bazarınıń infrastrukturası

Infrastruktura termini (latınsha infra - tómende, astında hám struktura - dúziliw, jaylasıw, apparat) joqarı Funkcional sistemağa salıstırǵanda tómén dárejedegi ierarxik ob'ektlardi ańlatadı. Infrastruktura - bul xalıq- xojalıǵınıń shólkemlestiriwshilik tárepinen ajratılǵan bólimleriniń ierarxialıq túrdegi kompleksi bolıp esaplanadı, onıń tiykarǵı maqseti taza materiallıq baylıqlardı jetistiriw emes, al materiallıq óndiristiń tiykarǵı tarmaqları hám óndirislik emes tarawlardıń iskerligin támiyinlew bolıp esaplanadı.

Infrastrukturanı hár qıylı kriteriyalar boyınsha klassifikaciyalaw múmkin.

1. Funkcionalıq maqseti boyınsha, óndirislik hám óndirislik emes (sociallıq hám institucional) infrastrukturağa bólinedi.

Óndirislik infrastruktura, xızmet kórsetiw tarawlarınıń kompleksin, sonday-aq finans sistemasın óz ishine aladı.

Óndiristen tısqarı, sociallıq infrastruktura adamlardıń mıtájliklerin qanaatlandıratuǵın hám de onıń óndirislik emes xızmetlerge bolǵan mıtájliklerin qanaatlandırıw arqalı xalıqtıń kóbeyiwi hám jasawı ushın materiallıq, xojalıq, sociallıq jaǵdaylardıń jaratılıwın támiyinleytuǵın tarmaqlardı óz ishine aladı. Buǵan turaq-jay kommunal xızmetleri, xızmet kórsetiw, xalıq ushın kerekli transport hám baylanıs, den sawlıqtı saqlaw, dene tárbiyası, sport, usaqlap satıw, sawda, ulıwma awqatlanıw, bilimlendiriw sisteması, mádeniyat mákemeleri hám basqalar kiredi. Sociallıq infrastrukturanı rawajlandırıwdıń kórsetkishlerine, mısalı, ómir súriwdiń dawam etiw waqtı, pensionerlerdiń úlesi, ortasha aylıq dáramat, ortasha aylıq is haqı, tiykarǵı azıq-awqat ónimleri kompleksiniń bahası, turmıs dárejesi hám basqalar kiredi.

Óndiristen tısqarı infrastruktura, sonıń menen birge, óz aldına strukturalıq bólim retinde, qorshaǵan -ortalıqtıń infrastrukturasın óz ishine qamtıwı kerek. Bul ekologiyanıń, insaniyat turmısındaǵı ornı hám áhmiyetiniń barǵan sayın joqarılap barıwı menen baylanıslı.

Infrastruktura ekologiyalıq qawipsizlikti támiyinlew hám

saqlaw, qorshaǵan -ortalıqqa unamsız antropogen tásir menen baylanıslı apatlardı minimallastırıw hám onıń aldın alıw ushınǵa baǵdarlanǵan. Ekologiyalıq infrastruktura tábiyǵıy ortalıqtı qorǵaw, kóbeytiw hám jaqsılawǵa arnalǵan shólkemler hám imaratlardan ibarat. Buǵan ekologiyalıq qawipsizlik xızmetlerin, meteorologiyalıq, seysmologiyalıq hám basqalar óz ishine alǵan qanıgelestirilgen stanciyalar hám laboratoriyalar kiredi. Injenerlik-texnikalıq imaratlar óz aldına kórip shıǵıladı: kanallar, bógetler, tazalaw mexanizmleri hám imaratlar, suwǵarıw sistemaları hám basqalar. ekologiyalıq infrastruktura óz aldına áhmiyetke iye, sebebi turizm hár qıylı dárejede tábiyǵıy resurslar menen baylanıslı. Bunnan tısqarı, tiykarǵı infrastrukturası, tábiyiy ortalıqtan esaplanǵan ekologiyalıq turizm jedel rawajlanıp atır.

Óndiris penen baylanıslı bolmaǵan institucionallıq infrastruktura pútkil jámiyet dárejesinde ilimiy, basqarıw, huqıqtı qorǵaw hám qorǵaw xarakterindegi sociallıq, óndirislik emes xızmetlerdi kórsetiwdi óz ishine aladı.

Institucional tiykarda bazar infrastrukturası, mámleket tárepinen qollap -quwatlanatuǵın infrastruktura hám basqalar ajralıp turadı.

Bazar infrastrukturası bul shólkemler hám bazar institutlarınıń sistemasınan paydalanǵan turde finanslıq hám informaciyalıq aǵımları menen tıǵız baylanıslı bolǵan tovarlardıń, satıwshıdan qarıydarǵa qaray nátiyjeli dinamikalıq háreketleniwi ushın ulıwmalıq jaǵdaylardı támiyinleytuǵın shólkemlestiriwshilik hám ekonomikalıq sistema bolıp esaplanadı.

Turizm bazarı infrastrukturası tómendegi funktsiyalardı atqaradı:

- tovar aylanısın ápiwayılastıradı, tezlestiredi, dinamikasını támiyinleydi, bazardıń ózgerislerine muwapıq túrde bazar katnasıqları sub'ektlerin ózi tańlaydı;

- tovarlardı satıp alıwshı hám satıwshı, sonıń menen birge olar hám basqalar ortasındaǵı pul kapitalınıń iyeleri (kredit-bank mákemeleri hám basqa da finans kompaniyaları) arasındaǵı qatnasıqlardı támiyinleydi;

- shártnamalar sisteması arqalı isbilermenlik katnasıqlarınıń shólkemlestiriwshilik-huqıqiy tiykarların qalıplestiredi;

- birden-bir tovar aylanısın mámleket tárepinen tártipke salıw hám qollap-quwatlaw funkciyasınıń atqarılıwın támiyinleydi;
- tovar hám finanslıq ağımlardıń háreketi ústinen huqıqıy qadaǵalawdı iske asıradı;

- bazar infrastrukturasınıń institutları: informaciyalıq-analiz, innovaciya, marketing hám basqa oraylar, reklama agentlikleri, auditorlik hám konsalting firmaları, investiciya kompaniyaları hám basqalardıń járdeminde informaciya, marketing, innovaciya, konsalting, auditorlik hám basqa da xızmetlerdi usınıs etedi.

Institucional infrastrukturanıń elementleri:

- salıq sisteması hám salıq organları;
- kredit sisteması hám kommerciyalıq bankler;
- bajıxana sisteması;
- tavar, shiyki zat, fond hám valyuta birjaları;
- aukcionlar, yarmarkalardı shólkemlestiriw hám dálalshılıqtıń basqa da formaları;
- qamsızlandırıw sisteması, mámleket hám mámleketlik emes qamsızlandırıw kompaniyaları;
- reklama, informaciya agentlikleri, sawda-kórgizbe kompleksleri hám ǵalaba xabar quralları;
- sawda palataları; isbilermenlik háreketiniń basqa da jámiyetlik hám qálegen túrdegi mámleketlik-jámiyetlik birlespeleri;
- konsalting hám auditorlıq kompaniyaları;
- isbilermenlik háreketin xoshametlewge qaratılǵan jámiyetshilik hám mámleketlik-jámiyetlik fondları;
- erkin isbilermenliktiń arnawlı zonaları.

2. Háreketlerdiń kólemi boyınsha infrastrukturanıń bir neshe dárejeleri boyınsha:

- Mega-dáreje - xalıq aralıq infrastruktura;
- makrodáreje – qandayda bir mámleket sheńberindegi milliy infrastruktura;
- mezo-dáreje - belgili bir region (mánzil) yamasa tarawdıń infrastrukturası;
- mikro dáreje - individual kárxana dárejesinde úyreniledi

3. Kórsetilip atırǵan xızmet túri boyınsha tómendegi infrastrukturanıń túrleri bir-birinen ajratıladı:

- transport infrastrukturası;
- turar jay imaratlarınıń infrastrukturası;
- informaciyalıq infrastruktura;
- innovaciyalıq infrastruktura hám basqalar.

4. 3. Turizmde multiplikaciyalıq nátiyjelilik

Sayaxatshınıń barlıq mútájliklerin qanaatlandırıw ushın tiykarǵı xızmetler (transport, turar jay, bargan jerinde awqatlanıw), arnawlı, sayaxatnıń maqsetiniń (turizm túri) ayırıqsha qásiyetlerinen kelip shıǵıp, mútájliklerdi qanaatlandırıwǵa qaratılǵan xızmetlerdiń keń kólemi qalıplestiriledi. Turistlerdiń hár qıylı mútájliklerin qanaatlandırıw, ekonomikalıq qatnasıqlardıń tákirar óndiristegi úlesi retinde úlken áhmiyetke iye bolǵan taza iskerlik háreketleriniń payda bolıwına tiykar boladı. Turizmniń ekonomikaǵa tási quramalı hám kóp qırılı, sol sebepli ekonomikalıq ilimde ol tuwrıdan-tuwrı hám janapay túrlerge ajratıladı.

Turizmniń tuwrıdan-tuwrı ekonomikalıq tási salıqlar, ulıwma ishki ónimdi qalıplestiriw arqalı hár qıylı dárejedegi byudjetlerdiń dáramat bóleginde sawlelenedi, sonıń menen birge bunday iskerlik, jumıs orınlarınıń sanına tásir etedi. Turizmniń ekonomikaǵa tuwrıdan-tuwrı tásir etiw kórsetkishleri hárekettegi milliy esabatlarda belgilenedi. Turizmniń dáramatların ulıwma finanslıq ağımnan ajratıw ushın, turistlerdiń jasalma esaplar sisteması BMSH nıń statistika komissiyası tárepinen islep shıǵılǵan hám usınıs etilgen. Bul sistemaniń ózgesheligi, turizm tarawındaǵı ulıwma ekonomikalıq háreketniń nátiyjeligin anıqlaw uqıplıǵı bolıp esaplanadı. Bul esabatlardan paydalanıw tek ǵana tuwrıdan-tuwrı sayaxatshılıq tutınıwdı esapqa alıw emes, al basqa barlıq óndiriwshilerdiń iskerligin esapqa alıwǵa múmkinshilik beredi. Turizm birinshi ekonomikalıq háreket bolıp, onıń milliy ekonomikadaǵı rolin dúń'ya-júzilik jerdiń jasalma joldasları járdeminde ólshew múmkin.

Multiplikator effektin bahalaw turizmniń mámleket ekonomikası ushın áhmiyetin jáne de tolıǵıraq anıqlawǵa hám soǵan muwapıq turizmdi mámleket tárepinen qollap-

quwatlawdıń baǵdarlamasın dúziwge, turizm infrastrukturasın jetilistiriwge hám turistlik resurslardan aqlǵa muwapıq paydalanıwǵa múmkinshilik beredi.

Turizmniń multiplikaciyalıq tásirin bahalaw ushın bizge tómendegiler kerek boladı:

- infrastruktura (transport sisteması, miymanxana, turistlerdiń barlıq mútájliklerin qanaatlandıırıwǵa arnalǵan turistlik biznes sub'ektleri) haqqındaǵı dáslepki maǵlıwmatlar;

- rekreaciya rawajlanıw dinamikasınıń qásiyetleri hám onıń mútájlikleri haqqındaǵı informaciya (házirgi, prognoz), onıń ushın turizm hám rekreaciya háreketin baqlap barıw tiyis.

Teoriyalıq jaqtan, turizmniń multiplikaciyalıq tásiiri biykar etilmese de, ámelde onı esapqa alıw júdá qıyın. Soǵan qaramay, turizm sanaatınıń ekonomikalıq nátiyjeligin xarakterleytuǵın tiykarǵı kórsetkishlerdiń sheńberi júdá anıq.

Hár qanday milliy ekonomika ushın esaplanıwı múmkin bolǵan turistlik multiplikatorlardıń jeti túri bar:

- 1) multiplikatordı payda etiw;
- 2) sawda multiplikatorı;
- 3) dáramat multiplikatorı;
- 4) bántlik multiplikatorı;
- 5) is haqınıń kóbeyiw;
- 6) mámleket dáramatlarınıń multiplikatorı;
- 7) import multiplikatorı.

Turizmniń multiplikaciyalıq nátiyjeligi sonnan ibarat, "qárejetler- dáramatlar" izbe-izliginiń reakciyası nátiyjesinde bir sayaxatshıdan alınǵan dáramat ol xızmet kórsetetuǵın hám tovarlardı satıp alıwǵa turǵan jerinde sarıplaǵan puldıń muǵdarınan asıp ketedi. Shveycariyalıq ilimpazlardıń pikiri boyınsha, turistlik xızmetlerden alınatuǵın dáramat multiplikatorı, mámleketke yamasa regionǵa salıstırǵanda sezilerli dárejede parıq etedi hám 1, 2 den 4, 0 ge shekem. Multiplikatordıń mánisin bahalawda tek ǵana usıldı tańlaw emes, al multiplikatordıń túrin anıqlaw da zárúr bolıp esaplanadı. Hár bir túr ayrıqsha funkciyanı atqaradı.

4. 4. Turizm tarawındaǵı mámleketlerdiń básekiege shıdamlılıǵı

Báseke, turizm bazarınıń tiykarǵı institutlarınıń biri hám onıń tabıslı islewiniń eń zárúrli shártinen esaplanadı.

Báseke koncepciyası izertlewshilerdiń tárepinen hár qıylı usıllar menen belgilenedi.

M. Porter básekege shıdamlılıqtı tovar, xızmet, bazar qatnasıqları sub'ektiniń bazardaǵı bir-birine uqsas tovarlar, xızmetler hám ol jerdegi bazar qatnasıqlarınıń báseke sub'ektleri menen birdey payda bolıw ózgesheligi dep táriypleydi.

Turizm tarawı barǵan jerinde básekege shıdamlı bolıwı ushın tek ǵana turizm biznesiniń óz aldına bólek kárxanaları básekeles bolıwı emes, al turizm sanaatınıń rawajlanıw dárejesi de teń salmaqlılıqta bolıwı kerek. Bul sonı bildiredi, sinergetikalıq effekt turizm sanaatınıń mikro, mezo hám makro dárejelerinde kórinetuǵın bolıwı kerek; turizm biznesiniń jańa sistemalı qásiyetleri qalıplesiwi kerek. Atap aytqanda, turizm ushın sinergetikalıq effekt turistlik sanaattıń bir qansha kárxanaları, misalı, tuoperator, aviakompaniya hám miymanxana tárepinen birgelikte jaratılatuǵın turistlik ónimlerdiń qalıplesiwinde kórinetuǵın boladı. Egerde jónelis ózine tartatuǵın turistlik resurslarǵa hám zárúr bolǵan turar jay imaratlarına iye bolsa, biraq turistlerdi jetkerip beriwdiń joqarı dárejedegi sapalı quralları bolmasa, jollar bolmasa, onday jaǵdayda bunday mánzil básekeles bola almaydı hám jeterli muǵdarda sayaxatshılıq aǵımın támiyinlew múmkinshiligine iye bolmaydı.

Turizmniń makro dárejedegi básekege shıdamlılıǵın bahalaw, milliy turizmdi belgili bir mámleket dárejesinde, turistlik jónelis (makro mánzil) retinde, mezo dárejede - regionlıq maqset (mezo-mánzil) básekege shıdamlılıǵın, mikro dárejede - turizm tarawındaǵı kárxananiń yamasa turistlik ónimniń básekege shıdamlılıǵın bahalawdı názerde tutadı.

Turizmdegi básekege shıdamlılıqtı ierarxialıq dárejede bahalaw hár qıylı belgilengen maqsetlerge xızmet etiwı múmkin. Salıstırma kórsetkish retinde ol bahalanatuǵın sub'ektiniń xalıq-aralıq, milliy yamasa jergilikli turizm bazarında jaylasıwın

anıqlawğa múmkinshilik beredi. Alınğan bahalaw maǵlıwmatları mámlekette turizmdi rawajlandırıwdıń strategiyalıq jobaları, baǵdarı, turistik kárxanalardı hám turistik ónimlerdi rawajlandırıwdıń uzaq múddetli jobaların islep shıǵıwda qollanıwı múmkin. Potenciya básikege shıdamlılıqtı bahalaw investiciya máselelerin sheshiwde nátiyjeli bolıwı múmkin.

Mámleketlerdiń básikege shıdamlılıǵın bahalawdıń zamanagóy usılları, tiykarınan mámlekettiń básikege shıdamlılıq dárejesin anıqlaw ushın qullanılatuǵın kórsetkishlerdiń sanı hám quramı, hám de olardıń salmaq koefficientleri menen parıqlanadı. Reytingtegi ayrıqshalıqlardı ólsheiwde, kórsetkishlerdi tańlaw ózgermeli, ol qullanılğan metodologiyaǵa, zárúr maǵlıwmatlardı alıw múmkinshiligine, sonıń menen birge bul maǵlıwmatlardı alıwdaǵı qárejetlerdiń dárejesine baylanıslı. Ádetde, jámiyetshilikke málim bolǵan statistikalıq maǵlıwmatlar, sonıń menen birge ekspert bahaları óz aldına bólek qullanıladı. Mısalı, jıllıq reytinglerdi dúziwde Dún'ya-júzilik ekonomikalıq forumı, sherikles shólkemler menen birgelikte, orınlarda izertlewler júrgizedi, sonday-aq qánigeler hám kompaniya basshıları menen sáwbetler ótkeriledi. Básikege shıdamlılıqtı bahalaw ballı yamasa indeksli reyting kórsetkishlerinde, salıstırmaı izertlewler qullanıladı.

Tiykargı faktorlar:

- mekemelerdiń sapası;
- infrastruktura;
- makroekonomikalıq turaqlılıq;
- den sawlıqtı saqlaw hám baslanǵısh tálim;
- joqarı maǵlıwmat hám kásip-óner tálimi;
- tovarlar hám xızmetler bazarınıń nátiyjeliligi;
- miynet bazarınıń nátiyjeliligi;
- finans bazarın rawajlandırıw;
- texnologiyalıq dáreje;
- ishki bazardıń kólemi;
- kompaniyalardıń básikege shıdamlılıǵı;
- innovaciyaıq potenciyaı.

Tayanış sózler: satıp alıw uqıplılıǵı, turistik bazardıń jaǵdayı, payda bolǵan pikirlerdiń ekonomikaı, institucional

infrastruktura, multiplikaciya.

Qadaǵalaw ushın sorawlar

1. Turistik bazar infrastrukturası túsiniǵın kórsetip berin.
2. Payda bolǵan pikirler ekonomikaı ne?
3. Turizmniń tikkeley hám janapay ekonomikalıq tásiiri ortasındaǵı ayırmashılıqtı túsindirin.
4. Sayaxatshılar ushın tovarlar hám xızmetlerdi jetistiriwshi kárxanalardı klassifikaciyaıap berin.
5. Ne ushın turizmniń janapay ekonomikalıq tásiiri tuwrıdan-tuwrı tásiirine salıstırǵanda keń hám nátiyjelirek?
6. Multiplikator effekti ne? Bul turizmde qandaı kóriniste boladı?
7. Turizmniń multiplikaciyaıq tásiirin bahalawdı túsindirip berin.
8. Turizmde mámleketlerdiń básikege shıdamlılıǵı túsiniǵın táriplep berin.

5-BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIK HÁREKETINIŇ EKONOMIKALÍQ ORTALÍGÍ

Jobası:

5. 1. Turizm ekonomikasınıń tiykarǵı bólimleri

5. 2. Turistlik ónim hám xızmetlerdiń dáwiri, muǵdarı, sapası

5. 1. Turizm ekonomikasınıń tiykarǵı bólimleri

Turizmniń hárekettegi ekonomikalıq mexanizmin túsiniw ushın eki mashqalanı sheshiw kerek: birinshiden, bul mexanizmniń pútkil sistemasınıń tiykarǵı konturları haqqında anıq túsiniwke iye bolıw kerek; ekinshiden, bul sistemaniń bólek baylanısların úyreniw kerek.

Zamanagóy jaǵdayda turizmniń ekonomikalıq mexanizminiń ulıwma kórinisin tómendegi qaǵıydalardıń járdeminde ashıp beriw múmkin

1. Zamanagóy turizm mámleket hám basqa ekonomikalıq mákemeler hám shólkemler tárepinen basqarılatuǵın hám tártipke salınatuǵın bazar jaǵdayında isleydi. Bul boyınsha, barlıq sayaxatshılıq kompaniyaları hám shólkemleri úsh tiykarǵı ekonomikalıq princip tiykarında háreket etedi:

birinshiden, olar basqarıw erkinligin hám soǵan muwapıq jumıs hám juwapkershilik erkinligin maqul kóredi;

ekinshiden, olardıń ekonomikalıq háreketi, turistlik bazar nızamlarına (baha, talap hám usınıs, báseke, pul aylanısı, baha belgilew nızamları) ob'ektiv túrde baǵınadı;

úshinshiden, mámleket hám jámiyetlik institutları (atap aytqanda, kásiplik awqamları turizmge, turisttiń ózine, tábiyatına hám ulıwma jámiyetke salıstırǵanda sociallıq hám etikalıq principi qollanıw ushın turizmdegi bazar processlerin tártipke salıwǵa urınbaqta.

Turizmde, sonıń menen birge, hár qanday ekonomikalıq tarawda, eki jaǵdaydan shıǵıw kerek: a) absol'yut kommerciyalıq pul summası hám b) shólkemniń tek administrativlik sisteması. Zamanagóy turizmniń ekonomikalıq háreketiniń barlıq mánisi usı

eki principi organikalıq túrde birlestiriwden ibarat – tártipke salınatuǵıe bazar hám institucional.

2. Turistlik firmalardıń bazar jaǵdayında háreket etiw, ob'ektiv túrde turistlik bazardıń nızamlıqları hám ózgesheliklerin úyreniwdi talap etedi. Hakiyqatında da bul sonı bildiredi, zamanagóy turizm ekonomikası, turistlik bazardaǵı talap hám usınıstı hár tárepleme analizlewlerdi qamtıp alıwı kerek. Turistlik bazardı úyreniwdiń tiykarǵı ózgesheligi:

➤ turistlik bazardıń háreket etiw mexanizmi, onıń segmentaciyası, máwsimliliği;

➤ turistlik bazardıń funkciyaları hám onıń segmentleri;

➤ turizmde bahalardıń qalıplesiwi hám bahalanıwı;

➤ turizm tarawındaǵı talapqa tásir etiwshi faktorlardı, baha hám dáramatlardıń nátiyjeli talapqa tásinin úyreniw;

➤ turistlik xızmetlerdi jetkerip beriwe tásir etiwshi faktorlardı úyreniw, sonıń menen birge, baha hám bahadan tisqari faktorlar (investiciyalar hám támiyinlewdiń basqa bahasız belgilenetuǵın faktorları) tásinin úyreniw.

3. Turizm bazarındaǵı ekonomikalıq teń salmaqlılıq uzaq múddette ob'ektiv túrde turizm tarawın tereń finanslıq-ekonomikalıq analiz islewdi talap etedi (onıń dúzilisi, rawajlanıw tendenciyları hám jaǵdayları, Funkcional toparı hám baǵdarı). Turizmniń resursları hám materiallıq-texnikalıq bazasın analiz islew bizdi turistlik támiyinlewdiń Real múmkinshilikleri, turistlik xızmetlerge talap hám usınıstıń teń salmaqlılıǵı, sonıń menen birge turistlik ónimniń sapası haqqındaǵı sorawlarǵa juwap tabıwǵa múmkinshilik beredi.

4. Turizm ekonomikasınıń eń zárúrli mashqalası bul, tarawda jumısshi kúshinen paydalanıw bolıp esaplanadı. Usınday qatnasıq penen turistlik háreketiń ekonomikalıq nátiyjeliligini onıń hár qıylı kórinislerin tereń analiz islewdi talap etedi. Miynet ónimdarlıǵı hám miynetniń tıǵızlıǵın analizlew ayrıqsha itibardı talap etedi.

5. Turizm ekonomikası tiykarǵı mashqala retinde, isbilermenlik háreketi hám turistlik firmanıń bazardaǵı minez-qulıq máselelerin úyrenedi.

Bul turizm tarawındaǵı isbilermenlik háreketiniń ayrıqsha

özgesheliklerin esapqa alıwdı, kommerciyalıq esaptı tereń biliwdı, bunday iskerlikti joybarlawdı hám eń dáslep biznesti joybarlawdı, sonıń menen birge buxgalteriya esabı hám basqarıw esabın biliwdı óz ishine aladı.

Turizmde isbilermenliktiń eń áhmiyetli mashqalası - bul sayaxatshılıq agentlikleriniń qárejetleri, paydaları, ulıwma tabısları hám marjinal dáramatların analiz islew bolıp esaplanadı. Sheklengen qárejetler hám marjinal dáramatlardı biliw kompaniyanıń turistik bazarda ózin tutıw máselesin sheshiwge múmkinshilik beredi.

6. Turizm ekonomikasınıń eń áhmiyetli bólimi, faktor dáramatların analiz islew bolıp esaplanadı: miynet haqı hám miynet haqınıń bahası; kapitaldıń procentleri hám bahaları; turistik renta. Turistik renta hám marjinal ónim mashqalasına ayrıksa diqqat qaratıw kerek. Bul turizmniń ishki, ózin-ózi finans penen támiynlew dereklerin anıqlawğa múmkinshilik beredi hám turizm tarawındaǵı óndirislik faktorlardıń nátiyjeliliginiń shegaraların belgileydi.

7. Turizm ekonomikasınıń organikalıq túrde finanslıq mashqalardı óz ishine aladı: turistik Agentliktiń finanslıq resursları, kreditten paydalanıw múmkinshiligi, bankler hám bank sisteması menen katnasıqlar, barlıq dárejedegi byudjet qatnasıqları hám salıqqa tartıw. Zamanagóy Ózbekstan jaǵdayında turizmde finans penen támiynlew hám salıqqa tartıw máseleleri ayrıksa áhmiyetke iye boladı.

8. 90 -jıllar dawamında. XX ásirde Ózbekstanda tereń ekonomikalıq ózgerisler iske asırıldı, menshiklestiriw, agrar reformalar, pullı jerden paydalanıw, bahalardı erkinlestiriw, erkin valyuta almaslaw, Ózbekstanda ekonomikanıń aktuallasıwı, óndiristiń tómenelewı, inflyaciya jáne bulardıń barlıǵı Ózbekstan sayaxatshılıǵı tarawında óziniń kórinisin tappadı. Turizmdegi kárxanalardıń ózi ózgergen, turizmde shólkemlestiriw ózgergen, bul tarawdı rawajlandırıwda taza kommerciya principleri ústem bolǵan, milliy turizmniń reproductivlik dúzilisi shetke shıǵıwǵa hám ishki turizmge ziyannı tiygizgen.

Ózbekstanıń turizm tarawındaǵı pútkilley jańasha ekonomikalıq jaǵdayı, onıń dúń'ya-júzilik turizm bazarındaǵı

báseke processindegi jasawı hám rawajlanıw dárejesin jáne de bekemlemekte.

9. Ózbekstan turizmniń qıyın ekonomikalıq hám finanslıq jaǵdayı, mashqalanıń sociallıq táreplerin jáne de quramlastırdı. Xalıqtıń turmıs dárejesiniń tómenelewı, real dáramatlardıń páseyiwı, Ózbekstan xalıqınıń qárejetleriniń keskin joqarılawı, xalıqtıń satıp alıw uqıplıǵınıń tómenelewı, pul dáramatları menen jasaw dárejesinen tómene bolǵan xalıqtıń úlesi - usınday hám basqada faktorlar Ózbekstanda turizmde rawajlandırıw mashqalasınıń sociallıq táreplerin ob'ektiv túrde belgilep berdi.

Ózbekstanıń turizmi, ekonomikası barlıq túrlerinde hám kórinislerinde sociallıq turizmge úlken diqqat qaratıwı kerek edi.

10. Milliy sayaxatshılıq bazarınıń turistik xızmetlerdiń dúń'ya bazarına tolıq ashılıq jaǵdayında Ózbekstanıń turistik bazarı, xalıq- aralıq sawdanıń "avtotransport" formasına hám sırt elge valyuta túimlerin alıp shıǵıw quralına aylandı.

Joqarıda atap ótilgenlerdiń tásirinde, zamanagóy turizm ekonomikası eń zárúrli ekonomikalıq pánlerdiń birine aylandı, degen juwmaqqa keliwimizge múmkinshilik beredi, sebebi endi onıń ekonomikalıq pánler sistemasında bar ekenligin qıyalımızda sáwlelendiriwge bolmaydı.

5.2 Turistik ónimler hám xızmetlerdi usınıw dáwiri, muǵdarı, sapası

Dáslep tur koncepciyasınıń kórip shıǵamız. Tur - turar jay, transport, turistlerdi awqatlandırıw, ekskursiya xızmetlerin, sonıń menen birge, dilmashlar hám sayaxatçıń maqseti boyınsha basqa da xızmetlerdiń kompleksi. Ekskursiyanıń bunday táriypi nızamlı bolıp tabıladı, sebebi Ózbekstan Respublikası Oliy májilisinde qabıl etilgen hár qanday nızam, huqıqıy hújjet bolıp esaplanadı.

Ekskursiya - bul sayaxatçıń tiykarǵı maqseti tiykarında birlestirilgen hám belgili bir waqıtta, anıq bir marshrutda usınıs etiletuǵın hár qıylı xızmetlerdiń kompleksi (turar jay, awqatlanıw, transport, úy-ruwzıger, sayaxatshılıq, ekskursiya, materiallıq hám dem alıw, fitnes hám den sawlıqtı saqlaw xızmetleri hám basqalar). Ekskursiya turistik voucher yamasa voucher

özgesheliklerin esapqa alıwdı, kommerciyalıq esaptı tereń biliwdı, bunday iskerlikti joybarlawdı hám eń dáslep biznesti joybarlawdı, sonıń menen birge buxgalteriya esabı hám basqarıw esabın biliwdı óz ishine aladı.

Turizmde isbilermenliktiń eń áhmiyetli mashqalası - bul sayaxatshılıq agentlikleriniń qárejetleri, paydaları, ulıwma tabısları hám marjinal dáramatların analiz islew bolıp esaplanadı. Sheklengen qárejetler hám marjinal dáramatlardı biliw kompaniyanıń turistik bazarda ózin tutıw máselesin sheshiwge múmkinshilik beredi.

6. Turizm ekonomikasınıń eń áhmiyetli bólimi, faktor dáramatların analiz islew bolıp esaplanadı: miynet haqı hám miynet haqınıń bahası; kapitaldıń procentleri hám bahaları; turistik renta. Turistik renta hám marjinal ónim mashqalasına ayırıksha dıqqat qaratıw kerek. Bul turizmnıń ishki, ózin-ózi finans penen támiynlew dereklerin anıqlawğa múmkinshilik beredi hám turizm tarawındaǵı óndirislik faktorlardıń nátiyjeliliginiń shegaraların belgileydi.

7. Turizm ekonomikası organikalıq túrde finanslıq mashqalalardı óz ishine aladı: turistik Agentliktiń finanslıq resursları, kreditten paydalanıw múmkinshiligi, bankler hám bank sisteması menen katnasıqlar, barlıq dárejedeги byudjet qatnasıqları hám salıqqa tartıw. Zamanagóy Ózbekstan jaǵdayında turizmdi finans penen támiynlew hám salıqqa tartıw máseleleri ayırıksha áhmiyetke iye boladı.

8. 90 -jıllar dawamında. XX ásirde Ózbekstanda tereń ekonomikalıq ózgerisler iske asırıldı, menshiklestiriw, agrar reformalar, pullı jerden paydalanıw, bahalardı erkinlestiriw, erkin valyuta almaslaw, Ózbekstanda ekonomikanıń aktualıasıwı, óndiristiń tómewlewı, inflyaciya jáne bulardıń barlıǵı Ózbekstan sayaxatshılıǵı tarawında óziniń kórinisin tappadı. Turizmdegi kárxanalardıń ózi ózgergen, turizmdi shólkemlestiriw ózgergen, bul tarawdı rawajlandırıwda taza kommerciya principleri ústem bolǵan, milliy turizmnıń reproductivlik dúzilisi shetke shıǵıwǵa hám ishki turizmge zıyan tiygizgen.

Ózbekstannıń turizm tarawındaǵı pútkilley jańasha ekonomikalıq jaǵdayı, onıń dúń'ya-júzilik turizm bazarındaǵı

báseke processindegi jasawı hám rawajlanıw dárejesin jáne de bekemlemekte.

9. Ózbekstan turizminiń qıyın ekonomikalıq hám finanslıq jaǵdayı, mashqalanıń sociallıq táreplerin jáne de quramalashtırdı. Xalıqtıń turmıs dárejesiniń tómewlewı, real dáramatlardıń páseyiwı, Ózbekstan xalıqnıń qárejetleriniń keskin joqarılawı, xalıqtıń satıp alıw uqıplıǵınıń tómewlewı, pul dáramatları menen jasaw dárejesinen tómew bolǵan xalıqtıń úlesi - usınday hám basqada faktorlar Ózbekstanda turizmdi rawajlandırıw mashqalasınıń sociallıq táreplerin ob'ektiv túrde belgilep berdi.

Ózbekstannıń turizmi, ekonomikası barlıq túrlerinde hám kórinislerinde sociallıq turizmge úlken dıqqat qaratıwı kerek edi.

10. Milliy sayaxatshılıq bazarınıń turistik xızmetlerdiń dúń'ya bazarına tolıq ashılıq jaǵdayında Ózbekstannıń turistik bazarı, xalıq- aralıq sawdanıń "avtotransport" formasına hám sırt elge valyuta túimlerin alıp shıǵıw quralına aylandı.

Joqarıda atap ótilgenlerdiń tásirinde, zamanagóy turizm ekonomikası eń zárúrli ekonomikalıq pánlerdiń birine aylandı, degen juwmaqqa keliwimizge múmkinshilik beredi, sebebi endi onıń ekonomikalıq pánler sistemasında bar ekenligin qıyalımızda sawlelendiriwge bolmaydı.

5. 2 Turistik ónimler hám xızmetlerdi usınıw dáwiri, muǵdarı, sapası

Dáslep tur koncepciyasın kórip shıǵamız. Tur - turar jay, transport, turistlerdi awqatlandırıw, ekskursiya xızmetlerin, sonıń menen birge, dilmashlar hám sayaxatıń maqseti boyınsha basqa da xızmetlerdiń kompleksi. Ekskursiyanıń bunday táriypi nızamlı bolıp tabıladı, sebebi Ózbekstan Respublikası Oliy májilisinde qabıl etilgen hár qanday nızam, huqıqiy hújjet bolıp esaplanadı.

Ekskursiya - bul sayaxatıń tiykarǵı maqseti tiykarında birlestirilgen hám belgili bir waqıtta, anıq bir marshrutda usınıs etiletuǵın hár qıylı xızmetlerdiń kompleksi (turar jay, awqatlanıw, transport, úy-ruwzıger, sayaxatshılıq, ekskursiya, materiallıq hám dem alıw, fitnes hám den sawlıqtı saqlaw xızmetleri hám basqalar). Ekskursiya turistik vaucher yamasa vaucher

formasında rásmiylestiriledi. Ekskursiyanıń túri boyınsha, ayırım elementler jetispewi múmkin. Mısalı, biznes hám konferenciyalarda sport hám kurort programmaları.

Ekonomikalıq pán túsiginde "tur" kategoriyası ekonomikalıq kategoriya retinde ańlatılǵan bolıwı kerek. Joqarıda aytp ótilgenlerden kórinip turǵanıday, ekskursiyanıń orayında turistlik xızmetler kompleksi jaylasqan bolıp, ayırıqsha xızmet onıń baslanǵısh "elementi" nen ibarat boladı. Eki materiallıq turistlik xızmetler, hárekettegi (sayaxatshılar ushın azıq-awqat, sayaxatshılardı qollap-quwatlaw xızmetleri hám basqalar) hám, gid-dilmash xızmetleri.

Endi ekonomikalıq tárepten rawajlanǵan mámleketlerde xızmet kórsetiw tarawı, materiallıq óndiris tarawın artta qaldırdı. Xızmet kórsetiw tarawınıń ósiw pátleri joqarı bolıp qaldı. Eger sanaatı rawajlanǵan mámleketlerde 1970- jılı, olar ulıwma ishki ónimniń 58 payızın quraǵan bolsa, endi bul kórsetkish 65 procentten asıp ketti. Bunday process 70-jıllardıń ortalarında baslanǵan. Batis mámleketleri tiykarınan ekstensiv óndiristiń, intensiv óndiriske ótiwi menen baylanıslı. Ekonomikanı qayta qurıw tendenciyası kúsheydi. Rawajlanıw óndiristiń sapası hám onıń nátiyjeliligin joqarılatıw arqalı iske asırıladı.

Materiallıq óndiris tarawınan, xızmet kórsetiw tarawına resurslardıń hám kapitaldıń "kóship ótiwine" bir qatar faktorlar tásir etedi. Dáslep, bul mıtájlikler, olar baslanǵısh, materiallıq mıtájliklerden joqarı dárejedegi mıtájliklerge (ruwxıy, kásiplik, dene tárbiyası, sport, turizm hám basqalar) ótpekte. Mıtájliklerdiń joqarılawı óndirislik kúshlerdiń rawajlanıwı hám ayırım mámleketlerde xızmet kórsetiw tarawındaǵı miynet ónimdarlıǵına 1.5-3 ese joqarı bolǵan materiallıq óndiristegi, miynet ónimdarlıǵınıń joqarılawı esabına múmkin boldı. Bunnan tisqari, xızmetler óndiriske tereń sińip ketken. Sol sebepli ayırım waqıtlarda óndirislik xızmetti, óziniń materiallıq óndirisinen ajratıw qıyın boladı.

Almaslaw yamasa satıw ushın arnalǵan tavar-aqsha qatnasıqları jaǵdayında turistlik xızmet ápiwayı ónim, insan **miynetiniń** jemisi (turizm tarawındaǵı jumısshılar, turopoperatorlar hám basqalar) retinde kórip shıǵılıwı múmkin hám hár qanday

ónim sıyaqlı, turistlik xızmetlerde eki ózgeshelikke iye bolıw kerek: 1) bahadan paydalanıw (yaǵnıy sayaxatshı ushın baha qolaylı bolıwı hám ayırıqsha mıtájliklerin qanaatlandırıwı ushın); 2) almaslaw mánisine iye bolıwı (yaǵnıy, basqa tovarlar yamasa xızmetler ushın belgili bir koefficientte almasıw).

Rawajlanǵan bazar ekonomikası jaǵdayında almaslaw kórsetkishleri barlıq tovarlardıń (xızmetlerdiń) universal elementi retinde pul menen belgilenedi.

Turistik xızmetlerdiń kompleksi (yamasa onıń bir bólegi) retinde ekskursiya ayırıqsha xızmetke uqsas ayırmashılıqlarǵa iye bolıw kerek: ol paydalanıw hám almasıw mánisinde, yaǵnıy tovar bolıwı kerek. Turistik xızmetler kompleksi (yamasa onıń bir bólegi) kórsetiletuǵın ónim retinde satıp alınadı hám satıladı. Ekskursiyanıń almasıw mánisiniń puldaǵı kórinisi onıń bahası bolıp esaplanadı. Ekonomikalıq nızamlar yamasa ekonomikalıq tendenciyalardıń ulıwmalastırılıwı - bul adamlardıń turpayı kategoriyasına tiyisli bolǵan sociallıq nızamlar bolıp, olar xoshametlew arqalı pul menen ólsheniwi múmkin. Solay eken, ekskursiya ekonomikalıq kategoriya bolıp esaplanadı.

Hár qanday turistlik shólkemniń (ulıwma pútkil jámiyettiń) resursları sheklengen, sol sebepli onıń turistlik xızmetlerdi kórsetiwdegi háreketi sheklengen. Sol sebepli turistlik shólkem báhama, sheklengen resurslardı aqılǵa muwapıq bólistiriw mashqalasına dus keledi. Bul process tańlaw mashqalası menen baylanıslı: sheklengen resurslardan qanday xızmetlerdi iske asırıw kerek; olardan aqılǵa muwapıq paydalanıw ushın, qanday óndiristi jolǵa qoyıw kerek; sayaxat xızmetlerin kim ushın jetistiriw kerek; olardı qanday bahada satıw kerek.

Joqarıdaǵılardı ulıwmalastırıp, birinshiden, ekskursiyanıń orınlawı kerek bolǵan talaplardı anıqlaw, ekinshiden, turdıń ekonomikalıq kategoriyası retinde onıń táriypin qalıplestiriw múmkin.

Ekonomikalıq kategoriya retinde tur tómendegi talaplarǵa juwap beriwi kerek:

- sheklengen turistlik resurslarǵa tiykarlanǵan ob'ektiv hádiyse bolıwı;
- turistlik xızmetlerdi jetistiriw, qalıplestiriw,

propogandalawda, turistlik shólkem jáne onıń klientleri ortasındaǵı qatnasıqlardı iske asırıwı;

➤ aktiv, xoshametlendiriwshi baslanǵısh tájiriyege iye bolıw, sayaxatshılıq agentliginde onıń klientlerin xoshametlewi;

➤ onı qalıplestiriwde ob'ektiv hám sub'ektiv faktorlarda qatnasıwı;

➤ paydalanıw hám almaslaw xarakterine iye bolıwı, yaǵnıy tovar bolıwı;

➤ maqsetti belgilewi.

Ekonomikalıq kategoriya retinde tur - bul turizm bazarı sub'ektleri hám olardıń sheklengen turistlik resurslar jaǵdayında, ónim retindegi turistlik xızmetler kompleksin (yamasa bólegin) islep shıǵıw, qalıplestiriw, prorogandalaw hám iske asırıw processinde olardıń aqılǵa muwapıq bólistiriliwi.

Turistik bazar sub'ektleri potentsiyal turistler, turistlik biznes (turistik shólkemler, firmalar) hám mámleketlik shólkemler bolıp esaplanadı

Ekonomikalıq kategoriya retinde turdıń mánisin túsiniw múmkin, birinshi náwbette, turdıń materiallıq úlesi turdıń ózi emes, al turistlik xızmetlerdiń kompleksi (yamasa bólegi) esaplanadı. Ekinshiden, ekskursiyanıń tiykarǵı wazıypası pitim qatnasıwshılarınıń mútájliliklerin qanaatlandırw bolıp esaplanadı. Bul bizdi turistlik mútájliliklerdi izertlew tarawı menen hám birinshi gezekte turistlik shólkem hám de onıń klientleriniń turistlik bazar sub'ektleri retinde sociallıq-ekonomikalıq mútájlilikleri menen tanıstıradı.

Nátıyjede, bul túrdegi sayaxat xızmetlerinen paydalanıw mánisinde, sociallıq-ekonomikalıq mútájlilik azayıwı múmkin. Bul, sonıń menen birge, sayaxat xızmetlerinen paydalanıw mánisiniń sapası ushın da xızmet etedi. Turistik xızmetler qanshelli joqarı bolsa, onıń qalıplesiwine sonshelli janlı hám materiallıq miynet sarıplanadı.

Usınılıp atırǵan sxemanı analizlew sonı kórsetedi, sayaxatshılıq xızmetleriniń sociallıq-ekonomikalıq mútájlilikleri onıń paydalanıw mánisiniń sapalıq hám muǵdarlıq dárejesi eki jaǵday: sapa hám baha menen belgilenedi.

Miynet shıǵınları. Sayaxatshılıq xızmetlerinen paydalanıwdıń

sapa kórsetkishleriniń joqarılawı menen mútájlilik joqarılaydı; turistlik xızmetti jaratıwda sociallıq zárúrli miynet shıǵınları (ONZT) mánisiniń joqarılawı menen oǵan degen sociallıq-ekonomikalıq mútájlilik tómenlew tendenciyasına iye. Tiykarınan, bunday ayırmaqshalıqlar joq, bunday muǵdarlar gezekpe-gezek húkimranlıq etiwı múmkin.

Tayanış sózler: turistlik bazardıń háreket etiw mexanizmi, onıń segmentaciyası, máwsimiyliǵı, turistlik bazardıń funkciyaları, segmentleri.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Turistik ónimdi tutınıwdıń ózgeshelikleri?
2. Tarawda xızmet kórsetiwdiń derekleri, texnologiyaları?
3. Azıq-awqat ónimlerin jergilikli hám shet el sayaxatshılar ortasında bólistiriw hám qayta bólistiriw?
4. Turizmniń ekonomikalıq mexanizminiń wazıypaları nelerden ibarat?
5. Turistik marshrutlardıń klassifikacısı?
6. Turistik ekskursiyanıń tiykarǵı wazıypaları nelerden ibarat?
7. «Turistik marshrut» hám onıń «tur» dan ayırmashılıǵı?
8. «Sayaxatshılıq paketi» hám «voucher» ne?
9. Ne ushın ekskursiyalardı iske asırıwda buyırtpa forması qollanıladı?
10. Turistlerdiń túrlerin sanap berin?
11. Turizm motivaciyası qanday klassifikaciyalanadı?
12. " Tur" hám " turistlik xızmet" túsiniqleriniń ayırmashılıǵı nede?

6 -BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIK HÁREKETI HÁM ONÍN TÚRLERI

Jobası:

6. 1. Isbilermenlik hareketiniń mánisi, mazmunı hám rawajlanıw basqışları
6. 2. Turizmde isbilermenlik túrleri.
6. 3. Turistlik shólkemde innovaciya.

6. 1. Isbilermenlik háreketiniń mánisi, mazmunı hám rawajlanıw basqışları

Isbilermenlik - bul jeke máp hám jámiyetlik paydanıń kombinaciyası tiykarında kommerciyalıq hám basqa da tabıslarǵa erisiw maqsetinde múlik, aqsha hám basqa da resurslardan innovaciyalıq paydalanıw menen baylanıslı bolǵan xojalıq jurgiziwshi sub'ektlerdiń háreketi bolıp esaplanadı.

Turizm xızmeti tarawında isbilermenlik kóbirek xızmet kórsetiw menen baylanıslı.

Xojalıq jurgiziwshi sub'ektler (isbilermenler) yamasa óziniń atınan hám óziniń múlikshilik juwapkershiligi tiykarında jumıs júrgizetuǵın fizikalıq tárepler yamasa yuridikalıq tárep huqıqına iye sheriklik birlespeler bolıwı múmkin.

Isbilermenliktiń eki modeli belgili: klassik isbilermenlik hám innovciyalıq isbilermenlik.

Klassikalıq isbilermenlik - bul shólkemniń rentabelligin joqarılatıw hám xızmet túrin jańalaw ushın dástúriy isbilermenlik tájiriyesinen paydalanǵan túrde, resurslardıń maksimal rentabelligin joqırılátıwǵa qaratılǵan dástúriy, konservativ isbilermenlik.

Innovciyalıq isbilermenlik - birinshi náwbette isbilermenlik háreketindegi jańalıqlar menen baylanıslı. Ekonomikanıń dástúriy faktorlarınan paydalanıwda, olardıń jańa kombinaciyası járdeminde burın belgili bolmaǵan jańalıqlardan paydalanıwda, isbilermenlerdiń roli tómenleydi. Bunday innovciyalıq háreket, qaǵıyda boyınsha, dástúriy isbilermenlikke qaraǵanda sezilerli nátiyjeni beredi, biraq ol isbilermenlerge qatań talaplar qoyadı.

Isbilermen:

- hárekettegi nızamshılıq sheńberinde isbilermenlik háreketiniń hár qanday máselesi boyınsha qarar qabıllawda ǵárezsizlikke erisiw;

- óziniń iskerliginiń nátiyjelerinen ekonomikalıq hám basqa da táreplerdiń mápdar bolıwları, yaǵnıy múmkin bolǵan maksimal payda alıw;

- táwekelshilik etiw hám juwapkershilikti óz moynına alıw. Qáwipler - bul jobalardı iske asırıw waqtında joǵaltıwlarǵa alıp keletuǵın qolaysız jaǵdaylardıń múmkinligi retinde túsiniledi, sanaat, kommerciya, finanslıq, investiciya hám bazar qáwipleri bar. Qáwipli jaǵdaylardıń júzege keliwinen kelip shıǵıp, qáwip hám joǵaltıwlardı azaytıw usılları tómendegilerden ibarat: qamsızlandırıw, bazardıń rawajlanıwın boljaw, sherikler ortasında qáwipti bólistiriw, jobalastırılmaǵan shıǵınlardı qaplaw ushın rezerv qárejetleri hám basqalar;

- turaqlı háreket etiw ushın innovciyalıq dáramatqa iye bolıwı kerek (yaǵnıy xızmetlerde óndiristiń hárekettegi faktorlarınan paydalanıwda, xızmetlerdiń jańa qarıydarların, óndirislik faktorların, taza sawda bazarların hám háreketiń tradiciyaǵa tán bolmaǵan shólkemlestiriwshilik formaların izlew hám onı engiziwdegi jańalıq).

Zamanagóy jaǵdayda, paydalı biznesti nátiyjeli shólkemlestiriw ushın isbilermen jaqsı kásiplik tayarlıqqa, ekonomika, psixologiya, huqıqtanıw, ónim hám xızmetlerdi jetistiriwde shólkemlestiriwde zárúr bilimlerde iyelew, sonıń menen birge, ilimpazlar, marketing boyınsha qanıygeler, kapital iyeleri menen sheriklikte islese alıwı kerek.

Isbilermenlik háreketi tómendegi basqışlarǵa ajratıladı:

1. Isbilermendıń múmkinshiliklerin bazar mıtájlikleri menen birlestiretuǵın, isbilermenlik ideyasın toplaw hám tańlap alıw;

2. Xızmetlerdi (yamasa tovarlardı) iske asırıw hám marketing jobaların, sonıń menen birge finanslıq hám shólkemlestiriwshilik háreketlerdi qayta islewdi joybarlaw;

3. Resurs talapların (sonday-aq naq pul) hám jetkizip beriwshilerdi anıqlaw;

4. Joybardı orınlaw, yaǵnıy xızmetlerdi iske asırıwdı,

texnikalıq, finanslıq, shólkemlestiriwshilik hám joybarlastırılğan ilajlardı iske asırıw;

5. Firmanı basqarıw - háreketlerdi basqarıw, analiz islew, tájiriye toplaw, jańa ideyalardı izlep tabıw.

Isbilermenlerdiń tabısı onıń xáreketiniń nátiyjelerine baylanıslı. Olardıń ayırımları:

Isbilermenlik ortalığı - bul isbilermenlik háreketi iske asırılátuǵın hám isbilermenliktiń nátiyjelerine tásir kórsetetuǵın sociallıq ortalıq. Ol tómendegi ortalıqta qalıpsedi:

Ekonomikalıq shártler - bul sayaxatshılıq tovarlardıń (xızmetler) huqıqıy támiyinlengenligi, olarǵa bolǵan nátiyjeli talap; tovarlardıń (xızmetlerdiń) haqıyqıy hám potenciya qarıydarlarınń dáramatları; isbilermenler ushın kredit qarjılarınıń bar ekenligi, alternativ xızmetlerdiń bar ekenligi hám olardıń bahaları; sayaxatshılıq bazarınıń rawajlangan infrastrukturası, báseke shártleri.

Sociallıq shártler - bul jámiyettiń jollarǵa itibar qaratıwı bolıp esaplanadı isbilermenlikti rawajlandırıw hám oǵan degen qatnas (biykarlaw, tolerantlıq, maqullaw), mámlekettiń (basqarıw apparatı) isbilermenlikke bolǵan kóz-qarası; milliy úrip-ádetler; isbilermen menen isbilermenlik qatnasıqlarındaǵı qániygelerdiń bilim dárejesi.

Huqıqıy shártler - isbilermenlik háreketin tártipke salıwshı hám isbilermenlikti rawajlandırıw ushın qolaylı jaǵdaylardı jaratatuǵın nızam hám nızam astı hújjetleri. Bunda áhmiyetlisi, isbilermenlik háreketiniń huqıqıy kepillikleri, sonday-aq múlik huqıqı hám shártnamalıq minnetlemelerge baǵınıw haqqındaǵı nızamlar bolıp esaplanadı.

Isbilermenlik háreketin mámleket tárepinen tártipke salıw zárúrligi, F. Kotlerdiń pikiri boyınsha, tómendegilerdi óz ishine aladı.

➤ firmalardı bir-birinen qorǵaw zárúrliligi, sebebi, báseke, isbilermenlerdiń máplerine tásir etkende, olar onı zıyansızlandırıwǵa háreket etedi;

➤ qarıydardı naxaq isbilermenlik háreketinen qorǵaw zárúrligi (reklama hám basqalar);

➤ jámiyettiń máplerin, isbilermenlerdiń orınsız

háreketlerinen qorǵaw zárúrligi.

«Isbilermen» hám «Menedjer» sózleri sinonim emes. Menedjer - háreketlerdi aqılǵa muwapıq usıllar menen basqaratuǵın, kópshilik jaǵdayda jumısshı retinde xızmet kórsetetuǵın qániyge. Isbilermen óziniń háreketinde, sonday-aq menejment tarawında, jańalıqlardan aqılǵa muwapıq paydalanadı, sonıń menen birge ol óz háreketin iske asıradı.

Hár bir reklama quralınıń ayrıqsha abzallıqları hám kemshilikleri bar. Ónimdi alǵa jılıtıw strategiyasın islep shıǵıw processinde turistik ónimdi reklama etiwge jumsalǵan qárejetlerden, belgilengen nátiyje alıw ushın, durıs reklamalı tańlaw zárúrligi payda boladı. Sol sebepli, izertlew járdeminde qarıydar hám onıń qızıǵıwshılıqları, xobbiyi hám sorawları haqqında tolıq maǵlıwmatqa iye bolıw kerek.

6. 2. Turizmde isbilermenliktiń túrleri

Ulıwma qabıllanǵan isbilermenlik háreketiniń klassifikaciyaında tómendegi isbilermenlik háreketleri ajratıp kórsetiledi:

Óndiris - xızmetler hám basqa da ónimlerdi jetistiriw;

Kommerciya - dálalshılıq háreketi, jetistirilgen ónimlerdi óndiriwshiden qarıydarǵa jetkeriw;

Finanslıq - xızmetler hám ónimlerdi tákirar jetilistiriw ushın shıǵınlardı úyreniw hám olardan paydalanıw boyınsha arnawlı háreket túri,

Máslahát - penen baylanıslı iskerlik, ulıwma menejment máseleleri boyınsha máslahát hám járdem beriw, óndiriwshilerdiń múmkinshiliklerin bahalaw, finanslıq menejment, marketing hám basqalar.

Iskerliktiń dáslepki úsh túri tákirar óndiristiń basqıshları menen baylanıslılıǵı menen ajralıp turadı hám tiykarǵı túrlerine tiyisli bolıp esaplanadı, sebebi iskerliktiń nátiyjesi aqırǵı yamasa sanaatlıq (aralıq) tutınıwǵa tayın xızmetler yamasa tovarlardı óndiriw bolıp esaplanadı.

Iskerliktiń aqırǵı (tórtinshi) túri, isbilermenlik háreketiniń járdemshi túrlerin názerde tutadı, sebebi bunday hárekettiń

nátiyjeleri texnikalıq usıllar, texnologiyalar hám joybarlardan (sonday-aq, innovaciya tarawında) ibarat bolıp, olardan paydalanıw xızmetlerdiń sapasın, olardıń básekige shıdamlılıǵın joqarılatadı yamasa olardı jetistiriw hám satıw shıǵınların azaytadı.

Turistik xızmetlerdiń ayrıqsha qásiyetleri menen baylanısh túrde, turistik shólkemlerdiń isbilermenlik háreketin, shártli túrde belgili bir túrge kirgiziliwi múmkin.

Solay etip, turopoperatorlardıń háreketi, kóbinese turistik ónimdi shólkemlestiriw jáne onı óz aldına bólek jetistiriwdi hám qarıydarǵa jetkeriwden ibarat. Sol sebepli turopoperatorlardıń háreketin, shártli túrde óndiris penen baylanıstırıp úyreniw múmkin.

Turagentler - tur satıwshıları wazıypasın atqaradı. Bunnan tisqari, olar arnawlı bir xızmet túrlerin, misalı qamsızlandırıw, konsullıq xızmetlerin hám taǵı basqalardı iske asıradı. Bular aralas iskerlik túri bolıp esaplanadı.

Kontragentlar - turistik ónimdi qarıydarlarǵa tikkeley jetkerip beriwshi turistik xızmetlerdi orınlawshılar (miymanxanalar, restoranlar, jetkerip beriwshiler, ekskursiya byurolari hám basqalar), yaǵnıy olar xızmetlerdi óndiriwde aktiv qatnasadı hám sonıń tiykarında óndiriwshi isbilermenler dep klassifikaciyanadı.

Turistik shólkemler, oqıtıw, satıw (usaqlap satıw sawda) hám basqa da xızmetlerlerdi birlestiriwi múmkin. Bunday jaǵdayda, kompaniya bir waqıtın ózinde bir neshe isbilermenlik háreketin iske asıradı.

Biznes-konsalting turizmde keń qollanıladı. Turistik xızmetlerdiń quramı qanshelli quramalı hám sapalı bolsa, sayaxatshılıq xızmetlerin payda etiw hám iske asırıw processinde qatnasatuǵın qanıygeli másláhátshilerdiń sanı sonshelli kóp boladı. Solay etip, klub demalısında tómendegi qatnasıwshılardan paydalanıladı: promouterler (joybar dúziwshiler), sawda boyınsha qanıygeler, dem alıw orınlarınıń menejerleri, ob'ekterdi klub demalısına sáykeslestiriw boyınsha qanıygeler hám basqalar.

6. 3. Turistik shólkemde innovaciya

«Innovaciya», «innovaciyaq ideya», «innovaciyaq iskerlik»

atamalarınıń mazmunına toqtap ótemiz.

Innovaciya (jańalıq) - taza yamasa jetistirilgen texnologiyalıq process, taza yamasa jetistirilgen ónim (tovarlar, xızmetler) formasında sáwlelengen, innovaciyaq háreketiń juwmaqlawshı nátiyjesi; sociallıq xızmetlerge jańasha kóz-qaras. Kommerciyaq kóz-qarastan innovaciya bul, bazar mútajlikleri arqalı iske asırılatuǵın ekonomikaq zárúrlík bolıp esaplanadı. Innovaciyalardıń ayrıqsha mazmunı ózgeriwshen bolıp esaplanadı.

Innovaciyaq ideya - bul ózine tán (az ushırasatuǵın) tovar hám xızmetlerdi óndiriwdiń haqıyqiy múmkinshiligi yamasa burın islep shıǵarılǵan ónimler hám xızmetlerdiń modifikaciyalari.

Innovaciyaq iskerlik bul - ilimiy-texnikaq ideyalardı, oylap tabıwları, tazadan shólkemlestirilgen hám basqarıw uqıplıǵın turmista paydalanıwda nátiyjelerge erisiw háreketi bolıp esaplanadı. Innovaciyaq iskerlik tolıq kólemde ilimiy-texnikaq iskerliktiń barlıq túrlerin, proektlestiriw, texnologiyalıq, eksperimentallıq hám sınaq ilajların hám xızmet kórsetiw, óndiris hám tutınıw tarawındaǵı innovaciyalardı rawajlandırıwdaǵı iskerlikti óz ishine aladı.

Ekonomikaq kategoriya retinde innovaciya ekonomikaq rawajlanıwdıń tiykarı bolıp esaplanadı. Isbilermen, innovaciya arqalı, bákeshilerden ústem bolıwǵa, ayrıqsha hám taza ónimlerdi jetistiriwge xáreket etedi. Bazar jaǵdayında hár qanday iskerlik sıyaqlı, innovaciyaq da ciklik xarakterge iye boladı.

Turistik shólkemlerdiń innovaciyaq iskerliginiń tiykarǵı baǵdarları:

- 1) baǵdarlama boyınsha xızmetlerdi kórsetiwde taza texnika hám texnologiyalardan paydalanıw;
 - 2) taza ózgesheliklerge iye xızmetlerdi iske asırıw;
 - 3) burın paydalanbaǵan taza turistik resurslardan paydalanıw;
 - 4) dástúriy sayaxatshılıq xızmetlerin iske asırıw hám tutınıwdı shólkemlestiriwdegi ózgerisler;
 - 5) turistik xızmetler hám tovarlardı satıw ushın taza bazarlardı anıqlaw hám olardan paydalanıw.
- Ózbekstanıń barlıq jetekshi sayaxatshılıq kompaniyaları

klientler hám sherikler menen jumıs júrgiziw, buxgalteriya esabı hám texnologiyalıq operaciylar ushın kompyuter úskeneleri hám qániygelestirilgen kompyuter texnologiyalarınan nátiyjeli paydalanıp atır.

Mısalı, qániygelestirilgen programma menen támiyinlew kompleksi (Voyage Office Pro) operaciylardı orınlaw waqtın, sonıń menen birge, turistik ónimdi jetistiriwdiń bahasın keskin tómenletiwı múmkin. Bul programma tómendegi rejimlerde islewge múmkinshilik beredi:

- tur hám xızmetler kompleksin tańlawda klient penen islesiw, esaplaw, individual tur. xızmetlerdi bronlaw, shártnamalar hám basqa da hújjetlerdi tayarlaw hám júrgiziw, xızmetler ushın tólemlerdi esapqa alıw;

- xızmetlerdi satıp alıw (miymanxanalar, transport xızmetleri hám basqalar) boyınsha sherikler menen islesiw, xızmet kórsetiwshi provayderler menen dúzilgen shártnama tiykarında kompaniyanıń baha sistemasın qalıplestiriw, xızmetler paketin agent firmalarǵa satıw, xızmetlerdiń standart hám individual paketlerin tayarlaw, sonıń menen birge pul túsimlerin baqlaw hám basqalar.

- buxgalteriya esabı, analiz islew, esaplaw, hújjetlerdi tayarlaw hám basqaların paydalanıwı ushın maǵlıwmatlar bazasın qalıplestiriw;

- ekskursiyalardı iske asırıwdıń barlıq ózgesheliklerin esapqa alǵan turde olardı esaplaw;

- firma jumısınń nátiyjeleri boyınsha analiz maǵlıwmatların alıw (bántlik, ushıwların rentabelligi, jónelisler boyınsha firma jumısınń nátiyjeliligi hám basqalar).

Rawajlanbaǵan hám bariw qıyın bolǵan aymaqlarǵa ekskursiyalar ushın ayrıqsha ekspluatatsiyalıq hám qolaylı jaǵdaylarǵa iye bolǵan "termoplan" tipindegi samolyotlardı jetistiriw tarawındaǵı jumıslar, turizm ushın taza texnologiyalar tarawındaǵı perspektivalı jańalıqlarǵa misal boladı, olardıń hárezet nátiyjeliligi avtotransportqa salıstırǵanda 2-2,5 ese joqarı.

Taza turistik xızmetlerdi engiziw tek ǵana zárúrli bolıp kalmastan, al turistik firmalar ortasındaǵı báseke gúresinde aman qalıwdın tiykarǵı shárti retinde de áhmiyetli bolıp esaplanadı.

Mısalı, Rodos Paase (Greciya) miymanxanasınıń baslı jańalıqları bul "kresloda xızmet kórsetiw" bolıp esaplanadı. Miymanxana bólmeleri zamanagóy avtomatlastırılǵan xızmet kórsetiw sisteması menen úskenelengen. Klient xanaǵa kirgende, televizorda dawıs esitilip, onda atı-familiyası menen tanısıp bolgannan keyin, miymanxanaǵı qolaylıqlar hám usınıp atırǵan barlıq xızmetler sáwlelendiredi.

Tayanış sózler: klassikalıq, innovatsiyalıq isbilermenlik, isbilermenlik ortalıǵı, ekonomikalıq shártler, sociallıq jaǵday, huqıqiy shártler.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. «Menedjer» hám «Isbilermenlik» atamaların táripleń.
2. Isbilermenlik hárezetiniń sub'ektleri hám ob'ektleri.
3. Isbilermenliktiń wazıypaları hám ortalıǵı.
4. Turizmde isbilermenlik hárezetiniń basqışları hám shártleri.
5. Turizmde isbilermenlik hárezetiniń tiykarǵı túrleri.
6. Turistik shólkemdegi innovatsiyalar.
7. Turistik shólkemlerdiń túrleri.
8. Turistik shólkemlerdiń innovatsiyalıq hárezetiniń tiykarǵı baǵdarları.
9. Turistik biznestiń tiykarǵı tarmaqları.
10. Qanday xızmet túrleri hám isbilermenlik, miymanxanaǵa tiyisli.

7 -BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIK SUB'EKTIN SHÓLKEMLESTIRIW

Jobası:

7.1. Turistlik kárxanaların shólkemlestiriwshilik-huqıqıy tiykarları hám túrleri

7.2. Turistlik kárxanani shólkemlestiriwdi jobalastırıw

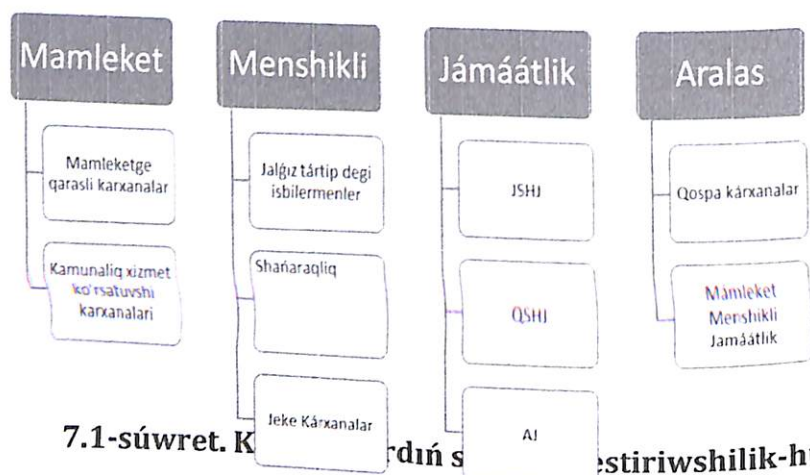
7.3. Isbilermenlik sub'ektlerin mámleketlik dizimnen ótkeriw hám olardı esapqa alıw.

7.1. Turistlik kárxanaların shólkemlestiriwshilik-huqıqıy tiykarları hám túrleri

Hár qıylı múlshilik formalarına tiykarlangan bazar ekonomikası hár túrli shólkemlestiriwshilik-huqıqıy kórinistegi turistlik kárxanaların háreket etiwın talap etedi.

Kárxananiń shólkemlestiriwshilik-huqıqıy forması (7.1-súwret) tómendegi ózgesheliklerge iye:

- ustav fondın qalıplestiriw tártibi;
- kárxananiń minnetlemeleri boyınsha juwapkershiliktiń dárejesi;
- múlshilik forması;

7.1-súwret. Kárxanaların shólkemlestiriwshilik-huqıqıy forması

Mámleketlik kárxanalar

Payda:

❖ joqarı kredit reytingi;

❖ mámleketlik byudjet qárejetleri esabınan óndiristi keńeytiw hám jetilistiriwdegi finanslıq múmkinshilikler;

❖ basqarıwdıń hár túrli tarawlarında joqarı mamanlıqqa iye qániygelerden paydalanıw.

Kemshilikleri:

♦ jamǵarmanı rawajlandırıw ushın hesh qanday xoshametlew joq, sebebi iyesi (toplawǵa qızıǵıwshı) hám jallanǵan jumısshılar ortasında qarama-qarsılıqlar bar. (tutınıwdan mápdar);

♦ Mámleketlik kárxanalar bazar ekonomikasına ótiwdi shekleydi.

Jeke kárxanalar

Payda:

- háreketlerdiń tolıq ǵárezsizligi, erkinligi hám nátiyjeliligi;

- joqarı dárejedegi juwapkershilik;

- maksimal jeńillikler;

- háreketlerdiń sırlılıǵı;

- shólkemlestiriw hám basqarıwda tómén shıǵınlarǵa erisiw;

- bazar nızamlarına muwapıq islewge sáykeslesiw.

Kemshilikleri:

* sheklengen finanslıq múmkinshilikler;

■ tómén kredit reytingi;

* qániygelestirilgen menejmenttiń jetispewshiligi;

■ operacion mashqalalar.

Bunday formadan turistlik kárxanaların 10-13% paydalanadı.

Xojalıq sheriklesler - kollektivlik múlshilikke tiykarlangan eń ápiwayı shólkemlestiriwshilik-huqıqıy forma bolıp esaplanadı. Sherikliktiń ayırıqsha ózgesheligi sonda, onda qatnasıwshılar óz minnetlemeleri boyınsha tek ǵana ózleriniń úlesleri menen emes, al bul múlshilik sherikshilik maqsetlerinde paydalanama yamasa joqpa ekenligine qaramastan, ózleriniń barlıq mal-múlki menen juwap beredi. Ayırım qatnasıwshılardıń juwapkershilik dárejesine qarap tómendegi túrlerge ajratıladı: tolıq; buyırıq, akcionerlik

buyırıq.

Payda:

♦ joqarı dárejedegi juwapkershilik sebepli, sherik retindegi isenimlilik,

♦ háreketlerdiń nátiyjeliligi;

♦ toplawǵa bolǵan qızıǵıwshılıq;

♦ basqa investorlardıń kapitalın qamtıp alıw uqıplıǵı;

Kemshilikleri:

- kompaniya qatnasıwshılarınıń biriniń shıǵıp ketiwi nátiyjesinde iskerliktiń turaqsızlıǵı;

- professional menejmenttiń jetispewshiligi;

- wayranshılıqqa alıp keletuǵın tolıq mülkshilik juwapkerliktiń jaǵımsızlıǵı

Bunday formadaǵı turistik kárxanalardıń háreketi júdá sheklengen (10% ke shekem)

Xojalıq kompaniyası - bul yuridikalıq tárepler hám (yamasa) puqaralar tárepinen ózleriniń mal-mülkin birlestiriw jolı menen ekonomikalıq háreketi iske asırıw ushın shártlesiw tiykarındaǵı yuridikalıq tárep. Ajıralıp turatuǵın ózgesheligi - bul qatnasıwshılardıń kompaniyanıń minnetlemeleri boyınsha sheklengen juwapkerligi: kompaniya óziniń mülki ushın, qatnasıwshılar – qosqan úlesi kóleminde juwapker boladı.

Xojalıq jurgiziwshi sub'ektlerdiń túrleri:

♦ juwapkerligi sheklengen jámiyet;

♦ qosımsha juwapkershilikli jámiyetler

♦ akcionerlik jámiyeti.

Juwapkerligi sheklengen jámiyetlerde akciya shıǵarılmaydı, qatnasıwshılar úleske iye boladı, yaǵnıy mal-muliktegi úlesi, akcionerlik jámiyetler, ustav fondı akciyalargá bólinedi.

Turizmde keń tarqalǵan forması bul juwapkerligi sheklengen jámiyet (~ 75%). Olardıń tanıqlı bolıwınıń sebebi, shólkemlestiriliwiniń hám háreket etiwiniń júdá ápiwayı ekenliginde, biraq tákirarlanıw ózgesheligine iye bolǵan úles, olardı turaksız etedi. Taǵı bir sebep - sırtqı finanslıq dereklerdi tartıw múmkinshilikleriniń sheklengenligi bolıp esaplanadı. Sol sebepli, akcionerlik jámiyetler maqsetke muwpiq bolıp esaplanadı. Ápiwayı hám artıqmashlıqqa iye akciyalar qımbat

bahalı qaǵaz retinde toplaw hám rawajlanıw ushın sheksiz múmkinshiliklerge iye boladı hám kompaniyanıń turaqlılıǵına úles qosadı.

Shet ellik fizikalıq hám yuridikalıq táreplerdiń qatnasıwındaǵı qospa kárxanalardıń turizmdegi úlesi tómén. Izertlewler sonı korsetedi, bunday arnawlı forma eń nátiyjeli hám perspektivalı bolıp esaplanadı.

Kópshilik jaǵdayda, turistik bizneste kishi firmalar háreket etedi. Olardı shólkemlestiriwdiń tártibi nızam menen belgilenedi. Zárúrli element bul qarjı tigiwden aldın olardı payda etiwdiń maqsetke muwapıqlıǵın bahalaw bolıp esaplanadı. Onıń ushın turistik ónimniń optimal sawda kólemi, paydası hám ózine túser bahasın boljaw kerek:

❖ sawda kólemi = bahanıń dárejesi;

❖ balanslıq payda = satıw kólemi - shıǵınlar;

❖ sap payda = satıw kólemi - shıǵınlar - salıqlar.

Muǵdarı hám bahası haqqında toplanǵan maǵlıwmatlarga qosımsha túrde, turistik kárxana shıǵınlarınıń muǵdarın, sonday-aq: kompaniyanı shólkemlestiriw shıǵınları; operaciyalıq shıǵınlar; óndiris penen baylanıslı shıǵınlar.

Biznes paydalı bolıwı kerek. Eger bul joybardıń rentabelligi ortasha bir jıldı qaplaw múddeti menen ortasha 30% ti qurasa, onday jaǵdayda bunday kompaniyanı shólkemlestiriwdiń nátiyjeliligi joqarı hám onı shólkemlestiriwshilerdiń depozitleri jeterli likvidlikke iye boladı.

Sayaxatshılıq kompaniyasın dúziw júdá qıyın hám qımbat háreket bolıp esaplanadı. Keyingi waqıtları júdá az jaǵdaylarda, hárekettegi kompaniya yamasa franchayzingti satıp alıw jaǵdayları bolǵan, biraq bundaǵı sırtqı kórinisler ulıwma anıq emes. Hár bir varianttı óz aldına onıń abzallıqları tiykarında úyrenip shıǵıw kerek. Olardıń hár biri óziniń unamlı hám unamsız táreplerine iye.

Franchayzing - bul baslı kompaniya hám isbilermen ortasındaǵı shártlesiw. Isbilermen bas kompaniyanıń tájiriybesi, sonıń menen birge, atı, logotipi, xızmet kórsetiw texnologiyası, oqıtıw usılları hám ulıwma bilimlerge iye boladı. Olar shártlesiw

tiykarında isleydi. Franchayzingtiń isbilermen ushın abzallıqları: menejment boyınsha járdemge iye ekenligi; tańlangan bazar menen qáwiptiń azlıǵı; basqa da shólkemlerge aǵza bolıw erkinligi; tómén procentte finanslıq járdem beriw múmkinshiligi; arzan kredit hám taǵı basqalar Kemshilikleri: qarar qabıllaw erkinliginiń sheklengenligi; paydanıń bir bóleginiń uslap qalınıwı; rawajlanıw hárketindegi sheklewler hám basqalar.

7. 2. Turistlik kárxanadı shólkemlestiriwdi jobalastırıw

Turistlik kárxanadı shólkemlestiriw tómendegi processler izbe-izliginde iske asırıladı:

- Kárxana hárketiniń tiykarǵı túrlerin tańlaw;
- Biznesti jaylastırıw ornın (geografiyasın) tańlaw;
- Turistlik ónimdi iske asırıw bazarın analizlew;
- Báseke ortalıǵın analizlew;
- Marketingti jobalastırıw;
- Óndiristi joybarlaw hám turistlik ónimniń sapasın qadaǵalaw;
- Xızmetkerlerdiń jumısın jobalastırıw;
- Yuridikalıq jobalastırıw;
- Táwekelshilikti basqarıw;
- Finanslıq jobalastırıw;
- Investiciyalıq jobalastırıw.

Kárxana hárketiniń tiykarǵı túrlerin tańlaw. Bul basqışhda tómendegi usınıslardı esapqa alıw tiyis:

Hárketiń uqsas túrlerin názerde tutıw, yaǵnıy kóbinese isbilermenge baylanıslı bolmaǵan hár qıylı sebeplerge baylanıslı (milletler-aralıq jánjeller, salıq siyasatı, bajxana stavkaları, transport tarifleriniń ózgeriwı, inflyaciyanın dárejesi hám t.b.) júzege kelgen finanslıq táwekelshiliktiń múmkinshiligin azaytıw ushın turistlik biznesti diversifikaciyalaw;

Tiykarǵı hám qosımsha hárketlerdiń uzaq múddetke **ústemlik** etetuǵınlıǵın, milliy, regionlıq yamasa jergilikli dárejedege belgili salıq jeńilliklerin tańlap alıw, yaǵnıy aldın-ala jobaǵa turaqlastırıwshı faktorlar hám qarızdarlıqtıń aldın alıwshı

ilajlardı kirgiziw.

Biznesti jaylastırıw ornın (geografiyasın) tańlaw. Eger firmanıń tiykarǵı xızmeti tek ishki sayaxat túrlerin iske asırıwdı názerde tutatuǵın bolsa, onday jaǵdayda turistlerdi qabıllaw - uzatıw processin anıqlap alıw zárúr. Xalıq- aralıq turizmdi iske asırıwdá hárket ornı (mámleket, region), turistlik ónimdi satıwdıń xalıq- aralıq bazarları tańlap alınadı.

Tańlap alıńǵan regionlardıń básekege shıdamlılıǵın anıqlaw maqsetinde turistlik ónimdi satıw bazarın izertlew, olarda biznes boyınsha óziniń segmentin, jıllar, máwsimler, aylar boyınsha bazarıń keleshekтеgi maksimal sıyımlılıǵın anıqlap alıw tiyis. Bul basqışhta sonıń menen birge dáramatlardıń keleshekтеgi dárekleride boljallanadı.

Báseke ortalıǵın analizlew. Statistikalıq maǵlıwmatlar (tańlap alıńǵan regionda hárket etip atırǵan firmalardıń sanı, olardıń turistlik ónimleriniń realizaciyasınıń kólemi, baha faktorları) analizlenedi, óziniń ónimi hám básekeleslerdiń uqsas ónimi ortasındaǵı parıqlar anıqlanadı.

Báseke ortalıǵı analiz islengennen keyin tómendegi úsh qarardıń biri qabıl etiledi:

- «óz segmenti» ne iye bolıw strategiyasın islep shıǵıw;
- turistlik tovarlar hám xızmetlerdiń básekeden tısqarı kompleksin islep shıǵıw hám iske asırıw;
- usı regionnıń bazarınan shıǵıp ketiw.

Marketing jobalastırıw. Oǵan tómendegiler kirgiziledi: turistlik ónimdi realizaciyalaw texnologiyası, satıwdı xoshametlew usılları, bahanı shólkemlestiriw, reklama ilajları, satıwdan keyingi klientlerge xızmet kórsetiw tarawındaǵı jumıslar, firma haqqında jámiyetshiliktiń pikirín qalıplestiriw.

Óndiristi shólkemlestiriw hám turistlik ónimnin sapasın qadaǵalaw. Bul basqışhta tómendegiler jobalastırıladı: tur (aylanıw) lardı tayarlaw hám olardı metodikalıq jaktan támiyinlew, vaucherlerdi islep shıǵıw, turistlerdi qamsızlandırıwdı támiyinlew, shártnamalıq hújjetlerdi tayarlaw, sonıń menen birge, usınıp atırǵan xızmetlerdiń sapasın támiyinlew hám qadaǵalawdı támiyinlew sistemasın islep shıǵıw, licenziya alıw ushın hújjetler paketin tayarlaw hám t.b.

7. 3. Isbilermenlik subektlerin mámleketlik dizimnen ótkeriw hám olardı esapqa alıw

Isbilermenlik subektlerin yuridikalıq tárep retinde dizimnen ótkeriw ushın, dizimnen ótkeriwshi organğa (jeke ózi kelip yamasa pochta arqalı) usı Qağıydanıń 1-qosımshasına muwapıq, formadağı arza usınıs etiledi. Mámleketlik dizimnen ótkeriw haqqındağı arzağa:

- tiyisli hújjetlerdiń notariallıq tastıyqlanğan eki túp nusqası (mámleketlik kárxanalar tiykarında dúzilgen akcionerlik jámiyetlerdi dizimnen ótkeriw ushın notarial tastıyqlanğan shólkemlestiriw hújjetleri talap etilmeydi);

- isbilermenlik sub'ektinin pochta adresin tastıyqlaytuǵın hújjet (fermer hám diyxan xojalıqları, sonıń menen birge mámleketlik kárxanalar tiykarında shólkemlestiriletuǵın akcionerlik jámiyetlerden tısqarı);

- mámleketlik bajınıń yamasa dizimnen ótkeriw boyınsha jıymnıń (tólemniń) belgilengen muǵdarınıń tólengenligi haqqındağı banktin hújjeti (diyxan xojalıqları, sonıń menen birge mámleketlik kárxanalar tiykarında shólkemlestiriletuǵın akcionerlik jámiyetlerden tısqarı);

- belgilengen tártiptegi qala hám rayonlardıń statistika shólkemleri tárepinen berilgen firmanıń ataması haqqındağı gúwalıq;

- mór hám shtamptıń eskizleri úsh nusqada qosımsha etiledi.

Joqarıda kórsetilgen hújjetlerge qosımsha túrde:

1. bazarlardı mámleketlik diziminen ótkeriw ushın - onı shólkemlestiriwge qala (rayon) hákimiyatınıń razılıǵı (yamasa sheshimi);

2. Shet ellik investiciyalardıń qatnasıwındağı kárxanalar hám shet el kapitalı qatnasıwındağı basqa da shólkemlerdi mámleketlik dizimnen ótkeriw ushın:

— shet el shólkemi haqqındağı, yuridikalıq táreptiń dizimnen ótkerilgen ornındağı sawda reestrinen kóshirme hám Ózbekstan Respublikasınıń konsullıq shólkemi tárepinen belgilengen tártipte legalizaciya islengen, bular bolmaǵan jaǵdayda, shólkem dizimnen ótkerilgen mámlekettiń Sırtqı isler

ministrliginde, usı mámlekettiń Ózbekstan Respublikasındağı konsullıq shólkeminde yamasa diplomatiyalıq wákilxanasında legalizaciya islengen, keyin ala Ózbekstan Respublikası Sırtqı isler ministrliginiń Konsullik basqarmasında tastıyqlanğan banktiń málimlemesi usınıs etiledi. (Ózbekstan Respublikasınıń norezidentleri bolǵan fizikalıq tárepler banktiń usınıs xatı hám óziniń pasportlarına tiyisli maǵlıwmatlardıń nusqasın usınıs etedi). Eger shet el shólkeminiń, kárxananiń (shólkem) ustav fondındağı úlesi intellektual mülk bolıp esaplansa, onday jaǵdayda, arza beriwshi, nızam hújjetlerinde belgilengen tártipte dúzilgen bahalaw haqqındağı juwmaǵın usınıwı kerek;

— shet el investiciyalardıń qatnasıwındağı kárxananiń ustav fondı 20 mln AQSh dolların yamasa onnanda artıq bolıp shólkemlestirilgen jaǵdayda ministrler Keńesiniń Ózbekstan Respublikası aymaǵında shet el investiciyalarınıń qatnasıwındağı kárxanani shólkemlestiriw haqqındağı sheshiminiń nusqası;

— hár bir shólkemlestiriwshi tárepinen kárxananiń ustav fondındağı úlesiniń muǵdarınıń 30 procentin tastıyqlaytuǵın hújjetler (waqıtsha sumdağı hám valyutadağı jámlenip bariwshi esap betindegi pul qarjılarınıń tolıqlıǵı haqqındağı banktiń málimlemesi, Ózbekstan Respublikası aymaǵına müliktiń alıp kelingengenligin tastıyqlaytuǵın bajıxana hújjeti, mülikti tapsırıw-qabıllaw akti, mülikke iyelik etiw huqıqın tastıyqlawshı hújjet, qosılıp atırǵan mülikke iyelik etiw huqıqın tastıyqlawshı hújjet hám basqalar);

3. bir neshe insan tárepinen shólkemlestirilip atırǵan akcionerlik jámiyetlerdi mámleketlik diziminen ótkeriw ushın shólkemlestiriwshilik jıynalıstıń (konferenciya) protokoli;

4. sheklengen hám qosımsha juwapkeshilikli jámiyetlerdi hám xojalıq shirketlerin mámleketlik dizimnen ótkeriwdiń protokoli usınıs etiledi. Eger isbilermenlik sub'ekti ustav fondınıń yamasa onıń bir bóleginiń mülikshilik úlesi (kóshpes mülík, ásbap-úskene hám basqalar) yamasa intellektuallıq mülík esabına shólkemlestirilgende banktiń málimlemesi talap etilmeydi, shólkemlestiriwshilik hújjetlerindegi ustav fondın qalıplestiriw derekleri shólkemlestiriwshilerdiń maqsetin tastıyqlaydı;

5. yuridik táreplerdi biriktiriw, bóliw, ajratıp jiberiw yamasa

ó zgerti w arqalı qayta shólkemlestiriletuǵın isbilermenlik sub'ektlerin mámleketlik diziminen ótkeriw ushın:

— qayta shólkemlestirilip atırǵan yuridikalıq táreplerge tiyisli bolǵan barlıq kreditorlar jazba túrde xabarlanǵanlıǵın hám ǵalaba xabar qurallarında qayta shólkemlestiriw haqqında informaciyanıń daǵazalanǵanlıǵın tastıyıqlaytuǵın hújjet;

— qayta shólkemlestirilip atırǵan yuridikalıq táreplerdiń olardıń barlıq kreditorları hám qarızlarına, sonday-aq táreplerdiń dawlı minnetlemelerine salıstırǵanda barlıq minnetlemeleri boyınsha huqıqıy miyrasxor haqqındaǵı qaǵıydalar kórsetilgen tapsırıw aktı (qosıp jiberiwde hám ózgertiwde) yamasa ajratıw vedomostı (bóliwde hám ajratıwda);

— dizimnen ótkeriw haqqındaǵı gúwalıqtıń tıp nusqası, ózgertilip atırǵan yuridikalıq táreptiń móri hám shtampi (yuridikalıq tárepti ózgertiw jolı menen shólkemlestirilip atırǵan isbilermenlik sub'ektin dizimnen ótkeriwde usınıs etiledi).

Tayanış sózler: mámleket, jeke, kollektivlik, aralas, sawda, balans, sap payda.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Kárxananıń shólkemlestiriwshilik-huqıqıy formaları qanday ózgeshelikleri menen belgilenedi?
2. Kárxananıń shólkemlestiriwshilik-huqıqıy formaların kórsetip berin.
3. Mámleketlik kárxanalardıń abzallıqların hám kemshiliklerin kórsetip berin.
4. Jeke kárxanalardıń abzallıqların hám kemshiliklerin kórsetip berin.
5. Xojalıq sheriklerdiń háreketi haqqında túsiniw berin.
6. Xojalıq júrgiziwshi sub'ektlerdiń túrleri qanday?
7. Turistlik kárxananıń optimal sawda kólemi, paydası hám ózine túser bahası qalay esaplanadı?
8. Franchayzing degen ne?
9. Kárxananıń háreketin belgilewde nelerge itibar beriw kerek?
10. Isbilermenlik sub'ektlerin mámleketlik dizimnen ótkeriwdiń tártibin túsindirin.

8-BAP. TURISTLIK KÁRXANANÍŃ HUQUQÍY TIYKARLARÍ

Jobası

8.1 Turizm xızmetin licenziyalaw.

8.2 Licenziyalawdıń talapları hám shártleri

8.3 Turistlik xızmet kórsetiwdi sertifikatlaw

8.4 Sertifikatlastırıw tártibi.

8.1 Turizm xızmetin licenziyalaw

Isbilermenlik subektleri turizm xızmetin belgilengen tártiptegi tiyisli licenziyanı alǵannan keyin iske asırıw huqıqına iye boladı.

Ekskursiya xızmetin iske asırıwshı isbilermenlerge — turizm xızmetin iske asırıw huqıqın beretuǵın licenziyanı alıw talap etilmeydi.

Licenziyalawda tómendegi sub'ekter qatnasadı:

— turoperatorlıq xızmeti — yuridikalıq táreplerdiń, turizm ónimin qalıplestiriw, propogandalaw hám realizaciyalaw boyınsha turizm xızmeti;

— turagentlik xızmeti — turizm ónimin propogandalaw hám realizaciyalawda yuridikalıq yamasa fizikalıq tareplerdiń iske asıratuǵın turizm xızmeti;

— ekskursiya xızmeti — jigirma tórt saattan aspaytuǵın hám jaylastırıwǵa (túnep qalıwǵa) tiyisli xızmetler kórsetiwdi názerde tutpaytuǵın, materiallıq miyraslıq ob'ektleri, dıqqatqa ılayıq orınlar hám basqa da ob'ekter menen tanıstırıw maqsetinde aldın-ala dúzilgen jónelisler boyınsha ekskursiya jetekshisiniń járdeminde, ekskursiyalardı shólkemlestiriwge tiyisli turistlik xızmettiń elementi;

— licenziyalawshı organ - Ózbekstan Respublikası turizmdi rawajlandırıw mámleket komitetiniń aymaqlıq bólimleri;

— licenziyaǵa talaban - Ózbekstan Respublikasında belgilengen tártipte isbilermenlik sub'ekti retinde dizimnen ótken, turizm xızmetin iske asırıw ushın licenziya alıw maqsetinde arza menen ótinis etken fizikalıq hám yuridikalıq tárepler.

Licenziya tómendegi turizm xızmet túrlerine beriledi:

- a) turoperatorlik;
- b) turagentlik.

Licenziyalawshı organ tóمندegi úsh jónelis boyınsha licenziya beredi:

ishki turizm — Ózbekstan Respublikası aymağında turaqlı jasawshı fizikalıq táreplerge turizm xızmetlerin kórsetiw maqsetinde Ózbekstan Respublikası aymağında turoperatorlıq hám turagentlik xızmetti iske asırıw huqıqı ushın;

sırtqı turizm — Ózbekstan Respublikası aymağında turaqlı jasawshı fizikalıq táreplerge, yuridikalıq táreplerdıń, turizm xızmetlerin kórsetiw maqsetinde Ózbekstan Respublikasınan sırtta turoperatorlıq hám turagentlik xızmetin iske asırıwı ushın;

kiris turizmi — Ózbekstan Respublikasınan sırtta jasawshı fizikalıq táreplerge turizm xızmetlerin kórsetiw maqsetinde Ózbekstan Respublikası aymağında turoperatorlıq hám turagentlik xızmetin iske asırıwı ushın.

Turizm xızmetin iske asırıw ushın 2-qosımshağa muwapıq formadağı úlgi boyınsha (ápiwayı) licenziyalar beriledi.

Turizm xızmetin iske asırıw huqıqın beretuğın licenziyanıń múddeti sheklenbesten beriledi.

Mámleketlik xızmetler, arnawlı Mámleketlik xızmet orayları yamasa Ózbekstan Respublikasınıń birden-bir interaktiv mámleketlik xızmet portalı arqalı, Ózbekstan Respublikası turizmdi rawajlandırıw mámleketlik komitetiniń aymaqlıq bólimleri tárepinen kórsetiledi.

Mámleketlik xızmet orayları hám licenziyalawshı organ ortasındağı informaciya almasıw elektron cıfrlı qodtı májbúriy tártipte qollanıw arqalı tek mekemeler aralıq elektron óz-ara baylanıs járdeminde iske asırıladı.

8.2 Licenziyalawdıń talapları hám shártleri

Turoperatorlıq xızmetti iske asırıw ushın licenziyalawdıń talapları hám shártleri tóمندegilerden ibarat:

- a) turizm haqqındağı nızam hújjetlerine qatań boysınıw;
- b) yuridikalıq táreptiń shtatında " turizm" bağıdarı boyınsha joqarı yamasa orta arnawlı, kásip-óner mağılwmatına iye bolğan

yamasa ilimiy tájiriye sertifikatına iye bolğan keminde bir qániygeniń bolıwı;

s) yuridikalıq tárep xızmetkerleri (gidler (gid-dilmashlar), ekskursiya jetekshileri hám jol kórsetiwshiler) úsh jıldı keminde bir ret, belgilengen tártiptegi ilimiy tájiriye sertifikatın alıwı;

d) «sırtqı turizm» bağıdarı boyınsha turizm xızmetin iske asırıw ushın licenziya alıwshı talabanlardıń 15 mın AQSh dollari ekvivalenti muğdarındağı aqshalardı Ózbekstan Respublikası turizmdi rawajlandırıw mámleketlik komiteti janındağı qáwipsiz turizm fondına rezervke qoyıwı;

g) turizm xızmetleriniń muwapıqlıqlastırıwshı sertifikatı menen tastıyqlanğan turistler hám ekskursiyashılardıń turmısı, den sawlıgın hám mal-múlki ushın qáwipsizlikti támiyinlewshi sistemaniń bar ekenligi;

e) turizm óniminiń buyırtpashısı menen, sonday-aq, Ózbekstan Respublikasınıń turizm xızmetlerin kórsetiw haqqındağı nızam hújjetleriniń talaplarına juwap beretuğın elektron kommerciya shártnaması dúzilgeninen keyin turizm xızmetlerin usınıw;

j) hár bir turistke hám ekskursantqa turistlik sayaxat waqtında Ózbekstan Respublikasına hám de shet mámleketlerge kiriw, olardan shıǵıw hám olarda bolıwdıń ayrıqsha ózgeshelikleri haqqındağı informaciyanı jetkeriw;

z) klientke licenziya beriwshiniń jumıs rejimi, onıń jaylasqan ornı (pochta adresi), tiyisli licenziya, turizm xızmetiniń sertifikatınıń bar ekenligi, turizm xızmetiniń anıq bağıdarları ushın juwapker bolğan licenziya qániygeleriniń atı, familiyası, ákesiniń atı xaqında tolıq sıpatlama beriw, atap aytqanda, bul kórsetilgen mağılwmatlardı óziniń xalıq-aralıq internet tarmağındağı rásmiy veb-saytına jaylastırıw;

i) licenziya keminde eki shet tilindegi, elektron tólemler, bronlar, «ishki turizm», «sırtqı turizm» hám «kiris turizm» bağıdarı boyınsha ekvayring xızmetlerin kórsetetuğın veb-saytqa iye bolıwı (bul talaptıń shet tilleri boyınsha bólegi " ishki turizm" bağıdarındağı licenziyalarga tiyisli emes);

k) turoperatorlardıń puqaralıq juwapkershiligin qamsızlandırıwdı tastıyqlaytuğın qamsızlandırıw polisining bar

ekenligi;

l) xizmetti tek licenziyada kórsetilgen jónelis(ler) boyınsha iske asırıw.

Turagentlerdiń xızmetin licenziyalaw talapları hám shártleri tómendegilerden ibarat:

a) turizm haqqındaǵı nızam hújjetlerine qatań boysınıw;

b) turizm xızmetiniń "shıǵıs turizmi" baǵdarında tek yuridikalıq tárepti shólkemlestirgen túrde iske asırıw;

s) "shıǵıw turizmi" baǵdarı boyınsha turizm xızmetin iske asırıw ushın licenziya alıwshı talabandardıń 15 mıń AQSh dollari ekvivalenti muǵdarındaǵı qarjıladı Ózbekstan Respublikası turizmdi rawajlandırıw mámleketlik komiteti janındaǵı qáwipsiz turizm fondına rezervke qoyıwı;

d) turopoperator menen shártname dúzilgennen keyin turopoperatorlar tárepinen jaratılǵan turizm ónimin propogandalaw hám realizaciyalaw;

e) hár bir turistke hám ekskursantqa turistlik sayaxat waqtında Ózbekstan Respublikasına hám de shet mámleketliklerge kiriw, olardan shıǵıw hám olarda bolıwdıń ayırıqsha ózgeshelikleri haqqındaǵı informaciyanı jetkeriw;

j) licenziya keminde eki shet tilindegi, elektron tólemler, bronlaw, "ishki turizm", "sırtqı turizm" hám "kiris turizmi" baǵdarı boyınsha ekvayring xızmetlerin kórsetetuǵın veb-saytqa iye bolıwı (bul talaptıń shet tilleri boyınsha bólegi "ishki turizm" baǵdarındaǵı licenziyalarǵa tiyisli emes);

z) klientke licenziyalawdıń jumıs rejimi, onıń jaylasqan ornı (pochta adresi), tiyisli licenziya, licenziya beriwshiniń atı familiyası, ákesiniń atı haqqında anıq hám tolıq sıpatlama beriw, atap aytqanda, bul kórsetilgen maǵlıwmatlardı óziniń xalıq- aralıq internet tarmaǵındaǵı rásmiy veb-saytına jaylastırıw.

Licenziya alıw ushın zárúr bolǵan hújjetler. Talaban mámleketlik xızmetlerden paydalanıw ushın Mámleketlik xızmetler orayına ózi kelip ótinish etedi yamasa mámleketlik xızmetlerden elektron túrde paydalanıw ushın (keyingi orınlarda — birden-bir portal) dizimnen ótedi.

Licenziya alıw ushın licenziya talabanı Mámleketlik xızmetler orayları yamasa birden-bir portal arqalı licenziyalawshı organǵa

tómendegi hújjetlerdi usınıs etedi:

a) turopoperatorlıq xızmetti iske asırıw ushın:

- licenziya alıwshınıń atı hám yuridikalıq formada kórsetilgen úlgedegi licenziya alıw ushın arza;

- joqarıdaǵı "k" kishi bándinde kórsetilgen shártlerdiń orınlanǵanı haqqındaǵı maǵlıwmatlar;

- joqarıdaǵı «b», «d», «e» hám «l» kishi bántlerinde kórsetilgen talaplardıń orınlanǵanın tastıyıqlaytuǵın hújjetlerdiń nusqaları;

- baslıqtıń familiyası, atı hám ákesiniń atı, tuwılǵan jılı, pasport maǵlıwmatları, úy adresi, maǵlıwmatı, baylanıs telefonları kórsetilgen maǵlıwmatlar;

b) turagentlik xızmetin iske asırıw ushın:

- licenziya alıwshınıń hám shólkemlestiriwshilik-huqıqiy formada kórsetilgen túrdegi licenziya alıw ushın arza;

- joqarıdaǵı " j" kishi bántinde kórsetilgen shártlerdiń orınlanǵanı haqqındaǵı maǵlıwmatlar;

- joqarıdaǵı " b" hám " v" maǵlıwmatlar retinde kórsetilgen talaplardıń orınlanǵanın tastıyıqlaytuǵın hújjetlerdiń nusqaları ("sırtqı turizm" xızmetin iske asırıw ushın);

- familiyası, atı hám ákesiniń atı, tuwılǵan jılı, pasport maǵlıwmatları, úy adresi, maǵlıwmatı, baylanıs telefonları kórsetilgen maǵlıwmatlar.

Licenziyalawshı organ licenziyanı beriw ushın zárúr bolǵan hújjetler hám maǵlıwmatlardı basqa kepillikli organlarda belgilengen tártipte, óz-ara baylanıs arqalı, sonday-aq elektron kóriniste, gárezsiz túrde aladı.

Licenziya talabannan bul Qaǵıydada názerde tutilmaǵan basqa hújjetlerdiń usınıs etiliwın talap etiliwine jol qoyılmaıdı.

Arza toltırılǵannan keyin, licenziyalawshı organ, talabannıń maǵlıwmatlarınıń tuwrılıǵın tekserip, arzanı óziniń elektron cıfrlı qodı menen tastıyıqlaydı.

Ózi kelip ótinish etpegende, arzanı imzası menen tastıyıqlaw múmkinshiligi bolmaǵan jaǵdaylarda tiyisli imzanı identifikasiyalawdıń basqa quralları (daktiloskopiya, elektron imza hám basqalar) menen de tastıyıqlawı múmkin.

Ózi kelip ótinish etkende Mámleketlik xızmetler orayınıń

qániygesi belgilengen tártiptegi licenciýalawshı organ tárepinen tastıyqlanğan mámleketlik xızmettiń pasportına muwapıq arzanı toltırıwdıń durılıǵın tekseredi.

Arzanı dizimnen ótkergennen keyin, Mámleketlik xızmetler orayınıń qániygesi, licenciya alıwshı talabǵa arzanıń qabıl etilgenligi haqqındaǵı bildiriw xatın beredi yamasa talapnamanıń dizimnen ótkerilgen nomerın kórsetken túrde onıń nusqasına tiyisli belgi qoyadı.

Arzanıń kórip shıǵılıwı ushın licenciya alıwshı talaban, bazalıq esaplaw muǵdarınıń 2,5 esesine teń muǵdarında baji (jıyım) tóleydi.

Licenciya alıwshı talaban berilgen arzadan waz keshken jaǵdayda tólengen jıyım qaytıp berilmeydi.

Licenciya beriw yamasa licenciya beriwdi biykarlaw haqqındaǵı qarar licenciýalawshı organ tárepinen, barlıq zárúrli hújjetler menen arza alınğan kúnнен baslap on jumıs kúninen aspaytuǵın múddette, tastıyqlanğan ekspert juwmaǵı tiykarında qabıl etiledi.

Eger licenciýalawshı organ licenciya beriw haqqındaǵı arzanı kórip shıǵıw múddeti dawamında, licenciya beriw yamasa licenciya beriwdi biykarlaw haqqında qarar qabıl etpese, licenciyaǵa dawager belgilengen múddet ótkennen keyin licenciýalawshı organdı jazba túrde xabardar etken túrde arzada kórsetilgen xızmet túrin iske asırıwǵa haqlı bolıp esaplanadı.

Licenciýalawshı organ licenciya dawageriniń xabarın alǵannan keyin bes jumıs kúniinde oǵan licenciya beriw shárt.

Licenciýalawshı organ qabıl etken sheshimi haqqındaǵı bildiriw xatın orayǵa yamasa birden-bir portal arqalı tiyisli qarar qabıl etilgeninen keyin bir kún ishinde onı licenciya alıwshı talabǵa belgilengen tártipte jóneltedi (tapsıradı).

Eger licenciya beriwdi biykarlawhaqqında qarar qabıl etilgen bolsa, licenciya talabanı, biykarlawdıń sebeplerin anıqlawǵa hám hújjetlerdi qayta kórip shıǵıw ushın tapsırıwǵa haqlı bolǵan múddet, biykarlawdıń sebeplerin saplastırıw ushın zárúr bolǵan waqıtqa proporcional bolıwı kerek.

Licenciya alıwshı tárepinen turizm xızmetin iske asırıw huqıqın beretuǵın licenciyanıń alınıwı, licenciya alıwshı tárepinen

usı Qaǵıydada kórsetilgen licenciya talapların orınlaw minnetlemesine razı ekenligin bildiredi hám de usı razılıq ózinen licenciya pitimine teńlestiriledi.

Eger licenciya alıwshı, licenciya beriw haqqındaǵı qarar qabıl etilgenligi haqqındaǵı bildiriw xatı jiberilgen (tapsırılǵan) waqıttan baslap úsh ay múddet ishinde, licenciýalawshı organǵa licenciyanıń alınıwı ushın mámleketlik baji tólengenligin tastıyqlaytuǵın maǵlıwmattı usınıs etpese, licenciýalawshı organ licenciyanı biykarlaw haqqında qarar qabıllawǵa haqlı bolıp esaplanadı.

Licenciya beriwdi biykarlawǵa tómendegiler sebep bolıwı múmkin:

- licenciya alıwshı talabanıń hújjetlerdi zárúrli tártipte rásmiylestirmey usınıwı;

- licenciya alıwshı talabannıń usınıs etken hújjetlerinde qáte yamasa buzıp kórsetilgen maǵlıwmatlardıń bar ekenligi;

- licenciya alıwshı talabannıń licenciya talaplarına hám shártlerine sáykes emesligi.

Basqa da sebeplerge baylanıslı, sonday-aq, licenciya beriw maqsetke muwapıq emes degen sebepler menen licenciya beriwdi biykarlawǵa jol qoyılmaydı.

Licenciya alıwshı talaban, licenciýalawshı organnıń licenciya beriwdi biykarlaw haqqındaǵı sheshimi, sonıń menen birge, licenciýalawshı organnıń lawazımlı qániygesiniń háreketi ústinen, nızam hújjetlerinde belgilengen tártipte shaǵım etiwge haqlı.

Licenciya alıwshı talabǵa, licenciyanıń beriliwiniń biykar etiliwiniń sebepleri, belgilengen múddette tapsırılǵan hújjetler licenciýalawshı organ tárepinen barlıq zárúrli hújjetler menen arza alınğan kúnнен baslap bes jumıs kúninen aspaǵan múddette qayta kórip shıǵıladı.

Licenciya alıwshı talabannıń arzasın qaytadan kórip shıǵıw ushın tólem alınbaydı.

Licenciya alıwshı talabannıń arzasın qayta kórip shıǵıwda licenciya beriwdi biykarlaw haqqındaǵı xabarda burnı kórsetilmegen taza tiykarlar boyınsha licenciya beriwdi biykarlawǵa jol qoyılmaydı.

Licenciya beriw, biykar etilgenligi haqqındaǵı bildiriw

xatında kórsetilgen múddet ótkennen keyin berilgen arza, qaytadan berilgen arza bolıp esaplanadı.

8.3 Turistlik xızmet kórsetiwdi sertifikatlaw

Turistlik xızmetlerdi sertifikatlastırıw hám de turistlik industriya ob'ektlerin klassifikaciyalaw rejimi, Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 2020-jıl 10-iyul'daǵı 433-sanlı qararına muwapıq iske asırıladı.

Nızamshılıqta názerde tutılǵan taza turistlik xızmetlerdiń ayırım túrleri, sonday-aq ulıwma awqatlanıw shólkemleri (restoranlar) xızmetlerin, turistlerge transport xızmetin kórsetiw xızmetlerin sertifikatlastırıw bul Ministrler Kabinetiniń 2020-jıl 10-iyul'daǵı 433-sanlı qararınıń talaplarına muwapıq iske asırıladı.

Sertifikatlastırıw processinde tómendegi túsinikler qollanıladı:

arza beriwshi — sertifikatlanatuǵın ob'ekti sertifikatlastırıw ushın arza beriwshi tárep;

pitim — muwapıqlıq sertifikatı hám muwapıqlıq belgisin qollaw huqıqın beriw haqqındaǵı kelisim;

jaylastırıw qurallarınıń xızmetleri — jaylastırıw qurallarında, sonday-aq orınlawshı hám qarıydar ortasında dúzilgen shártname boyınsha, dizimi belgilengen qosımsha xızmetlerdiń kompleksi;

jaylastırıw quralları — miymanxanalar, turistlik bazalar hám kompleksler, dem alıw úyleri hám zonaları, pansionatlar, kempingler, moteller, qonaq úyleri, otaw hám shatırılı dem alıw orınları, kórkem-óner hám de miymanxana xızmetlerin (jaylastırıw boyınsha xızmetler) kórsetetuǵın basqa da ob'ekter, sonıń menen birge jaylastırıw quralı retinde túnew ushın úskenelengen jer ústi transportı;

jaylastırıw quralları, taw lijası trassaları hám plyajlardı klassifikaciyalaw sisteması (klassifikaciyalaw sisteması) — normativ hújjetke belgilengen, imaratlar, úskeneler, imaratlar, kórsetilip atırǵan xızmetlerdiń nomenklaturası hám sapası, xızmet kórsetiw dárejesine tiyisli talaplar kompleksine tiykarlanǵan, tiyisli kategoriyanı jaylastırıw quralları, taw lijası

trassaları hám plyajlarda kórsetilip atırǵan xızmetlerdiń sapasın bahalaw sisteması;

muwapıqlıq belgisi — xızmettiń arnawlı bir normativ hújjetke muwapıqlıǵın anıqlaw ushın xızmetlerge tiyisli qosımsha hújjetleri menen tamǵalanatuǵın, belgilengen tártipte dizimnen ótkerilgen belgi;

muwapıqlıq sertifikatı (keyingi orınlarda — sertifikat) — turoperator, jaylastırıw quralları, taw lijası trassaları hám plyajlar tárepinen kórsetiletuǵın xızmetlerdiń sapasın hám olardıń arnawlı bir normativlik hújjetke muwapıqlıǵın tastıyıqlaytuǵın hújjet;

sertifikat iyesi — sertifikat berilgen insan (tárep);

plyaj xızmetleri — dem alıw, shomılıw, salamatlastırıw tártip-qaqıydaları ushın arnalǵan hám úskenelengen, maydalanǵan tas, tas yamasa basqa materiallardan tayarlanǵan tábiyǵıy hám de jasalma suw háwizleri, kurgaq boyında (jaǵada) kórsetiletuǵın xızmetler kompleksi;

sertifikatlastırıw ob'ektleri — turoperator, jaylastırıw quralları, taw lijası trassaları hám plyaj xızmetleri boyınsha turizm háreketin iske asırıw;

sertifikatlastırıw — sertifikatlastırıw ob'ektiniń normativlik hújjetlerdiń talaplarına muwapıqlıǵın tastıyıqlawshı xızmet;

taw lijası trassalarınıń xızmetleri — taw lijası, snoubord hám basqa da ushıw ushın arnalǵan, joybar hújjetlerine muwapıq belgilengen shegaralar hám komponentlerge iye bolǵan, taw janbawırında qáwipsiz hám qolaylı jaǵdaydı támiyinleytuǵın qurılısta kórsetiletuǵın xızmetler kompleksi;

turoperator xızmetleri — turistlik ónimdi propogandalaw hám realizaciyalaw boyınsha xızmetler (tasıw, jaylastırıw, awqatlanıw, informaciyaǵa tiyisli xızmetlerdi kórsetiw boyınsha, xızmetler kompleksi (sonday-aq gid, ekskursiya jetekshisi), gid-awdarmashı hám (yamasa) jol-kórsetiwshı -jol baslawshınıń xızmetlerin) hám shártnamada kórsetiletuǵın basqa da turistlik xızmetler).

Sertifikattıń ámel etiw múddeti, berilgen sertifikatı hár jılı inspekciya qadaǵalawın ótkergen túrde úsh jıldan ibarat bolıp esaplanadı.

Sertifikatniń tıp nusqası tikkeley sertifikatlastırıw ob'ektinde turadı hám ol úshinshi tárepke berilmeydi.

Ámeldegi sertifikatsız turopatorlıq, jaylastırıw quralları, taw lijası trassaları hám plyaj xızmetleri boyınsha turizm xızmetin iske asırıw nızamshılıqta belgilengen tártipte juwapkershilikke tartıladı.

Turopator, jaylastırıw taw lijası trassaları hám plyajlardıń xızmetin sertifikatlastırıw, olardı kategoriyalastırıw, sonıń menen birge, sertifikatlastırılğan xızmetlerdi standartlastırıw boyınsha normativ hújjet (keyingi orınlarda — normativ hújjet) talaplarına muwapıqlıǵınıń inspekciya qadaǵalawın ótkeriw, Ózbekstan Respublikasınıń turizmdi rawajlandırıw mámleketlik komiteti janındaǵı belgilengen tártipte akkreditaciya etilgen "turizm xızmetlerin sertifikatlaw orayı" DUK (keyingi orınlarda — Oray) tárepinen iske asırıladı.

Jeke shańaraqlarǵa tiyisli qonaq úyleri hám xosteller xızmetin sertifikatlastırıw ápiwayılastırılğan túrde, shańaraqqa tiyisli qonaq úyleri hám xostellerdi úyreniw aktı tiykarında olardı birden-bir reestrine kirgiziw jolı menen iske asırıladı.

8.4 Sertifikatlastırıw tártibi

Sertifikatlastırıw ushın arza beriw. Sertifikatlastırıw ushın arza beretuǵın orayǵa elektron formada Oraydıń rásmiy veb-saytı arqalı arza hám oǵan qosımsha etilgen hújjet hám maǵlıwmatlardı jiberedi.

Turopator xızmetlerin sertifikatlastırıw ushın arzaǵa, arza beriwshiniń qolı menen tastıyqlanǵan tómendegiler qosımsha etiliwi kerek:

- normativ hújjetler talapları boyınsha, turizm tarawındaǵı maǵlıwmatqa yamasa ilimiy tájiriybe sertifikatlarına iye bolǵan arza beriwshiniń xızmetleri haqqında belgilengen formadaǵı maǵlıwmatlar;

- kóshpes mülikke tiyisli huqıqın belgileytuǵın hújjetler, sonday-aq bunday müliktiń ijara shártnaması;

- belgilengen formada arza beriwshi tárepinen turopator xızmetin shólkemlestiriw ushın dúzilgen shártnamalar (transport hám ekskursiya xızmetine, jaylastırıw, gid-dilmashlar xızmetine, awqatlanıw, kónil ashıw hám dem alıw, turagentlik xızmetlerine

hám de turistlerdi qabıl etiwshi mámleketlerdegi shet el sherikler menen dúzilgen shártnamalar hám basqalar) dizimi. Burın turopatorlıq xızmeti menen shuǵıllanbaǵan arza beriwshiler, sertifikat alıngannan keyin altı ay dawamında kórsetip ótilgen shártnamalardıń dizimin usınıw haqqındaǵı kepillik xatın orayǵa usınıwı kerek.

Jaylastırıw quralları xızmetlerin sertifikatlastırıw ushın arzaǵa, arza beriwshiniń qolı menen tastıyqlanǵan tómendegiler qosımsha etiliwi kerek:

- normativ hújjetleriniń talapları boyınsha, turizm tarawında maǵlıwmatqa yamasa ilimiy tájiriybe sertifikatına iye bolǵan arza beriwshi xızmetker haqqında belgilengen formadaǵı maǵlıwmatlar;

- kepillikli qáwipsizlikke ámel etiwdi baqlaw hám normativ hújjetniń belgilengen talaplarına jaylastırıw quralınıń muwapıqlıǵın tastıyqlawshı, kepillik berilgen qadaǵalaw shólkemleriniń (órt hám sanitariya-gigiena qáwipsizligi hám lift úskenelerinen qáwipsiz paydalanıw) juwmaǵınıń (arza kelip túsken kúнге shekem bir jıldan kem bolmaǵan waqıtta dúzilgen) nusqaları. Tazadan islengen jaylastırıw quralları ushın olardan paydalanıw kúninen baslap bir jıl dawamında kórsetip ótilgen hújjetlerdiń ornına mámleketlik komissiyasınıń paydalanıwǵa qabıllaw haqqındaǵı aktiniń nusqası da usınıs etiliwi múmkin;

- kóshpes mülikke tiyisli huqıqtı belgileytuǵın hújjetler, sonday-aq bunday müliktiń ijara shártnaması;

- qonaqlardıń qáwipsizligi hám xızmet kórsetiw (dezinfeksiya, órt signalizasiyası sisteması hám liftlerge texnikalıq xızmet kórsetiw haqqında) sapasın támiyinlew boyınsha tiyisli xızmetler menen dúzilgen shártnama nusqaları.

Taw lijası trassalarınıń xızmetlerin sertifikatlastırıw ushın arzaǵa, arza beriwshiniń qolı menen tastıyqlanǵan tómendegiler qosımsha etiliwi kerek:

- normativ hújjetler talapları boyınsha qutqarıw xızmetlerin attestatciyalaw organında attestaciyaadan ótken arza beriwshiniń xızmetleri, qutqarıw bólimleri hám qutqarıwshıları haqqında belgilengen formadaǵı maǵlıwmatlar;

- kepillikli qáwipsizlikke ámel etiwdi baqlaw hám normativlik

hújjetin belgilengen talaplarına taw lıjası trassaların muwapıqlıgın tastıyıqlaytuğın, kepillik beriwshi qadağalaw shólkemleriniń (órt hám sanitariya-gigiena qawıpsızlıgı, ekologiyalıq talaplarǵa muwapıqlıgı hám ekologiyalıq ekspertiza ob'ektin realizaciyalaw múmkinligi yamasa múmkin emesligin haqqında ekologiyalıq ekspertizası, taw kóshkileri qawıpi boyınsha hám aspa kanat jolin qawıpsız ekspluataciyalaw) juwmağının (arza kelip túsken kúnge shekem bir jıldan kem bolmağan waqıtta dúzilgen) nusqaları. Tazadan islengen taw lıjası trassaları ushın olardan paydalanıw kúninen baslap bir jıl dawamında kórsetip ótilgen hújjetlerdin ornına mámleketlik komissiyanın paydalanıwǵa qabıllaw haqqında aktiniń nusqası da usınıs etiliwi múmkin;

kóshpes múlikke tiyisli huqıqtı belgileytuğın hújjetler, sonday-aq bunday múliktiń ijara shártnaması;

trassanın atı kórsetip ótilgen túrde taw lıjası trassasınıń 1:5000 masshtab daǵı sxeması (kartası, jobası);

taw lıjası kompleksi aymaǵındaǵı ob'ektlerdin jaylasıw kartası.

Plyaj xızmetlerin sertifikatlastırıw ushın arzaǵa, arza beriwshiniń qolı menen tastıyıqlanǵan tómendegiler qosımsha etiliwi kerek:

- normativ hújjetler talapları boyınsha qutqarıw xızmetlerin attestaciyalaw organında, attestaciya dan ótiw ushın arza beriwshiniń xızmetleri, qutqarıw bólimleri hám qutqarıwshılar haqqında belgilengen formadaǵı maǵlıwmatlar;

- kepillikli qawıpsızlıkke ámel etiwdi baqlaw hám normativ hújjetin belgilengen talaplarına plyajlardın muwapıqlıgın tastıyıqlawshı, kepillik berilgen qadağalaw shólkemleriniń (órt hám sanitariya-gigiena qawıpsızlıgı, suwdın sapası boyınsha laboratoriya qadağalawı hám plyaj akvatoriyasınıń suw astına súńiwshiler tárepinen tekseriw nátiyjeleri boyınsha) juwmağının (arza kelip túsken kúnge shekem bir jıldan kem bolmağan waqıtta dúzilgen) nusqaları. Tazadan ashılǵan plyajlar ushın olardan paydalanǵan kúninen baslap bir jıl dawamında kórsetip ótilgen hújjetlerdin ornına mámleketlik komissiyanın paydalanıwǵa qabıllaw haqqında aktiniń nusqasın da usınıs etiliwi múmkin;

- kóshpes múlikke tiyisli huqıqtı belgileytuğın hújjetler, sonday-aq bunday múliktiń ijara shártnaması;

- plyaj aymaǵındaǵı ob'ektlerdin jaylasıw — kartası.

Sertifikatlastırıw haqqında qarar qabıllaw. Oray, arza kelip túsken kúninen baslap úsh jumıs kúni dawamında arzanı kórip shıǵadı hám sertifikatlastırıwdı iske asırıw haqqında yamasa sertifikatlastırıwdı biykarlaw haqqında qarar qabıl etedi.

Arza beriwshi qarardı alǵannan keyin otız kún dawamında Oray menen sertifikatlastırıw haqqında shártnamaǵa qol qoyıwı hám Oraydın bank esap betine pul qarjıların ótkeriw jolı menen sertifikatlastırıw haqqında shártnama boyınsha aqsha tólewı shárt.

Sertifikatlastırıw. Arza beriwshi Oray menen shártnama imzalanǵannan keyin hám belgilengen tólemdi iske asırǵannan keyin úsh jumıs kúni dawamında Oray basshısınıń buyırǵı menen komissiya quramı hám sertifikatlastırıw maqseti, ob'ektleri, kólemi boyınsha jumıslardın mazmunın anıqlaytuğın sertifikatlastırıw programması tastıyıqlanadı.

Komissiyanın jumısın joybarlaw hám muwapıqlastırıwdı Oraydın sapa boyınsha ekspert-auditorları arasınan tayınlanatuğın onıń baslıǵı iske asıradı.

Bahalaw waqtında normativ hújjetler talaplarına sertifikatlastırıw ob'ektiniń anıq muwapıqlıgı menen birge tómendegiler tekseriledi:

a) xızmetkerlerdin ilimiy tájiriybesi, olardıń óziniń lawazım minnetlmelerin biliwleri hám oǵan ámel etiwleri;

b) sertifikatlastırıw ob'ektiniń jaǵdayı hám úskenelestirilgenligi;

s) arza beriwshiniń qawıpsızlıkta támiyinlew sisteması talaplarına ámel etiwı hám kórsetilip atırǵan xızmetlerdin sapası.

Jaylastırıw quralları xızmetleri ushın tómendegiler májburiy shárt bolıp esaplanadı:

miymanxanalardıń nomerlerin onlayn bánt etiwshi halıq-aralıq servislerge jalǵanıwın;

Internet tarmaǵına, sonday-aq keminde 4 MB/s tezliktegi Wi-Fi sımız tarmaǵı arqalı kirisiwdi támiyinlew.

Eger arza beriwshi óziniń turistik industriya ob'ektlerine

kategoriya beriliwin qálese, bul haqqında arzada kórsetip ótiwi tiyis, turistlik industriya ob'ektlerin bahalaw waqtında komissiya bul ob'ekttnı klassifikaciyalanıw sisteması boyınsha onıń tiyisli kategoriyaǵa muwapıqlıǵın anıqlaydı.

Miymanaxanalardıń kategoriyaları juldız (juldızlar) kórinisindegi belgi menen belgilenedi hám bes kategoriya boyınsha klassifikaciyalanadı. Eń joqarǵı kategoriya bul bes juldızlı, eń tómeni — bir juldız.

Taw lıjası trassaları tórt kategoriya boyınsha klassifikaciyalanadı:

- jasil reń — úyreniwshiler ushın;
- kók reń — quramalılıqtıń tómeni dárejesi;
- qızıl reń — quramalılıqtıń ortasha dárejesi;
- qara reń — quramalılıqtıń eń joqarǵı dárejesi.

Plyajlar úsh kategoriya boyınsha klassifikaciyalanadı:

- kók bayraq — I kategoriyadaǵı plyajlar ushın;
- jasil bayraq — II kategoriyadaǵı plyajlar ushın;
- sarı bayraq — III kategoriyadaǵı plyajlar ushın.

Arza beriwshi tárepinen belgilengen shártlerdi ornlaǵan kúnnen baslap eki jumıs kúni dawamında, Oray belgilengen formada sertifikat rásmiylestiredi hám onı sertifikatlastırıw milliy sistemasınıń Mámleketlik reestrinen dizimnen ótkeredi.

Rásmiylestirilgen sertifikat QR-kod sanaq sistemasınan paydalanǵan túrde elektron formada arza beriwshige jiberiledi.

Sertifikat blankasi qatań esapta turatuǵın hújjet esaplanadı, esapqa alıw nomeri hám qorǵalıw dárejesine iye boladı, blankalar Orayǵa blankalardı zárúrli muǵdarda beretuǵın Ózbekstan Respublikası turizmdı rawajlandırıw mámleketlik komitetiniń buyırtpası boyınsha "Mámleketlik belgisi" mámleketlik unitar kárxanası tárepinen tayarlanadı.

Ámeldegi sertifikat onıń iyesine muwapıqlıq belgisin qollanıw huqıqın, jaylastırıw quralları, taw lıjası trassaları hám plyaj xızmetlerine salıstırmalı túrde, klassifikaciyalaw sistemasına muwapıq berilgen kategoriyanı qollanıwǵa huqıq beredi. Turoperator, jaylastırıw quralları, taw lıjası trassaları hám plyaj xızmetlerin kórsetiw waqtında ámeldegi sertifikat iyeleri muwapıqlıq belgisinen sertifikatnıń ámel qılıw múddeti

dawamında ózleriniń reklama hám informaciya materiallarınan paydalanıwı múmkin.

Sertifikat iyesi:

- normativ hújjetlerge hám usı qaǵıyda talaplarına, shártname shártlerine ámel etiw;

- xızmetlerge tiyisli sertifikattı qollanıw hám qosımsha hújjetlerin muwapıqlıq belgisi menen belgilew qaǵıydalarına hám normativ hújjet talapları boyınsha jaylastırıw, taw lıjası trassaları hám plyajlarǵa berilgen kategoriyanı qollanıw qaǵıydalarına ámel qılıw;

- barlıq mápdar táreplerge sertifikat penen biymálel tanısıw múmkinshiligin támiyinlewi;

- usı Qaǵıydanıń 2, 3 hám 4-qosımshalarına muwapıq sırtqı kórinislerde usınıs etilgen maǵlıwmatlardıń ózgeriwi hám menejmen sistemasında, kórsetilip atırǵan xızmetler dizimindegi ózgerisler haqqında orayǵa bir ay dawamında informaciya beriw;

- óz sertifikatınan qollanıw huqıqın úshinshi tárepke bermewi;

- háreketi toqtatıw, qaytadan shólkemlestiriw yamasa jaylasqan ornın yamasa xızmet kórsetiw ornın ózgertiw haqqında qarar qabıl etilgen kúnnen baslap otız kún dawamında sertifikatnıń tıp nusqasın qosımsha etken túrde orayǵa daǵaza beriw;

- sertifikat iyesin ózgertiw, onıń háreketin toqtatıw, onıń qaytadan dúziliwi yamasa qayta sertifikatlastırıwdan bas tartıw waqtında sertifikatnıń ámel etiw múddeti juwmaqlanǵa shekem óziniń xızmet kórsetiwın toqtatıwın támiyinlewi kerek.

Tayanış sózler: turoperatorlıq háreket, turagentlik háreket, ekskursiya xızmeti, licenziyalawshı organ, licenziya talabınıń muwapıqlıq belgisi, muwapıqlıq sertifikattı, sertifikatnıń iyesi, plyaj xızmetlerin, sertifikatlastırıw ob'ektleri, sertifikatlastırıw, taw lıjası trassaları xızmetleri, turoperatorlıq xızmetler.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Qaysı sub'ektler licenziyalawda qatnasadı?
2. Turizmde qanday jónelislerge licenziya beriledi?

3. Ózbekstanda turizm tarawında licenciya beretuǵın shólkem qaysı?
4. Licenciya beriwdiń qanday talapları hám shártleri bar?
5. Turagent háreketin liceziyalaw talapları hám shártleri qanday?
6. Licenciya alıw ushın zárúr bolǵan hújjetler haqqında maǵlıwmat berin.
7. Licenciya beriwdi biykar etiwge tiykar bolatuǵın jaǵdaylar qanday?
8. Sertifikatlastırıw processinde qollanılatuǵın túsiniqlerdi kórsetip berin.
9. Sertifikatlastırıw rejimin túsindirip berin.
10. Miymanxanalar hám taw lıjası trassaları qalayınsha kategoriyalanadı?

9- BAP. TURISTLIK KÁRXANANÍN TIYKARGÍ FONDLARÍ

Jobası:

- 9.1. Tiykargı fondlardıń kategoriyalanıwı
- 9.2. Turizmniń materiallıq hám materiallıq emes tiykargı quralları, olardıń tozıwı
- 9.3. Turizmniń tiykargı qurallarınıń amortizaciyası
- 9.4. Tiykargı qurallardan paydalanıw kórsetkishleri
- 9.5. Miymaxana hám turizm biznesinde, tiykargı kapitaldıń ózgeshelikleri

9.1. Tiykargı fondlardıń kategoriyalanıwı

Kárxananiń kapitalı - bul xızmetler yamasa tovarlardı jetistiriw ushın jaratılǵan yamasa satıp alınǵan uzaq múddetli resurs bolıp esaplanadı.

Bul sonı bildiredi, kapital tiykargı baha retinde tek ǵana kárxananiń materiallıq hám finanslıq resursların, fizikalıq emes zatları da óz ishine alıwı múmkin (bul sawda belgilerinen paydalanıw huqıqı, avtorlıq huqıqları, shártname boyınsha alınǵan huqıqlar, franchayzing). Birgelikte bul resurslar kárxananiń kapitalın quraydı. Turizm biznesinde hár qıylı rol atqaratuǵın kárxana kapitalınıń bir neshe elementleri bar. Bul elementlerdiń ayırmashılıqları tómendegilerden ibarat:

- ♦ qarıydarǵa kórsetiletuǵın xızmetke, onıń bahasın qosıw;
- ♦ xızmet kórsetiw múddeti;
- ♦ xızmet kórsetiw processinde onıń materiallıq formasın saqlap qalıw yamasa ózgertiw;
- ♦ baha (xarakterli, biraq bul ajratıw bolıp tabıladı buxgalteriya esabında arzan bahalı hám tez tozatuǵın, biraq xızmet kórsetiw processinde kapital elementleriniń rolin ózgertpeytuǵın zatlar).

Xızmet kórsetiw processindegi roli boyınsha kapital tiykargı hám aylanba kapitalǵa bólinedi. Tiykargı kapital bul kárxananiń turizm hám miymandoslıq tarawındaǵı materiallıq baylıqları, uzaq waqıt dawamında natural' formasında paydalanılatuǵın hám kárxana balansında tiykargı qurallar yamasa pul kórinisinde

3. Ózbekstanda turizm tarawinde licenciya beretuǵın shólkem qaysı?

4. Licenciya beriwdiń qanday talapları hám shártleri bar?

5. Turagent háreketin liceziyalaw talapları hám shártleri qanday?

6. Licenciya alıw ushın zárúr bolǵan hújjetler haqqında maǵlıwmat berıń.

7. Licenciya beriwdi biykar etiwge tiykar bolatuǵın jaǵdaylar qanday?

8. Sertifikatlastırıw processinde qollanılatuǵın túsiniqlerdi kórsetip berıń.

9. Sertifikatlastırıw rejimin túsindirip berıń.

10. Miymanxanalar hám taw lıjası trassaları qalayınsha kategoriyalanadı?

9- BAP. TURISTLIK KÁRXANANÍN TIYKARGÍ FONDLARÍ

Jobası:

9.1. Tiykargı fondlardıń kategoriyalanıwı

9.2. Turizmniń materiallıq hám materiallıq emes tiykargı quralları, olardıń tozıwı

9.3. Turizmniń tiykargı qurallarınıń amortizaciyası

9.4. Tiykargı qurallardan paydalanıw kórsetkishleri

9.5. Miymaxana hám turizm biznesinde, tiykargı kapitaldıń ózgeshelikleri

9.1. Tiykargı fondlardıń kategoriyalanıwı

Kárxananiń kapitalı - bul xızmetler yamasa tovarlardı jetistiriw ushın jaratılǵan yamasa satıp alıńǵan uzaq múddetli resurs bolıp esaplanadı.

Bul sonı bildiredi, kapital tiykargı baha retinde tek ǵana kárxananiń materiallıq hám finanslıq resursların, fizikalıq emes zatlardı da óz ishine alıwı múmkin (bul sawda belgilerinen paydalanıw huqıqı, avtorlıq huqıqları, shártname boyınsha alıńǵan huqıqlar, franchayzing). Birgelikte bul resurslar kárxananiń kapitalın quraydı. Turizm biznesinde hár qıylı rol atqaratuǵın kárxana kapitalınıń bir neshe elementleri bar. Bul elementlerdiń ayırmashılıqları tómendegilerden ibarat:

♦ qarıydarǵa kórsetiletuǵın xızmetke, onıń bahasın qosıw;

♦ xızmet kórsetiw múddeti;

♦ xızmet kórsetiw processinde onıń materiallıq formasın saqlap qalıw yamasa ózgertiw;

♦ baha (xarakterli, biraq bul ajratıw bolıp tabıladı buxgalteriya esabında arzan bahalı hám tez tozatuǵın, biraq xızmet kórsetiw processinde kapital elementleriniń rolin ózgeretpeytuǵın zatlar).

Xızmet kórsetiw processindegi roli boyınsha kapital tiykargı hám aylanba kapitalǵa bólinedi. Tiykargı kapital bul kárxananiń turizm hám miymandoslıq tarawındaǵı materiallıq baylıqları, uzaq waqıt dawamında natural' formasında paydalanılatuǵın hám kárxana balansında tiykargı qurallar yamasa pul kórinisinde

bahalanatúgın qurallar.

Tiykargı kapital, kapitaldın basqa elementlerinen parıqlanadı, sebebi ol uzaq waqıt xızmet etedi, hám de az-azdan (amortizaciya formasında) óziniń qunın tayar ónimge yamasa xızmetlerdın ózine túser bahasına ótkeredi. Paydalanıw waqtında materiallıq formasın saqlap qaladı hám tómendegishe klassifikacijalanadı

- 1) imaratlar;
- 2) qurılmalar;
- 3) uzatıwshı úskenerler;
- 4) jumısshı hám quwat mashinaları hám úskenerleri;
- 5) ólshew hám tártipke salıw úskenerleri;
- 6) AT jáne onıń ushın programmalıq támiynat,
- 7) transport quralları;
- 8) úskenerler;
- 9) óndirislik hám xojalıq texnikaları;
- 10) basqada tiykargı qurallar.

Tiykargı kapitaldın dúzilisi (TKD) hám onıń miymanxana hám turizm biznesindegi ózgeshelikleri.

TKD – bul tiykargı hám aylanba qárezetlerdın elementi ortasındaǵı qatnas, bul bir qatar faktorlarǵa baylanıslı:

- tarawdın ózine tán ózgeshelikleri;
- xızmet kórsetiwdiń texnologiyası hám kólemi;
- kárxanadıń geografialıq jaylasıwı.

Eń úlken dárejedegi tiykargı kapitaldın dúzilisi birinshi faktorǵa baylanıslı hám tiykargı kapitaldın quramında eń úlken úlesti 70% ten artıǵın imaratlar iyeleydi, mebel'din úlesi 3-4% ti quraydı.

Tiykargı kapitaldın basqa elementleriniń úlesi 1% ten kóp emes: elektr úskenerleri; transport quralları; kir juwıwshı mashinalar; keptiriwshiler; suwıtıwshı úskenerler; gilemlerdi usılǵa kirgiziw múmkin.

Kárxanadıń tiykargı quralları (TQ) óndirislik hám óndirislik emes túrlerge bólinedi. Óndiris penen baylanıslı TQ ob'ektlerge ónim, xızmetler, tovarlardı óndiriwge arnalǵan úskenerler kiredi. Óndirislik emes ob'ektlerge imaratlar, úskenerler hám taǵı basqalar kiredi.

9.2. Turizmniń materiallıq hám materiallıq emes tiykargı quralları, olardıń tozıwı

Turizmdegi imaratlar tómendegilerge bólinedi:

- tiykargı (komplekstegi miymanxanalar hám óz aldına bólek jataqxana imaratları, sport kompleksleri);
- járdemshi (qazanxanalar, kir juwıw orınları, materiallar hám óndirislik bazalar, palız eginleriniń bazaları, garajlar, sport úskenerleriniń bazaları).

Qurılmalar (turistik xızmet kórsetiw processı ushın zárúrli jaǵdaylardı jaratıw ushın kárxanadıń injenerlik-qurılıs imaratları):

- suw astı stanciyaları;
- taza hám mineral suwdın artezian qudıqlar;
- suw saqlaǵıshlar, sonday-aq tiykargı jılıtıwshı úskenerler;
- fontanlar hám basqa da komunikaciya qurallar;
- sport maydanshaları;
- tennis kortları,
- atrakcionlar;
- parkler.

Mashina hám úskenerlerden paydalanıwda energiyadıń talap etiwın esapqa alıw kerek. Quwatlıqta isleytuǵın mashinalar hám úskenerler:

- ıssılıq hám jaqtılıq energiyasın islep shıǵarıwshı generatorlar;
- baylanıs sistemasınıń úskenerleri;
- ólshew hám basqarıw quralları;
- óndirislik hám ofis úskenerleri;
- maǵlıwmattı saqlaw úskenerleri.

Transport quralları: júk, jeńil.

Óndirislik hám xojalıq buyımları - bular óndiris processinde qatnasatuǵın, biraq olardı úskenerler hám imaratlar menen bóliw múmkin bolmaǵan texnikalıq buyımlar: shań jutqıshlar, pollardı juwıw quralları; tazalawshı keptirgishler; kondicionerler.

Turizmniń materiallıq emes tiykargı quralları

Bul gruppaga tómendegiler kiredi:

- kompleksli programma menen támiyinlewshı hám maǵlıwmatlar bazası;

- Nou-hau;
 - sawda markaları;
 - patentler;
 - jer hám tábiy resurslardan paydalanıw huqıqları
- Materiallıq emes tiykarǵı qurallardıń ózgesheligi:
- materiallıq resurslardıń jetispewshiligi;
 - olardı paydalanıwdan alınatuǵın, paydanı esaplawda qárejetlerdi anıqlawdıń quramalılıǵı.

Turizmnıń tiykarǵı qurallarınıń fizikalıq hám morallıq jaqtan tozıwı:

Tiykarǵı qurallardıń tozıwı - waqıttıń ótiwi menen TQ góneredi hám tiykarǵı qásiyetlerin joytadı, bunıń menen biz eki túrdegi tozıwdı názerde tutamız: fizikalıq hám morallıq.

Fizikalıq - TQ lardıń tutınıw mánisiniń tómendewi, yaǵnıy texnikalıq-ekonomikalıq kórsetkishlerdiń jamanlasıwı. Barlıq texnikalıq xızmet kórsetiw ilajların, sonday-aq kapital remontlawdı iske asırıw arqalı joq etiledi.

Morallıq - ilimiy-texnikalıq rawajlanıwǵa baylanıslı, tozıwdı tolıq joq etiw múmkin emes, biraq ayırım talaplardı orınlaw múmkin.

9.3. Turizmnıń tiykarǵı qurallarınıń amortizaciyası

Tiykarǵı qurallardıń amortizaciyası - bul tiykarǵı qurallardıń xızmet kórsetiw dawamında óziniń qunın tayar ónim hám xızmetlerge bólip ótkergen qárejetleri. Xızmet yamasa ónim satılǵannan keyin, aqsha qarjılarınıń bir bólegi tiykarǵı qurallardıń tozıw (amortizaciya) mánisine tuwrı keledi, ol amortizaciya fondına túsedı hám tolıq mánisine shekem toplanadı.

Amortizaciya ajratpaları - bul ónimge yamasa xızmetke ótkerilgen bahanıń pul kórinisi hám turistlerge xızmet kórsetiw bahasına qosılıwı.

Amortizaciya ajratpaları, tiykarǵı qurallardıń balansın qaplaw ushın belgilengen amortizaciya stavkaları boyınsha esaplanadı.

Amortizaciya ajratpalarınıń stavkaları, túrine hám jumıs jaǵdayı boyınsha, baslanǵısh bahasına qaray anıqlanadı, sol

sebepli amortizaciya ajratpalarınıń stavkası:

Av. bq.- Av. tq.

AAS - - x 100,

Av. bq * T

Av. bq - tiykarǵı qurallardıń baslanǵısh mánisi. T - bul tiykarǵı qurallardıń standart islew múddeti, jıllar.

Toplanǵan amortizaciya fondı tiykarǵı qurallardı jańalaw hám kapital remontlaw ushın qollanıladı, usı maqsette sayaxatshılıq kompaniyaları ushın remontlaw fondı dúziliwi múmkin hám kárxanadan remontlaw fondına jıllıq ajratılǵan qarjılardıń muǵdarı, tastıyqlanǵan standartlarǵa muwapıq ǵárezsiz túrde belgilenedi.

Materiallıq emes aktivlerdiń amortizaciyası, belgilengen paydalı múddet tiykarında kompaniyanıń ózi tárepinen tastıyqlanǵan stavkalar boyınsha iske asırıladı.

Amortizaciya tiykarǵı qurallardan paydalanıw múddeti dawamında esaplanadı. Tiykarǵı qurallardı remontlaw hám toqtaı turıw waqtında amortizaciya belgilengen tártipte esaplap barıladı, tolıq emes amortizaciyalanǵan tiykarǵı qurallar esaplanǵannan keyin, zıyanlar kárxananiń finans-xojalıq háreketinde sáwlelenedi. Turistlik kárxana, tiykarǵı qurallardan paydalanıwda, tezlestirilgen amortizaciya usılın qollawı múmkin, bul usıl inventarizaciyaǵa muwapıq amortizaciya esaplaw usılına tiykarlanadı. Belgilengen tártipte tastıyqlanǵan ob'ekte, amortizaciya stavkaları joqarılatıladı, biraq 2 retten kóp bolmaǵan muǵdarǵa. Amortizaciya fondı tiykarǵı qurallardı jańalaw hám kapital remontlaw ushın paydalanılardı, bunı iske asırıw ushın turistlik kárxanalarda remontlaw fondı shólkemlestiriledi. Bul fondqa ajratılǵan qarjılardıń jıllıq muǵdarı, ǵárezsiz tastıyqlanǵan standartlarǵa muwapıq belgilenedi.

Materiallıq emes aktivlerdiń amortizaciya ajratpaları, paydalanıw múddeti boyınsha kárxananiń ózi tastıyqlaǵan normalar boyınsha iske asırılardı. Bunday múddetler kárxananiń háreketinen kóp bolıwı múmkin emes, eger materiallıq emes aktivlerdiń paydalı xızmet etiw múddetin anıqlaw múmkinshiligi bolmasa, amortizaciya ajratpaları 10 jıl múddetke belgilenedi.

Amortizaciya ajratpaları, jıllıq amortizaciya summasınıń

1/12 bólegine teń, olardıń mánisi jıl basındaǵı kapitaldıń bahasına, jıl dawamındaǵı kapital túsımniń bahasına, jıl dawamında toplanǵan kapitaldıń bahasına hám amortizaciya stavkasına baylanıslı.

Amortizaciya fondına házirgi waqıtta maǵlıwmattıń dárejesi boyınsha amortizaciya esaplanıp atır. Bul process sistemalı túrde bahalardıń ózgeriwi menen iske asırılmaqta hám usı múnásábet penen TQ lardı qayta bahalaw zárúr. Bul olardıń bahasın háreketkegi bahanıń dárejesine sáykeslestiriw imkaniyatın beredi. Qayta bahalaw, tiykarınan amortizaciyanı esaplaw ushın paydalanıladı.

Tiykargı qurallardı qayta bahalaw:

1) tiykargı qurallardıń mánisiniń ózgeriwi indekslerinen paydalanıw;

2) balanstı qayta bahalawda, engizilgen bahalargá salıstırǵanda tuwrıdan-tuwrı qayta esaplaw.

9.1-keste

Amortizaciya kategoriyaları boyınsha stavkalar

Tiykargı kapitaldıń amortizaciya kategoriyası	Amortizaciyanıń jıllıq stavkaları %			
	Barlıq ushın	kárxanalar	Kishi ushın	biznes
1. Imaratlar hám olardıń konstruktiv toplamları	5%		6%	
2. Jeńil transport quralları, júk transportı Orgtexnika buyımları, mebel úskenerleri, awısıq bólekler, axborot	25%		30%	
3. Texnikalıq, energetikalıq, transport hám basqa da úskenerler, materiallıq baylıqlar,	15%		18%	
4. Materiallıq emes nou- xaular	10%		10%	

Lizing - bul waqtınsha biypul yamasa qarız qárejetlerin ijara shártnaması boyınsha yuridikalıq yamasa fizikalıq táreplerge beriletuǵın mal-múlikke investiciyalawǵa arnalǵan, lizing

qatnasıqlarınıń bir túri, ijaraǵa alınǵan ob'ektten paydalanıw waqtında belgili bir aqsha ornına, ijaraǵa alınǵan ob'ekt retinde paydalanıw múmkin. TQ, klassifikaciyalanǵan hár qanday múlik bolıwı múmkin. materiallıq emes aktivlerdiń ayırım túrleri de buǵan kiredi.

Lizingtiń abzallığı sonda, kompaniya mal-múlik satıp alıw ushın zárúr bolǵan qárejetlerdiń bir bólegine iye bolǵan túrde óz biznesin baslawı múmkin. Kompaniya aqsha qarjıları menen emes, al óndiristi jańalaw hám keńeytiw ushın zárúr bolǵan óndirislik qurallar menen támiyinlenedi. Ekonomikalıq mániste lizing bul kredit, yaǵnıy tovar krediti. Turistik kompaniyalar kreditke qaraǵanda, kóbirek lizingten paydalanadı.

9.2-keste

INDEKS	LIZING	KREDIT
1. Múlik iyesi	Lizing beriwshi	Qarız alıwshi
2. Tólemlerdiń ónimniń ózine túser havasına hólisteriliwi	Bar	Joq
3. Tezlestirilgen amortizaciya	Bar	Joq
4. Balanstan tısqarı esapqa alıw imkanıvatı	Bar	Joq
5. Baǵxana jeńillikleri	Bar	Joq
6. Dáramat salıǵı hám QQS boyınsha jeńillikler	Bar	Joq

9.4. Tiykargı qurallardan paydalanıw kórsetkishleri

Kárxananiń ekonomikalıq háreketi - bul TQ dı jetilistiriw hám jumstı bahalawdaǵı eń zárúrli kriteriya. Sayaxatshılıq kompaniyasındaǵı TQ natural túrinde de, baha boyınshada esapqa alınadı; baha boyınsha tómendegi túrler, kórsetkishler hám olardıń jaǵdayı anıqlanadı:

Baslanǵısh mánisi - bul tiykargı qurallardıń bahasın óz ishine alǵan, tiykargı qurallardıń haqıyqıy mánisi.

Qayta tiklew mánisi - bul tiykargı qurallardı qayta tiklew qárejetleri.

Qaldıq baha - bul tiykargı qurallardıń dáslepki mánisi, amortizaciya norması anıqlanıp, xızmettiń pútkil dáwiri ushın amortizaciya summası menen belgilenedi.

Juwmaqlaw mánisi - bul gónergen yamasa isten shıqqan tiykarǵı qurallardı realizaciyalaw qárejetleri.

Ortasha jıllıq qárejetler - tiykarǵı óndirislik fondlar, kárxananın tiykarǵı texnikalıq-ekonomikalıq kórsetkishlerin esaplaw ushın jıl dawamında alınǵan tiykarǵı qurallardı esapqa alǵan túrde anıqlanadı.

Kárxananın tiykarǵı texnikalıq-ekonomikalıq kórsetkishlerin esaplaw ushın shıǵınlar, jıl dawamındaǵı tiykarǵı qurallardı qabıllaw hám esaptan shıǵarıwdı esapqa alǵan túrde iske asırıladı.

Aktivlerdiń qaytıwı - mánisi boyınsha túsimlerdiń muǵdarlıq qatnasın xarakterleytuǵın sapa kórsetkish bolıp esaplanadı.

$$\frac{V}{AQ - \text{-----}} \\ TQ_{or. y}$$

bul jerde AQ - aktivlerdiń qaytıw dárejesi; v - jıl dawamında turistik ónimlerdi satıwdan alınatugın qarjınıń muǵdarı, Av ortasha jıllıq - tiykarǵı qurallardıń ortasha jıllıq mánisi.

Kapitaldın intensivligi - aylanba qárejetlerdiń ónimdarlıǵınıń kórsetkishleri.

Fond intensivligi - aylanba qárejetlerdiń ónimdarlıq kórsetkishi.

$$\frac{TQ_{or. y}}{FI = \text{-----}} \\ Q$$

TQ menen támiynlengenlik

$$\frac{TV_{or. y}}{TQb T = \text{-----}} \\ I_{or. s}$$

bul jerde I or.s- islewshilerdiń ortasha sanı

TQ dın rentabelligi

$$\frac{D}{AVR = \text{-----}} \\ AV_{o'r}$$

9.5. Miymanxana hám turizm biznesindegi, tiykarǵı kapitaldın ózgeshelikleri

Kapital - bul kóplegen ónim hám xızmetlerdi jetistiriw ushın ajratılǵan yamasa satıp alınǵan uzaq múddetli resurs. Bul formulanı, tiykarǵı retinde qabıl etip, kapitaldı tek ǵana kárxananın materiallıq hám finanslıq resursları retinde tusiniw kerek. Oǵan fizikalıq, materiallıq emes zatlardı da kirgiziw múmkin: " nou-xau", avtorlıq huqıqı, sawda belgilerinen paydalanıw huqıqları, "franchayzing" shártnaması tiykarında alınǵan huqıqlar, sonıń menen birge belgili bir waqıt ishinde qalıplesken hám uzaq waqıt xızmet etiwge arnalǵan insan kapitalı - kónlikpeler, bilimler jıyındısı hám uqıplılıq.

Turizm hám turaq jay kompaniyalarınń kórsetetuǵın xızmetlerinde kapitaldın hár qıylı elementleri ayrıqsha rol' oynaydı.

Bunday ayırmashılıqlar tómendegiler menen belgilenedi:

1. Onıń bahasın qarıydarlarǵa kórsetiletuǵın xızmetlerdiń bahasına qosıw arqalı.
2. Xızmetlerdiń múddeti.
3. Xızmet kórsetiw processinde onıń materiallıq formasın saqlaw yamasa ózgeriw.
4. Baha (buxgalteriya esabında arzan bahalı hám tez tozıwshı zatlardın ózgeshelikleri, biraq xızmet kórsetiw processinde kapitaldın elementleriniń roli ózgermewi múmkin).

Tayanısh sózler: kárxana kapitalı, amortizaciya, tiykarǵı kapitaldın dúzilisi, materiallıq tiykarǵı qurallar, materiyallıq emes tiykarǵı qurallar, tozıw, lizng.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Kárxana kapitalı ne?
2. Kárxana kapitalınıń elementlerin túsindirip berin.
3. Tiykarǵı qurallarǵa neler kiredi?
4. Tiykarǵı kapitaldın dúzilisi, onıń miymanxana hám turizm biznesindegi ózgeshelikleri qanday?
5. Turizmniń materiallıq tiykarǵı qurallarına neler kiredi?

6. Turizmniń materiallıq emes tiykarǵı qurallarına neler kiredi?

7. Tiycarǵı qurallardıń fizikalıq hám materiallıq jaqtan tozıwın túsindirip berin.

8. Amortizaciya degen ne?

9. Amortizaciya fondı ne?

10. Lizing degen ne?

/

10-BAP. TURISTLIK KÁRXANANÍN AYLANBA QARJÍLARI

Jobası:

10.1. Aylanba qarjılar túsiniǵı, dúzilisi hám qalıplestiriw derekleri.

10.2. Aylanba qarjılardıń háreketi

10.1. Aylanba qarjılar túsiniǵı, dúzilisi hám qalıplestiriw derekleri

Turistik kárxananiń háreket etiwı ushın tiycarǵı qurallar menen bir qatarda aylanba qárejetlerdiń muǵdarı da úlken áhmiyetke iye boladı.

Aylanba qarjılar - aylanba qarjılar hám aylanıstaǵı fondlardı jaratıw ushın qarjılar kompleksi, qarjılardıń turaqlı aylanıwın támiyinleydi.

Aylanba óndirislik qárejetler - óndiris quralları, olardıń miynet processindegi materiallıq elementleri hár bir óndirislik ciklda sarıplanadı hám olardıń qunı tolıq túrde miynet ónimine ótkeriledi. Miynet processinde aylanba aktivlerdiń materiallıq elementleri tábiyǵıy formada ózgeriske ushıraydı, óndiriste tutınılǵanda óziniń mánisin joıtıadı. Taza mánisi, olardıń jetistirilgen ónimler formasında payda boladı.

Aylanba qárejetler - kárxananiń tayar ónimler rezervlerine, jiberilgen, biraq tólenbegen tovar rezervlerine, sonıń menen birge esap-sanaqlardaǵı qarjılar, kassadaǵı hám esaptaǵı pul qarjıları.

Aylanba qárejetler hám aylanıstaǵı aqshalar turaqlı hárekette bolıp, aqshalardıń úzliksiz aylanısın támiyinleydi. Bunday jaǵdayda, burınǵı baha turaqlı jáne tábiyǵıy ózgeriste háreket etedi.

Aylanıstaǵı, aylanba hám óndirislik fondlardıń háreketi birdey ózgeshelikke iye hám birden-bir processti quraydı. Bul aylanba qárejetler hám aylanıstaǵı qarjılar birden-bir koncepciya - aylanba qarjılardıǵa birlestiriwge múmkinshilik beredi.

Aylanba qárejetlerden nátiyjeli paydalanıw kópshilik jaǵdayda, aylanba qárejetlerge bolǵan mútájlikti durıs belgilewge baylanıslı. Mútájlik normalar menen belgilenedi. Aylanba

qárejetlerdiń norması salıstırmalı kóriniste belgilenedi. Ol aylanba qárejetlerdiń hár bir elementi ushın esaplanadı hám belgili bir waqıt dawamında tovar -materiallıq rezervti xarakterleydi.

Aylanba qárejetlerdi qáliplestiriw ushın kompaniya óziniń, qarız hám toplanǵan qárejetlerinen paydalanadı.

Óziniń aylanba qárejetleri - turaqlı túrde turistik kárxananiń erkindegi hám óziniń qárejetleriniń esabınan qáliplestiriletuǵın aqshalar. Bularǵa ustav fondınıń aqsha qarjıları hám turistik ónimdi satıwdan túsetuǵın aqshalar kiredi. Óziniń aylanba qárejetlerin toltırıw, tiykarınan kompaniyanıń paydasınan iske asırıladı.

Toltırıw deregi bolıp óziniń erkindegi teńlestirilgen aqshalar yamasa turaqlı passivlar esaplanadı. Buǵan tómendegiler kiredi:

- miynet haqı boyınsha qarızlar jáne sociallıq qamsızlandırıw, pensiya fondı, bántlik fondı, medicinalıq qamsızlandırıwǵa ajratılǵan qarjılar;

- qarızdarlıq, biraq keleshektegi qárejetler hám tólewlerdi qaplaw ushın rezervler;

- salıqlardıń ayırım túrleri boyınsha byudjetlik qarız;

- jetkerip beriwshilerdiń aldındaǵı qarız;

- klientlerdiń aldındaǵı qarız.

Óziniń hám alınǵan qarjılarınan tısqarı, aylanba qárejetlerdi qáliplestiriw dáregi retinde kárxananiń kreditorlik qarızları bolıwı múmkin

- kárxanaǵa tiyisli bolmaǵan aqshalardan paydalanıw, mısalı, byudjetke tólemler boyınsha qarızlar, shıǵarılǵan vekseller, kommerciya kreditleri, tólenbegen vekseller hám basqalar.

Aylanba qárejetlerdi qáliplestiriwdiń basqa dereklerine, payda esabınan qáliplesken arnawlı maqsetli qárejetlerdiń waqtınsha paydalanılmaǵan qaldıqları kiredi. Qarızǵa alınǵan aylanba qárejetlerge bankten hám basqa kreditorlardan alınǵan kreditler, kommerciya kreditleri kiredi.

Basqa qarız beriwshiler, qarız yamasa veksels menen bir jıldan az múddetke joqarı procentli stavkalar menen qarız beredi

Kommerciya krediti - jetkerip beriwshilerden, qarıydarǵa tólem keyinirek kelisilgen múddet ishinde iske asırılǵanda hám veksels menen rásmiylestirilgendegi qarız bolıp esaplanadı.

Tayar ónimdi jetistiriw processinde, tiykarǵı óndirislik qurallar menen bir qatarda, basqa qurallardan ózgeshe esaplaw, tolıq tutınılatuǵın hám juwmaqlawshı ónimniń ózine túser bahasında tolıq sáwlelenetuǵın, sonıń menen birge tábiyǵıy-materiallıq formasın yamasa fizikalıq-ximiyalıq qásiyetlerin ózgartetetuǵın miynet ob'ektleri qatnasadı.

Solay etip, kárxananiń aylanba qárejetleri degende óndiris qurallarında sáwlelengen, óndiris processinde bir ret qatnasatuǵın hám óziniń qunın tayar ónimge tolıq ótkeretuǵın pul hám materiallıq resurslardıń jıyındısı túsiniledi.

Tiykarǵı qurallar aylanıs óndiris fondları hám aylanıs fondlarına bólinedi

Aylanıs óndiris fondlarına tómendegiler kiredi.

- óndirislik rezervler, qosımsha qayta islew yamasa óndiris processin támiyinlew ushın kárxana tárepinen qabıl etilgen miynet ob'ektleri (shekli ónim, materiallar, janar may rezervleri hám basqalar);

- óndiris quralları - óndiris processindegi hám jumıs orınlarındaǵı hám olardıń ortasında jaylasqan miynet ob'ektleri;

- kelesi dáwir qárejetleri - bul dáwirde jetistirilgen, biraq keleshekte tolıqtırılıwı kerek bolǵan ónimlerdiń jańa túrlerin tayarlaw hám rawajlandırıw qárejetleriniń smetası.

Aylanıs fondlarına tómendegiler kiredi:

- tayar ónimler, qayta satıw ushın tovarlar hám jiberilgen ónimler - qayta islewdiń barlıq basqıshlarınan ótken hám satıwǵa tayar bolǵan miynet ob'ektleri.

- debitorlıq qarızlar - kárxanaǵa fizikalıq hám yuridikalıq táreplerden, sonıń menen birge mámleketten alınǵan qarızlar;

- aqsha qarjıları.

Aylanba qárejetlerden nátiyjeli paydalanıw 3 kórsetkish penen xarakterlenedi:

- tovar aylanısınıń koefficienti;

- tovar almaslawdıń koefficienti kún dawamında;

- júk tasıw koefficienti.

Aylanba qárejetlerden paydalanıwdıń nátiyjeliligi, kárxananiń finanslıq nátiyjelerine tásir etedi. Onı analiz islewde tómendegi kórsetkishlerden paydalanıladı: óziniń tiykarǵı qurallarınıń bar

ekenligi, óziniń qarız resursları ortasındaǵı koefficient; kompaniyanıń tólew uqıplılıǵı, onıń likvidligi, tiykarǵı qurallardıń aylanısı hám basqalar. Óziniń tiykarǵı qurallarınıń bar ekenligi, sonıń menen birge, qarızǵa alınǵan tiykarǵı qurallar ortasındaǵı koefficient, kárxananiń finanslıq turaqlılıǵın xarakterleydi.

10.2. Aylanba qárejetlerdiń háreketi.

Kárxananiń tólew uqıplılıǵı onıń likvidligin - qálegen waqıtta kerekli qárejetlerdi iske asırıw uqıplılıǵın ańlatadı. Likvidlik qarızdıń muǵdarı hám likvid aqshalarınıń kólemine baylanıslı bolıp, olardıń quramına ádetde naq pul qarjıları (naq pulda hám esap betlerde), qımbat bahalı qaǵazlar hám tiykarǵı qurallardıń ańsat satılatuǵın elementleri kiredi. Mısalı, ámeldegi likvidlik kórsetkish, kárxananiń tiykarǵı qurallarınıń muǵdarınıń onıń qısqa múddetli qarızlarınıń muǵdarına (3 jılǵa shekem) qatnası menen belgilenedi.

Kárxananiń tólew uqıplılıǵın bahalawda tiykarǵı qurallardıń muǵdarı qısqa múddetli qarızdarlıqtan 2 esge kóp bolıwı kerek.

Pul qarjılarınıń aylanısı tómendegi formula menen ańlatıladı:

$$D-T \dots P \dots 77 - D1,$$

Bul jerde D - ekonomikalıq sub'ekt tárepinen alǵa súrilgen pul; T - óndirislik qurallar; P - óndiris; 77 tayar ónim.

D1 - ónimdi satıwdan túsken aqsha qarjıları hám realizaciya islengen payda; noqat (...) aqshalardıń aylanısınıń toqtatılǵanlıǵın ańlatadı, biraq aylanıs processı, óndiriste dawam etedi. Aylanba qárejetler bir waqıtıń ózinde óndiristiń barlıq basqıshlarında hám barlıq túrlerinde boladı, bul onıń úzliksizligin hám kárxananiń úzliksiz islewin támiyinleydi.

Ritm, izbe-izlik, joqarı kórsetkish kóp tárepten aylanba qárejetlerdiń optimal kólemine baylanıslı, sol sebepli aylanba qárejetlerdi standartlastırıw processı úlken áhmiyetke iye, bul kárxanadaǵı finanslıq jobalastırıwǵa tiyisli.

Aylanba qárejetlerdiń standartı, olardıń islewi ushın kárxana tárepinen talap etiletuǵın minimal esaplanǵan muǵdarın belgileydi, artıqsha rezervler puldı aylanıstan shıǵaradı, qáwipsizliktegi kemshiliklerdi kórsetedi, bul bolsa resurslardan

jetkiliksiz hám nátiyjesiz paydalanıwǵa alıp keledi.

Tovar aylanısınıń tiykarǵı kórsetkishleriniń biri bul tiykarǵı qurallardıń bir aylanısınıń dawam etiw waqtı bolıp esaplanadı.

Bir neshe kún ishinde tovar aylanısı, belgili bir kárxanada operaciyalıq sistemaniń qansha dáwirlerdi basıp ótiwin anıqlawǵa múmkinshilik beredi. Bir neshe kún ishinde tovar aylanısı qanshama kóp bolsa, kompaniyaǵa qanshama az pul kerek bolsa, sonsha ekonomikalıq jaqtan, finanslıq resurslardan paydalanıladı,

Óziniń háreketinde aylanba aktivler izbe-iz úsh basqıshdan ótedi: pul, óndiris, tovar.

Aylanıstaǵı pul basqıshı tayarlıqtan ibarat boladı. Bul aqshalardı tovar-materiallıq rezervlerdiń formasına aylandıratuǵın qatnas tarawında júz beredi.

Óndirislik basqısh, tikkeley óndirislik process bolıp esaplanadı. Bul basqıshda jetistirilgen ónimler, ózine túser bahanıń joqarılawında dawam ete beredi, biraq tolıq emes óndirislik rezervlerden paydalanıw, miynet haqı hám tiyisli qárejetler menen birgelikte joqarılardı.

Aylanıstıń tovar basqıshında miynet ónimi (tayar ónim) óndiris basqıshındaǵı pul menen birdey muǵdarda rawajlanadı. Pul aylanısı, olardıń aylanısta bolıwınıń 3 basqıshında qabıl etiletuǵın pul forması, usı waqıttaǵı aylanba qarjılardıń baslanǵısh basqıshı bolıp esaplanadı.

Tovarlardıń kópshilik muǵdarı menen qayta islewde hárekette bolǵan hám ele de rezervte bolǵan ónimlerdiń haqıyqıy bahasını anıqlaw qıyın.

Tayanış sózler: aylanba qárejetler, materiallıq aylanba qárejetler, materiallıq emes aylanba qárejetler, tovar aylanısı, koefficient.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. "Kárxananiń aylanba qárejetleri" túsiniǵine neler kiredi?
2. Aylanba qárejet degen ne?
3. Kárxananiń aylanba qárejetleriniń quramına qanday materiallıq hám materiallıq emes elementler kiredi?
4. Aylanba qárejetlerdiń quramı?

5. Qaysı kórsetkishler nátiyjelilikti xarakterleydi?
6. Aylanba qárejetlerden paydalanıwdı arttırıw kórsetkishleri hám usılları qanday?
7. Aylanba qárejetlerdiń aylanısın túsindirip berin.

11-BAP. TURISTLIK BAZAR HÁM ONIŇ TIYKARǴI TÁREPLERI

Jobası:

11.1 Turistlik bazar túsiniǵı hám onıń ózgeshelikleri

11.2 Turistlik bazar xızmetiniń máwsimligi.

11.3 Turistlik bazarda reklamalıq orın hám onı iske asırıw usılları.

11.1 Turistlik bazar túsiniǵı hám onıń ózgeshelikleri

Turistlik bazar bul «tovar hám xızmetler bazarı» túsiniǵınıń ğárezsiz bólegi, bul jerde turistlerge xızmetler hám tovarlar satıladı. Turistlik bazardıń ózine tán ózgesheligi - bul xızmetlerdiń anıq ústemligi. Turizm tovarları hám xızmetlerin tutınıwshılar, olardı jetistiriletuǵın orınǵa jetkerip berilgende ǵana tutınıwı múmkin.

Ápiwayı tovarlar hám xızmetler óndirilgen jerinen tutınıw ornına ótiwin tamamlagannan soń tutınıwǵa tayar boladı.

Satıp alıw hám satıw ob'ekti retinde turistlik xızmetlerdiń basqa da ózgeshelikleri jıl dawamındaǵı tegis emes talap (máselen, dem alıw hám diniy turizm ushın), ayırım talaptıń keń elastikliginen ibarat.

Turistler waqtınsha jasaw ornında xızmetler hám tovarlardı tutınıwı sebepli olardı tutınıwdıń májbúriy, ózine tán hám qosımsha zárúrlikler toplamı retinde kórip shıǵıladı.

Bazar infrastrukturası degende tiykarǵı sub'ekter ortasındaǵı ekonomikalıq hám baska da qatnasıqlardı iske asırıwǵa úles qosatuǵın karxanalar, shólkemler hám xızmetlerdiń birlespesi túsiniledi. Turistlik xızmetler bazarınıń infrastrukturası tómendegilerdi óz ishine aladı:

- ulıwma awqatlanıw kárxanaları;
- sayaxatshılardıǵa xızmet kórsetetuǵın transport quralları;
- kewil-ashar, mádeniy, tariyxıy, diniy, sport, tábiyat ob'ektleri, sonday-aq turistlik xızmetlerdi kórsetiwde paydalanatuǵın yamasa sonday maksetlerge arnalǵan basqa da ob'ektlar;
- ekskursiya xızmetlerin kórsetiwshi, gidler hám dilmashlar

hám mámleketlerdiń shegaraların kesip ótiwdi rásmiylestiriwshi shólkemler.

Turistik xızmetler bazar infrastrukturasınıń ózgesheligi sonnan ibarat, ol infrastrukturanıń kóbirek shólkemleri hám ob'ektleri sayaxatshılardıǵa, hámde turizm menen baylanıslı bolmaǵan baska da sub'ektlerge xızmet etedi. Bunday shólkemler tómendegiler: transport quralları, awqatlanıw kárxanaları, ǵalaba xabar quralları, sanitariya, policiya hám basqa da nızam menen baylanıslı xızmetler.

Turistik xızmetlerdi jetistiriwshi qurallardıń úlken bólegi turoperator tárepinen basqa turizm sub'ektleri menen tikkeley baylanıslı bolmaǵan túrde ijarǵa alınadı. Bul turistik kompaniyalardıń tiykarǵı hám aylanba qárejetleriniń qatnası menen tastıyqlanadı. Aylanba qárejetler, qaǵıyda retinde, óndirislik qurallardıń ulıwma baxasınıń 88-95 payızın quraydı.

Turistik xızmetler bazarı infrastrukturasınıń taǵı bir ózgesheligi jıl dawamında bánt bolıwdıń bir tegis emesligi (máwsimlilik).

Turizmge xızmet kórsetiw tarawındaǵı awqatlanıw ob'ektleri - restoran, bar, kafe, awqatlanıw orınları, bufet hám asxanalar, qaǵıyda boyınsha, miymanxana xızmeti ob'ektlerine tiyisli. Awqatlanıwdıń bahası miymanxananıń bólmesi yamasa tur bahasına kiredi.

Ekonomikalıq háreket, ónimler hám xızmetlerdiń klassifikaciya boyınsha dem alıwshılar hám sayaxatshılar tárepinen pansionatlar hám dem alıw sistemalarında ózleri awqat tayarlawı múmkin. Eger awqatlanıwdıń bahası turdıń bahasına kirgizilmegen bolsa, onday jaǵdayda, sayaxatshılar restoran, kafe hám basqa da awqatlanıw ob'ektlerinde ápiwayı qonaq retinde awqatlanadı.

Pullı awqatdıń tómendegi túrleri bar:

- tolıq awqatlanıw (azanǵı chay, túslik, keshki awqat);
- yarım pansion (tek azanǵı chay hám túslik yamasa tek azanǵı chay hám keshki awqat
- tek azanǵı chay.

Sayaxatshılar ushın awqatlanıwdıń túrleri:

- "shved stoli" - sayaxatshılardıǵa qálegen taǵamdı hám qálegen

muǵdarda tańlaw huqıqı beriledi;

• "tabldot" - sheklengen muǵdardaǵı tamaqlar menen bir menyu boyınsha oficiant tárepinen sayaxatshılardıǵa xızmet kórsetiwdiń forması;

• "alya kart" - oficiant tárepinen usınıs etilgen menyu boyınsha sayaxatshılar taǵamdı tańlawları menen xızmet kórsetetuǵın forma.

Sayaxatshılardıǵa xızmet kórsetetuǵın transport kompaniyaları (hawa, suw hám qurǵaqlıq transportı) taypaları, transport quralları taypaları hám sayaxat waqtında xızmet kórsetiwshi klasslar menen ajıralıp turadı.

Hawa transportında 20 ǵa jaqın xızmet kórsetiw klassları bar bolıp, olar dizimnen ótiw tártibi, ushıw waqtında awqatlanıw, bagaj ushın biypul tólem, biletti qaytarıw waqtındaǵı qaytarılǵan baha hám basqalardı óz ishine aladı.

Teńiz hám dár'ya sayaxatları ushın suw transportında sayaxatshılardıǵa xızmet kórsetiwde tiykarǵı itibar barlıq hárekettegi kewil ashar hám xızmetlerden paydalanıw múmkinshiligine qaratıladı. Belgilengen orıńǵa jetip barıw tezligi ekinshi dárejeli kórsetkishke aylanadı.

Tolıq joqarı sapalı xızmetlerdi usınıs ete alatuǵın suw sayaxatı ushın arnawlı úskenelengen kruiz kemeleri úlken qızıǵıwshılıq oyatıp atır. Ayırım jaǵdaylarda tek ǵana sayaxatshılardıń ózlerin emes, al jeke avtomobillerinde tasiytuǵın parom kemelerinen paydalanıw sayaxatshılardıǵa ózine say zawıq baǵıshlaydı.

Temir jol transportında xızmet kórsetiwdiń sapası, jaylasıwdıń klasına (ulıwma vagonda, ajratılǵan otırǵıshda, qattı, jumsaq, uyıqlap jatatuǵın 1-taypa daǵı vagonda) hám poezdın túrine (pochta, jolawshı, operativ, korporativ) baylanıslı. Evropa standartları boyınsha poezd klassları tómendegishe ajratıladı: kontinentler aralıq ekspress (TD), xalıq-aralıq ekspress (JC), operativ super ekspres (JCL), markalı ekspres (TEE), operativ ekspres (ES) hám basqalar.

Avtobus transportı tasiwda bir neshe xızmet túrlerin atqaradı: uzaq waqtqa kóp kúnlik transport, bir kúnlik ekskursiya sayaxatları, qabıl etiwshi mámleket ishinde belgilengen marshrut boyınsha sayaxatlar. Bul transport túri hár qıylı klassları menen

ajralıp turadı. Avtobuslar turoperatorǵa tiyisli bolıwı yamasa ijaraǵa alınıwı múmkin. Joqarı dárejeli xızmet túrleri zamanagóy avtobuslarda usınıs etiliwı múmkin. Bunday klass avtobusları keń qaraytırılǵan aynalar, muzlatqıshlar, sistemanı basqarıw funkciyası hám radio magnitofonları, xalıq- aralıq qonırawlar imkaniyatına iye mobil telefonları hám basqa da kerekli úskeneler menen támiyinlengen.

Turizm xızmetlerin hám arnawlı xızmetlerdi kórsetiwshi qániygelesken shólkemlerge tómendegiler kiredi:

- ekskursiya byuroları hám gid-awdarmashı shólkemleri;
 - rekreacion turizmdi salamatlastırıw kompleksleri - kurortlar, dem alıw orayları, dem alıw zonaları;
 - hár qıylı qániygelesken turistik oraylar (sonday-aq, kruiz kemeleri);
 - sayaxatshılardıń dáslepki qániygelestirilgen oqıw orayları;
 - sport kompleksleri hám sport ushın lagerler, jarıslar;
 - sayaxatshılar paydalanatuǵın tovarlardı jetistiriwshi, óndirislik firmalar;
 - xalıq- aralıq turizm tarawında yuridikalıq xızmet kórsetiwshi shólkemler;
 - shólkemler. viza rejimin hám bajıxana rásmiylestiriwin iske asırıw boyınsha xızmetlerdi kórsetiw.
- Turizm sub'ektleriniń xızmetin rawajlandırıw ushın tómendegi háreketler iske asırıladı:
- turistik kadrlardıń kásiplik tayarlıǵın shólkemlestiriw;
 - sayaxatshılıq agentlikleri xızmetkerlerin hám menejerlerin kásiplik tayarlaw boyınsha oqıw mekemeleri;
 - sayaxatshılıq agentliklerinde islew ushın arza beriwshilerdi kásiplik tańlaw ushın xızmetkerlerdi tartıw agentlikleri;
 - muzeyler, zıyarat orınları, qorıqxanalar hám basqa da kórgizbe orınlarında gid-dilmashlar ushın oqıw kursları;
 - turistik xızmet penen shuǵıllanatuǵın fizikalıq hám yuridikalıq táreplerdi licenziyalaw, attestaciyanı ótkeriw hám qadaǵalawdı akkreditaciyalawdı shólkemlestiriw.

11. 2. Turistik bazar xızmetiniń máwsimliliǵı

Turizm bazarı hám tiyisli turistik sanaat kárxanalarınıń háreketi turistik ónimlerge bolǵan talaptıń keskin máwsimlik terbelislerine baylanıslı.

Máwsimlilik degende belgili bir kórsetkishtiń bir neshe jıl dawamında jıllıq ishki ósiwi hám tómendewiniń turaqlı sxeması túsiniledi.

Turizm xızmeti - xızmet kórsetiw procesiniń máwsimlik terbelislerine tolıq baylanıslı.

Turizmde máwsimlilikke úyreniw tábiyǵıy-klimat jaǵdayınıń turistik aǵımınıń qalıplesiwine tásirin anıqlawǵa, turistik máwsimniń dawam etiw waqtın belgilew; turizmde máwsimlilikke belgileytuǵın faktorlardı ashıp beriw; region hám sayaxatshılıq agentligi dárejesinde máwsimlilikke ekonomikalıq aqıbetlerin anıqlaw; máwsimlik teńsizlik hám turistlerge xızmet kórsetiw boyınsha ilajlar kompleksin islep shıǵıwǵa múmkinshilik beredi.

Turizmde máwsimlilik tómendegi ózgeshelikleri menen xarakterlenedi:

- turistik aǵımınıń maksimal intensivlik dáwiri, tiykarǵı turistik máwsim dep ataladı;
 - turistik region, turistik kompaniya, turizm túriniń rawajlanıwına qarap, bir yamasa bir neshe turistik máwsimge iye bolıwı múmkin;
 - sayaxatshılıǵı rawajlangan mámleketler, regionlar, oraylar, firmalar ushın turistik máwsim salıstırmaǵa uzaǵıraq boladı, turistik aǵımınıń intensivligi bolsa máwsimlik teńsizlikke iye emes.
 - turizmniń máwsimlik terbelisleri óz waqtında turizmniń ayrıqsha túrleri ushın parıqlanadı.
- Turizmde máwsimlilik bir qatar faktorlar menen belgilenedi:
- tábiyǵıy hám klimat - sport, den sawlıqtı saqlaw, tálim hám basqa turizm túrlerin rawajlandırıw ushın arnawlı jeńilliklerdiń muǵdarı hám sapası;
 - ekonomikalıq - tovar hám xızmetlerdi tutınıw quramı, usınıs arqalı talaptıń tólew uqıplılıǵın qalıplestiriw;
 - sociallıq - bos waqıtıń bar ekenligi;

- demografik - jas quramı hám basqa da ózgeshelikleri boyınsha ayırmashılıqqa iye bolǵan talap;
- psixologiyalıq - dástúrlar, moda, eliklew;
- materiallıq-texnikalıq - turaq jay, azıq-awqat, transport, materiallıq hám dem alıw xızmetleri tarmaǵın rawajlandırıw.
- texnologiyalıq - sapalı xızmetlerdi kórsetiwge kompleksli háreket.

Máwsimlik terbelislerdiń joqarıdaǵı barlıq faktorların baslanǵısh hám ekilemshı dep ajratıw múmkin. Baslanǵısh faktorlarǵa tábiyǵıy-ıqlımınń tásirinde payda bolatuǵın faktorlar kiredi; qalǵanlardıń hámmesi ekinshi dárejeli. Turizmniń máwsimliliǵı turizm tarawındaǵı jumısshılardı, jumıs penen támiyinlewdiń máwsimlik ózgesheligine alıp keledi. Bunıń unamı hám unamsız tárepleri bar.

Bir tárepten, turizm jumıs waqtınıń tegis emes bólistiriliwin keltirip shıǵaradı (turistik máwsimde artıqsha jumıs waqtı hám máwsimler aralıǵında jeterli muǵdarda tolıq jumıs penen támiyinlenbeslik) hám nátiyjede kadrlardıń tolıq jumıs penen támiyinlenbewi hám kadrlardıń almasıwı kóp baqlanadı.

Basqa tárepten, turizmniń máwsimliliǵı jumısshılardıń kóp funkciyalılıq ózgesheligin xoshametlendiredi, bir jumısshı máwsilik ózgeshelikleri boyınsha hár qıylı funkciyalardı atqaradı. Máwsimlik jumıs qosımsha dáramat dáregi retinde xalıqtıń kóplegen tayıpaları ushın paydalı bolıp esaplanadı.

Turizmniń máwsimliliǵı turizm tarawında islewshilerdi jumıs penen támiyinlewge tásir etedi, olardıń ózgeshelikleri:

- jumıs penen tolıq támiyinlenbegenlik;
- jumıs penen bántlik hám jumıs kóleminiń máwsimlik terbelisleri;
- maman kadrlar úlesiniń tómennligi;
- kásiplik mamanlıq ushın sheklengen múmkinshilikler;
- hayallar miynetiniń sezilerli bólegi.

Házirgi waqıtta ekonomikalıq jaqtan rawajlanǵan mámleketlerdiń turizm bazarı talapqa salıstırǵanda usınıstıń rawajlanǵanlıǵı sebepli turizmde máwsimlik teńsizlikke beyim bolıp esaplanadı.

Mısalı, shama menen birdey sayaxatshılıq oraylarına iye

bolǵan Franciya, Italiya, Shveycariya hám Avstriya teńiz hám taw turizmin rawajlandırıwdıń klassik úlgerin kórsetip beredi. Franciya hám Shveycariyanıń rawajlanǵan kontrastlı turizmi tiykarǵı turistik máwsimniń dawam etiw waqtı sebepli máwsimlik teńsizlikke salıstırǵanda turaqlı bolıp esaplanadı, nátiyjede avgust ayında xızmet kórsetken sayaxatshılardıń sanı, jıllıq ulıwma sayaxatshılardıń Franciyada 28%, Italiyada 40%, Shveycariyada 37%, Avstriyada 45% quraydı. Bul dástúriy hám úrip-ádetlerge tán bolmaǵan turizm xızmetleriniń kombinaciyası arqalı máwsimlik terbelislerdiń jumıstırılıwına misal bola aladı.

Satılǵan turistik xızmetlerdiń kólemi anıq máwsimlik ózgeshelikke iye bolıp, bul kóplegen faktorlarǵa baylanıslı (máwsim, dem alıs dáwiri, dem alıs hám t.b). Sol sebepli turistik firma tárepinen satılatuǵın xızmetlerdiń kólemin analizlew hám joybarlaw processinde ayırım ay kórsetkishleriniń ortasha jıllıq kórsetkishlerden shetke shıǵıw nızamlılıǵın esapqa alıw kerek. Bunday esap -kitaplar máwsimlilik koefficienti tiykarında iske asırıladı.

Ks-máwsimlik koefficienti, %, O'D-belgili bir ay ushın satılǵan xızmetlerdiń ortasha dárejesi, O'H-esap-kitap dáwiri ushın satılǵan xızmetlerdiń ortasha jıllıq kólemi.

11.3. Turistik bazarda reklamalıq orńı hám onı iske asırıw usılları

Reklama pullı ǵalaba xabar quralları arqalı iske asırılatuǵın tovarlardı, ideyalardı hám xızmetlerdi kórsetiw ushın klientler menen jeke bolmaǵan baylanıs forması retinde, anıq kórsetilgen qarǵı deregi menen belgileniwi múmkin. Sayaxatshılıq marketinginde, sayaxat etiwshi jámiyetshilikke bul xabarlar qarıydarlardı tartıw ushın belgili bir sayaxat baǵdarı menen tanısıw ushın arnalǵan. Bunday xabarlar potencial qarıydarlarǵa gazeta, jurnal, tuwrıdan-tuwrı pochta, televidenie, radio hám sırtqı reklama sıyaqlı ǵalaba xabar quralları arqalı jetkiziledi.

Turistik kompaniyalardıń reklama hám informaciya xızmetiniń tiykarǵı baǵdarları:

- turistik zonalarǵa jónetilgen reklama;

- tiyisli tarmaqlar hám kárxanalar menen islewsiwge jónetilgen reklama;
- dáldalshılar menen islesiw ushın reklama;
- qarıydarlar menen islesiw ushın reklama (real hám potencial).

Potencial reklama qarıydarları, retinde úsh taypadağı sherikler hám xalıq- aralıq gruppalar anıqlandı:

❖ sol, reklama temasına mútáj bolğan hám ol haqqında maǵlıwmat izlep atırğan,

❖ sol, reklama temasına salıstırǵanda itibarsızlıq yamasa uqıpsızlıq jaǵdayında bolğan;

❖ sol, mútájlikke iye bolğan, biraq ayırım sebepler boyınsha reklama temasına unamsız qatnasta bolğan.

Reklama beriwshilerdiń aldında turǵan tiykarǵı wazıypa sol úsh taypanı potencial klientlerden haqıyqıy taypaǵa aylandırıw bolıp esaplanadı. Birinshi jaǵdayda, siz tek xabar beriwńız kerek (qollap - quwatlawshı reklama); ekinshiden, pikirdi qalıplestiriw (stimullastırıwshı reklama); úshinshisinde - hárekettegi stereotipti (konvercion reklama) buzıw ushın eń úlken kúsh penen tásir ótkeriw.

Reklama, bazardıń ayrıqsha segmentlerine jóneltiliwi kerek, bul qárejetlerdi minimallastırıwǵa hám tejewge alıp keledi. Tabıslı reklama kompaniyasın ótkeriw ushın siz bazardı segmentlerge ajratıwıńız hám reklama xabarları jóneltilgen adamlardıń maqsetli toparın tańlawıńız kerek. Cirkulyaciya quralların, waqtın, mazmunın, dawam etiw waqtın hám chastotasın tańlawda segmentaciya belgileri gılt (klyuch) retinde qabıl etiledi. Bazar segmentlerin keń qamtıp alǵan túrde reklamalıń hár qıylı túrleri tańlap alınǵan.

Hár bir sayaxatshılıq kompaniyası, reklama kompaniyası, reklama agentlikleri yamasa ǵalaba xabar quralları xızmetkerleriniń buyırǵı menen iske asırılǵanda, shaqırıq forması aldın ala tańlanadı.

Sawda hám kommunikativ reklamalıń nátiyjeliligini arttırıw. Reklama kommerciya nátiyjeliligi, reklama háreketiniń baslanıwınan aldın hám keyin, satıw payızınıń joqarılawı menen

belgilenedi. Reklamalıń kommunikativ nátiyjeliligi, izertlew usılları hám anketalar menen belgilenedi.

Hár bir reklama quralınıń ayrıqsha abzallıqları hám kemshilikleri bar. Ónimdi alǵa jılıtıw strategiyasın islep shıǵıw processinde, turistik ónimdi reklama islewge sarıplangan qarjılardan kerekli nátiye alıw ushın, durıs reklama quralın tańlaw zárúr bolıp tabıladı. Usınıń sebebinen, izertlew járdeminde qarıydar, onıń qızıǵıwshılıqları, kúndelikli shınıǵıwları hám sorawları haqqında tolıq maǵlıwmat alıw kerek.

Tiykarǵı reklama quralı gazeta, jurnal, radio, televidenie, kataloglar, bukletler, stendler, betalar, reklama taxtaları, transport qurallarındaǵı reklamalar bolıp tabıladı. Olardıń tómendegi abzallıqları hám kemshilikleri bar.

Gazetalar.

Gazeta jergilikli bazar haqqında tolıq maǵlıwmat beredi. Biraq basqa reklama qurallarına salıstırǵanda gazetada reklama arzanlaw. Bunnan tısqari, gazetalar tez-tez baspa etiledi hám maǵlıwmat turaqlı túrde jańalanıp turıwı menen sáykesleniwshi bolıp esaplanadı. Gazetalar belgili bir waqıtta shıǵadı, keń auditoriyaǵa iye hám qarıydarlardıń reklama xabarlarına operativ juwabın beredi. Kóplegen gazetalarda turizm menen bir qatarda reklama bólimleri de hárekette, biraq gazetanıń turistik reklama retinde kemshilikleri bar; baspanıń sapası tómén, ómiri qısqa hám ekinshi dárejeli, oqıwshılardıń sanı az.

Jurnallar.

Jurnallardaǵı reklamalıń tiykarǵı abzallıǵı olardıń baspa hám grafikalıq sapası joqarı bolıp, oqıwshılardıń dıqqatın tartadı. Jurnaldıń abzallıqları onı isenimlilik, abıroyı, xabarlardıń uzaq ómir súriwi, kóp sanlı "ekinshi dárejeli" oqıwshılar hám onıń arzanlıǵı. Kóplegen jurnal xabarları tabıslı túrde qanıygelesken bazar segmentlerine jetip baradı hám bul xabarlardı maqsetli bazarlarǵa jetkiziwge múmkinshilik beredi. Jurnaldaǵı reklamalıń unamsız tárepi sonda, olar gazetalar sıyaqlı tez-tez baspadan shıǵarılmaydı hám xabarlarǵa asıǵıslıq penen tiyisli ózgertiwlerdi kirgiziw múmkin emes, sebebi bunı radio hám televideniedegi reklama menen iske asırıw múmkin.

Bukletler.

Bul bir firma jáne onıń ónimlerine arnalǵan, arnawlı baspalar. Bukletlerde reklama tekstiniń qasında kompaniyanıń belgileri, foto suwretleri hám qısqa ómirbayanları jaylastırılǵan bolıp, bul onıń qáwenderlik hám qayırqomlıq ilajları dep atalǵan. Bukletlerde kompaniyanıń xalıq- aralıq kórgizbelerdegi hám mámlekettiń siyasiy turmısındaǵı qatnası sáwlelendirilgen. Bukletler ápiwayı reńde hám birdey reńde basılǵan bukletlerden ayrıqsha bolıp esaplanıp, ádetde kóp reńli hám joqarı sapalı qaǵazǵa basılǵan. Olar kompaniyaǵa keliwshilerge, prezentaciya, kórgizbede yamasa shártnamalar dúziwde beriledi.

Katalog.

Bul qısqa túsindirme hám bahalar menen sayaxattıń baǵdarları, turistik konferenciya hám tiyisli xızmetlerdiń úlken dizimin reklama etiwshi baspa. Kataloglar turopoperatorlar, turistik agentlikler hám basqa da sayaxatshılıq shólkemleri ortasında satıp alıw yamasa kelisimlerdiń waqtında tarqatıladı. Basqa baspa reklama ǵalaba xabar quralları - bul bahalar dizimi, press-reviz (reklama maqsetinde reklama kompaniyası haqqındaǵı esabat), kalendarlar, qosımshalar, qálemner hám basqalar.

Tuwrıdan-tuwrı pochta.

Pochta qárejetleri kóp bolıwına qaramastan, tuwrıdan-tuwrı pochta arqalı reklama islew turizm tarawındaǵı isbilermenler ushın zárúrli bolıp esaplanadı. Pochta reklaması jeke ózgeshelikke iye hám belgili bir gruppada adamlarına jiberiledi. Solay etip, bul eń nátiyjeli reklama quralı, sebebi ol bul ónimge qızıqpaytuǵın adamlarǵa xabar jiberiwdiń bahasını azaytıwǵa múmkinshilik beredi. Tuwrıdan-tuwrı pochta arqalı reklama, baylanısta bolıwǵa tayın adamlarǵa jiberiledi hám siz olardan juwap kútiwinińiz múmkin. Qabil etilgen juwaplardıń sanı boyınsha, siz bul reklama quralınıń nátiyjeliligini bahalawınıńız múmkin. Taǵı bir unamlı ózgeshelik - bul básekishiler tárepinen reklamalı jetispewshiligi.

Xızmet saparındaǵı sayaxatlar ushın reklama tuwrıdan-tuwrı pochta arqalı tarqatıladı. Tuwrıdan-tuwrı pochta arqalı jiberiw, eger sayaxatshılıq agentligi hár qıylı mámleketlerdegi turopoperatorlar hám belgili bir intalı hám haqıyqı klientler - biznes-túrlerinen úziksiz paydalanatuǵın kompaniyalar menen

keń baylanıslarǵa iye bolsa, nátiyjeli bolıwı múmkin.

Bul jerdegi kemshilik, bul, xabar jiberiletuǵın adamlardıń dizimin satıp alıw hám turaqlı túrde jańalap turıwdan ibarat. Bunday dizimler, olardı dúziwde qanıygelesken firmalardan satıp alıw múmkin.

Turizm tarawında bunday pochta jónetpeleriniń tiykarǵı deregi firma xızmetlerinen burın paydalanǵan klientler bolıp esaplanadı. Pochta dizimleri kompyuterde saqlanıwı hám mudamı hárekette bolıwı kerek.

Radio.

Radioda reklamalar turaqlı túrde jańalanıp turıwı múmkin. Olar salıstırmalı túrde arzan. Bunday reklamalı kemshiligi sonada, reklama xabarları tek esitiw arqalı qabil etiledi hám televizor sıyaqlı reńli dizaynlastırılǵan reklama xabarların jetkere almaydı. Radio arqalı reklama xabarların tıńlawshılar - bul mashina basqarıp atırǵan adamlar. Kóplegen sayaxatshılıq baǵdarları radionı eń nátiyjeli reklama quralı dep biledi.

Televizor.

Televizorlar, esitiw hám kóriw arqalı qabil etiliwı múmkin bolǵan xabarlardı usınıs etedi. Xabardı túsiniw ushın televizorlıq reklama, tamashagóylerden úlken kúsh talap etpeydi. Bul adamlardıń hár qıylı sezimlerine tásir etedi. Televizor keń auditoriyanı qamtıp alıwǵa ılayıq hám joqarı dárejede itibardı tartadı. Televizorlıq reklama basqa ǵalaba xabar qurallarına qaraǵanda qımbatlaw. Biraq, televizorlıq reklama bahasınıń joqarı bolıwına qaramastan, kóplegen sayaxatshılıq agentlikleri reklama islew ushın televizordan paydalanadı, sebebi televizorlıq reklama úlken qárejetlerdi aqlaydı.

Reklama xabarların ǵalaba xabar quralları arqalı tarqatıw reklama hám marketing ushın jetkilikli qarjıǵa iye bolǵan iri firmalar ushın kúndeikli jaǵday bolıp esaplanadı.

Sırtqı reklama.

Sırtqı reklamalı mánisi eskertiw bolıp tabıladı, onıń ózgesheligi sanalı oylawdan ibarat. Sırtqı reklama, reklama kompaniyasını baslay almaydı, tek onı dawam etiwı yamasa tamamlawı múmkin. Sırtqı reklamalı jaylastırılada tiykarǵı element bul aymaqlıq jaylasıw. Sırtqı reklama kóplegen

sayaxatshılıq shólkemleri tárepinen úlken nátiyjelik penen qollanıladı. Bul shólkem jeterlishe sáykesleniwshi, arzan bahaǵa iye hám derlik pútkil xalıqtı óz ishine aladı. Sırtqı reklamalıń kemshiligi sonda, xabar, múmkinshiligi bolǵanınsha qısqa bolıwı kerek, eger ol potencial sayaxatshılardıǵa jetip barıwı múmkin bolsa.

Kórgizbeler.

Turistik ekspoziciyalar, kórgizbe hám yarmarkalar jańa programmalar hám tur baǵdarların kórsetiw hám reklama islew, sonıń menen birge, kóbirek miymanlardı - potencial sayaxatshılardı tartıw ushın áhmiyetli bolıp esaplanadı.

Xalıq-aralıq kórgizbelerde milliy sayaxatshılıq ónimleri, ayırım regionlardıń turistik ónimleri, sonıń menen birge bólek turistik firmalardıń sayaxatshılıq ónimleri usınıladı. Moskvadaǵı MGTT, Sankt-Peterburgtegi Inwetex, Berlinde ITB, Milanda BIT, Madridte Fitur, Londonda World Travel Market. ishki turizmi.

Zamanagóy bazar jaǵdayında sayaxatshılıq kompaniyaları, reklama járdeminde turistik ónimdi reklama islew menen shuǵıllanıwı shárt, sebebi bul turistik ónimdi rawajlandırıwdıń elementleriniń birinen esaplanadı. Reklama - bul turistik ónim hám qarıydar ortasındaǵı tikkeley bolmaǵan baylanıs forması. Reklama kúni ǵalaba xabar quralları (baspasóz, radio hám basqalar) hám ásirese kataloglar, qollanbalar, plakatlar sıyaqlı baspa materiallardan paydalanıladı.

Reklamalıń tiykarǵı maqseti - dıqqattı tartıw, qızıǵıwshılıq oyatıw, qarıydardı maǵlıwmat jetkeriw hám onı belgili bir háreketke májbúrlew (misalı, sayaxatshılıq agentligi menen baylanısıw, qosımsha maǵlıwmat soraw). Turistik ónimdi tayarlawdıń ózi jetkilikli emes, onıń klientin tabıw kerek. Bunda zárúr bolǵan reklama áhmiyetli rol' oynaydı.

Turizm tarawındaǵı reklamalıń ayrıqsha ózgeshelikleri onıń **óniminiń ayrıqsha** qásiyetleri menen belgilenedi hám olar tómendegiler:

❖ sayaxat reklamaları onıń járdeminde usınılǵan xabarlardıń haqıyqatlıǵı hám tuwrılıǵı ushın olar úlken juwapkershilikti óz moyına aladı,

❖ dástúriy ónimlerden ayrıqsha bolıw, haqıyqıy sapa, talǵam,

paydalılıqqa iye bolmaǵan xızmetler, informaciya hám úgit-násiyatlaw sıyaqlı reklama funkciyaların rawajlandırıwǵa mıtájlik,

❖ turistik xızmetlerdiń ayrıqsha ózgesheligi, turistik qızıǵıwshılıq oyatatuǵın ob'ektlerdi anıqlaw sáwlelendiriw bolıp esaplanadı.

❖ Reklama turizmniń turaqlı sherigi bolıp, adamlardı tek ǵana aldın-ala emes, al sayaxat waqtında hám onnan keyin de xızmet etedi, bul oǵan óz aldına juwapkershilik júkleydi hám oǵan basqa tovarlar hám xızmetler reklamasına tán bolmaǵan qásiyetlerdi beredi.

Turizmde reklamalıń maqsetleri:

1. Maǵlıwmatlı.

- ónim haqqında xarakteristika beriw,
- ónimniń imidjin qalıplestiriw,
- kompaniyalıń imidjin qalıplestiriw,
- kompaniyalıń háreketi haqqında esabat,

2. isenimli.

- ónimdi tutınıwdıń motivaciyası,
- sawda kóleminiń ósiwi,
- ónimge bolǵan qatnastıń ózgeriwı,
- básekige qarsı gúresiw.

3. Esletpe.

- xabarlı hám talaptı saqlaw,
- súwretti saqlaw.

Usınıń menen birge, reklama xızmeti durıs bolıwı hám oǵan qoyılatuǵın nızamlı talaplarǵa qatań baǵınıwı kerek.

Tayanış sózler: turistik bazar, infrastruktura, turistik bazar sub'ektleri, turizm xızmetleri, máwsimlilik, máwsimlilik faktorları.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Bazar túsinigi hám onıń turistik bazardan ózgesheligi.
2. Turistik emes bazarda qanday shólkemler hám kárxanalar háreket etedi?
3. Turistik talapqa tásir etiwshi faktorlar.

4. Turizm marketinginiń tiykarǵı principleri.
5. Máwsimlilik, turizm háreketine qanday tásir etedi?
6. Satıwshılar ushın, bazar hám qarıydarlar túsiniǵı.
7. " Reklama" ne hám onıń maqseti ne?
8. Turistlik ónimdi ámelge asırıwdıń tiykarǵı kanalların aytıń.
9. Turistlik ónimdi reklama islewdiń quramalılıǵı nede?
10. Reklamaniń tiykarǵı principleri?

12-BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIKTI SHÓLKEMLESTIRIWDE MARKETINGTEN PAYDALANÍW

Jobası:

- 12. 1. Marketingtiń mánisi hám onıń funkciyaları**
- 12. 2. Bazardı bahalaw hám qarıydardıń talabın úyreniw**
- 12. 3. Ónimdi bazarǵa shıǵarıw strategiyası**
- 12. 4. Marketingtiń jobası hám baǵdarlaması**

12. 1. Marketingtiń mánisi hám funkciyaları

Zamanagóy marketing bul turistlik kárxananiń joqarı payda alıw maqsetinde qarıydarlardıń Real sorawları hám bazardı kompleks úyreniw tiykarında xızmet kórsetiw, tovar jetistiriwdi hám satıwdı shólkemlestiriw sisteması bolıp esaplanadı. Atap ótiw orınlı, biznes-jobanıń barlıq bólimlerin qalıplestiriw marketingtiń úlken potencialınan tolıq hám keń kólemde paydalanǵan túrde marketing izertlewlerin iske asırıwǵa tiykarlanadı.

Marketingte eń tiykarǵısı eki jaqlama hám birin-biri toltırıwshı háreket bolıp esaplanadı. Bir tárepten turistlik kárxananiń barlıq háreketi, ásirese, onıń ónimdi jetistiriw hám satıw programmasın iske asırıwı, ilim-texnika izertlewleri, kapital qoyılmalar hám basqalar, bazar hám ondaǵı ózgerislerdi tereń úyreniwge tiykarlansa, ekinshi tárepten bazarǵa hám hárekettegi talapqa aktiv tásir kórsetiw, yaǵnıy mútájlikler hám tutınıwdıń abzallıqların qalıplestiriwden ibarat. Bunnan marketingtiń tiykarǵı principini, óndiristiń juwmaqlawshı nátiyjeleri, qarıydarlardıń talap hám usınıslarına baǵdarlanıwı kelip shıǵadı.

Bunday kompleksli wazıypanı orınlaw ushın marketing, analitikalıq, óndirislik hám satıw funkciyaların orınlawı kerek. Analitikalıq funkciya tiykarınan qarıydarlar hám básekileslerdi, sonıń menen birge, tovardıń háreketi hám satıw xarakteri, bahanıń payda bolıw sisteması hám reklamani úyreniwge barıp taqaladı. Usınıń menen birge turistlik kárxananiń ishki ortalıǵı, onıń óndirislik múmkinshilikleri, básekige shıdamlılıǵı hám basqalar da analiz islenedi.

Óndiris funkciyası sheńberinde tómendegi funkciyalar iske asırıladı:

- taza tovarlardı jetistiriwdi shólkemlestiriw;
 - taza zamanagóy texnologiyalardı islep shıǵıw hám engiziw;
 - óndiristi materiallıq-texnikalıqa resurslar menen támiyinlew;
 - ónimniń sapası hám onıń básekige shıdamlılıǵın bahalaw.
- Satıw funkciyasına tómendegiler kiredi:
- tovardıń háreket etiw sistemasın shólkemlestiriw;
 - servisti shólkemlestiriw;
 - talaptı qalıplestiriw hám satıwdı xoshametlew sistemasın shólkemlestiriw;
 - maqsetli badarlanǵan tovar siyasatın iske asırıw;
 - baha siyasatın jurgiziw.

Marketingte basqarıw hám qadaǵalaw funkciyası da úlken áhmiyetke iye bolıp, ol tómendegilerdi názerde tutadı:

- turistlik kárxanada strategiyalıq hám operativ joybarlardı iske asırıw;
- jámaátti basqarıwda informaciya menen támiyinlew;
- turistlik kárxanada kommunikaciya sistemasın shólkemlestiriw;
- marketing qadaǵalawın shólkemlestiriw (keri baylanıs, jaǵdaydıń analizi).

Marketingtiń bul hám basqa da funkciyalarınıń tiykarǵı wazıypası - isbilermenlik ortalıǵı dinamikasın baqlaw, yaǵnıy qorshaǵan -ortalıqtıń joybarlawshı xarakteri hám tendenciyları biznesti júrgiziwge unamlı tásir kórsetiwi yamasa onıń aldındaǵı tosqınlıqlardı baqlawdı támiyinlewı kerek. Isbilermenlik ortalıǵın analiz islew hám bahalawda dáslep tómendegi faktorlar esapqa alınıwı kerek:

- ekonomikalıq reallıq - ishki ulıwma ónim, dispersion háreket, yaǵnıy usı waqıtqa shekemgi erisilgen turmıstıń dárejesi;
- social faktorlar - xalıqtıń quramı, qádiriyatlar, báseki, tendenciylar;
- texnikalıq rawajlanıwdıń dárejesi - texnikalıq rawajlanıw, bazardıń texnikalıq rawajlanıwdı seziwi;
- huqıqiy -normativ ortalıq - nızamshılıq, normativ hújjetler.

Eger isbilermenlik ortalıǵı turistlik kárxanadaǵı, biznes tarawında tabıslı háreket etiwge múmkinshilik berse, marketing xızmetiniń iskerligi ol jetistiriwi kerek bolǵan tovar bazarına qaratılıwı kerek. Bunda turistlik kárxananiń bazarǵa shıǵıwında úsh variant háreket etedi: qosıw, buringların saqlap qalıw hám azayıw.

12. 2. Bazardı bahalaw hám qarıydardıń talabın úyreniw

Marketing izertlewleri, marketing xızmetiniń barlıq tarawları boyınsha qarar qabıllaw menen baylanıslı. Bazardı bahalaw hám qarıydardıń talabın úyreniw boyınsha marketing izertlewlerdiń tiykarǵı baǵdarların kórip ótemiz.

Bazardı hám satıwdı izertlew. Ol turistlik kárxananiń keleshekтеgi háreketin belgilew ushın bazar haqqındaǵı maǵlıwmatlardı alıw maqsetinde iske asırıladı. Bazardı hám satıwdı izertlewdiń tiykarǵı baǵdarları tómendegilerdi óz ishine aladı:

- bazardıń sıyımlılıǵın bahalaw;
- bazardı segmentlew;
- bazardıń ózgerisleri hám rawajlanıw tendenciylarınıń analizi, atap aytqanda, ekonomikalıq, ilim-texnika, demografiyalıq, ekologiyalıq, Nızamshılıq hám basqa da faktorlardı analiz islew;
- bazardıń turistlik firma strukturasın úyreniw;
- Satıw kólemin boljaw.

Bazardıń sıyımlılıǵın anıqlaw bazardı izertlewdiń tiykarǵı wazıypası bolıp esaplanadı. Tovar bazarı sıyımlılıǵı degende tovardı satıw dárejesi hám baha koefficientleri túsiniledi. Ol talaptıń kólemi hám tovardıń usınıs muǵdarı menen xarakterlenedi. Bazar sıyımlılıǵı izertlewleri kutilip atırǵan satıw kólemin boljawǵa múmkinshilik beredi.

Bazardıń sıyımlılıǵınıń eki túrli dárejesi bar: potencial hám real (haqıyqıy). Bazardıń haqıyqıy sıyımlılıǵı birinshi basqısh bolıp esaplanadı. Potencial dáreje jeke hám jámiyettiń mıtajlikleri menen belgilenedi hám de olarǵa say keliwshi tovarlardıń satılıwın sáwlelendiredi. Real bazar sıyımlılıǵı, potencial bazar sıyımlılıǵına say kelmewi de múmkin.

Bazar sıyımlılığın bahalaw, natural hám qun túrinde bahalanıp, tómendegi formula boyınsha esaplanadı:

$$BS=MM*IH-EH$$

bul jerde

BS - bazardıń sıyımlılıǵı;

MM - milliy ónimdi jetistiriw;

IX - importtıń kólemi;

EX - kiris kólemi.

Bazardıń import sıyımlılıǵı tómendegishe anıqlanadı

$$BIS=BS-MM*NE$$

bul jerde

Bis - bazardıń import sıyımlılıǵı;

Me - milliy eksport kóleminiń anıqlanıwı $me=k \text{ ex} - re$;

Re - reeksporttıń kólemi.

Salıstırmalı bazar úlesi turistlik kárxananıń bazardaǵı úlesi hám básekeshilerdiń úlesiniń qatnası retinde anıqlanadı:

$$NBU=UBU/RBU$$

bul jerde

UBU - óziniń bazar úlesi;

RBU - básekeshi bazar úlesi.

Bazardı segmentlew bir tárepten turistlik kárxananıń marketing háreketiniń baǵdarlangan bazar bólegi hám ob'ektlerin anıqlaw, marketing elementleriniń tuwrılıǵın ańlatadı. Basqasha etip aytqanda bazardı segmentlewdiń bunday kórsetkishleri onıń bunday háreketine reakciyası boyınsha bir-birinen parıq etiwshi segmentlerge ajratıw bolıp esaplanadı.

Segmentlew ob'ekti birinshi gezekte, qarıydarlar bolıp esaplanadı. Ajratıp kórsetilgende, ulıwma ózgesheliklerge iye bolǵan túrde olar bazar segmentin quraydı. Segmentlerdiń sanı kóp bolǵanda olardıń hár biriniń talaplarına beyimlesiw júdá qımbatqa túsiwi múmkin. Sol sebepli, jeke paydalanıwshılardıń tovarlarına salıstırǵanda iri segmentlerdi belgilew kerek.

Segmentlewde tovar óz qarıydarın tabıwı kerek. Bazardıń turistlik firma strukturasını izertlew, buǵan eń az shıǵınlar menen erisiw múmkinshiligin beredi. Bunda bazar konyukturasın úyreniwde zárúrli bolıp, ol usı tovar túrine bolǵan talap hám usınıstıń qatnası hám de bahanıń dárejesi hám qatnası menen

xarakterlenedi. Bazar konyukturasın úyreniwden tiykarǵı maqset sanaat hám sawda xızmeti bazar jaǵdayına qansheli tásir kórsetiwı, onıń keleshektegi rawajlanıwı hám de xalıqtıń tovarlarǵa bolǵan talapların tolıǵıraq qanaatlandırw ushın nelerdi orınlaw kerekligin anıqlaw bolıp esaplanadı.

Qarıydarlardı izertlew, qarıydarlardı tovardı tańlawǵa iytermelewshi faktorlar kompleksin (dáramat, sociallıq jaǵday, jas strukturası, maǵlıwmatı h.t.b) anıqlaw hám úyreniwge múmkinshilik beredi. Jeke tártipte qarıydarlar, shańaraqlar, úy xojalıqları hám de tutınıwshı shólkemler bul jerde ob'ekt wazıypasın atqaradı. Izertlew predmeti qarıydarlardıń bazardaǵı minez-xulqı jáne onı belgilep beretuǵın faktorlar bolıp esaplanadı. Tutınıw strukturası, tovarlar menen támiyinlengenlik, tutınıw talabı tendenciyların úyrenedi.

Marketing ushın tovardı satıp alıw psixologiyası hám mıtájliklerdi, usınday tovarlar menen qanaatlandırw mexanizmin anıqlawda úlken áhmiyetke iye. Tek sonda ǵana ónimniń kóp satılıwına úmit etiw múmkin. Usınıs etiletuǵın ónim dáslep, qarıydar ushın paydalı bolıwı, onnan keyin ǵana óndiriwshiniń ózine jetip barıwı kerek.

Básekeshilerdi úyreniwden tiykarǵı maqset bazarda básekede ábzallıqqa iye bolıw, kutiletuǵın básekeshiler menen sheriklik etiw ushın zárúr maǵlıwmatlardı alıwdan ibarat. Sol maqsette básekeshilerdiń kúshli hám halsız tárepleri analiz islenip, olardıń bazardaǵı úlesi, qarıydarlardıń básekes marketing qurallarına (tovardı jetistiriw, tovar markaları, reklama kompaniyaları, servisti rawajlandırıw) reakciyası úyreniledi.

Baha izertlewleri, bahanıń eń az shıǵınlar menen eń kóp payda alıw múmkinshiligin beretuǵın dárejesi hám oǵan sáykesligin anıqlawǵa qaratıladı. Baha siyasatınıń mánisi turistlik firma tovarlarına sonday baha ornatiw hám bazardaǵı jaǵdaydan kelip shıqqan túrde almasırdan ibarat, bunda belgilengen bazar úlesin iyelew, belgilengen payda kólemin támiyinlew hám taǵı basqa da strategiyalıq hám operativlik wazıypalardı orınlaw támiyinleniwı kerek. Ásirese sırtqı bazar ushın baha belgilewde abaylı bolıw kerek.

Baha siyasatın islep shıǵıwda tómendegilerdi esapqa alıw

kerek:

- turistlik firma háreket etetuǵın, hár bir bazarda báseke gúresi quralları ishinde baha qanday orıńǵa iye;
- turistlik firma baha boyınsha jetekshilikti óz qolında saqlap qala alama yamasa basqa jetekshiniń keyninen barama, "baha urısı" na shıdam bere alama;
- taza tovarlarǵa salıstırǵanda baha siyasatı qanday bolıwı kerek.

Turistlik kárxananiń baha siyasatı tovarlardıń bahasın bazarlar hám olardıń tovarınıń turmıshlıq dárejege muwapıq túrde ózgeriwi, básekeshilerdiń minez-qılıqlarınan kelip shıqqan túrde belgilenedi. Marketing ámeliyatında baha siyasatınıń bes túri qollanıladı:

«baha boyınsha jetekshi» — bazarda úlken úleske iye hám iri monopolist turistlik firmalar ushın xarakterli.

«jetekshiniń izinen barıw» — iri turistlik firmalardıń siyasatın qabil etiwshi kishi turistlik firmalardıń siyasatı.

«hújim etiw» — ónimniń ózine túser bahasın keskin azaytıw yamasa taza texnologiyalardı engiziw arqalı, bazarda jetekshi orınlardı iyelew maqsetinde iske asırılatuǵın siyasat.

«qaymaǵın alıw» — bazarǵa jańa tovarlardı kirgiziwde qollanılatuǵın siyasat.

«engiziw» — texnikalıq tárepten hesh qanday jańalıqqa iye bolmaǵan tovardı kirgiziw siyasatı, tovardı dáslep júdá tómén bahada satıw hám az-azdan bahanı kóterip barıw jolı menen iske asırıladı.

Baha siyasatında shegirmeler zárúrli rol oynaydı.

12. 3. Ónimdi bazarǵa shıǵarıw strategiyası

Tovar háreketleniwi hám satıwdı izertlew tovardı qarıydarǵa tez jetkerip beriw hám satıwdıń eń nátiyjeli hám aqılǵa muwapıq jolları, usılları hám quralların anıqlawǵa múmkinshilik beredi. Sawda kanalları, dáldalshılar, satıwshılar, satıwdıń forma hám usılları, qatnas shıǵınları (sawda shıǵınların alınatuǵın payda menen salıstırıw) izertlew ob'ektleri bolıp esaplanadı. Sonıń menen birge, usaqlap satıw hám kótere sawdada hár qıylı turistlik

kárxanalardıń háreketleriniń ayrıqsha qásiyetleri analiz islenip, olardıń kúshli hám hálsiz tárepleri, tovar óndiriwshiler menen payda bolǵan qatnasıqlardıń xakteri anıqlanadı. Bunday maǵlıwmatlar turistlik kárxananiń tovar aylanısın iske asırıw, tovardıń rezervlerin optimallastırıw, tovardıń háreket etiwinde nátiyjeli kanallardı tańlaw kriteriyaların islep shıǵıw, tovardı qarıydarlarǵa satıw usılların islep shıǵıw, aylanıs shıǵınların azaytıwǵa múmkinshilik beredi.

Reklama hám satıwdı xoshametlewdi izertlew qashan, qay jerde hám qanday qurallar járdeminde tovarlardıń satılıwın xoshametlew, tovar óndiriwshiniń bazar daǵı áhmiyetin asırıw, reklama ilajların tabısh iske asırıwdı anıqlawǵa múmkinshilik beredi. Ob'ektlar: bazarda jetkerip beriwshiler, dáldalshılar hám qarıydarlar; reklamaniń nátiyjeliligi; qarıydarlar menen baylanıs ornatiw. Alınǵan nátiyjeler «pablik rileyshnz» siyasatın islep shıǵıw; turistlik kárxana hám onıń tovarlarına unamı qatnas oyatiw; turistlik kárxananiń imidjin jaratiw; xalıqtıń talapların qalıplestiriw hám de jetkerip beriwshi hám dáldalshılarǵa tásir kórsetiw usılların anıqlaw; kommunikaciya baylanısları, atap aytqanda, reklamaniń nátiyjeliligin asırıwǵa múmkinshilik beredi.

Hár qanday tovarǵa bolǵan talap eki komponenttiń: kútilip atırǵan qarıydardıń tólew uqıplıǵına iye ekenligi hám onıń óziniń talapların usınıp atırǵan tovar menen sheshiw, yaǵnıy óziniń mıtájililigin qanaatlantırıwınıń nátiyjesi bolıp esaplanadı. Bazarda bir waqıtta bir neshe básekeles tovarlardıń bar ekenligi sebepli hár bir turistlik kárxana hám turistlik firma qarıydardıń tovardı tańlawında ózine dıqqat qaratiwına umtıladı. Bunday tásir quralı reklama, tovardıń tutınıw qásiyetlerin úgit-násiyatlaw bolıp esaplanadı. Bunnan tisqari, házirgi waqıtta satıwdı xoshametlew hám reklamada ónimniń bólistiriliwi hám onı qarıydarlarǵa jetkerip beriw kanallarına úlken dıqqat qaratılmaqta.

Sırt el tájiriybesinde, tovarlardı óndiriwshilerden qarıydarǵa qarap xáreketlendiriwdiń eki usılı islep shıǵılǵan bolıp, birinshi usıl jılıtıw strategiyası menen belgili. Bul jaǵdayda turistlik kárxana dilerleri satıp alǵan hár on dana tovar ushın bir tovardı biypul beriw jolı menen xoshametlendiriledi. Ekinshi usıl intensiv reklama kompaniyasın iske asırıw jolı menen qarıydarlardı tartıw

strategiyası bolıp tabıladı. Onıń maqseti qarıydarlardı usınıp atırǵan tovar yamasa xızmettiń xarakteristikaları menen tanıstırıwdan tısqarı, olarda reklama islenip atırǵan tovar yamasa xızmetti satıp alıw uqıplılıǵın oyatıw bolıp esaplanadı.

Tovardı bazarǵa qaray háreketlendiriwdi xoshametlew sońǵı waqıtta FOSSTIS sisteması (talaptı qalıplestiriw hám satıwdı xoshametlew xızmeti) járdeminde iske asırılıp, bunda tovardı jetistiriw, onı háreketlendiriw hám reklama islew jámiyettiń mútajlıkları menen baylanıstırıladı.

12. 4. Marketing jobası hám baǵdarlaması

Marketing programmaları, marketing jobasınıń tiykarı bolıp esaplanadı. Olar turistik kárxananıń hár bir xojalıq bólimshesinde hár bir ónimdi jetistiriw boyınsha joybarlawǵa tiykarlanadı.

Marketing jobası bul eń tiykarǵı hújjet bolıp, kim, qashan, qay jerde, ne islewı hám onı qalayınsha iske asırıw kerekligin belgilep beredi. Marketing programmaları sheńberinde tómendegi baǵdarlar optimal birigiwi kerek:

- sapa tárepinen taza texnikalıq-ekonomikalıq xarakteristikaǵa iye, principial tárepten taza ónim túrlerin jetistiriw;

- arnawlı bir qarıydarlardıń soraw hám talaplarına salıstırǵanda taza ónim túrlerin modifikacialaw;

- turistik firmanıń ilim-texnikanıq jetiskenlikleri tiykarında jetistirip atırǵan ónimin jetilistiriw;

- satıp alınǵan patent hám licenziyalardı qollaw tiykarında taza ónim túrlerin jaratıw.

Marketing jobası, turistik kárxana háreketiniń baǵdarın belgilep, oǵan qarıydarlardı úyreniw, ónimdi jobalastırıw, háreketlendiriw hám satıw, sonıń menen birge, bahanı jobalastırıw processlerin jaqsı túsiniwge múmkinshilik beredi. Ol turistik kárxanadıń básiqeshilerdiń kóz-qarasınan óziniń kúshli hám halsız táreplerin, qorshaǵan ortalıqtan kútilip atırǵan qawıp-qáterdi bahalaw, saykes keliwshi minez-qılıqlardı iske asırıwǵa májbúr etedi.

Marketing programmaların basqa wazıypasına, kútilip

atırǵan paydanıń kólemin alıwǵa baǵdarlangan óndiris, jobalastırılǵan ónimdi jetistiriwdiń optimal strukturasını anıqlawda júkletiledi. Marketing programmasınıń tiykarǵı wazıypaları tómendegilerden ibarat:

hárekettegi hám kelesheketegi dáwir ushın jetistiriletuǵın (taza yamasa jetilistirilgen) ónimniń kólemin natural hám baha formasında anıqlaw;

ónimniń mútajlıǵı hám talapların esapqa alǵan túrde juwmaqlawshı qarıydar yamasa maqsetli bazardı tańlaw;

hár bir ónim boyınsha óndirislik shıǵınlardı, baha hám paydanı salıstırıw.

Marketingti jobalastırıwǵa tolıq toqtalıp ótemiz. Marketing jobası tómendegi bólimlerden ibarat boladı:

- a) qadaǵalawshı kórsetkishlerdiń maǵlıwmatları;
- b) hárekettegi marketingtiń jaǵdayın bahalaw;
- s) qawıp-qáter hám múmkinshilikler dizimi;
- d) mashqala hám wazıypalardıń analizi;
- e) marketing strategiyası;
- j) háreketlerdiń programması;
- z) byudjetler;
- k) qadaǵalawdıń tártibi.

Eń dáslep, turistik kárxananıń usı finans jılında erisiwi tiyis bolǵan tiykarǵı kórsetkishler haqqında qısqaşa maǵlıwmat toplanıwı kerek. Bul jobalastırıwdıń baǵdarın belgilep beredi. Turistik kárxananıń hárekettegi jaǵdayı anıqlanadı hám maqsetli bazar xarakteristikası beriledi. Tovarınıń aldında payda bolıwı múmkin bolǵan qawıp-qáter hám múmkinshilikler bahalanadı. Qawıp-qáterler bul qolaysız tendenciýalar yamasa arnawlı bir hádiyseniń nátiyjesinde júz beretuǵın jaǵday, qıynshılıq tuwdırıp, tovarınıń joq bolıwına da alıp keliwi múmkin. Marketingtiń múmkinshilikleri bul - marketing minez-qılıqlarınıń tartıwshı baǵdarı bolıp, olardıń járdeminde turistik kárxana, básekeде ústemlikke iye bolıwı múmkin.

Marketing strategiyası - racional sistema bolıp, oǵan baǵınǵan túrde turistik kárxana óziniń marketing wazıypaların atqaradı. Ol maqsetli bazarlar, marketing kompleksi hám shıǵınları boyınsha arnawlı bir strategiyalardı óz ishine aladı.

Maqsetli bazarlardı, yaǵnıy turistik kárxanadıń dıqqat qaratıwı tiyis bolǵan bazarlardı anıqlaw, zárúrli áhmiyetke iye boladı. Menedjer jańa tovar, reklama, satıwdı xoshametlew, marketing jobasınıń aldınǵı punktleri tiykarında, bahalar siyasatınıń marketing elementleri boyınsha arnawlı bir strategiyalardı belgilewı kerek. Bul basqısha ónimdi satıwdıń dárejesi menen tuwrıdan-tuwrı baylanıslı bolǵan marketing shıǵınlarınıń dárejesi belgilenedi. Marketing byudjetiniń rentabelligin de esten shıǵarmaw kerek. Háreketler programması xarakterlenedi: ne islew kerek, kim, qayda hám qansha jumıs atqaradı. Keyin bolsa byudjet tiykarında arnawlı bir shiyki zat satıp alıwdıń jobası, jumısshı kúshine bolǵan mútájlikler hám paydanıń dárejesi belgilenedi. Eń aqırında belgilengen wazıypalardıń orınlanıwın baqlawdıń tártibi bayan kılınadı. Aralıq buwınlardıń nátiyjelerin bahalaw hám olarǵa ózgerislerdi kirgiziw belgilengen wazıypalarǵa tiykarlanıp atqarıladı.

Marketing jobası joqarıdan tómengge de, tómennen joqarıǵa da dúziliwi múmkin. Keyingi jaǵdayda bul - maqsetler, byudjetler, boljawlar bolıp esaplanadı. Marketing strategiyaları hám múddetleri satıwshılar, reklama bólimi hám basqa bólimlerdiń xızmetkerleriniń bergen maǵlıwmatları tiykarında belgilenedi. Bul jobalar haqıyqıy bolıp, psixologiyalıq ortalıqqa unamalı tásir kórsetedi, sebebi xızmetkerler qabıl etilgen qararlar ushın juwapker boladı. Biraq bunda, islep shıǵılǵan jobalardı muwapıqlastırıw, birden-bir integraciyalanǵan jobaǵa aylandırıw hám túrli mashqalalardı sheshiwde bir qatar qıyınshılıqlar payda bolıwı múmkin.

Satıw reakciyası funkciyasın aldın-ala bahalawdıń 3 usılı bar.

Statistikalıq usıl. Statistika usılları járdeminde aldınǵı satıwlar hám marketing kompleksiniń ózgeriwiniń dárejesi haqqındaǵı maǵlıwmatlardı toplaw hám satıw reakciyasınıń funkciyaları bahalanadı.

Eksperimental usıl (tájiriybe usılı). Marketing shıǵınlarınıń variatciyası hám olardıń goeografiyalıq yamasa basqa da birlikler boyınsha erisilgen satıw kólemi boyınsha bólistiriwdi talap etedi.

Ekspertlik bahalaw usılı. Zárúrli qárejetlerdiń dárejesi belgilengennen soń, ekspertlerdiń tiykarlap bergen maǵlıwmatları

háreket etedi.

Marketing jobaların iske asırıwda bir qatar tosqnıqlı jaǵdaylar júzege keliwi múmkin, usınıń sebebinen olardıń orınlanıwın turaqlı túrde qadaǵalaw kerek.

Marketing qadaǵalawınıń úsh túrin ajratıp kórsetiw múmkin:

– tayar jobalardıń orınlanıwın baqlaw. Marketing boyınsha qanıygeler jıllıq plandaǵı qadaǵalaw nomerlerine iye, hárekettegi kórsetkishlerdi dúzedi hám zárúr bolǵanda, jaǵdaydı ózgertiw ushın tiyisli ilajlardı iske asıradı;

– paydalılıqtı baqlaw. Túrli tovarlardıń, bazar segmentleriniń, aymaqlar hám satıw kanallarınıń hárekettegi rentabelligin anıqlaw;

– strategiyalıq qadaǵalaw. Turistik firmanıń baslanǵısh strategiyalıq kórsetkishleriniń hárekettegi bazar múmkinshiliklerine sáykes keliwin úzliksiz tekserip barıw.

Jıllıq jobalardıń orınlanıwın baqlawdan maqset, turistik kárxana haqıyqattanda jobadaǵı maqsetli kórsetkishler dárejesine eriskenligin anıqlaw bolıp esaplanadı. Bul túrdegi qadaǵalaw tórt basqısttan ibarat.

Administraciya, jıllıq jobaǵa qadaǵalaw kórsetkishlerin ay hám sherekler boyınsha bólip kirgiziwı kerek (nege erisiw kerek).

Administraciya, turistik firmanıń bazardaǵı iskerlik kórsetkishlerin analizleydi (ne júz beredi).

Administraciya, hár qanday qáte hám kemshiliklerdiń sebebin anıqlaydı (ne ushın bunday boldı).

Administraciya, jaǵdaydı durıslaw hám de belgilengen maqset hám erisilgen nátiyjeler ortasındaǵı úzilislerdi joq etiw ushın tiyisli ilajlardı iske asıradı (ózgertiw kirgiziw minez-qulıqlar).

Satıw dinamikası, turistik firmanıń básekeshilerge salıstırǵandaǵı jaǵdayı haqqında hesh nárse aytpaydı. Aytayıq, satıwdıń kólemi ósip barsın. Bul ósiw, ekonomikalıq jaǵdaydıń jaqsılanıwı yamasa turistik kárxanadıń básekeshilerge salıstırǵandaǵı rawajlanıwı menen túsindiriliwi múmkin. Eger bazardıń úlesi ósip baratuǵın bolsa, turistik kárxanadıń básekeдеgi jaǵdayı bekkemlenedi, keri jaǵdayda turistik kárxana óz básekeshilerine ornın bosatıp beriwge májbúr bolıwı múmkin.

12.1-keste

Turistik kárxananıń marketing háreketiniń sxeması

I. Marketing izlertlewleri					
1. Isblermenlik ortalıǵın úyreniw		2. Kompleksli bazar izlertlewleri		3. Bazar imkaniyatların bahalaw	
4. Maqsetli bazar					
II. Marketing baǵdarlaması					
1. Bazardı úyreniw hám prognozi			2. Bazarǵa kiriwden maqset		
3. Bazarǵa kiriw strategiyası			4. Assortimentti jobalastırıw		
5. Baha siyasatı			6. Satıw siyasatı		
7. Kadrlar siyasatı			8. Qárejetler byudjeti		
9. Ónimdarlıqtı bahalaw			10. Kommunikaciya siyasatı		
11. Qadaǵalaw					
III. Óndirislik baǵdarlamasını dúziw, turistik kárxananiń barlıq bólim hám xızmetleriniń iskerligin uýǵınlastırıw					
Óndiriiske qabıl etilgen ónimniń assortimenti, onıń muǵdarı hám múddeti	Taza tovar				
	Texnikalıq hám shólkemlestiriwshilik wazıypalard	Ideyanı tańlaw	Tańlaw hám háreketler	Tiykargı ideya	Tapsırma
	IV. Sınaw úlgisi				
		Sınaw kólemi	Laboratoriya sınawı	Ǵalabalıq islep shıǵarıw	
	V. Kommunikaciya siyasatı				
Reklama	Reklama				
Kórgizbe	Individual túrde satıw				
Yarmarka	Kórgizbe				
Sawda belgisi	Yarmarka				
Satıwdı xoshametlew	Satıwdı xoshametlew				
Texnikalıq xızmet kórsetiw	Suvenirler				
Serviya siyasatı	Oraw				
	Texnikalıq xızmet kórsetiw				
	Servis				

Paydalılıq hám rentabellikti baqlaw turistik kárxanaǵa hár qıylı tovarlardı jetistiriwdi keńeytiw yamasa azaytıw, qandayda bir marketing srategiyasını iske asırıw máselelerin sheshiwge járdem beredi. Mısalı, hár túrli satıw kanalları: texnikalıq tovarlar dúkanları, baǵshılıq hám atızlar ushın dúkanlar jáne de univermaglar boyınsha, ot orıw mashinaların satıw rentabelligin tekseriw olardan paydalanıwdıń nátiyjeliligi hám maqsetke muwapıqlıǵın belgilewi múmkin. Olardan birinshileri zıyan keltiriwi, ekinshileri óz shıǵınların qaplawı, úshinshileri bolsa tiykargı payda aǵımın belgilewi múmkin.

Solay etip, marketing turistik kárxananıń iskerligin shólkemlestiriw hám tártipke salıwdan tısqarı tovarlardıń óndiriwshiden qarıydarǵa qarap háreketleniwın tezlestiriwshi hám de ózin-ózi tártipke salıwshı hám rawajlandırıwshı sistema bolıp esaplanadı. Turistik kárxana iskerliginiń marketing jobası hám programmasınıń tómendegi sxema járdeminde sáwlelendiriw múmkin.

Tayanış sózler: marketing, óndiris, bazardı segmentlew, bazardıń sıyımlılıǵı, tutınıwshınıń pikiri, reklama, sociallıq mádeniyat.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Marketing ne?
2. Marketingtiń funkciyaların túsindirip beriń.
3. Marketingte basqarıw funkciyasın túsindirip beriń.
4. Isbilermenlik ortalıǵın analizlew hám bahalawda qanday faktorlarǵa itibar qaratıladı?
5. Bazar qanday bahalanadı?
6. Bazardıń sıyımlılıǵın bahalaw.
7. Bazardı segmentlew.
8. Qarıydardıń pikirini úyreniw.
9. Ónimdi bazargá alıp shıǵıw.
10. Marketing strategiyası ne?

13-BAP. TURISTLIK KÁRXANADA KADRLAR MENEN ISLESIW HÁM OLARDÍ MOTIVACIYALAW USÍLLARÍ

Jobası

13. 1. Turizmde miynetniń áhmiyeti hám ózgeshelikleri

13. 2. Turistlik kárxanalarđnıń miynet resursları.

13.3. Miymanxana biznesinde xızmetkerlerdi
motivaciyalaw.

13.4. Motivaciya teoriyaların turmısta qollaw.

13.5. Miymanxanada xızmetkerlerdi xoshametlew
usılları.

13.6. Motivaciya qağıydaları hám motivaciya menen
baylanıslı máseleler.

13. 1. Turizmde miynetniń áhmiyeti hám ózgeshelikleri

Turizm ekonomikalıq háreket retinde onı basqa tarawlardan
ajıratıp turatuǵın bir qatar ózgesheliklerge iye. Tiykarǵı parıq
sonda, óndiris processinde miynetniń nátiyjesi turistlik ónim
yamasa turistlik xızmet kórinisinde boladı.

Turistlik ónimniń basqa tovarlardan ajıralıp turatuǵın
ózgeshelikleri tómendegilerden ibarat:

- turistlik ónim materiallıq emes túrde boladı;
 - turistlik ónimdi saqlaw múmkin emes;
 - catılmaǵan tur yamasa miymanxanadaǵı bos bólme
tuwrıdan-tuwrı joǵaltıw bolıp esaplanadı, bunday joǵaltıwlar
hesh qashan qaplanbaydı;
 - turistlik ónimdi uslap kóriw múmkin emes;
 - turistlik ónimdi jetistiriw onı tutınıw menen bir waqıtta júz
beredi;
 - onı qabıllawda klienttiń ózi qatnasadı;
 - qarıydar hám klient turistlik ónimdi jetistiriw processinde
birlesedi;
 - turistlik ónim ushın tólemdi iske asırıwda, tutınıwshı
xızmetten paydalanıwda óziniń qálewı boyınsha satıp aladı.
- Turistlik ónimlerdiń bunday tiykarǵı ózine tán ózgeshelikleri,
turizmdegi miynetniń ózgesheliklerin belgileydi. Onıń ózine tánligi

onı tártipke salıwdı quramalaştıradı. Bul óndiris procesin hám
xızmet kórsetiwdi, belgilengen qağıydalar menen tártipke salıwǵa,
klientlerge xızmet kórsetiw standartların tastıyıqlawǵa
múmkinshilik beretuǵın zárúrli jaǵday. Turistlik kompaniyada
isleytuǵın menejer - bul keń profillı qániyge.

Ol tómendegilerge iye bolıwı kerek:

- ekonomika tarawındaǵı joqarı mamalıq hám tereń bilimler
(buxgalteriya esabı, finanslıq penen támiyinlew, jobalaw, bank
jumısları hám basqalar); marketing; huqıqtanıw;
- turistlik ónimdi jetistiriw, xızmet kórsetiw texnologiyası;
sociallıq psixologiya hám klientlerdiń minez-qılıqları; bir
yamasa bir neshe shet tillerin biliw;
- jeke kompyuterge, zamanagóy texnologiyalarǵa iyelik etiw
uqıplılıǵı;
- isbilermenlikte óz-ara kelisimlerdi alıp barıw uqıplılıǵı,
klientlerdiń sanın kóbeytiw, shólkemlestiriwshilik uqıplılıǵı,
nátiyjelililik, tapqırlıq, operativlik, ǵayrat;
- joqarı etikalıq jeke pazyiletler.

Bul talaplarǵa tiykarlanıp, sayaxatshılıq kompaniyasınıń
menejeriniń jumısı intellektual, dóretiwshilik, joqarı neyro-
emotcional hám intellektuallıqqa iye. Standart bolmaǵan
óndirislik processler:

- intellektual energiyanıń joqarı belsendiligi;
 - turistlik ónimdi jetistiriw hám satıw processine sub'ektiv
faktorlardıń turistlik kompaniya menejeri tárepinen de,
klient tárepinen de joqarı dárejedeǵi tásiiri;
 - turistlik paket strukturalıq bólimleriniń quramalılıǵı.
Iskerliktiń hár bir túri (turaq jay, awqatlanıw, transport
quralları hám basqalar) ayrıqsha ózgesheliklerge iye hám
ǵárezsiz túrde óndiristi iske asıradı.
- Joqarı sapadaǵı juwmaqlawshı ónim - bul jumıstı tiykarǵı
maqsetke - klienttiń mıtajliklerin qanaatlandıırıwǵa baǵdarlangan,
jámaátlerdiń jaqsı muwapıqlastırılǵan jumıslarınıń nátiyjesi bolıp
tabıladı;

- nátiyjeli hám nátiyjesiz miynetniń bar ekenligi.

13. 2. Turistlik kárxanalardıń miynet resursları

Turistlik kárxanadıń kadrlar potencialın qalıplestiriwdiń tiykarın ekonomikalıq aktiv xalıq yamasa jumısshı kúshi quraydı. XMSH metodologiyası boyınsha, bul ónim jetistiriw hám hár qıylı xızmetlerdi kórsetiw ushın jumısshı kúshin jetkerip beriwdi támiyinleytuǵın xalıqtıń bir bólegi bolıp esaplanadı. Ekonomikalıq ádebiyatlarda "jumısshı kúshi" termini hár qıylı túsindiriledi. Soǵan qaramastan, ol miynetke jaramlı xalıqtıń hár qanday fizikalıq hám ruwxıy qábiiletleriniń kombinaciyasın ańlatadı.

Turistlik kárxanadıń miynet resursları - kárxanada islep atırǵan hám onıń miynet haqı fondına kirgizilgen hár qıylı kásiplik hám ilimiy tájiriybe gruppası xızmetkerleriniń kompleksi. Miynet haqı fondına tiykarǵı hám tiykarǵı bolmaǵan háreket penen baylanıshlı jumıs ushın jallanǵan barlıq xızmetkerler kiredi.

Miynet resursları turistlik kárxanadıń tiykarǵı resursı bolıp tabıladı. Olardıń xarakteristikaları kárxana jumısshılarınıń bólek taypaları hám gruppalarınıń tiykarǵı quramı hám muǵdarlıq qatnası menen belgilenedi. Turistlik kárxanalarda miynetniń ayrıqsha ózgesheliklerinen kelip shıqqan túrde olar óndirislik emes hám óndirislik xızmetlerdi orınladı. Olar atqaratuǵın funkciyaları boyınsha menejerler, qániygeler, texnikalıq xızmetkerler hám ápiwayı jumısshılardıń bólinedi.

Turistlik kárxanalardaǵı xızmetkerlerdiń kásiplik hám qániygelik dúzilisi, kásiplik hám qániygelik miynetniń bólistiriwiniń tásirinde qalıplesedi. Jumıs penen bánt bolǵanlardıń tiykarǵı kontingenti hár qıylı qániygelikler boyınsha ekonomistler hám gumanitar baǵdarda islewshilerdi quraydı. Hár bir kásip hám qániygeliktiń xızmetkerleri ilimiy tájiriybe dárejesi boyınsha parıqlanadı. Turistlik kárxana xızmetkerleriniń kásiplik hám qániygelik quramı shtat kestesinde sáwlelenedi.

Shtat kestesi kárxana basshısı tárepinen hár jılı tastıyqlanatuǵın hújjet bolıp, jumıstıń dúzilisi hám rásmiy is haqısı kórsetilgen túrde bólimler hám xızmetler boyınsha gruppalanǵan qániygelik lawazımlarınıń dizimi bolıp esaplanadı. Xızmetkerlerdiń kestesi kárxana basshısınıń buyırǵı boyınsha oǵan ózgertiw kirgiziw zárúrligi payda bolsa, jıl dawamında

qaytadan kórip shıǵıladı.

Turistlik kárxanadıń xızmetkerleri tolıq hám salıstırmalı kórsetkishlerde sáwleleniwı múmkin bolǵan belgili muǵdarlıq hám sapalıq qásiyetlerge iye.

Turizm kárxanalarınıń miynet resurslarınıń muǵdarlıq kórsetkishleri tómendegishe anıqlanadı:

Dizim boyınsha miynet haqı - belgili bir kún yamasa sánede dizim boyınsha jumısshılardıń sanı, sol kúni kelgen hám ketken xızmetkerlerdi esapqa alǵan túrde;

Qatnas boyınsha miynet haqı - jumısqa kelgen jumısshılardıń sanı;

Ortasha miynet haqı - aydıń hár bir kalendar' kúni ushın miynet haqı, xızmetkerlerdiń sanın toplaw hám alınǵan kórsetkishti aydıń kalendar' kúnleriniń sanına bóliw jolı menen anıqlanadı. Bul kórsetkish miynet ónimdarlıǵı, ortasha miynet haqı, jumıs stavkaları, kadrlardıń almasıwı hám basqalardı esaplawda paydalanıladı.

Turistlik kárxanalardıń miynet resurslarınıń sapa xarakteristikası, kárxanadıń maqsetlerine erisiw ushın jumısshılardıń kásiplik hám qániygelik muwapıqlıǵınıń dárejesi menen belgilenedi. Turizmdegi jumısshılardıń, kadrlardıń sapa qásiyetleriniń kórsetkishlerin anıqlaw qıym. Soǵan qaramastan, ol turistlik kárxanadıń dáramatlarınıń muǵdarı menen belgilenedi; onıń finanslıq jaǵdayı; sayaxatshılıq agentliginiń obrazı; básekelesler; klientlerge joqarı sapalı xızmet kórsetiw, tıyanaqlı shaǵımlardıń jetispeyliǵı hám basqalar.

Házirgi jaǵdayda turizm tarawındaǵı kárxanalar ushın miynet resurslarınıń mashqalası sonnan ibarat, joqarı maǵlıwmatlı professional kadrlar jetispeydi.

Turizm tarawı dúń'ya ekonomikasında iri jumıs beriwshi tarawlardıń birinen esaplanadı. Dúń'ya kóleminde bul jóneliste 150 millionǵa jaqın adam jumıs hám kásiplik rawajlanıw múmkinshiliklerine iye bolmaқта. BMSH maǵlıwmatlarına qaraǵanda hár 15 jumısshıdan biri turizm tarawında isleydi.

Bul tarawda bántlik kólemi basqa ekonomika tarawlarına salıstırǵanda 2 esge tez óspekte. Usıǵan baylanıshlı Ózbekstanda bántlikti támiyinlewde júdá jaqsı imkaniyatlar bar.

13. 3 Miymanxana biznesinde xızmetkerlerdi motivaciyalaw

Psixologiyalıq kóz qarastan motivaciyanı sistemalı úyreniw adamdı jumıs islewge nelerdiń iytermelewiniń anıqlap alıwǵa múmkinshilik bermeydi. Biraq, jumıstaǵı insannıń minez-qılıqların úyreniw, motivaciya haqqındaǵı ayırım ulıwma túsiniklerdi beredi hám jumıs jayında xızmetkerlerdi xoshametlewdiń pragmatik modelleriniń jaratılıwına múmkinshilik beredi.

Motivaciya teoriyaları eki kategoriyaǵa bólinedi: tıyanaqlı hám processual. Motivaciyanıń tıyanaqlı teoriyaları adamlardı bar kúshi menen háreket etetuǵın hám basqa jol tutpaytuǵın ishki sebeplerdi (mútájlík dep atalatuǵın) anıqlawǵa tiykarlanǵan boladı. Soǵan tiykarlanıp Avraam Maslou, Devid MakKelland hám Frederik Gertsbergtiń dóretpeleri suwretlenedi. Kóbirek motivaciyanıń zamanagóy processual teoriyaları, tiykarınan adamlardıń ózleriniń aqlı hám bilimlerin esapqa alǵan túrde ózin tutıwına tiykarlanadı.

Motivaciya teoriyaları. Tiykargı processual teoriyalardan bolıp: - kútiw teoriyası, ádalat teoriyası hám Porter-Loyler motivacion modeli esaplanadı.

Bul teoriyalar bir qatar máselelerde bir-birine qarsı bolsa -da, olar bir-birin biykar etpeytuǵınlıǵın túsiniw áhmiyetli bolıp esaplanadı. Motivaciya teoriyalarınıń rawajlanıwı revolyuciyalıq emes, al anıq evolyuciyalıq bolǵan. Olar adamlardı nátiyjeli islewge iytermeleytuǵın kúndelikli wazıypalardı sheshiwde qullanıladı.

Motivaciyanıń tıyanaqlı teoriyaları, eń dáslep jumıstıń kólemin hám mazmunın belgilewde adamlardı háreket etiwge iytermeleytuǵın mútájlíklerdi anıqlawǵa háreket etedi. Zamanagóy motivaciya koncepciýalarınıń tiykarların jaratıwda úsh adamnıń miyneti úlken áhmiyetke iye: Avraam Maslou, Frederik Gertsberg hám Devid MakKelland.

Maslou mútájlíkler teoriyası.

Avraam Maslou, insannıń mútájlíkleriniń quramalıǵı hám

olardıń motivaciyaǵa tásiiri haqqında izertlewler alıp barǵan dáslepki sociologlardıń biri edi. 1940 -jıllarda óziniń motivaciyalıq teoriyasın jaratqan Maslou adamlardıń hár qıylı mútájlíkleriniń bar ekenligin, biraq bul mútájlíklerdi bes tiykargı tipke ajratıw kerekligin atap ótti.

1. Fizikalıq mútájlíkler. Bul mútájlík jasaw ushın tiykargı dereklerdi baslanǵısh etip aladı. Bularǵa azıq-awqat, suw, turaq jay, dem alıw hám fiziologiyalıq mútájlíkler kiredi.

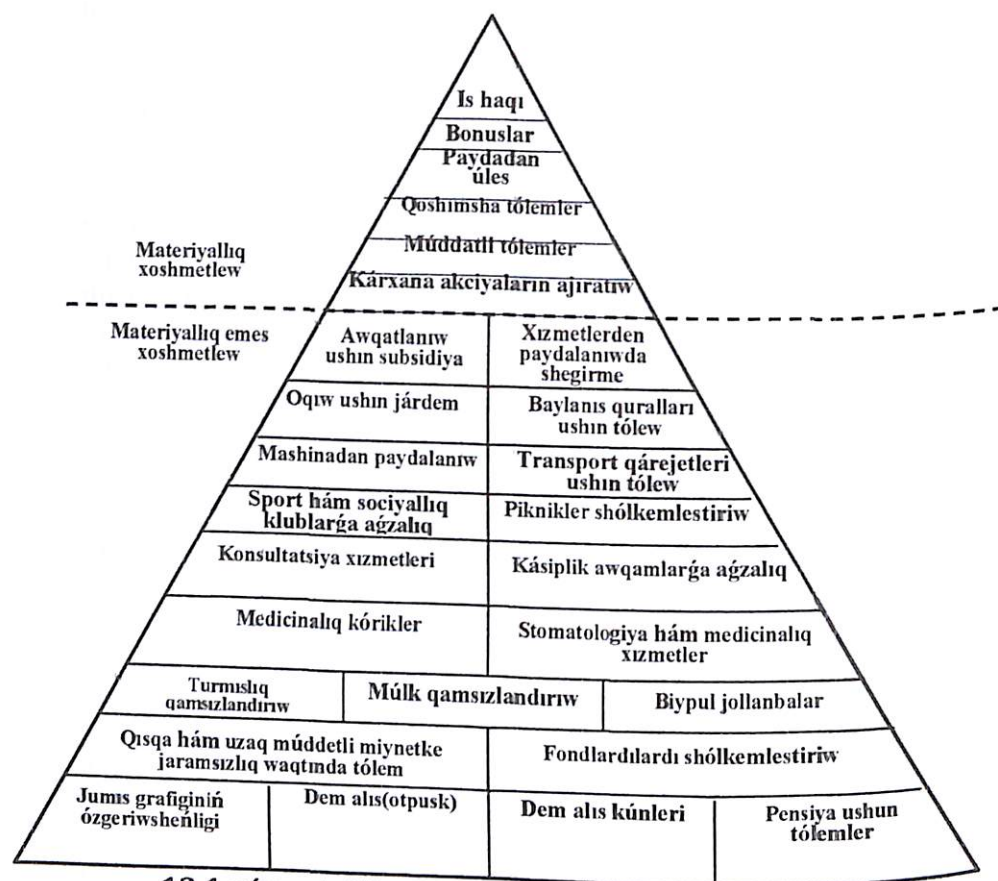
2. Qáwipsizlik hám keleshekke isenim. Bul óz ishine átiraptaǵı fizikalıq hám psixologiyalıq qáwip-qáterlerden qorgaw mútájlíklerdiń hám keleshekke fiziologikalıq mútájlíklerdiń qanaatlandırılıwına isendiredi. Keleshekke bolǵan isenimniń nátiyjeli bolıwı rawajlanǵan mámleketlerde qamsızlandırıw polisin satıp alıw yamasa jaqsı pensiya menen támiyinleniwde isenimli jumıs tabıw bolıp esaplanadı.

3. Sociallıq mútájlíkler. Ayırım jaǵdayda, aralasıwǵa bolǵan mútájlík dep ataladı, bul qandayda bir zatqa yamasa kimgе tiyisli bolıw sezimi, basqalar sizdi qabıl etetuǵın sezim, sociallıq óz-ara tásir, mehir hám qollap-quwatlaw sezimin óz ishine alǵan túsinik.

4. Húrmetke bolǵan mútájlík, jeke tabıslar, kepillikler, basqalardan sıy húrmet, basqalardıń tán alıw mútájligi.

5. Ózin ańlatıw mútájlíkleri - insannıń potencialı hám rawajlanıwı ushın bolǵan zárúrlík.

Bunıń menen ol tómén dárejedegi mútájlíklerdiń qanaatlandırılıwınıń zárúrligin hám de bul arqalı joqarı dárejedegi mútájlíklerdiń motivaciyaǵa tásir etiwiniń aldın adamnıń minez-qılıqına tásir kórsetiwiniń kórsetpekshi boladı. Hár qanday jaǵdayda insan ózi ushın áhmiyetlierek yamasa kúshli bolǵan mútájlikti qanaatlandırıwǵa umtıladı. Keyingi dárejedegi mútájlík insannıń minez-qılıqlarında eń kúshli sheshiwshi faktorǵa aylanıwdan aldın, tómengi dárejedegi mútájlíkler qanaatlandırılıwı kerek.

13.1-súwret. Miymanxana xızmetkerlerin materiallıq hám materiallıq emes xoshmetlew túrleri

13.4 Motivaciya teoriyaların turmısqa qollanıw

Házirgi kúnde hár qıylı dárejedegi basshılar, adamlardıń motivaciyası olardıń mıtájlikleriniń keń kólemi menen belgileniwın túsine basladı.

Arnawlı bir insandı xoshametlew ushın, baslıq oǵan pútkil shólkemniń maqsetlerine erisiwge járdem beretuǵın háreketler

arqalı onıń eń zárúrli mıtájliklerin qanaatlardıw ushın mımkinshilik jaratıwı kerek. Burın basshılar, islewshilerdi tiykarınan materiallıq jol menen xoshametlewı mımkin edi, sebebi adamlardıń minez-qulqı tiykarınan olardıń tómen dárejedegi mıtájliklerine baylanıslı edi. Búgin jaǵday ózgerdi, joqarı is haqı jáne sociallıq jeńillikler sebepli, hátteki shólkemniń ierarxıyalıq basqıshınıń tómen dárejelerinde bolǵanlar da Maslou ierarxıyasına salıstırǵanda joqarı dárejelerdegi mıtájliklerdi qanaatlardıwǵa umılmaqta.

Bunnan kelip shıǵıp miymandoslıq sanaatı kárxanasınıń basshısı óziniń qol astındaǵıları dıqqat penen baqlap barıwı kerek, olardıń qanday aktiv mıtájlikleri bar ekenligi jáne onı qanaatlardıw mımkinshiliklerin úyreniwı tiyis, waqıttıń ótiwı menen bul mıtájliklerdiń ózgeriwı sebepli bir ret qollanǵan motivaciya, bárhama nátiyjeli boladı dep kútiw mımkin emes. Usı jerde menejerler ushın miynet processinde joqarı dárejedegi mıtájliklerdi qanaatlardıwıń ayırım usılları keltirilgen.

Joqarı dárejedegi mıtájliklerdi qanaatlardıw usılları.

Sociallıq mıtájlikler.

1. Xızmetkerlerge ushırasıw mımkinshiligin berin.
2. Jumıs ornında jámaátlik keypiyattı jaratın.
3. Xızmetkerler menen turaqlı tákirarlanatuǵın ushırasıwlar ótkerın.
4. Júzege kelgen rásmiy bolmaǵan gruppalar, shólkemge real zıyan keltirmese joq etiwge urınbań.
5. Xızmetkerlerge shólkemniń sırtındaǵı sociallıq iskerligi ushın jaǵday jaratıp berin.
6. Húrmetke bolǵan mıtájlik.
1. Tómengi buwın xızmetkerlerine jáne de mazmunlı jumıslardı usınıs etiń.
2. Alınǵan nátiyjeler haqqında unamlı pikirlerdi bildiriń.
3. Xızmetkerlerdiń erisken nátiyjelerin joqarı bahalań hám xoshametlen.
4. Maqsetlerdi qalıplestiriw hám qararlardı qabıllawda xızmetkerlerdi tartıń.
5. Xızmetkerlerge qosımsha huqıq hám kepillikler berin.
6. Xızmetkerlerdi xızmet orınların joqarılawǵa shaqırıń.

7. Ilimiy tájriybeni asıratuǵın oqıtıw hám qayta tayarlawdı támiyinleń.

Ózin ańlatıw mútájlikleri.

1. Xızmetkerlerge ózleriniń potencialınan tolıq paydalanıwǵa múmkinshilik beretuǵın oqıtıw hám rawajlanıw múmkinshiliklerin usınıs etıń.

2. Toliq minnetlemenı talap etetuǵın quramalı hám zárúrli jumıstı tómengi buwınlarǵa berıń.

3. Xızmetkerler ortasında dóretiwshilik qábiletlerdi xoshametlew hám rawajlandırıw múmkinshiligin keńeytiń.

Basqarıw ámeliyatında ádalat teoriyasınıń qollanılwı.

Menejment ámeliyatı ushın ádalat teoriyasınıń tiykarǵı juwmaǵı sonnan ibarat, adamlar ádalatlı sıylıq alıp atırǵanına isenbes eken, olar miynet ónimdarlıǵın azaytıwǵa umtıladı. Biraq ádalattı oylaw hám bahalaw tolıq emes, salıstırmalı bolıp tabıladı. Adamlar ózlerin tap sol xızmettiń basqa xızmetkerleri yamasa soǵan uqsas jumislardı orınlaytuǵın basqa jumıs xızmetkerleri menen salıstıradı. Kóbinese miynet haqını ádalatsız dep bahalaytuǵın xızmetkerlerdiń miynet ónimdarlıǵı (tap sol jumıstı orınlap atırǵan basqa adam kóbirek miynet haqı alǵanlıǵı sebepli) tómenelep ketedi, olarǵa ne ushın bunday parıqtıń bar ekenligin tiyanaqlı túrde túsindiriw kerek. Eger miynet haqıdaǵı parıq hár qıylı miynet ónimdarlıǵınan kelip shıqsa, miynet haqı salıstırmalı túrde az bolǵan xızmetkerlerge, kásiplesleriniń dárejesine jetkende olar da joqarı miynet haqı alatuǵının túsindiriw kerek.

Kútiw teoriyasınıń basqarıw ámeliyatında qollanıwı

Jumısshı kúshi motivaciyasın joqarılatıwǵa umtılatuǵın menejerler ushın kútiw teoriyası onıń ushın hár qıylı múmkinshiliklerdi usınıs etedi.

Hár qıylı adamlar, hár qıylı mútájliklerge iye bolǵanlıǵı sebepli, olar anıq sıylıqtı basqasha bahalaydı. Usınıń sebebinen, miymanxana kompaniyasınıń administraciyası, usınıs etilgen miynet haqını xızmetkerlerdiń mútájlikleri menen salıstırıwı hám olardı sáykeslestiriwı kerek. Kóbinese jumısshılardı bahalawdan aldın miynet haqı usınıs etiledi.

Motivaciyanıń nátiyjeliligi ushın menejer, erisilgen nátiyjeler hám sıylıqlar ortasında bekkem baylanıstı ornatiwı kerek. Sonı

esapqa alıp tek nátiyjeli jumıs ushın sıylıq beriw tuwrı boladı.

Menejerler xızmetkerlerden kútilip atırǵan joqarı, biraq haqıyqıy nátiyjelerdi olarǵa túsindiriwı hám olarda bunı orınlawǵa kúsh bar ekenligine isendire alıwları kerek. Xızmetkerler ózleriniń kúshli táreplerin bahalawı kópshilik jaǵdayda, administraciya olardan neni kútip atırǵanına baylanıslı boladı. Bunday mashqalanı analiz etip, menejment teoriyası hám ámeliyatı menen belgili Sterling Livingston sonday dep atap ótedi: "Basshı hám oǵan baǵınıwshılar ortasındaǵı qatnasıqlar, tiykarınan, basshılar olardan neni kútiwlerine baylanıslı. Eger menejerdiń úmitleri joqarı bolsa, tómene buwınlardıń islewi joqarı bolıwı múmkin. Eger onıń úmitleri onsha joqarı bolmasa, ónimdarlıq tómene boladı. Hámmeside sonday bolǵan, baǵınıwshılardıń ónimdarlıǵı, basshılardıń talaplarına juwap beriwı kerek. Bir adamnıń basqasınıń minez-qulıqlarına bolǵan kúshli tásiiri uzaq waqıt dawamında fiziologlar tárepinen ayıp kelingene. Biraq jaqın jıllarǵa shekem menejmentte bir adam bir gruppaa xızmetkerlerdiń jumısına unamalı tásir kórsetiwı múmkin degen pikir az sanlı qániygeler toparı tárepinen qollap - quwtlanadı".

Sonı este tutıw kerek, eger xızmetkerlerde olarǵa berilgen kepillik dárejesi hám kásiplik uqıpları wazıypanı orınlaw ushın jeterli bolsa olar qımbat bahalı sıylıq alıw ushın zárúr bolǵan jumıs dárejesine erisiwleri múmkin.

13. 5. Miymanxanada xızmetkerlerdi xoshametlew usılları

Zamanagóy miymanxana biznesinde maman xızmetkerlerdiń jetispewshiligi mashqalası bar. Bul ásirese orta dárejedeǵı qániygelerge tuwrı keledi. Ózbekstanda bul mashqala gipertrofik saldamlılıq penen bilinedi. Bunnan tısqarı, tiykarǵı mashqala sonda, tarawdıń bul forması júdá jas, biraq miymanxana kárxanalarında ashıǵın aytqanda xoshametlew programmaları islep shıǵılmaǵan, jáne bul faktor miymanxanalardı basqarıwdaǵı eń hálsiz tochka bolıp qalmaqta.

Materiallıq emes motivaciyanıń ayırım mısalları.

Baylanıs.

Miymanxanadağı bólim baslıǵı bir neshe xızmetkerlerge iye bolǵan jaǵdaydı kórip shıǵıń. Olardıń hár biri menen baylanıs jobasın islep shıǵıw kerek. Qaǵıyda boyınsha, hár 45 kúnde bir adam menen sáwbetlesiw ushın bir saat waqıt ajratıwıńız kerek. Hár bir xızmetkerdiń kúshli hám kúshsiz táreplerin individual túrde anıqlaw kerek. Álbette sorawlar beriw kerek hám olardı tıńlaw kerek, sonıń menen birge olarǵa óziniń pikirlerin hám ideyaların júzege shıǵarıwǵa múminshilik beriw zárúr.

Keleshekтегі rawajlanıw jobaların olar menen birgelikte talqılaw, orınlangan jumıs ushın marapatlaw, eń kóp itibar talap etetuǵın jaǵdaylardı olar menen birgelikte analizlew hám sheshiwshi jobanı olarǵa talqılawǵa usınıw. Bul xızmetkerlerdiń isenimine erisiwge, jámaáttıń bir bólegi jáne onı qalıplestiriwde jetekshi bolıwǵa járdem beredi. Ayırım jaǵdayda, bunday baylanıs tek ǵana jumısshıǵa baǵdarlanıwı múmkin. Biraq sonı da este tutıw kerek, eger siz xızmetkerdiń jeke máseleleri menen baylanıslı bolsańız, mashqalalardı sheshiwde járdem beriwge tayın bolıwıńız kerek hám kerisinshe bunnan tınıshsızlanıw yamasa tek qızıǵıwshı bolmaw kerek.

Birinshi bolıw.

Motivaciyalawdıń klassik usılı xızmetkerlerdi oǵan qandayda bir ataq beriw formasında xoshametlew. Mısalı: "Ay, sherek, jıl jumısshısı" programmasın yamasa insandı, ulıwma kópshilikten ajırılıp turıwın xoshametlendiriwshi ilajlardı shólkemlestiriw. Bul báseke nátiyjesin keltirip shıǵaradı hám joqarı kórsetkishlerge erisiwde salmaqlı stimul boladı. Bunday xızmetkerler ushın dawıs beriw ulıwma bolıwı kerek, tańlawda pútkil jámaát qatnasıwı tiyis.

Oqıtıw.

Qandayda bir adam **taza jumıs ornına tek ǵana pul ushın** emes, al iyelewı múmkin bolǵan tájiriye hám bilimlerdi alıw ushın keledi, ol ózin rawajlandırıw, ishki jaǵdayın kóteriw múminshiligin izleydi hám kópshilik ushın bul, jumıstı dawam ettiriwdiń tiykarǵı faktori bolıp esaplanadı. Kópshilik miymanxana xojalıǵı, xızmetkerlerdiń mamanlıǵın asırıw ushın bir qansha oqıw kurslarınan paydalanadı. Bul ishki treninglar,

qanıygelesken kompaniyalar yamasa tarawdıń qanıygeleri tárepinen ótkeriletuǵın seminarlar bolıwı múmkin. Bunday ilajlar basqa miymanxanalar menen birgelikte ótkeriliwi de múmkin. Bunda xızmetkerlerdi orınlardı tayarlawǵa úyretiw zárúrli emes, kerisinshe olarǵa texnologiyalıq táreplerdi, jámaátte islewdiń psixologiyalıq usılların, ózin-ózi túsiniw hám nátiyjege erisiw usılların úyretiw jetkilikli.

Bonuslar.

Xızmetkerlerge tarmaq miymanxanalarında minimal stavkada dem alıw múminshiligine iye bolıwı ushın, kóp juldızlı miymanxanalar korporativ tarif sistemasın islep shıǵadı. Bunnan tısqarı basqa bir qatar xızmetler ushın shegirmeler beriliwi múmkin.

Xalıq-aralıq tarmaqtıń korporativ tarifleri mısasında bulardı kórip shıǵamız:

a) Tarmaqtıń barlıq miymanxanalarında xızmetkerlerdi jaylastırıw ushın arnawlı stavka. Bul stavka bir sutka ushın 47\$ dep belgilendi. Bul baha belgili bir miymanxanalar tarmaǵındaǵı xananıń haqıyqıy bahaları menen salıstırılmaıdı. Xızmetker bunday tarifti jeke oǵan berilgen arnawlı kartası arqalı alıwı múmkin. Biraq az-maz sheklewler bar. Korporativ tarif boyınsha turar jay qaǵıyda boyınsha az júklengen kúnlerde usınıs etiledi. Xızmetker bir waqıtıń ózinde óz kartasında eki xananı bronlawı múmkin, sonıń menen birge hár bir adam ushın 5\$ bahasında 5 azanǵı awqat alıwı múmkin.

b) Sonıń menen birge, xızmetkerge óziniń aǵayınleri hám dosları ushın tarmaqtıń miymanxanaların birinde xananı bazardan tómen bahada bron etiw múminshiligi beriledi. Olar bunday stavkanı miymanxananıń kadrlar bóliminde berilgen arnawlı forma tiykarında alıwları múmkin.

s) Alkogolı ishımliklerden tısqarı, tarmaqtaǵı restoran xızmetleri ushın 20% arnawlı shegirme.

d) úzliksiz túrde, sayaxatshılardıń az máwsiminde miymanxanalar xızmetkerler ushın arnawlı bahalardı usınıs etedi.

Bunday xoshametlew ilajları tek ǵana bes juldızlı miymanxanalarǵa emes, al bólek miymanxanalarǵa, basqa miymanxanalar, restoranlar, dúkanlar menen korporativ

shártnamalar dúziw yamasa shegirmeler almasıw arqalı da qollanıwı múmkin.

Xızmetkerdi xoshametlewden tısqarı, korporativ stavkalar da nátiyjeli tásir kórsetedi. Miymanxana jumısshısı nomer yamasa xızmetinen ózi paydalanbağansha onı qanday satıwdı tolıq túsiniw jetpeydi.

Miymanxanada arnawlı ilajlardı ótkeriw múmkin: xızmetker bir kún dawamında xanada jaylasadı, sonda ol miymanxana xızmetiniń barlıq qolaylıqların ózi seziwi múmkin. Bunnan tısqarı, ol siz kórmeytuǵın zatlardı da seziwi múmkin. Nátiyjede kózge taslanbaǵan máseleler anıqlanadı hám jańa pikirler payda boladı.

Iyelik sezimin qalıplestiriw.

Orta buwın qániygelerin, basqarıw xızmetine tartıw, menejment penen baylanıslı hár qanday máseleleri talqılawda qatnasıwları ushın ushırasıwlarǵa qatnastırıw zárúrli bolıp esaplanadı. Xızmetker óziniń kerekligin hám onıń pikiriniń qádirligi ekenligin seziwi kerek. Jılına bir ret, barlıq xızmetkerlerdi toplap, shólkemniń nege umtılıp atırǵanlıǵın hám qanday jetiskenliklerge eriskenligin aytıp ótiw kerek. Hár bir bólimge hám anıq adamlarǵa baxa beriw hám olarǵa minnetdarshılıq bildiriw kerek. Kelesi jobalar haqqında sıpatlama beriw kerek.

Ilajlar.

Korporativ ilajlardı shólkemlestiriwdi itibarsız qaldırıwǵa bolmaydı. Atmosfera, jumıstan alań etetuǵın háreketler, ózin insan retinde túsiniw hám ózin kórsetiw qábileti, bul tek ǵana mexanizmdegi vint emes, al jumısqa unamlı tásir etedi. Insan óziniń dóretiwshilik qábiletlerin kórsete alıwı kerek.

Miymanxana biznesi, teatrǵa uqsaydı, ol jerde siz mudamı saxnada bolıwıńız hám miymanǵa tek unamlı sezim-tuyǵılardı jetkiziwińız kerek.

Bul kárxanaǵa materiallıq emes motivaciya retinde kirgiziliwi múmkin bolǵan zatlardıń tek bir bólegi. Materiallıq emes faktorlar menen bir qatarda, óziniń jumısların jáne de jaqsıraq orınlaw qábiletin rawajlandırıw ushın materiallıq motivaciya programması haqqında da oylaw kerek. Qaǵıyda boyınsha, bunday programmalar hár bir bólim ushın bólek dúziledi.

Xojalıq bólimi.

Ádetde housekeeping xızmeti ushın motivaciyalıq programma miynet haqını tólewge uqsas, princip tiykarında dúziledi. Xızmetker kúnine qansha xananı tazalawın esaplaw kerek. Miymanxanada qanday tazalaw túrleri bar ekenligin (keliw, sapar dáwirinde, hám t.b) anıqlaw hám olardıń hár biriniń qiyınshılıq dárejesin anıqlaw kerek. Tazalanǵan bólmelerdiń sanına, quramalıǵına hám sarıplanǵan waqıtqa qarap xızmetker ball toplaydı, hár bir ball pul menen belgilenedi. Qayta islew, sonıń menen birge saatlıq kompensaciya tiykarında yamasa normadan joqarı tazalanǵan bólmelerdiń sanına qarap pul tóleniwı kerek.

Bronlaw xızmeti.

Bul bólimniń kópshiligi, berilgen buyırtpalardıń sanı boyınsha esaplanadı. Esaplaw ulıwma bolıwı múmkin hám bólim tárepinen yamasa hár bir xızmetkerdiń jumısına proporcional túrde iske asırıladı. Sıyılıqlardı úziksiz stavkada buyırtpalardıń sanına qarap esaplaw múmkin. Bólmelerdi satıwdan túsken ulıwma dáramatqa qarap bonuslar esaplanadı, biraq bunday sxema hár bir xızmetkerdiń úlesin anıqlaw ushın tolıq úyreniwdi talap etedi.

Qabıllaw, jaylastırıw xızmeti (reception)

Administratorıń jumısın rawajlandırıwda, joqarı taypadaǵı bólmelerdiń sawdasın qanday asırıw múmkin? Administratorlardı, bólmelerdi kóbirek satıwǵa iytermelew kerek. Joqarı taypadaǵı nomerdi satıw ushın bonus programmasın engiziw múmkin. Sol boyınsha, eger klient standart xananı rezervaciyalastırsa hám ol kelgeninde, administrator onı joqarı taypadaǵı xanaǵa jaylastırsa, ol jaǵdayda jasawdıń ulıwma baxası toplanadı hám administratorǵa ballar beriledi.

Xızmetkerler ushın motivaciya sistemasın rawajlandırıw, dóretiwshilik hám kóp qırılı process bolıp tabıladı. Eger biz materiallıq emes motivaciya haqqında aytatuǵın bolsaq, finanslıq komponent haqqında umıtıwımız múmkin. Kerisinshe, ekonomikalıq motivaciya ózin aqlawı kerek hám bul birin-biri kóre almasıq emes, al xızmetkerlerdiń qanaatlanıwın joqarılatıw ushın lokomotiv bolıwı kerek. Kompensaciyanıń dárejesin júdá joqarı etip, siz toparda bolmaǵanlardıń lawazımına salıstırǵanda, narazılıqtı keltirip shıǵarıwıńız múmkin. Bonuslar áhmiyetsiz

bolsa, programma islemeydi. Solay etip, qollanılauǵın barlıq ilajlar ortasındaǵı teń salmaqılıqtı sezgen túrde keleshekte óziniń nátiyjesin bere alatuǵın, professional topar iskerligine baǵdarlanǵan salamat hám nátiyjeli Topardı jaratıw múmkinshiligi bar.

13.6 Motivaciyanıń qaǵıydaları hám motivaciya menen baylanıslı máseleler

Ilimiý izertlewler hám ámeliyat tómendegi motivaciya qaǵıydaların islep shıǵıwǵa múmkinshilik berdi, olarǵa baǵınıp, motivaciyalıq ilajlardıń nátiyjeliligin asırıw múmkin.

- maqtaw, sın pikir hám konstruktiv sın pikirge qaraǵanda nátiyjelirek;

Xoshametlew anıq hám operativ bolıwı kerek (miynettiń nátiyjesi jáne onı xoshametlew ortasındaǵı ayırmashılıqtı minimallastırıw);

- Kútilmegen sıylıqlar, kútilgennen kóbirek qızıǵıwshılıq oyatadı;

- Xızmetkerge hám onıń shańaraq aǵzalarına turaqlı itibar qaratıw eń zárúrli túrtki bolıp esaplanadı;

- Adamlar tabısqa erisiwdi unatadı, sol sebepli adamlarǵa ózlerin jeńimpaz sıyaqlı seziniwlerine múmkinshilik berin;

- tek ǵana tiykarǵı emes, bálkim aralıq maqsetlerge erisiwdi de xoshametlendirin;

- Xızmetkerlerge háreket etiw erkinligin, jaǵdaydı basqarıw qábiletin beriw;

- Basqalardıń ózine bolǵan húrmetine ziyan jetkizbeń, olarǵa "ózligin asıraw" múmkinshiligin berin;

- Úlken hám kemnen-kem ushırasatuǵın sıylıqlar ádetde, kóre almawshılıqtı keltirip shıǵaradı, az muǵdardaǵı hám tezden ushırasatuǵın sıylıqlar- kópshilikti qanaatlandıradı;

- Sanalı ishki báseke rawajlanıwdıń háreketlendiriwshi kúshi bolıp esaplanadı.

Motivaciya menen baylanıslı máseleler:

1. Miymandoshlıq sanaatınıń kárxana hám shólkemleri universitet pitkeriwshileriniń qábiletlerine qaraǵanda

motivaciyanıń bar ekenligine kóbirek áhmiyet beredi hám bul isenimli, sebebi salıstırmalı túrde joqarı motivaciya jumısta jáne de joqarı nátiyjelerge alıp keledi.

Hárekettegi jaǵdaydıń paradoksi sonda, miymandoshlıq tarawındaǵı kárxanalar hám shólkemler, kóp jılıq jumıs tájiriybesine iye bolǵan adamlardı tańlawda motivaciyaǵa birdey itibar bermeydi. Bul jerde tiykarǵı kriteriya retinde bilim (aldıńǵı jumıs tájiriybesi) motivaciyaǵa qaraǵanda kóbirek qollanıladı.

2. Xoshametlewshi programmaların kópshiligi, qızıǵıwshılıqtı xoshametlendiriwshi hár qanday faktorlardı, mısalı, tiyisli unamalı minez-qılıqtı sıylıqlaw yamasa, kerisinshe, unamsız jaǵdaylarda sıylıq bermew sıyaqlı programmalar. Bir ay dawamında eń jaqsı xızmetker ataǵın beriw, belgili muǵdardaǵı alkogolli ishimliklerdi satqanlıǵı ushın bonus (bufetchi hám oficiantlar ushın), sapalı xızmet ushın bonus, qawipsizlikti támiyinlew ushın bonus, hátte mıyıp tartıw ushın bonus sıyaqlı xoshametlew formaları bar. Waqıttıń ótiwi menen bul akciyalardıń nátiyjeliligin shekleytuǵın bir qatar máseleler payda boladı.

Birinshiden, shólkemde bunday programmalar san-sanaqsız bolıwı múmkin, sol sebepli olardıń turmısta qollanıwın baqlaw derlik múmkin emes. Atap aytqanda, bunday sıylıq sistemaları turaqlı túrdegi monitoringi talap etedi. Kóbinese, kárxana administraciyası waqıttıń ótiwi menen bul programmalarǵa jabısıp aladı hám olar rásmiy hám tákirariy boladı. Jumısshılar bunday jeńilliklerdi alıw procesin ápiwayılastırıwdı baslaydı. Aytaylıq: "Bir adam ótken ay xoshametlengen bolsa, keyingi ayda anıq ekinshi hám úshinshi boladı".

Az-azdan, barlıq bunday jeńillikler óziniń mánisin joıtıp atır. Bunnan tisqari, bunday "xoshametlew" ádetiy túske aylanadı hám eger qandayda sebep boyınsha olar kútpegende toqtap qalsa, bul toparda úmitsizlikti keltirip shıǵaradı.

Álbette, hár bir baslıq maqsetke iye hám tájiriybeli xızmetkerlerdi árman etedi, biraq ol olarǵa ózi ılayıqpa? Ol óndirislik qatnasıqlardıń tábiyatı hám ulıwma bunday minez-qılıqlardı xoshametlendiretuǵın ortalıqtı jarattıma? Ol jumısshılar menen tikkeley baylanıs ornata alama? Usı sıyaqlı sorawlarǵa

ózinde juwap taba alǵan menenjer joqarı nátiyjelerge erise aladı.

Tayanış sózler: miynet resursları, motivaciya, A. Maslou teoriyası, sociallıq mútájlíkler, materiallıq motivaciya, materiallıq emes motivaciya.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

- 1 Turizmde miynetniń mánisi qanday?
2. Turizmde miynet resursları haqqında maǵlıwmat berin.
3. Menejerge táriyip berin.
4. Menejerdiń iyelew kerek bolǵan kónlikpeleri qaysılar?
5. Motivaciyanıń teoriyaları neshe tipke bólinedi?
6. Zamanagóy motivaciya konsepsiyalarınń tiykarların sanap berin.
7. A. Maslounıń motivaciya teoriyasın túsindirip berin.
8. Sociallıq mútájlíklerge neler kiredi?
9. Miymanxana xızmetkerlerin xoshametlew usılları qanday?
10. Motivaciya menen baylanıslı mashqalalardı túsindirip berin.

14-BAP. TURISTLIK KARXANADA MIYNET ÓNIMDARLÍǴÍ HÁM MIYNET HAQÍ

Jobası:

14. 1. Miynet haqı hám onıń wazıypaları
14. 2. Tarif sisteması hám miynet haqınıń funkciyaları
14. 3. Turizmde miynet ónimdarlıǵı
14. 4. Miynetke haqı tólewdiń formaları hám sistemaları

14. 1. Miynet haqı hám onıń wazıypaları

Úyrenilip atırǵan temanı tómendegishe anıqlaw múmkin. Miynet haqı tutınıw ushın ajratılǵan aqshalardıń tiykarǵı bólegi bolıp, bul paydanıń úlesi (sap óndiris), topar miynetiniń juwmaqlawshı nátiyjelerine hám sarıplanǵan miynetniń muǵdarı hám sapasına, hár biriniń real miynet úlesine hám kirgizilgen kapitaldıń muǵdarına muwapıq xızmetkerlerdiń ortasında bólistiriledi.

Ekonomikalıq teoriyada miynet haqınıń mánisin anıqlawdıń eki tiykarǵı túsiniǵı bar:

➤ Miynet haqı - bul miynetniń bahası bolıp esaplanadı. Onıń mánisi hám dinamikası bazardıń faktorları hám birinshi gezekte talap hám usınıstıń tásirinde qalıplesedi;

➤ Miynet haqı - bul "jumısshı kúshi" tovarı mánisiniń pul túrindegi ańlatpası yamasa "tovardıń jumısshı kúshi mánisiniń konvertaciya etilgen forması". Onıń mánisi óndiristiń jaǵdayları hám bazardıń faktorları - talap hám usınıs penen belgilenedi, olardıń tásirinde miynet haqınıń jumısshı kúshi mánisinen shetke shıǵıwı baqlanadı.

Miynet haqı túsiniǵiniń teoriyalıq tiykarları A. Smit hám D. Rikardo tárepinen islep shıǵılǵan. A. Smit miynet, tovardıń sapasına kiredi hám tábiyǵıy bahaǵa iye, yaǵnıy "tábiyǵıy miynet haqı" ǵa isenedi. Ol óndiris, ózine túser baha menen belgilenedi, solay etip, ol jumısshı hám onıń shańaraǵı ushın zárúr bolǵan jasaw qurallarınıń bahasını qosqan. A. Smit miynet hám "jumısshı kúshi"n ajratpaǵan hám sol sebepli jumısshı kúshiniń mánisin "tábiyǵıy miynet haqı" menen tusindirgen. Ol is haqınıń muǵdarın

jumısshınıń jasaw quralınıń fizikalıq minimal dárejesi boyınsha anıqladı.

«Jumısshı kúshi» tovar qunınıń puldaǵı kórinisi retinde, miynet haqı túsiniǵı Karl Marks tárepinen islep shıǵılǵan.

Ol «miynet» hám «jumısshı kúshi» túsinińlerin parıqlaw haqqındaǵı qaǵıydanı islep shıqtı hám miynettiń tovar bolıwı múmkin emesligin hám onıń qunınıń joq ekenligin tiykarlap berdi.

Tovar - bul miynet uqıplıǵına iye bolǵan jumısshı kúshi, miynet haqı bolsa bul tovardıń qunı retindeǵı puldaǵı kórinisi. Jumısshınıń barlıq miyneti ushın aqsha tólenbeydi, tek zárúrli jumısı ushın tólenedi. Is haqınıń ekonomikalıq áhmiyeti sonda, ol dáramat sebepli miynettiń tákirar óndiris processin támiyinlep, materiallıq hám ruwxıy mıtájlikler qanaatlandırıladı. K. Markstıń atap ótiwinshe, miynet haqınıń mánisi, jasaw qurallarınıń fiziologiyalıq minimal dárejesine teńlestirilmeydi, bul tovar rawajlanıwınıń ekonomikalıq, sociallıq, materiallıq dárejesine, sonıń menen birge, miynet ónimdarlıǵı hám intensivliginiń dárejesine, onıń quramalılıǵı hám bazar kon'yunkturasına baylanıslı.

Jumısshı kúshiniń mánisi, sapalıq hám muǵdarlıq qásiyetke iye. Jumısshı kúshi mánisiniń sapalıq xarakteristikası sonnan ibarat, ol belgili bir óndirislik qatnasıqlardı, yaǵnıy jumısshılardı, jumısshı kúshin satıw hám paydanı kóbeytiw ushın onı satıp alıw qatnasıqların bildiredi. Muǵdarlıq tárepten, jumısshı kúshiniń mánisi, jumısshı kúshin jetistiriw, rawajlandırıw, saqlaw hám dawam etiw ushın zárúr bolǵan jasaw qurallarınıń mánisi menen belgilenedi.

Miynet bazarında satıwshılar - bul belgili bir ilimiy tájiriyege iye qániygeler hám kárxana yamasa firmanın qarıydarları.

Miynettiń bahası - bul miynet haqı, tarifler, bólip tólew hám saatpay miynet haqı kórinisindeǵı tiykarǵı kepillik berilgen miynet haqı bolıp esaplanadı.

Miynetke talap hám usınıs onıń anıq qarıydarlarınan talap hám iyelerinen keletuǵın usınıstı esapqa alǵan túrde, onıń kásiplik tayarlıǵı boyınsha parıqlanadı, yaǵnıy onıń ayırım túrleri ushın bazar sisteması qalıplesedi.

Jumısshı kúshin satıw hám satıp alıw, jumıs beriwshiler hám

xızmetker ortasındaǵı miynet qatnasıqların tártipke salıwshı tiykarǵı hújjetlerden esaplangan, miynet shártnamaları boyınsha iske asırıladı.

Tómende miynet haqı funkciyaları ámeldegi: bólistiriw funkciyası, sociallıq funkciya hám xoshametlewshi (motivaciya) funkciya.

Bazar ekonomikası bólistiriwdiń buyırıqpazlıq sistemasın joq etedi, ol óndiris hám bólistiriw funkciyalarınıń úzliksizliginen ibarat (kárxanalar milliy baylıqtı jaratadı, mámleket onı bólistiredi). Bólistiriw funkciyaları tuwrıdan-tuwrı óndiriwshi yamasa kárxananiń jeke iyesine ótkeriledi. Tek iyesi ǵana óndiris quralları hám miynettiń nátiyjelerine ǵárezsiz túrde iyelik etiw huqıǵına iye.

Múlikshilik, isbilermenlik hám basqalar haqqındaǵı nızamlardıń qabıl etiliwi, aqır-aqıbetinde, miynet haqını qalıplestiriwdiń burınnan oraylasqan mexanizmleriniń táǵdirin belgilep berdi. Taza jaǵdayda, bólistiriw qatnasıqlarınıń oraylastırılmaǵan forması, shıǵınlardıń kórsetkishleri, bazar básekesi tiykarında basqarıladı hám kárxananiń finanslıq hám bazar jaǵdayın sáwlelendiredi.

Tuwrıdan-tuwrı miynet haqı qatnasıqlarında, miynet bazarınıń birlesken formalarınıń payda bolıwı úlken rol oynaydı. Miynet haqınıń muǵdarı jumısshı kúshin qayta jetistiriw shıǵınları tiykarında, oǵan bolǵan talaptı, miynet bazarındaǵı bahalardı esapqa alǵan túrde belgilenedi. Endi is haqınıń barlıq máseleleri kárxana dárejesinde sheshilmekte. Mámleket tek tólewdiń minimal dárejesin belgileydi. Miynettiń tovar formasına ótiwi menen, miynetke haqı tólewdiń barlıq funkciyaları tiklenip atır hám sezilerli dárejede keńeymekte.

Mámleket tárepinen tártipke salıw sistemasınıń tek bir strukturalıq bólimi - eń az miynet haqını belgilew qaldı. Biraq inflyaciya hám óndiristiń kóleminiń tómenelew sebepli bul kún-kóris dárejesinen tómene bolǵan. Usınıń nátiyjesinde búgingi kúnde jumısshı kúshiniń ayrıqsha tovar retindeǵı qádirin tábiyǵıy jaqtan bahalaw bargan sayın quramalasıp baratır.

Jumısshı kúshiniń arzanlıǵı menen qımbat úskenerlerdi, arzan jumısshı kúshi menen almasırıwdıń ekonomikalıq múmkinshiligi

bar. Biraq óndiristiń nátiyjeliligin asırıw ushın stimul joǵaladı. Is haqısınıń tómenligi - bul hárekettegi tarif sistemasınıń tómenlewine alıp keledi, sebebi joqarı ilimiy tájiriybege iye bolıw, onnan payda kórmeslik yamasa azıraq miynet haqı alıw ushın júdá kóp waqıt hám puldı paydasız jumsawdıń mánisi joq.

14. 2. Tarif sisteması hám miynet haqınıń funkciyaları

Barlıq tiptegi xızmetkerler ushın miynet haqını esaplaw, is haqınıń túrli formaları hám sistemaları menen tártiplestiriledi. Is haqınıń formaları hám sistemaları miynettiń muǵdarı hám sapası, yaǵnıy miynettiń ólshemi hám onıń tólemi ortasındaǵı baylanıs usılı bolıp esaplanadı.

Miynet haqını shólkemlestiriwdiń tarif modeli tómendegilerge tiykarlangan:

a) miynetni texnikalıq normalastırıw. Bul arnawlı bir jumıstı orınlawda (xızmet kórsetiw) miynet shıǵınıń ob'ektiv bahalaw ushın texnikalıq jaqtan tiykarlangan miynet (waqıt, óndiris, xızmet kórsetiw, xızmetkerlerdiń sanı) normaların ornatiw processı bolıp, ol miynet haqını esaplap shıǵıwda qollanıladı;

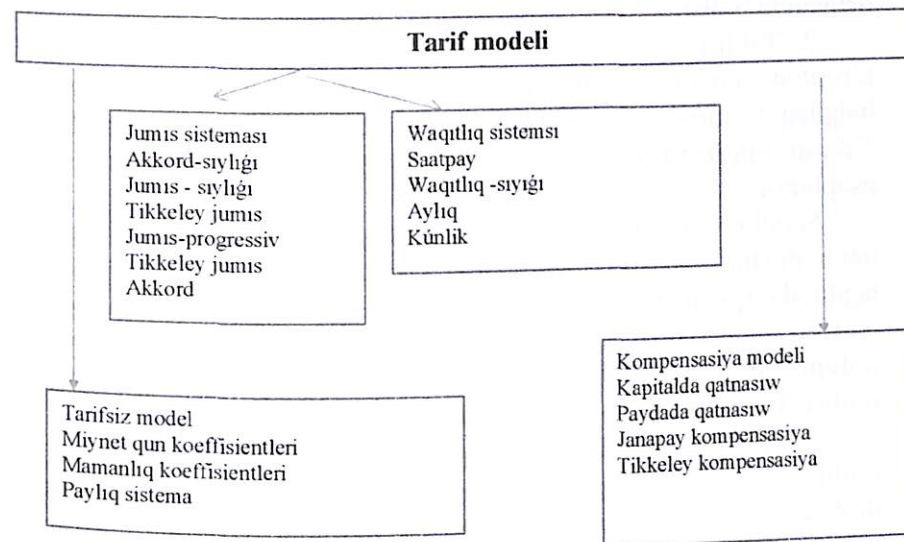
b) tarif sisteması. Bul hár qıylı taypadaǵı xızmetkerler tárepinen orınlangan jumısta (kórsetilgen xızmette) ob'ektiv hárekette bolǵan ayırmashılıqlardı muǵdarlıq jaqtan, belgilew ushın qollanılatuǵın normativlerdiń kompleksi bolıp esaplanadı.

Is haqınıń modeli hám sistemaları.

Tarif sisteması tómendegi strukturalıq bólimlerden ibarat:

- tarif setkası;
- tarif stavkaları (lawazım is haqları);
- tarif koefficientleri;
- tariflik-ilimiy tájiriybe maǵlıwmatları.

Onıń ushın miynetniń nátiyjeleri hám orınlangan haqıyqıy saatlardı sáwlelendiriwshi hár qıylı kórsetkishlerden paydalanıladı.

Basqasha etip aytqanda, miynetke haqı tólew forması miynetniń qanday bahalanıwın belgileydi: arnawlı bir ónimler ushın, sarıplangán waqıt ushın yamasa individual hám jámáátlik iskerlik nátiyjeleri ushın.

Tarif sisteması - bul standartlar kompleksi bolıp, onıń járdeminde, quramalılıǵına qarap hár qıylı gruppalar hám jumısshılardıń taypaları boyınsha miynet haqınıń dárejesin anıqlaw hám de tártipke salıw iske asırıladı. Tarif sistemasına kirgizilgen hám usınıń menen onıń tiykarǵı elementlerinen esaplangán, tiykarǵı standartlar arasında tarifler hám stavkalar, tarifler hám ilimiy tájiriybe málimlemeleri bar.

Miynetke haqı tólewde tarif setkası - bul miynetniń quramalılıǵı (ilimiy tájiriybesi) ne qarap miynet haqını esaplaw quralı bolıp esaplanadı. Olar jumısshılardıń hár qıylı gruppalarında, miynet haqınıń koefficientin ańlatadı, taypalardıń sanın hám tiyisli tarif koefficientlerin óz ishine aladı.

Miynet haqı tómendegi funkciyalarga iye bolıp esaplanadı:

1. Bólistiriwshi funkciya. Ol xızmetkerdiń tazadan dóretilgen ónimdegi úlesin belgilewge xızmet etedi. Bul funkciyada tutınıw

fondınıń jallanba xızmetkerleri hám óndiriwshi qural iyeleri ortasında bólistiriliwi óziniń mánisin tabadı.

2. Tákirar óndiris funkciyası. Ol jumısshı kúshin sociallıq tárepten normal esaplangan dárejede tutınıw imkaniyatın belgilegen túrde, tákirar óndiristi támiyinlewge qaratılğan. Tákirar óndiris funkciyası basqalarǵa salıstırǵanda ústem bolıp esaplandı.

Sebebi xızmetkerdiń tiykarǵı jumıs ornındaǵı miynet haqısı ózi hám shańaraǵınıń ılayıqlı turmıs keshiriwin támiyinlemese, ol jaǵdayda qosımsha aqsha tabıw zárúrliǵı tuwıladı. Onıń ushın ekinshi, úshinshi jerden jumıs izlew xızmetkerdiń miynet potencialın jemiredi, kásiplik mamanlıǵın páseytedi, miynet hám óndiris tártibine zıyanın tiygizedi.

3. Xoshametlendiriwshi funkciya, bólistiriw hám tákirar óndiris funkciyalarına baylanıslı bolıp, xızmetkerdiń miynet motivasiyasın kúsheytiw - jumısta aktivlik, ǵayrat kórsetiw, miynet ónimdarlıǵın joqarılatıwǵa iytermeleydi. Miynet haqınıń dárejesin, hár bir xızmetkerdiń miynette erisken nátiyjesi boyınsha belgilew, usı maqsetke xızmet etedi.

Miynet haqı muǵdarınıń, xızmetkerdiń miynet ónimdarlıǵına tıǵız baylanıslı bolmawı, miynet haqıǵa zıyan tiygizedi, onıń xoshametlendiriwshi funkciyasınıń nátiyjeliligini tómendiledi, insannıń alǵa ilgerilewshiligi hám ǵayratın buzadı.

Xızmetker joqarı dárejede miynet haqı alıwı ushın óziniń mamanlıǵın asırıwdan mápdar bolıwı kerek. Jumıs beriwshi bolsa, óziniń kárxanasında óndiristiń nátiyjeliligini asırıw, ónimniń sapasın jaqsılaw uqıplıǵına iye joqarı maman xızmetkerdi jumısqa jallawdan mápdar bolıp esaplanadı. Sol sebepli xoshametlendiriwshi funkciya, miynet haqını shólkemlestiriwdiń jumıstıń nátiyjelerine tıǵız baylanıslı sistemaları arqalı háreket etedi.

4. Sociallıq funkciya, miynet haqı xızmetkerlerdi, sociallıq qamsızlandırıwdıń deregi retinde xızmetkerdi tek ǵana miynetke uqıplı dáwirinde emes, sonıń menen birge, pensiya waqtında da, medicinalıq xızmetten paydalana alıw múmkinshiligin jaratıwı kerek. Bul bazar qatnasıqları jaǵdayında zárúr bolıp esaplanadı. Sebebi múlikshiliktiń hár qıylı formalarına tiykarlangan

ekonomikada, xızmetkerlerdi sociallıq jaqtan qorǵawdı támiyinlew bir ǵana mámlekettiń emes, sonıń menen bir waqıtta jumıs beriwshilerdińde tiykarǵı wazıypası bolıp esaplanadı.

5. Satıp alınǵan ónimniń talabın qalıplestiriwshi funkciya. Is haqıdan satıp alınǵan ónimniń talabına tásiiri menen ajralıp turadı. Miynet haqınıń dárejesin tártipke salıw bazarda tovarlar hám xızmetlerge talap penen usınıstıń aqlıǵa muwapıq qatnasın ornatiw maqsetine xızmet etedi.

6. Tártipke salıw funkciyası degende, miynet rusursların regionlar, ekonomikalıq tarmaqlar, xojalıq júrgiziwshi sub'ektler boyınsha eń maqul bolatuǵın tárizde jaylastırılıwı túsiniledi. Bunda miynet haqı, differenciyalangan stavkalardı ornatiw arqalı jumısshı kúshine bolǵan talap hám usınıstıń teń salmaqlılıǵı tártiplestiriledi. Bul funkciyanıń tásirinde miynet resursların eń nátiyjeli túrde region hám ekonomika tarmaqlarına jaylastırıw támiyinlenedi.

7. Mártebe funkciyası, is haqınıń muǵdarı hám xızmet lawazımına sáykes bolıwına tiykarlanadı. Miynettiń mártebesi xızmetkerdiń vertikal, gorizonttal boyınsha basqa xızmetkerlerge salıstırǵandaǵı ornın belgilep beredi.

Mártebe funkciyası, bárinen burın, xızmetkerler ushın júdá zárúrli bolıp esaplanadı. Olar bul funkciyaǵa tiykarlangan túrde jumıs beriwshiden, kásiplik ilimiy tájriybeleri, xızmet lawazımları boyınsha, ekonomika basqa da tarmaqlardaǵı kásiplerine belgilengen miynet haqı dárejesiniń ornatiwın tiykarlaw múmkinshiligine iye boladı.

Sociallıq rawajlanıw fondları miynet ónimdardıǵın asırıw faktori retinde turaqlı rawajlanıp baratuǵın tákirar óndiristiń zárúrliǵi menen baylanıslı túrde, jumısshılardıń materiallıq turmıs jaǵdayların jaqsılawda barǵan sayın kóbirek rol oynap atır.

Miynetke haqı tólewde jumısshılardıń miynet dáramatların xoshametlew, anıǵıraǵı motivaciyalıq funkciyası úlken áhmiyetke iye. Miynet haqı hám sociallıq xoshametlew mexanizminiń bul bólegi (motivaciya) janlı miynetten intensiv paydalanıwda tiykarǵı rol oynaydı, xızmetkerlerdi basqarıw maqsetlerin iske asırıwǵa baǵdarlanadı.

Sonıń menen birge, jumısshılardıń kásiplik mamanlıǵı ushın

fondınıń jallanba xızmetkerleri hám óndiriwshi qural iyeleri ortasında bólistiriliwi óziniń mánisin tabadı.

2. Tákirar óndiris funkciyası. Ol jumısshı kúshin sociallıq tárepten normal esaplangan dárejede tutınıw imkaniyatın belgilegen túrde, tákirar óndiristi támiyinlewge qaratılğan. Tákirar óndiris funkciyası basqalarǵa salıstırǵanda ústem bolıp esaplandı.

Sebebi xızmetkerdiń tiykarǵı jumıs ornındaǵı miynet haqısı ózi hám shańaraǵınıń ılayıqlı turmıs keshiriwin támiyinlemese, ol jaǵdayda qosımsha aqsha tabıw zárúrligi tuwıladı. Onıń ushın ekinshi, úshinshi jerden jumıs izlew xızmetkerdiń miynet potencialın jemiredi, kásiplik mamanlıǵın páseytedi, miynet hám óndiris tártibine zıyanın tiygizedi.

3. Xoshametlendiriwshi funkciya, bólistiriw hám tákirar óndiris funkciyalarına baylanıslı bolıp, xızmetkerdiń miynet motivasiyasın kúsheytiw - jumısta aktivlik, ǵayrat kórsetiw, miynet ónimdarlıǵın joqarılatıwǵa iyermeleydi. Miynet haqınıń dárejesin, hár bir xızmetkerdiń miynette erisken nátiyjesi boyınsha belgilew, usı maqsetke xızmet etedi.

Miynet haqı muǵdarınıń, xızmetkerdiń miynet ónimdarlıǵına tıǵız baylanıslı bolmawı, miynet haqıǵa zıyan tiygizedi, onıń xoshametlendiriwshi funkciyasınıń nátiyjeliligin tómendetedi, insannıń alǵa ilgerilewshiligi hám ǵayratın buzadı.

Xızmetker joqarı dárejede miynet haqı alıwı ushın óziniń mamanlıǵın asırıwdan mápdar bolıwı kerek. Jumıs beriwshi bolsa, óziniń kárxanasında óndiristiń nátiyjeliligin asırıw, ónimniń sapasın jaqsılaw uqıplıǵına iye joqarı maman xızmetkerdi jumısqa jallawdan mápdar bolıp esaplanadı. Sol sebepli xoshametlendiriwshi funkciya, miynet haqını shólkemlestiriwdiń jumıstıń nátiyjelerine tıǵız baylanıslı sistemaları arqalı háraket etedi.

4. Sociallıq funkciya, miynet haqı xızmetkerlerdi, sociallıq qamsızlandırıwdıń deregi retinde xızmetkerdi tek ǵana miynetke uqıplı dáwirinde emes, sonıń menen birge, pensiya waqtında da, medicinalıq xızmetten paydalana alıw múmkinshiligin jaratıwı kerek. Bul bazar qatnasıqları jaǵdayında zárúr bolıp esaplanadı. Sebebi múlikshiliktiń hár qıylı formalarına tiykarlangan

ekonomikada, xızmetkerlerdi sociallıq jaqtan qorǵawdı támiyinlew bir ǵana mámlekettiń emes, sonıń menen bir waqıtta jumıs beriwshilerdińde tiykarǵı wazıypası bolıp esaplanadı.

5. Satıp alınǵan ónimniń talabın qalıplestiriwshi funkciya. Is haqıdan satıp alınǵan ónimniń talabına tásiiri menen ajralıp turadı. Miynet haqınıń dárejesin tártipke salıw bazarda tovarlar hám xızmetlerge talap penen usınıstıń aqlıǵa muwapıq qatnasın ornatiw maqsetine xızmet etedi.

6. Tártipke salıw funkciyası degende, miynet rusursların regionlar, ekonomikalıq tarmaqlar, xojalıq júrgiziwshi sub'ektler boyınsha eń maqul bolatuǵın tárizde jaylastırılıwı túsiniledi. Bunda miynet haqı, differenciyalangan stavkalardı ornatiw arqalı jumısshı kúshine bolǵan talap hám usınıstıń teń salmaqlılıǵı tártiplestiriledi. Bul funkciyanıń tásirinde miynet resursların eń nátiyjeli túrde region hám ekonomika tarmaqlarına jaylastırıw támiyinlenedi.

7. Mártebe funkciyası, is haqınıń muǵdarı hám xızmet lawazımına sáykes bolıwına tiykarlanadı. Miynetniń mártebesi xızmetkerdiń vertikal, gorizontal boyınsha basqa xızmetkerlerge salıstırǵandaǵı ornın belgilep beredi.

Mártebe funkciyası, bárinen burın, xızmetkerler ushın júdá zárúrli bolıp esaplanadı. Olar bul funkciyaǵa tiykarlangan túrde jumıs beriwshiden, kásiplik ilimiy tájriybeleri, xızmet lawazımları boyınsha, ekonomika basqa da tarmaqlardaǵı kásiplerine belgilengen miynet haqı dárejesiniń ornatiwın tiykarlaw múmkinshiligine iye boladı.

Sociallıq rawajlanıw fondları miynet ónimdardıǵın asırıw faktori retinde turaqlı rawajlanıp baratuǵın tákirar óndiristiń zárúrligi menen baylanıslı túrde, jumısshılardıń materiallıq turmıs jaǵdayların jaqsılawda barǵan sayın kóbirek rol oynap atır.

Miynetke haqı tólewde jumısshılardıń miynet dáramatların xoshametlew, anıǵıraǵı motivaciyalıq funkciyası úlken áhmiyetke iye. Miynet haqı hám sociallıq xoshametlew mexanizminiń bul bólegi (motivaciya) janlı miynetten intensiv paydalanıwda tiykarǵı rol oynaydı, xızmetkerlerdi basqarıw maqsetlerin iske asırıwǵa baǵdarlanadı.

Sonıń menen birge, jumısshılardıń kásiplik mamanlıǵı ushın

tarmaqlarda da, olardıń ishinde de miynet haqqında úlken sáykes kelmewshilikler bar. Is haqınıń eń úlken parıqlanıwı kárxana xızmetkerleri hám olardıń direktorları ortasında payda boldı, sebebi olardıń ekinshisi hár qıylı formada olardıń dáramatların jasıradı.

Solay etip, miynet haqı, ekonomikalıq kategoriya retinde miynetti tákirar óndiriwde hám miynetti xoshametlewdiń tiykarǵı funkciyaların bargan sayın az orınlap atır. Bul tiykarınan miynettiń nátiyjeleri menen derlik baylanıslı bolmaǵan sociallıq jeńilliklerdiń bir variantına aylandı. Bul bolsa óndiristi shólkemlestiriwdiń nátiyjeliligin asırıw hám dúń'ya bazarına shıǵıw ushın tolıq huqıqlardan paydalanıw ushın kúshli qurallardıń birinen ajırılıp kalıwına alıp keldi.

Miynet haqı ózleriniń xoshametlendiriwshi funkciyasın orınlawı ushın onıń dárejesi hám xızmetkerdiń ilimiy tájriybesi, orınlangan jumıstıń quramalılıǵı hám juwapkerlik dárejesi ortasında tikkeley baylanıs bolıwı kerek.

14. 3. Turizmde miynet ónimdarlıǵı

Miynet ónimdarlıǵı, jumıstıń nátiyjeligi menen ólshenedi. Miynet ónimdardıǵı - bul nátiyjelilik, yaǵnıy minimal miynet jumsalatuǵın maksimal ónim.

Miynet ónimdarlıǵı waqıt birliğinde jetistirilgen hám satılǵan ónimlerdiń (materiallıq baylıqlar, xızmetler) muǵdarı menen belgilenedi. Solay etip, miynet ónimdardıǵı - bul jumıs waqtınıń birliğinde, belgili muǵdarda paydalanıw bahaların islep shıǵarıw qábiletin sáwlelendiriwshi, adamlardıń maqsetke muwapıq iskerliginiń nátiyjelilik dárejesi. Miynet ónimdarlıǵı eki jol menen anıqlanadı.

tuwrıdan-tuwrı hám janapay.

— tuwrıdan-tuwrı usıl, belgilengen waqıt birliği ishinde ónim hám xızmetlerdi islep shıǵarıwdı kórsetedi;

— janapay jol, ónim birliğiniń óndiriske jumсалған jumıs waqtınıń muǵdarı menen belgilenedi.

Ónimler hám xızmetlerdiń miynet sıyımlılıǵı tiykarında, jumısshılardıń miynet ónimdarlıǵınıń dárejesin anıqlaw turizmde

keń qollanılmaıdı. Bul kórsetkish tek óndiris hám xızmet kórsetiw stavkaların esaplaw ushın qollanıladı. Turizm xızmetkerleriniń miynet ónimdarlıǵı úsh kórsetkishte bolıwı múmkin: baha boyınsha miynet ónimdarlıǵı; natural formada islew; miynettiń nátiyjeliligi dinamikasınıń kompleks kórsetkishi.

Miynet ónimdarlıǵı baha tárepinen tayar ónimdi satıwdan túsetuǵın qarjılardıń ortasha jumısshılardıń sanına qatnası menen belgilenedi. Miynet ónimdarlıǵı, fizikalıq jaqtan turistlerdiń sanınıń ortasha jumısshılardıń sanına qatnası menen ólshenedi.

Miynet ónimdarlıǵı - xızmetkerlerdiń miynet iskerliginiń ekonomikalıq nátiyjeliliginiń kórsetkishi bolıp esaplanadı. Ol jetistirilgen ónim yamasa kórsetilgen xızmetler muǵdarınıń, miynet shıǵınlarına qatnası, yaǵnıy miynet shıǵınlarınıń birliği esabına jetistirilgen ónim menen belgilenedi.

Jumısshılar miynetiniń ónimdarlıǵı úsh tiykarǵı faktorga baylanıslı:

- kárxanada óndiris processleriniń sapasın shólkemlestiriw;
- xızmetkerlerdiń lawazımlıq minnetlemeleriniń qansheli anıq ekenligi;
- xızmetkerlerdiń ilimiy tájriybe dárejesi.

Biraq barlıq processler puqta dúzilgen, túsiniq berilgen hám xızmetkerlerde zárúrli tájriybe hám kónikpeler bar bolǵan jaǵdayda da tolıq quwat penen islew anısat bolmaıdı.

14. 4. Miynetke haqı tólewdiń formaları hám sistemaları

Miynetke haqı tólewdiń eki forması, sonıń menen birge olardıń sistemaları bar. Turistik kárxanalardıń ózine tán ózgesheligi basqa kárxanalarda qollanılatuǵın is haqınıń kópshilik progressiv formalarınan paydalanıwǵa múmkinshilik bermeydi.

Turizm kárxanalarınıń miynet haqı fondına tómendegiler kiredi.

♦ Is haqı fondı- haqıyqıy orınlangan jumıs ushın, xoshametlendiriwshi tólemler, kompensaciya tólemleri, islemegen waqıt ushın tólem, pul kompensaciyası;

♦ Is haqı fondı - natural formada jetistirilgen ónimlerdiń mánisi, biypul formanıń bahası yamasa bunday shıǵınlardı

qaplaytuǵın summa, arzanlastırılǵan bahalardagı tovarlar, yubiley hám bayramlar ushın sıylıqlardıń bahası, emleniw ushın jollanbalardıń tólemi, jeńillikli awqatlanıw, qamsızlandırıw shártnamaların tólew, akciyalardı satıp alıw ushın summalar, basqa da jeńillikler.

Miynet standartlarınıń mánisi hám miynet haqı ortasındaǵı baylanıslılıq miynet haqınıń muǵdarı bolıp esaplanadı. Miynet haqını shólkemlestiriwdiń orayında tarifler sisteması - tarif stavkalarınıń kompleksi, tarif kólemi hám tarifler boyınsha ilimiy tájriybe málimlemeleri bar. Tarif stavkası - bul ilimiy tájriybege hám tarif koefficientine baylanıslı túrdegi is haqınıń qatnası.

Is haqınıń waqıtqa tiykarlangan forması, islegen waqıt muǵdarı boyınsha belgilenedi, bul jerde ólshem birligi saatlıq stavka (geyde kúnlik stavka) - jumıs saatınıń bahası. Stavkanı islegen saat sanına kóbeytiw arqalı kún ushın tólenetuǵın qarjı muǵdarı anıqlanadı. Bunday miynet haqı forması tómendegiler tárepinen tártiplestiriletuǵın jaǵdayda qollanıladi.

1. Eger jumısshı yamasa xızmetker, óndiristiń kóleminiń joqarılawına tikkeley tásir ete almasa.

2. Eger orınlangan jumıs stavkasın belgilew ushın zárúr bolǵan, óndiristiń muǵdarlıq kórsetkishleri bolmasa.

Miynet haqı fondın tuwrıdan-tuwrı esap -sanaq usılı menen esaplaw múmkin, nátiyjede esaplaw ortasha jumısshılardıń sanın bir jumısshınıń ortasha miynet haqısına kóbeytiw jolı menen iske asırıladi. Orınlangan jumıs ushın miynet haqı waqıtqa tiykarlangan óndiris penen baylanıslı bolıp, jumısshılar tárepinen jetistirilgen ónimniń kólemi boyınsha belgilenedi hám qaǵıyda boyınsha bunday tólem forması óndiris processinde tikkeley qatnasatuǵın jumısshılar ushın maqul bolıp esaplanadı.

Orınlangan jumıs stavkası boyınsha miynet haqınıń sistemaları: qosımsha sıylıq aqshası, progressiv tólemler, Tikkeley bolmaǵan miynet haqı, bir mártelik summa, túsingge salıstırǵanda procent retinde. Progressiv tólemler sisteması, belgilengen standartlastırılǵan stavka sheńberinde ádettegi stavkalar boyınsha esaplanadı hám bul stavkalardan joqarı stavkalar boyınsha tólenedi. Tikkeley bolmaǵan miynet haqı tiykarınan ápiwayı jumısshılarga xızmet kórsetiwde paydalanatuǵın

járdemshi jumısshılar ushın qollanıladi. Bir mártelik sistema brigadada juwmaqlawshı nátiyjeler boyınsha hám belgilengen waqıt ushın, sanap ótilgen faktorlardıń orınlanıw shárti menen tólenetuǵın miynet haqınıń muǵdarın esapqa alǵan túrde tólenedi. Qurılıs jumısları ushın, sonıń menen birge ayırıqsha jaǵdaylardı saplastırıw ushın paydalanıladi. Túsingge salıstırǵanda procent retinde, ol tiykarınan xızmet kórsetiw kárxanalarında qabılxanalar, dispetcherler hám tiykarǵı jumısshılar sıyaqlı taypalar ushın, jobalastırılǵan kólemniń orınlanıwın hám jámaát aǵzalarınıń ilimiy tájriybesi dárejesin esapqa alǵan túrde qollanıladi.

Miynet xaqı tólewde kóplegen basqa da faktorlardı esapqa alıwǵa tuwrı keledi. Olardıń qatarına:

a) miynet haqı dárejesiniń mámleket tárepinen, ekonomikalıq tártipke salıp qoyılıwı;

b) miynet bazarınıń infrastrukturası (jumıs penen bántlik xızmetlerin, jeke rekrut agentlikleri);

v) iri kompaniyalar, óziniń miynet haqı sistemalarına muwapiqlastırılǵan ishki miynet bazarları;

g) tarmaqlarda miynet haqınıń dárejesine unamlı tásir kórsete alatuǵın kásiplik awqam xızmetleri.

Mámleket miynet haqını, eń az miynet haqıǵa kepillik beriw, xızmetkerlerdiń ayırım taypalarına jeńillikler beriw, salıqlar arqalı, ekonomikanıń mámleket sektorındaǵı miynet haqı dárejesin tikkeley belgilew arqalı tártipke saladı.

Ózbekstan Respublikasınıń ekonomikalıq tarmaqlarındaǵı xojalıq júrgiziwshi sub'ekterde miynetke haqı tólewdi shólkemlestiriw tómendegi principlerge tiykarlanadı.

1. Miynet haqınıń muǵdarı jumıs beriwshi menen xızmetker ortasındaǵı shártlesiw boyınsha belgilenedi.

2. Miynet haqı hárekettegi nızam hújjetleri menen belgilengen eń az muǵdardan tómén bolıwı múmkin emes hám onıń eń kóp muǵdarı qandayda bir tárzde sheklenbeydi.

3. Miynet haqınıń forma hám sistemaları, sıylıqlar, qosımsha tólemler, ústemeler, xoshametlew formasındaǵı tólemler jámaát shártnamalarında, sonıń menen birge, jumıs beriwshi tárepinen kásiplik awqam komiteti yamasa xızmetkerlerdiń basqa wákillik

organı menen kelisip qabıl etiletuǵın basqa lokal hújjetlerde belgilenedi.

4. Miynet haqı, qaǵıyda boyınsha, pul formasında tólenedi. Miynet haqını natural formasında tólew qadaǵan etiledi. Ózbekstan Respublikası húkimeti tárepinen belgilengen jaǵdaylar bunnan tısqarı bolıp esaplanadı.

5. Byudjet esabınan finanslastırılátuǵın kárxana hám shólkemler, mámleketlik kárxanalardıń xızmetkerlerine is haqı tólew shártleriniń eń az muǵdarı nızam hújjetleri menen belgilenedi.

6. Tábiyǵıy ıqlım hám turmıs jaǵdayları qolaysız bolǵan orınlarda, miynet haqıǵa qosımsha aymaqlıq koefficientler hám ústemeler belgilenedi. Misalı, Ózbekstan Respublikası miynet Kodeksiniń 136 -138-stat'yalarında miynet jaǵdayı qolaysız hám ayırıqsha bolǵan jumislarda bánt bolǵan (sonday-aq, oǵada zıyanlı hám oǵada qıyın jumıs islew jaǵdayında), qıyın hám qolaysız tábiyǵıy-ıqlım jaǵdaylarında jumıs islep atırǵan xızmetkerlerge Ózbekstan Respublikası húkimeti tárepinen belgilep qoyılǵan tártipte pullı qosımsha dem alıslar beriliwi kórsetilgen.

Usınıń menen birge kárxanalar, shólkemler hám mekemeler xızmetkerleriniń miynet haqısına aymaq koefficientleri, shól hám qurǵaqshılıq, bálent tawlı orınlarda islegenligi ushın koefficientlerdi qollaw tártibi de bar. Bul koefficientler, atap aytqanda, Qaraqalpaqstan Respublikasında 1, 1-1, 3; Nawayı wálayatında 1, 2-1, 6; Buxara wálayatında 1, 2-1, 5; Tashkent wálayatında 1, 2 di quraydı.

7. Miynet shártnaması, táreplerdiń shártlesiwı menen belgilengen miynet haqınıń muǵdarı, jámaát shártnaması yamasa shártlesiwde belgilengen muǵdardan az bolıwı múmkin emes.

8. Miynet haqını tólewdiń shártlerin xızmetker ushın qolaysız tárepke ózgertiwge onıń razılıǵısız (nızamda názerde tutılǵan ayırım jaǵdaylardan tısqarı) jol qoyılmaydı.

9. Jumıs waqtınan tısqarı jumıslar, dem alıw kúnleri hám bayram kúnlerindeki jumıslar ushın keminde eki ese, túngi waqıttaǵı jumıstıń hár bir saadı ushın bolsa bir yarım ese muǵdarında miynet haqı tólenedi.

14.1 Keste

Byudjet shólkemleri hám mámleketlik emes sektorda miynetke is haqı tólewdi shólkemlestiriw kórsetkishleri	Byudjet shólkemlerinde	Mámleketlik emes sektorda
Is haqı bazasın (tiykarǵı) belgilew	Respublika húkimeti tárepinen tastıyqlanǵan birden bir tarif setkası tiykarında	Miynet bazarındaǵı talap hám usınıs, miynet ónimdarlıǵı tiykarında ǵárezsiz túrde belgilenedi.
Miynetke is haqı tólewdiń modeli hám sistemaları	Tiykarǵı jumıs hám saatpay jumıs	Keleshektegi miynetniń nátiyjesine qarap sáykeseniwshi model hám sistemalar
Xoshametlewshi tólemler (sıylıqlar)	Iskerliktiń tiykarǵı nátiyjeleri boyınsha arnawlı dereklerden sıylıqlar, jıl juwmaǵı boyınsha bir mártebelik sıylıqlar, ústemeler, qosımsha tólemler	Kárxana iskerliginiń keleshektegi nátiyjelerine yamasa belgilengen maqsetke erisiwge qosılǵan jeke úlesi ushın sıylıq, bonuslar, payda hám kapitalda qatnasıw

Tayanış sózler: miynet haqı, jumısshı kúshi, tovar, miynetniń bahası, tarif sisteması, tarif setkası, miynet ónimdarlıǵı, is haqı fondı.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Ekonomikalıq teoriyada is haqınıń mánisin anıqlawda qanday túsiniqlerden paydalanıladı?
2. Miynet haqı túsiniǵiniń teoriyalıq tiykarın salıwshılar kimler?
3. Miynet haqı boyınsha tovarǵa táriyip beriin.
4. Miynet haqınıń funkciyaların kórsetip beriin.
5. Tarif sisteması haqqında túsiniq beriin.
6. Miynetke haqı tólewde tarif setkası túsiniǵi?
7. Turizmde miynet ónimdarlıǵın túsindirip beriin.
8. Miynetke haqı tólewdiń formaları haqqında maǵlıwmat beriin.

15-BAP. ÓZBEKSTANDA QONAQ ÚYLERIN SHÓLKEMLESTIRIW

Jobası:

15.1.Ózbekstanda turizm tarawınıń rawajlanıwınıń huquqıy tiykarları.

15.2.Ózbekstanda qonaq úyleri hám olardı shólkemlestiriw zárúrligi.

15.3.Qonaq úylerdi shólkemlestiriwdiń shet el tájiriybesi.

15.4.Ózbekstanda qonaq úylerdi shólkemlestiriwge qoyılatuǵın talaplar.

15. 1. Ózbekstanda turizm tarawınıń rawajlanıwınıń huquqıy tiykarları

Házirgi kúnde Ózbekstan Respublikasında turizmniń zamanagóy modelin qalıplestiriw processı iske asırılıp atır. Bul model, mámlekette rawajlanıp atırǵan turistik bazar, basqa da hár qanday bazarlar sıyaqlı mámlekettiń sociallıq - siyasiy hám ekonomikalıq jaǵdayına tásir kórsetedi. Ol mámleketler arasındǵı sheriklikti rawajlandırıw hám de investiciya hám kapital aǵımın támiyinlewdiń muǵdarın anıqlawda zárúrli qural bolıp esaplanadı. Sonı da atap ótiw kerek, bazar ekonomikası rawajlanǵan mámleketlerde, tiykarınan, jeke hám kommerciyalıq kompaniyalar turistlerge xızmet kórsetedi. Biraq, hár qanday jaǵdayda da mámleket, optimal ekonomikalıq hám huqıqıy ortalıqtı jaratqanda ǵana turizm rawajlanıwı múmkin.

Egerde mámleket kásiplik tayarlıq máseleleri, tábiyǵıy hám materiallıq ortalıqtı qorgaw, informaciyalıq-reklama jumısları hám byurokratizmdi ápiwayılastırıw menen shuǵıllanbasa, turizm kútilgendey rawajlanıw dárejesine erise almaydı. Bunda mámleket tárepinen turizmdi rawajlandırıw, turistik xızmetler bazarın qalıplestiriw, ekonomikalıq tártipke salıw usılları hám mexanizmlerin qayta reformalaw, turizmde shólkemlestiriwshilik basqarıw strukturaların jetilistiriw, onıń kiriw potencialın asırıw hám eń tiykarǵısı, shet el investiciyaların tartıw sıyaqlı tiyisli

stilistikalıq hám ámeliy háreketlerdi iske asırıw úlken áhmiyetke iye boladı.

Hár qanday mámlekette turizmniń rawajlanıwı, bárinen burın, bul tarawda mámleket tárepinen alıp barılıp atırǵan siyasattıń nátiyjeliligine baylanıslı. Mámleket, turistik infrastrukturanı qalıplestiriw hám iskerlik kórsetiwı ushın zárúrli jaǵdaylardı jaratıwı, yaǵnıy normativ-huqıqıy tiykarlardı jaratıwı, ulıwma turizm jáne onıń ayrıqsha túrlerin xoshametlew boyınsha tiyisli shólkemlestiriwshilik-ekonomikalıq ilajlardı iske asırıw, turizm iskerligi menen shuǵıllanatuǵın kárxanalar ortasında báseke ortalıǵın jaratıw, turizmge xızmet kórsetiwshi bazar infrastrukturasın tártipke salıw, turistlerdiń huqıqları hám máplerin qorgaw hám olarǵa kepillik beriw arqalı bul tarawdıń rawajlanıwına járdem kórsetedi.

Mámleketimizde turizm tarawın rawajlandırıwǵa ayrıqsha itibar berilip atır, atap aytqanda Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoevniń Joqarı Májiliske bildiriw xatında da bul tarawdıń rawajlanıwına itibar berip, "házirgi kúnde milliy ekonomikaǵa joqarı dáramat keltiretuǵın perspektivalı tarmaqlardıń biri - bul turizm bolıp tabıladı. Bul tarawǵa dúnya brendlerin aktiv qamtıǵan halda, zıyarat turizmi, ekologiyalıq, bilimlendiriw, etnografik, gastronomik turizm jáne bul tarawdıń basqa da tarmaqların rawajlandırıwǵa ayrıqsha itibar qaratladı" dep aytıp ótken edi.

Búgingi kúnde Ózbekstanda ishki hám xalıq aralıq turizmniń rawajlanıwın tártipke salıwshı normativ-huqıqıy hújjetler sistemasınıń tiykarın Ózbekstan Respublikasınıń Konstituciyası, Puqaralıq hám Salıq kodeksleri, 2019-jıl 18-iyulda qabıl etilgen Ózbekstan Respublikasınıń "Turizm haqqında" ǵı Nızamı, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 5-yanvardaǵı "Ózbekstan Respublikasında turizmdi jedel rawajlandırıwǵa tiyisli qosımsha ilajlar haqqında" ǵı PF-5611-sanlı Pármanı, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2018-jıl 3-fevral'daǵı "Ózbekstan Respublikasında turizm potencialın rawajlandırıw ushın qolaylı jaǵdaylar jaratıw boyınsha qosımsha shólkemlestiriwshilik ilajlar haqqında" ǵı PF-5326 -sanlı Pármanı, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2017-jıl 7-fevral'daǵı "Ózbekstan Respublikasını

jáne de rawajlandırıw boyınsha háreketler strategiyası haqqında" ğı PF-4947-sanlı Pármanı, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 16- avgust 2017- jılдаğı "2018-2019 jıllarda turizm tarawın rawajlandırıw boyınsha birinshi gezektegi ilajlar thaqqında" ğı Qararı, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2016-jıl 2-dekabr'degi "Ózbekstan Respublikası turizmdi rawajlandırıw mámleket komitetiniń iskerligin shólkemlestiriw haqqında" ğı PQ-2666 Qararı, Ózbekstan Respublikası Prezidenti Shavkat Mirziyoevniń 2016-jıl 2-dekabr'degi "Ózbekstan Respublikasınıń turizm tarawın jedel rawajlandırıwdı támiyinlew ilajları haqqında" ğı Pármanları quraydı.

Búgingi kúnde miymanxana xojalıǵı turizm tarawınıń ajıralmas bólegi bolıp, turistik industriyanıń quramına kiredi. Turizm industriyası ózinde "Miymanxanalar kompleksi hám basqada jaylastırıw quralları, transport quralları, kórkem-óner, kurort, emlew hám dem alıw ob'ektleri, ulıwma awqatlanıw ob'ektleri, kewil ashıw orınları hám ob'ektleri, biliw, isbilermenlik ob'ektleri, mádeniyat-sport hám basqa da maqsetlerdegi tuoperatorlıq hám turagentlik háreketin iske asırıwshı, turistik informaciya operatorları sisteması, sonıń menen birge ekskursovod (gidler), gid-dilmashlar hám baqlawshı-jol-baslawshılar xızmetlerin kórsetiwshı shólkemleri" n óz ishine aladı.

Bunda miymanxana xojalıǵı, ózinde ekonomikalıq háreketlerdi iske asırǵan túrde, miymanxana xızmetlerin usınıw, kempingler, moteller, mektep hám studentler jataqxanalarında, keliwshiler ushın qonaq úyleri hám t.b. qısqa múddetli jasawdı shólkemlestiriwdi óz ishine aladı. Miymanxana xızmeti, huqıqiy tárep hám jeke isbilermenlerdiń xızmeti retinde belgilenedi. Yaǵnıy olar tikkeley ózleriniń qálewı hám basqarıwındaǵı, qandayda bir jámáátlik jaylastırıw quralına iye boladı. Miymanxanalar puqaralardı jaylastırıw hám xızmetler kórsetiwden ibarat bolıp, házirgi kúnde miymanxanalar, miymanxana xızmetlerinen basqa da xızmet túrlerin kórsetip atır.

Pútkil dun'ya turizm shólkemi (BST-VTO) niń belgilewi boyınsha miymanxana - bul jámáátlik jaylastırıw quralı bolıp, belgili bir bólmelerdiń sanınan ibarat bolǵan, birden-bir

basshılıqqa iye xızmetler kompleksin usınıs etedi.

15. 2. Ózbekstanda qonaq úyleri hám olardı shólkemlestiriw zárúrligi

Ózbekstan húkimeti isbilermenlerdiń qonaq úyeleriniń xızmetin jolǵa qoyıw boyınsha unamlı jumislardı iske asırıp atır. Atap aytqanda, qonaq úylerin shólkemlestiriw jáne bul tarawdaǵı isbilermenlerdi qollap-quwatlaw hám xoshametlew boyınsha Ministrler Keńesiniń 2018-jıl 7-avgustdaǵı "Shańaraqlıq qonaq úyeleriniń xızmetin shólkemlestiriw haqqında" ğı Qararı qabıllandı.

Bul Qarar, aymaqlardıń turizm potencialınan paydalanıwdıń nátiyjeliligini asırıw, dem alıw hám turizm ushın jaǵdaylardı jaqsılaw, sonıń menen birge, xalıqtıń bántligi hám abadanlıǵın jokarılatıwǵa qaratılǵan. Usı hújjetniń mazmunın hám mánisi menen tanıstırıw maqsetinde Ózbekstan Respublikası turizmdi rawajlandırıw Mámleketlik Komiteti tárepinen isbilermenlik sub'ektleri hám xalıq ortasında túsindiriw jumisları alıp barıldı.

Shańaraqqa tiyisli qonaq úyleri sayaxatshılar, ásirese, sırt ellik sayaxatshılardıń itibarın kóbirek tartıwı, salıstırmalı kem qárezetligi hám basqa da qolaylıqları menen ajıralıp turadı. Milliy úrip-ádetler hám qádiriyatlarımızdı keń en jaydırwıw, awıllıq jerlerde isbilermenlik mádeniyatın rawajlandırıw, xalıqtıń bántligin támiyinlew hám eń tiykarǵısı, turizmdi jedel rawajlandırıwda áhmiyetli orın tutadı.

Qarar boyınsha, shańaraqqa tiyisli qonaq úyi - bir waqıtın ózinde 10 danaǵa shekemgi qonaqlardı (sayaxatshı) waqıtsha jasaw hám azıq-awqat penen támiyinlew xızmetlerin usınıs etiwshı jeke úy xojalıǵı, bunda úy iyeleriniń, bul úyde sayaxatshılar menen birge jasawı názerde tutıladı. Bir adam ushın 3 m kv esabındaǵı turar-jay, shańaraqqa tiyisli qonaq úyin shólkemlestiriwdiń zárúrli shárti bolıp esaplanadı. Qararda bunday jaylasıw orınlarına qoyılatuǵın talaplar anıq belgilep berilgen.

Shańaraqqa tiyisli qonaq úylerin shólkemlestiriw hám xızmet kórsetiw boyınsha tómendegi tiykarǵı wazıypalar belgilep berilgen:

- shańaraqqa tiyisli qonaq úylerdiń xızmetleri, individual isbilermenler yamasa shańaraqqa tiyisli isbilermenlik sub'ektleri tárepinen kórsetiledi. Qonaq úylerdi dizimge alıw hám birden-bir reestriniń júrgiziliwi Ózbekstan Respublikası, Turizmdı rawajlandırıw Mámleketlik Komiteti tárepinen iske asırıladi

- shańaraqqa tiyisli qonaq úylerdiń xızmetlerin sertifikatsiyalaw ushın ápiwayılastırılğan sistema jolğa qoyılıp atır. Bul qonaq úydi, úyreniw hújjeti tiykarında olardı shańaraqqa tiyisli qonaq úylerdiń birden-bir reestrine kirgiziw hám tiyisli málimleme beriw jolı arqalı iske asırıladi;

- kommerciyalıq banklerge, shańaraqqa tiyisli qonaq úyeleriniń birden-bir reestrine kiretuǵın individual isbilermenler hám shańaraqqa tiyisli isbilermenlik sub'ektleriniń arzası boyınsha, olarğa jeńillikli jaǵdaylarda kredit ajratıw usınıs etiledi. Kredit eń kem is haqınıń 300 esesi muǵdarında, bes jıl múddetke, 2 jıllıq jeńillikli dáwirde beriledi.

15. 3. Qonaq úylerin shólkemlestiriwdiń shet el tájiriybesi

Házirgi kúnde dúń'ya turizminde miymanxana nomerleri hám arzan bólmelerdi usınıs etiwshi bir neshe sistemalar islep atır. Olardıń biri AirBnB bolıp - bul veb platforma esaplanadı, ol óziniń úyin kireyge tolıq yamasa bólek bermekshi bolǵan úy iyesi hám mámleketke kelip atırǵan qonaq ortasında baylanıs ornatiw sisteması bolıp esaplanadı.

AirBnB 2008- jılı óz iskerligin baslaǵan, dúń'ya boyınsha 190 nan artıq mámlekette, 65000 den artıq qalada turar jay usınıs etedi, házirgi kúnde shekem bul onlayn platforma arqalı 150 mlnnan artıq adam ózine turar jay tapqan. Bul platformanıń tiykarǵı ózgesheligi sonnan ibarat, bul platforma arqalı eń arzan jeke úyler, kotejler hám basqa da jaylasıw orınların tabıw múmkin. Mámleketimizde bolsa házirgi kúnde jeke shańaraqlar hám úyler shet el sayaxatshılarına kireyge berilmekte.

Mısalı, Franciya mámleketinde xızmet kórsetiwde ózine say ózgesheliklerge iye bolǵan hár qıylı qonaq úyleri bar. Bulardıń ayırım túrlerin keltirip ótemiz:

- qonaqlar ushın kishi úyler;
- qonaqlar ushın bólek bólmeler;
- tavernalar (araqxanalar);
- awqatlanıw menen birge túnew ushın úyler;
- turizm lagerleri hám degustaciya;
- kishi miymanxanalar hám shańaraqqa tiyisli restoranlar;
- piyada turistler ushın qonaq úyler;
- balalar ushın qonaq úyler;
- at baǵatuǵın fermerlerdiń qonaq úyleri hám basqalar.

Franciyada qonaq úylerdi shólkemlestiriwde, dáramat alıwdan tısqarı óziniń baǵdarı boyınsha qoyılǵan maqsetke erisiwge itibar qaratıladi. Joqarıda keltirilgen qonaq úyleri, túrleriniń rawajlanıwı awıllıq jerlerde turizm potencialınıń joqarılawına hám kóbirek sayaxatshılardı tartıwǵa járdem berip atır. Házirgi kúnde kelip Franciyanıń qonaq úyleri, awıllıq jerlerde básekege shıdamlı isbilermenlik túrleriniń biri bolıp, xalıqtı turaqlı dáramat penen támiyinlemekte

Franciyanıń awıllıq jerlerdegi qonaq úyeleriniń Qaǵıydası (Gites de France) boyınsha, qonaq úyeleriniń iyesi, qonaq úyleri Federaciyasınıń aǵzası bolıp, Qaǵıydada belgilengen qolaylıq hám úskenerler boyınsha minnetlemelerge baǵınıwı kerek. Awıllıq jerlerdegi qadaǵalaw, Franciya qonaq úyleri Federaciyası tárepinen iske asırıladi. Bul Federaciya - bul saylanǵan wákiller tárepinen basqarılatuǵın qonaq úyler iyeleriniń awqamı.

Ispaniya mámleketinde de qonaq úyelerine tán bolǵan miymanxana túrleri, turizm tarawındaǵı jetekshi tarmaqlardan esaplanadı. Bul mámlekettiń qonaq úyleri, tiykarınan awıllıq qonaq úyleri, taw úyleri, villa sıyaqlı atlar menen júrgiziledi. Sayaxatshılar bunday qonaq úyelerinde jasaǵanda, múmkinshiligi barınsha óz úyindegidey sezimde boladı, qolaylı jaǵdaylar menen támiyinlengen boladı.

Ispaniyanıń Kosta Blanka (Costa Blanca) jaǵasında jaylasqan qonaq úyleri, sayaxatshılar ortasında ataqqa iye bolıp, olar ózine tartatuǵın, qolaylı jaǵdaylar jaratılǵan hám gárezsiz dem alıw hám de awqatlanıw xızmetlerin kórsetiw menen shuǵıllanatuǵın úyler bolıp tabıladi. Ádetde teńiz jaǵasındaǵı qonaq úyelerinde jaylasqan sayaxatshılar teńizde dayving, serfing, yaxta sıyaqlı xızmetler

menen támiyinlengen boladı.

Ispaniyada jaǵa boyındaǵı qonaq úyine tán bolǵan senatlı villalar úlken panoramalı hám shıraylı tábiyat kórinisler menen maydanı keminde 400 kvadrat metr, eki yamasa úsh qabattan ibarat teńiz tábiyat kórinisleri menen uyǵınlasqan qonaq úylerinen ibarat.

15. 4. Ózbekstanda qonaq úylerin shólkemlestiriwge qoyılatuǵın talaplar

Ádetde jaylasıw orınlarınan esaplanǵan miymanxanalar tómendegi belgilerge iye boladı:

- miymanxana nomerlerden ibarat bolıp, onıń sanı belgilengen minimumnan artıq boladı hám birden-bir basshılıqqa iye bolıp esaplanadı;

- miymanxana óziniń hár qıylı xızmetlerin usınıs etedi, olardıń diziminde kúndelikli baqlaw yaǵnıy tártipke keltiriw, nomer (bólme)di hám sanitariya uzelin jıynaw menen sheklenbeydi;

- miymanxanalar xızmetlerdi usınǵan, túrde klasslar hám kategoriyalarǵa gruppalanǵan bolıp, mámleketlik standartlar hám úskenelerge iye;

- miymanxanalar qániygelesken mákemeler kategoriyasına kirmeydi;

- miymanxanalar óz sayaxatshılarınıń segmentine mólsherlengen boladı;

- miymanxanalar gárezsiz bolıwı yamasa qániygelesken birlespe, yaǵnıy miymanxanalar (shinjır) kompleksine kiriwi múmkin.

Keyingi jıllarda, miymanxana sanaatı kárxanalarınıń rawajlanıwında kózge taslanǵan tendenciylardıń qatarına tómendegilerdi kirgiziw múmkin:

- miymanxana hám restoran xızmetleriniń qánigelesiwiniń tereńlesiwı;

- xalıq-aralıq miymanxana hám restoran tarmaqlarınıń shólkemlestiriliwı;

- kishi kárxana tarmaqlarınıń rawajlanıwı;

- miymanxana sanaatına jańa kompyuter texnologiyalarınıń engiziliwı.

Búgingi kúnde Ózbekstanda miymanxana xojalıǵın jetilistiriw hám miymanxananiń túrlerin rawajlandırıwǵa ayırıqshak itibar qaratılıp, miymanxanalarınıń túrleri boyınsha bólek ápiwayılastırılǵan túrde licenziya beriw tártipleri islep shıǵıldı hám jolǵa qoyıldı. Turizm tarawında iske asırılıp atırǵan reformalardıń nátiyjesinde mámleketimizge kelip atırǵan turistlerdiń sanı kóbeymekte hám sol sebepli, miymanxanalarınıń sanı da artıp barmaqta.

Ózbekstan Respublikası turizmdi rawajlandırıw Komitetiniń 2018-jılǵı maǵlıwmatları boyınsha, Ózbekstanda miymanxanalarınıń sanı 914 ti quraydı (1-keste), miymanxana nomerleriniń sanı 20 mın hám miymanxanalarǵa orınlardıń sanı bolsa 41, 1 mındı quraǵan. Mámleketimizdegi bunday miymanxanalarınıń sanın 2025-jılı 2994 ǵa jetiwi prognoz etilmekte. Turizmdi rawajlandırıw boyınsha alıp barılıp atırǵan reformalardıń nátiyjesinde. keyingi bir jıl ishinde miymanxanalarınıń sanı 676 (2017-jıl) dan 914 (2018- jıl) ke shekem kóbeygen.

15.1-keste

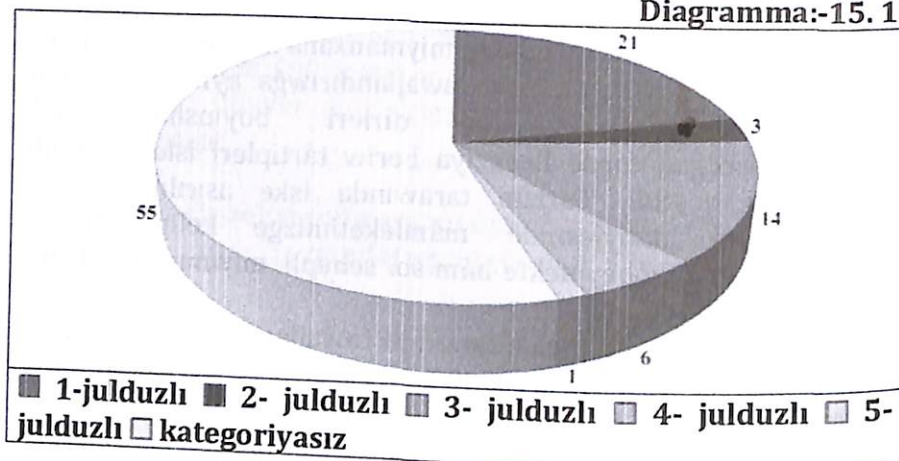
Ózbekstandaǵı miymanxanalarınıń sanı (2018-2025- jıllar prognoz kórsetkishler) nıń kóbeyiwi

Kórsetkishler	2018 - jıl	2019 -jıl	2020 -jıl	2021 -jıl	2022 -jıl	2023 -jıl	2024 -jıl	2025 -jıl
Miymanxanalar dıń sanı	914	1098	1609	2394	2562	2715	2851	2994
Xanalarınıń sanı (mın)	20,0	24,0	33,7	48,7	52,1	55,2	58,0	60,9

Búgingi kúnde mámleketimizdegi bunday miymanxanalar ayırıqsha kategoriyalar boyınsha yaǵnıy, 1 juldızdan baslap 5 juldızǵa shekemgi bolǵan kategoriyalarǵa ajratılǵan, sonıń menen hesh qaysı kategoriyaǵa iye bolmaǵan miymanxanalarınıń sanı da úlken úleske iye. 15. 1-suwretde miymanxanalarınıń kategoriyalarınıń Ózbekstan turizm bazarındaǵı úlesi boyınsha

mağlıwmatlar berilgen.

Diagramma:-15. 1

Statistikalıq mağlıwmatlar sonnan derek beredi, 55% úles Kategoriyasız miymanxanalarğa tuwrı keledi. Házirgi kúnde ilimiy tájriybimizde juldızğa iye bolmağan miymanxanalarđın derlik barlıǵı Kategoriyasız miymanxanalarđın quramına kiredi, motel, xostel, flotel, qonaq úyleri, kemping sıyaqlı miymanxana túrleri usılardan bolıp tabıladı. Biraq, kóplegen mámleketlerde barlıq miymanxana túrleri boyınsha bólek statistikalıq mağlıwmatlar jıynap barıladı. Sonday-aq, miymanxanalarđın túrleri boyınsha ayırıqsha licenziya beriw tártipleri ornatılǵan. Mámleketimizde bolsa házirgi kúnde qonaq úyelerine ápiwayılastırılǵan túrde licenziya beriw tártibi jolǵa qoyılǵan, joqarıda keltirilgen miymanxana túrlerin shólkemlestiriw boyınsha ayırıqsha normativ-huquqiy tiykarlar házirge shekem islep shıǵılmaǵan.

Turizm bazarında 1 juldızlı miymanxanalar 21%, 2 juldızlı miymanxanalar 3%, 3 juldızlı miymanxanalar 14%, 4 juldızlı miymanxanalar 6%, 5 juldızlı miymanxanalar bolsa 1% ti quraydı. Mámleketimizde 5 juldızlı miymanxana eń az úlesti quraydı, bular tiykarınan dúnya brendi esaplangan miymanxana biznesinen esaplanadı.

Ózbekstanda qonaq úylerin shólkemlestiriw, turizm tarawın rawajlandırıwdıń tiykarǵı baǵdarlarınıń biri retinde tán alınbaqta. Shet mámleketlerde qonaq úylerin rawajlandırıw boyınsha

isbilermenlik háreketi jaqsı jolǵa qoyılǵan hám úlken tájiriybege iye. Shańaraqqa tiyisli qonaq úyler (keyingi orınlarda qonaq úyi dep ataladı) — usı qonaq úyinde, jaydıń iyesiniń shańaraq aǵzaları menen birge jasaw principi boyınsha bir waqtın ózinde 10 ǵa shekem keliwshilerge (turistlerge) waqtınsha jasaw hám awqatlanıw boyınsha xızmetlerdi kórsetiwshi, sonıń menen birge, hár bir jasawshı insańǵa 3 m2 esabınan tuwrı keletuǵın turar jay maydanına iye bolǵan menshik úy-jay esaplanadı;

Qonaq úyeleriniń iyeleri, olar tek Reestrge kirgizilgenen keyin xızmet kórsetiw huqıqına iye boladı.

1. Qonaq úyeleriniń xızmet kórsetiw, usı turar orında, onıń iyesi óziniń shańaraq aǵzaları hám de keliwshiler (turistler) menen birge jasaw principi tiykarında shólkemlestiriledi.

Qonaq úyleri tárepinen kórsetiletuǵın xızmetlerge bolǵan talaplar.

2. Qonaq úyeleriniń kórsetetuǵın xızmetlerine tiyisli talaplar tómendegi maqsetlerde belgilenedi:

-qonaq úyiniń waqtınsha jasaw boyınsha xızmet (keyingi orınlarda xızmetler dep ataladı) kórsetiw tarawına muwapıqlıǵın tastıyıqlaw;

-qonaq úyelerinde onıń iyesi tárepinen belgilengen kórsetiletuǵın xızmetler hám zárúrli materiallıq-texnikalıq bazanıń bar ekenligin tastıyıqlaw;

-xızmet kórsetiwdiń zárúr dárejedegi sapasın hám keliwshilerdiń (turistlerdin) qawıpsızlıǵın támiyinlew.

3. Qonaq úylerin shólkemlestiriwde belgilengen Qaǵıydanıń 2-qosımshasına muwapıq, dizim boyınsha májbúriy jaǵdaylarǵa muwapıq bolıwı shárt.

Qonaq úyi tárepinen xızmetlerdi kórsetiw waqtında onı úskenelew hám ol jerde tutınıw buyımlarınıń bolıwı, sonıń menen birge, belgilengen Qaǵıydanıń 2 a hám 2 b qosımshalarına muwapıq dizim boyınsha qosımsha xızmet túrlerin kórsetiw usınıs etiledi.

Qonaq úyleri xızmetlerin sertifikatlastırıwdıń tártibi.

4. Qonaq úyeleriniń xızmetlerin sertifikatlastırıw ápiwayılastırılǵan túrde, qonaq úylerdi úyreniw waqtında tiykarında, olardı Reestrge kirgiziw hám Reestrden tiyisli

kóshirme beriw jolı menen iske asırıladi;

5. Reestrđi júrgiziw wákillikke iye mámleketlik organ tárepinen iske asırıladi.

6. Reestrđi júrgiziw tómendegilerdi názerde tutadı:

- qonaq úyine individual reestr nomerin bergen túrde nızamshılıqqa muwapıq qonaq úyleri haqqındaǵı maǵlıwmatlardı, arnawlı bazaǵa kirgiziw;

- maǵlıwmatlar bazasın pútkil dúńya Internet informaciya tarmaǵında onlayn rejiminde jańalap turıw.

7. Reestr elektron normada júrgiziledi hám wákillikke iye mámleketlik organnıń rásmiy veb-saytna jaylastırılıwı kerek.

8. Arza beriwshi onı Reestrge kirgiziw ushın wákillikke iye mámleketlik organǵa tiyisli forma boyınsha arza beredi.

9. Arzaǵa tómendegi hújjetler qosımsha etiledi:

- jeke isbilermen yamasa shańaraqqa tiyisli isbilermenlik sub'ekti retinde mámleketlik dizimnen ótkenligi haqqındaǵı guwalıqtıń nusqası;

- turaq-jay hám qurılısqa bolǵan huqıqınıń mámleketlik dizimnen ótkenligi haqqındaǵı guwalıqtıń nusqası.

10. Arza beriwshiden usı nızamshılıqta názerde tutılǵan basqa hújjetler hám maǵlıwmatlardı talap etiwge jol qoyılmaıdı.

11. Haqıyqıy emes yamasa nadurıs maǵlıwmatlardı usınıs etkeni ushın arza beriwshi nızam hújjetlerine muwapıq juwapkershilikke tartıladi.

12. Arza beriwshi tárepinen, arza usı nızamshılıqta názerde tutılǵan hújjetler menen birge wákillikke iye mámleketlik organǵa tikkeley, pochta baylanıs quralları yamasa elektron formada, onı alǵanlıǵı haqqındaǵı bildiriw xatı menen usınıs etiledi.

13. Wákillikke iye mámleketlik organ, hújjetlerdi alǵan kúnнен baslap olardı úsh jumıs kúni dawamında kórip shıǵadı, qonaq úyiniń nızamshılıqta názerde tutılǵan májbúriy talaplarǵa muwapıqlıǵı boyınsha úyrenip shıǵadı.

14. Úyrenip shıǵıwdıń nátiyjeleri wákillikke iye mámleketlik organ tárepinen, belgilengen normada aktlestiriledi.

15. Qonaq úyi, belgilengen májbúriy talaplarǵa muwapıq bolmaǵan jaǵdayda, wákillikke iye mámleketlik organınıń akt rásmiylestirgen kúninen baslap bir jumıs kúni ishinde arza

beriwshige, qonaq úyin Reestrge kirgiziwdiń biykar etilgenligi haqqındaǵı anıq sáykes emeslikler hám arza beriwshige biykar etiwdiń sebeplerin tuwrılaw hám qayta kórip shıǵıw ushın hújjetlerdi usınıw etiw huqıqına iye bolǵan múddet (úsh ayǵa shekem) kórsetilgen túrde jazba formada bildiriw xatı jiberiledi.

16. Arza beriwshi tárepinen qonaq úydi Reestrge kirgiziwdiń biykar etiliwiniń sebepleri tuwrılǵanda, eki jumıs kúni dawamında kórip shıǵıw nátiyjeleri boyınsha qosımsha akt rásmiylestirilgen túrde, hújjetlerdi qayta kórip shıǵıw iske asırıladi.

Qayta kórip shıǵıwda wákillike iye mámleketlik organ tárepinen, arza beriwshiniń aldınǵı jazba túrdegi bildiriw xatında kórsetilmegen biykar etiw sebepleriniń kórsetiliwine jol qoyılmaıdı.

17. Arza beriwshi tárepinen qonaq úydi Reestrge kirgiziwdiń biykar etilgenligi haqqındaǵı jazba bildiriw xatında kórsetilgen múddet ótip ketkennen keyin tapsırılǵan arza, tazadan tapsırılǵan esaplanadı hám wákillikke iye mámleketlik organ tárepinen ulıwmalıq tiykarda kórip shıǵıladi.

18. Qonaq úyi belgilengen májbúriy talaplarǵaa muwapıq bolǵanda, wákillikke iye mámleketlik organ, bir jumıs kúni dawamında qonaq úyine individual reestr nomerin bergen túrde, qonaq úyin Reestrge kirgizedi hám arza iyesine belgilengen formadaǵı Shańaraqqa tiyisli qonaq úyleriniń birden-bir reestrinen kóshirme beredi.

Arza iyesiniń qálewi boyınsha kóshirme, QR-kod sanaq sistemasınan paydalanǵan túrde elektron formada jónetiliwi múmkin.

19. Reestrge kirgiziw haqqındaǵı arzanı kórip shıǵıw hám kóshirme beriw ushın tólew óndirilmeydi

20. Reestrge aldın kirgizilgen maǵlıwmatlar ózgergen jaǵdayda, qonaq úyleriniń iyeleri, bunday ózgeris júzege kelgen waqıttan baslap úsh jumıs kúni dawamında, tastıyıqlawshı hújjetlerdi qosımsha etken túrde, wákillikke iye mámleketlik organǵa xabar beriwli shárt.

Usı bántte názerde tutılǵan hújjetler qonaq úylerinin iyeleri tárepinen wákillikke iye mámleketlik organǵa tikkeley, pochta

baylanis qurallari yamasa elektron formada onı alğanlıgı haqqındağı bildiriw xatı menen usınıs etiledi. Elektron formada usınıs etilgen hújjetler arza iyesiniń elektron cıfırlı qolı menen tastıyqlanadı.

21. Reestrden kóshirmeni qayta rásmiylestiriw hám beriw wákillikke iye mámleketlik organ tárepinen qonaq úyi iyesiniń hújjetlerdi qayta rásmiylestiriw haqqındağı arzası hám oğan qosımsha etilgen hújjetlerdi alğan kúnnen baslap bir jumıs kúni dawamında iske asırıladı.

22. Qonaq úyin Reestrden shıǵarıw tómendegi jaǵdaylarda iske asırıladı:

- qonaq úyiniń iyesi tárepinen Reestrden shıǵarıw haqqında arza berilse;

-jeke isbilermenlik háreketi juwmaqlansa, basqa shańaraqqa tiyisli isbilermenlik sub'ekti belgilengen tártipte juwmaqlansa;

-wákillikke iye mámleketlik organ tárepinen úyreniw hám qonaq úylerinde jasap atırǵan insanlardı anketalastırıw talaplarınıń sozılmalı túrde aynıwı anıqlansa.

Úyreniw waqtında anıqlanǵan kemshilikler, qonaq úyiniń iyesi tárepinen saplastırılǵannan keyin ol, Reestrge kirgiziw haqqında qaytadan arza beriwı múmkin.

23. Kóshirme joyılǵan yamasa oğan zıyan jetkende, qonaq úyiniń iyesiniń jazba ótinishi boyınsha, onıń dublikatı beriledi.

24. Wákillikke iye mámleketlik organ arzanı alǵan kúnnen baslap bir jumıs kúni dawamında, kóshirmeniń dublikatın, sonıń menen birge, oğan zıyan tiygen bolsa - kóshirmeniń orginalın beriwı (jiberiwı) shárt.

25. Kóshirmeni qaytadan rásmiylestiriw hám onıń dublikatın beriw haqqındağı arzanı kórip shıǵıw ushın tólew óndirilmeydi.

26. Wákillikke iye mámleketlik organ, Reestrden berilgen hám qayta rásmiylestirilgen kóshirmeler, sonıń menen birge, Reestrden shıǵarılǵan qonaq úyleri haqqındağı maǵlıwmatlardıń elektron kóriniste saqlanıwın hám óziniń dúń'ya-júzilik Internet informaciya tarmaǵındağı veb-saytında onlayn rejimde daǵaza etiliwın támiyinleydi.

Shańaraqlıq qonaq úyeleriniń xızmetin shólkemlestiriwde jaratılatuǵın májbúriy shártlerdiń DIZIMI

1.	Keliwshiler (turistler) ushın sanitariya-gigiena qolaylıqların jaratıw:
1.1.	Ulıwma paydalanıw ushın sanitariya -gigiena uzeli, vanna yamasa dush kabinasınıń bar ekenligi.
1.2.	Kanalizaciya (suwdı aǵızıw) yamasa (shıǵındı taslaytuǵın orındı shólkemlestiriw arqalı) tiyisli qurılmalardıń bar ekenligi.
1.3.	Jasaw hám jámáátlik orınlardı tábiyǵıy hám jasalma (sonıń ishinde fonarlar, shamlar hám basqa da jaqtılandırıwshı úskelerden paydalanıw arqalı) jaqtılandırıwshı úskelerdiń bar ekenligi.
1.4.	Suw menen támiyinlengenligi (sonıń ishinde suwdı toplaw ushın ıdıslardı ornatiw arqalı).
2.	Keliwshilerdiń (turistlerdiń) qáwipsizligin támiyinlew:
2.1.	Ot óshirgishler hám medicinalıq dári-dármaqlardıń bar ekenligi.
2.2.	Tez járdem xızmetlerin shaqırıw múmkinshilikleri.
3.	Keliwshilerdiń (turistlerdiń) qolaylı hám jaqsı jasawları ushın sharayatlar jaratıw:
3.1.	Tutas territoriyalardıń qolaylı hám ıqsham bolıwı, shańaraqlıq qonaq úyine baratuǵın jollar qattı kaplamaǵa (sheben' taslı) iye bolıwı kerek.
3.2.	Shańaraqlıq qonaq úyiniń aldınǵı tárepinde "Shańaraqlıq qonaq úyi", "Semeyniy gostoviy dom" hám "Family guesthouse" jazıwların óz ishine alǵan, shańaraqlıq qonaq úyiniń qaraqalpaq, rus hám inglis tillerindegi atı kórsetilgen maǵlıwmatlar taxtasınıń (ólshemi — keminde 60 sm x 80 sm) bar ekenligi.
3.3.	Shańaraqlıq qonaq úyine kirer jerde karaqalpaq, rus hám ingliya tillerinde tómendegi maǵlıwmatlar jazılǵan afishanıń bar ekenligi: -Shańaraqlıq qonaq úyeleriniń birden-bir reestrinen kóshirmeniń nusqası; -tez járdem xızmetleriniń hám O'zbekston Respublikası Turizmdi rawajlandırıw Mámleketlik Komitetiniń Call-orayınıń telefon nomerleri; -kórsetiletuǵın xızmetlerdiń preyskurantı; -júz beriwı múmkin bolǵan tábiyǵıy hádiyseler, orınlardağı qáwipler haqqındağı maǵlıwmat.
3.4.	Ulıwmalıq paydalanıw ushın mobil' yamasa stacionar telefon baylanısınıń bar ekenligi.
3.5.	Jasawshılardı esapqa alıwshı arnawlı elektron avtomatlastırılǵan baǵdarlamaǵa jalǵanıw. Dún'ya-júzilik Internet axborot tarmaǵına

	jalğanbağan jaǵdayda, jasawshılardı dizimge alıw eń jaqın jaylastırıw quralları yamasa turizm – axborot orayları arqalı tiyisli territoriyalıq ishki isler organlarınıń járdeminde iske asırıladı.
3.6.	Keliwshilerdi (turistlerdi) jaylastırıw xanalarında karovatlar yamasa matraslar, karavotlar / matraslardıń sanı boyınsha prostın'ya hám nablochkalar kompleksiniń bar ekenligi.

Tayanış sózler: qonaq úyleri, jaylastırıw quralları, shańaraqqa tiyisli qonaq úyleri, "AirBnB".

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Ózbekstanda qonaq úylerin shólkemlestiriwdiń qanday zárúrligi bar?
2. Nızamshılıq boyınsha qonaq úylerine qanday táriyip berilgen?
3. Qonaq úylerin shólkemlestiriwdiń nızamshılıqta qanday tiykarları belgilengen?
4. "AirBnB" qanday programma menen támiyinleniw?
5. Franciyada qonaq úyeleriniń hárekettegi túrleri kanday?
6. Ózbekstanda qonaq úylerin shólkemlestiriwge qanday talaplar qoyılǵan?
7. Ózbekstanda qanday kategoriyadaǵı jaylastırıw quralları kópshilikti quraydı?
8. Shańaraqqa tiyisli qonaq úylerin shólkemlestiriwdiń májburiy talapları?

16 -BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIK XÍZMETIN SHÓLKEMLESTIRIWDE GASTRONOMIYANÍŇ ORNÍ

JOBASI:

16. 1. Gastronomiya turizminiń túrleri, rawajlandırıwdiń maqseti hám wazıypaları.

16. 2. Ózbekstanda gastronomiya turizmin qalıplestiriw ózgeshelikleri.

16. 3. Kóshe awqatınıń táriypi hám onıń rawajlanıwı.

16. 1. Gastronomiya turizminiń túrleri, rawajlandırıwdiń maqseti hám wazıypaları

Házirgi waqıtta gastronomiya turizminiń rawajlanıwı "milliy ekonomikaǵa unamalı tásiiri, bántlikti támiyinlew hám materiallıq miyraslar retinde hár tárepleme xarakteristika" retinde DTSh niń turaqlı qadaǵalawında turadı. DTSh ekspertleriniń maǵlıwmat boyınsha "turizm tarawındaǵı 30% shıǵınlar gastronomiya turizmine tuwrı kelip, gastroturizm jergilikli mádeniyattıń tiykarǵı elementi hám óndiristiń tiykarın quraydı, bunda tiykarǵı itibar Ullı Jipek jolındaǵı turistik jónelislerdiń turistik usınısların rawajlandırıw hám milliy asxananı rawajlandırıwǵa qaratılǵan".

Sayaxatqa shıǵar ekenbiz, biz óz aldımızǵa bir qatar maqsetlerdi qoyamız, atap aytqanda, Sinay tawlarına kóteriliw, áyyemgi Egipet hám Rim hámde haj saparına barǵanlardıń kiyimlerin tamashalaw, teńiz jaǵasında dem alıw sıyaqlı maqsetler menen birgelikte eń, áhmiyetlisi ásirler dawamında saqlanıp kelgen jergilikli milliy awqatlardıń dáminen tatıw hám olardı tayarlanıw mádeniyatı menen tanısıwdan ibarat boladı.

Gastronomik turlardıń maqseti hár qıylı mámleket asxanasınıń ózgeshelikleri menen tanısıwdan ibarat bolıp, bunda bir qansha tańsıq (áwesek) awqatlardı tatıp kóriw hám kóplegen tamaqlardı tutınıw emes, al ásirler dawamında saqlanıw kelgen jergilikli receptlerdi hám úrp-ádetlerdi ózinde qamtıǵan milliy awqatlardı tayarlanıw mádeniyatı menen tanısıwdan ibarat boladı.

Gastronomik sayaxat - bunda sayaxatshı hár qıylı mámleket

haqqındağı túsinikti anıqlaw menen birge, milliy awqatlar arqalı sol mámleket xalkının ruwxıy baylıgın úyrenedi hám onıń mentaliteti haqqında maǵlıwmat aladı. Solay etip, gastronomiya turizmi - bul mámleketler hám kontinentler boylap sayaxat etiw bolıp onıń maqseti jergilikli asxananıń ózgeshelikleri menen tanısıw hám de kelgen sayaxatshılardıǵa ájayıp awqat hám ónimlerden tatıp kóriwge múmkinshilik jaratadı.

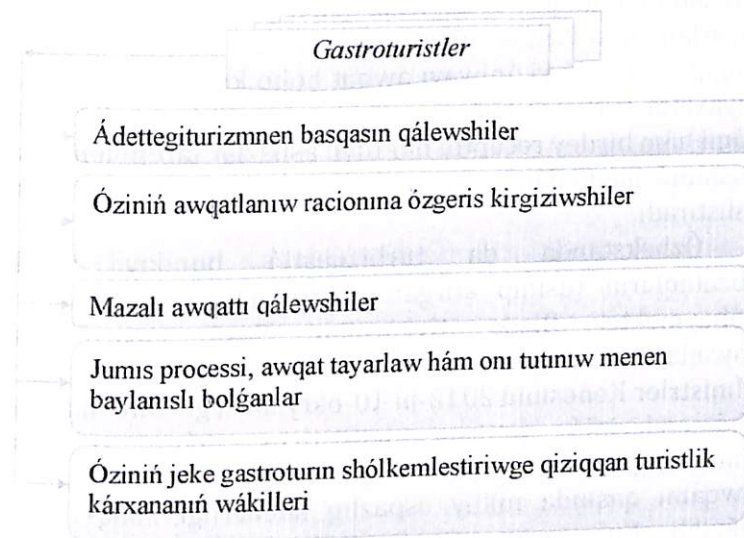
Gastronomik tur, xızmet retinde tek ǵana sayaxat etiw emes, al dúnyanıń basqa bir jerinde tákirarlanbas hám ayırıqsha dámgge iye bolǵan belgili bir aymaqta ǵana ushırasatuǵın awqatlardıń dámin tatıp kóriwge qaratılǵan ilajlar kompleksine kiredi.

Gastronomiyalıq turizmge qızıǵıwshılıq jıldan-jılǵa asıp baratır. Bul qızıǵıwshılıq kóbirek Ullı Britaniya, Italiya hám Perude keń tarqalıp, jıldan -jılǵa gastroturistik marshrutlardı islep shıǵıp atırǵan mámleketlerdiń sanı kóbeymekte. Bunday qızıǵıwshılıqtıń kóbeyiwı, turizmniń basqa da túrlerin rawajlandırıwǵa múmkinshilik jaratıp atır. İnsanlar dem alıwdıń bunday túrin yarım fabrikat ónimlerdi tutınıw janına tiygennen keyin, kewli qálegen awqattı, haqıyqıy jaǵdayında dámin tatıp kóriwge umtılıw, dep te túsiniw múmkin.

Gastronomiya turizmi birinshi gezekte gurmanlar, yaǵnıy mazalı awqattı qálewshilerdi ózine tartıwshı bolıp, olardıǵa áwesek awqat, bul tek ǵana awqat emes, al kóterińki keypiyat baǵıshlaytuǵın jaǵdaylar bolıp esaplanadı. Ekinshiden, gastronomik sayaxatlar, jumıstıń nátiyjeligi, awqat tayarlaw hám paydalanıwǵa tikkeley baylanıslı bolǵan kásip iyelerin - atap aytqanda restoran basqarıwshıların, dámin kóriwshiler (degustatorlar), restoran sınsıları sıyaqlı insanlardı ózine tartadı. Bunday insanlar gastroturlardıǵa ózlerin kásiplik mamanlıǵın joqarılatıwǵa, bilimlerin asırıw hám kónlikpelerin qalıplestiriwge baǵdarlaw maqsetinde gastroturlardıǵa shıǵadı. Sol sebepli, bunday gastronomik turlarda, eń sheber bas aspazlar (shef-povarlar) dan ibarat master-klasslar bar bolıp, bunda olar óziniń kásiplik sırların basqalar menen bólisedi. Nátiyjede gastronomik turlarda, turistik kompaniyanıń wákilleri óziniń kommerciyasın keńeytiw maqsetinde kulinarlıq sayaxatlarǵa shıǵadı. Búgingi kúnde xalıqtıń tómendegi qatlamlarınıń wákilleri gastronomik turistlerdi payda

etedi:

Gastroturlar ekige bólinedi: awıl ("jasıl" dep atalıwshı) hám qala gastroturlarına bólinedi. Bunıń ayırmashılıǵı sonnan ibarat, awılıq jerge sayaxatqa shıǵıp atırǵan turistler, ekologiyalıq taza ónimniń dámin tatıp kóriwge baǵdarlanǵan boladı. Mısalı: "jasıl" turlarda, toǵaylarda ósip turǵan jabayı miywelerdi jıynaw, atızlardıǵı miywe hám palız eginlerin jıynaw, ruxsat berilgen orınlarda ań hám vino islep shıǵarıw usılları boyınsha sayaxatlardı usınıs etedi. Qala gastroturları, konditer fabrikasına sayaxattı yamasa kishi kolbasa cexı, sol cextıń qasında jaylasqan restoran hám sol jerde tayarlanatuǵın áwesek awqat tayarlawdıń usılı menen tanıstırıladı.

16.1- súwret. Gastronomik turistlerdiń quramı

Bunnan tisqari, bizlerge bir aymaqtıń hár qıylı awqatlardı hám birdey awqattıń hár qıylı mámleketlerde tayarlanıwı menen de gastroturlarda tanıstırıladı. Bul júdá ataqlı bolǵan francuz, bolgar vinoları bolıp sayaxatshılardı júzimnen tayarlanatuǵın ishimlikler boylap sayaxatqa, júzim jıynawǵa hám vinolardıń dámin tatıp kóriw (degustaciya) ge shaqıradı.

Gollandiya, Shvecariya hám Italiyada sayaxatshılar sırlardıń

(pishloqlar) eń jaqsı sortınıń dámin tatıp kóriwi hám olardıń yarmakalargá keliwi menen tanısadı. Germaniya, Avstriya, Chexiya, Belgiyada pivonıń hár qıylı túrlerinde bul ishımlık ishıqıplarına, pivonıń hár qıylı sortlarınan tısqarı, pivonı tayarlaw bólmeleri, ataqlı pivo barları hám festivalları haqqında maǵlıwmat beriledi. Sonı da atap ótiw kerek, hár bir mámleket ayrıqsha óz aldına gastroturizm potencialına iye.

Hár bir mámlekettiń ayrıqsha milliy asxanası hám ol jerde, basqa hesh bir mámlekette tákirarlanbaytuǵın, ásirler boyı saqlanıp kiyatırǵan, óziniń tákirarlanbas miymandoslıǵı hám milliy awqatlarına iye. Mısalı, Yaponiyada turistler gid baslawshınıń járdeminde olardıń milliy awqatı bolǵan "sushi" di tayarlaw ushın kerekli ónimlerdi satıp aladı hám sayaxatshılardıń kóz aldında ataqlı bas aspazlar (shef-povarlar) tárepinen "sushi" tayarlanadı. «Pasta» biziń názerimizde Italiya shegaralarınan shıǵıp ketken júdá ápiwayı awqat bolıp kóringenı menen, kulinar sayaxatta turistler bul awqatnıń hár qıylılıǵı, onıń tákirarlanbas dámi hám birdey receptte hár qıylı aspazlar tárepinen tayarlangan pastanıń ájayıp dámi menen tanısadı hám de olardı bir-biri menen salıstıradı.

Ózbekstanda da turbiznesteń bunday baǵdarındaǵı abzallıqların túsiniپ atırǵan turfırmalardıń sanı barǵan sayın kóbeymekte. Bizde tiykarınan "jasıl gastroturizm keń rawajlanadı", degen pikirdemiz, sebebi, Ózbekstan Respublikası Ministrler Keńesiniń 2012-jıl 10-oktyabrdegi "Ulıwma awqatlanıw shólkemleriniń jumısın jetilistiriw hám xızmetkerlerdiń mamanlıǵın asırıw boyınsha" Qararı tiykarda, Ózbekstan aspazlar awqamı qasında milliy aspazlıq sheberligi xalıq- aralıq orayı dúzildi. Bul qarar menen onıń wákilligi keńeydi hám de bekkemlendi. Uzaq tariyqqa iye dástúrlerdiń bar ekenligi hám milliy awqatlardıń kóp túrliligi, ózbek aspazshılıǵın shet mámleketlerde keń tarqalıwına alıp keliwi bul hújjetke óz kórinisin tapqan. Onıń ushın bizde áyyemnen qalıplesken, ekologiyalıq taza hám insan organizmine jaqsı tásir etetuǵın milliy awqatlarımızdıń degustaciyasın shólkemlestiriw tiyis. Bunda ájayıp milliy awqatlarımız arqalı gastronomiya turizmin, awıl turizmi menen bezew múmkinshiligi jaratılıp atır. Haqıyqatında

da, wálayatlarda jaylasqan awıllarda tek sol jerge tán bolǵanawqatlar tayarlanıp, onıń mazası hám quramı basqa wálayattıń awıllarında tákirarlanbaydı. Óziniń táriypi menen bunday awqatlar shet el turistleri hám jergilikli xalıq ushın da mazalı bolıp esaplanadı.

16. 2. Ózbekstanda gastronomiya turizmin qalıplestiriwdiń ózgeshelikleri

Aspazlıqta hár bir xalıqtıń úrip-ádetleri, tariyxıy dástúrleri hám ayrıqsha ózgeshelikleri sáwlelenedi. Bunday ózgeshelikler, milliy asxanalarda ájayıp awqatlardıń júzege keliwine hám hár qıylı bolıwına sebepshi boladı. Barlıq awqatlarımızdıń mazalı hám dáminiń ózgeshe bolıwında quyashlı úlkemizde jetistiriletuǵın, diyxansılıq ónimleriniń hár qıylılıǵı úlken áhmiyetke iye bolmaqta. Dásturxanımızdıń ayrıqsha ózgeshelikke iye faktorlarınń biri-awqatlarımızdıń hár qıylılıǵı bolıp esaplanadı. Mısalı, tek sharwashılıq penen shuǵıllanatuǵın orınlarda góshmay, sút-qatıq kóbirek paydalansa, diyxansılıǵı rawajlangan aymaqlarda bolsa palız eginleri, dán-ónimlerinden tayarlanatuǵın awqatlar tiykarǵı orındı iyeleydi. Sonday da awqatlar bar bolıp, bular kúndelikli tutınıw ushın emes, al bayram dásturxanlarına arnalıp, áziz miymanlar ushın tayarlanadı. Qazı -qarta, qabıqdumba oraması, tandır kábab, Narın, xásip sıyaqlı áwesek awqatlar usılardıń qatarına kiredi.

Bir aymaqta jasap atırǵan hár túrli Milletler hám xalıqlardıń awqatlarınıń bir-birine usawı tábiyǵıy jaǵday bolıp esaplanadı. Mısalı, eger ózbek taǵamnasına názer taslaytuǵın bolsaq, ol jaǵdayda orıs, tájik, ukrain, Kavkaz, tatar, qazaq, uyǵur hám basqa da xalıqlardıń awqatlarınıń mıńnan aslam túrleriniń bir-birine uyqasıp, barǵan sayın rawajlanıp baratırǵanlıǵınıń guwası bolamız.

Óz gezeginde, palawlarımız, sháwlelerimiz, qamır awqatlarımız, jaqın aǵayın xalıqlarımızdıń dásturxanın bezep turıptı.

Xalqımızdıń aspazshılıǵında jıldıń belgili máwsimlerindegi dásturxanǵa arnalǵan awqatlar da bar. Mısalı, báhárde qaymaq

qosılǵan rediskalı, qozi qulaq kebirva, sumelek, halim, kók pelen, kók somsa, kovatok palaw (tok oshi), quwirılǵan gulkaram, jalpızlı máshabanı tatıp kóriw usınıs etiledi. Jazda bolsa pomidor káwap, kapusta sorpa, dumbıl kebirva, qálempir dulma, laǵman, qatıqlı kespas, súzbe, shalap, qatıq góje, parlangan káwap, góshlı qapırıqlama, palız eginlerinen qapırıqlamalar, ayran, salqın shay, miywe kompotları hám taǵı basqalar usınıs etiledi. Gúzde quwirılǵan balıq, ilaqa káwap, jumsaq gósh, gelle kebirva, bódene káwap, behili palaw, kartoshkalı mantı, kespe laǵman, asqabaq somsalar kóbirek tayarlanadı. Suwıq kúnlerde qazı -qarta, qabıqdumba, maylı palaw, quyırq palaw, qazılı palaw, jumsaq káwap, turpili salat, quwirılǵan qabırǵa, qısqa saqlanatuǵın miyweler, olardıń murabbası, kompotı, konservalanǵan hám duzlangan palız eginlerin tutınıw usınıs etiledi.

Sonı da atap ótiw kerek, házirgi waqıtta Ózbekstan, óziniń restoran portalı menen sheriklikte «Ózbekstan gastronomiya turizmi» atlı jańa joybarda háreket etip atır. Bunıń menen mámleketimizdiń aspazlıq sheberligindegi awqatlardıń hár qıylılıǵı hám jergilikli ózgesheliklerge iye ekenligi, ápiwayı hám áyyemgiligi, aymaqlardaǵı aldınǵı tájiriybeler menen xalıq-aralıq turizm bazarına kirip barıwına múmkinshilik jaratadı.

Gastronomik turizm dúnyada rawajlanıp atırǵan turistik jónelislerden bolıp, házirde sayaxatshılar tárepinen azıq-awqat ónimlerine bolǵan qızıǵıwshılıq artıp barmaqta. Jergilikli awqatlar hám ónimler burınǵısınanda áhmiyetli hám ataqlı bolıp baratır. Mámleketlerdiń asxana mádeniyatı ushın aspazlıq sheberligi, ózine tartatuǵın sayaxatshılıq baǵdarlarına bolǵan talaptı hám sayaxatshılıq tarawındaǵı jańa ózgerislerdiń payda bolıwına sebepshi boldı. Natıyjede, barlıq mámleketler ózleriniń jergilikli asxanaların úgit-násiyatlawdı basladı hám jergilikli ónimlerin hám azıq-awqat ónimlerin ajratıp kórsetiwge háreket etpekte.

16.3 Kóshe awqatınıń táriypi hám onıń rawajlanıwı

Kóshe awqatları sayaxatshılardı tınıshlandırıwdıń ráń-báreń jergilikli asxana mádeniyatınıń bir bólegi retinde qabıl etiledi. Kóshe awqatları - kúnniń qálegen waqtında, qálegen orında tabıw

múmkın bolǵan tayar awqatlar bolıp esaplanadı. Burınları, kósheniń azıq-awqat sawdası sawatsız adamlar ushın tómengi dárejedegi jumıs bolıp kelgen hám ayırımları elege shekem usınday bolıp qalmaqta. Biraq, basqalarǵa burın kambaǵallar ushın arzan azıq-awqat esaplangan, endi sociallıq hám kúshli ortalıqta jańa uqıbın sınap kóriw múmkinshiligi retinde qaralıp atır. Kóshe awqatları eń ápiwayı norması menen jergilikli azıq-awqat asxanasınıń bir bólegin quraydı hám jergilikli xalıq tiykarınan nelerdi tutınıp atırǵanlıǵın biliw múmkinshiligin jaratadı. Sonlıqtan da, kóshe awqatların gastronomik turizm jaǵdayında paydalanıw múmkın. Azıq-awqat sayaxatshılıǵı tek ǵana eń qımbat yamasa Mishel juldızlı restoranlarda gurme awqatlardı tutınıw emes, al gastronomik turistler ushın jańa asxanalardı tabıw menen de qızıqlı. Ayırım sayaxatshılar joqarı dárejeli restoranlarǵa qızıǵıwshılıq bildirse, basqaları kóshe awqatların maqul kóriwi múmkın. Sebebi, azıq-awqat turizmi tek ǵana sayaxatshılardıń tutınatuǵın azıq-awqatınıń túrine baylanıslı bolmay, al jergilikli taǵamnamaǵa qızıǵıwshılıǵında iye bolıwı múmkın.

Kóshe awqatları, kóshe hám onıń satıwshıları dúnyada kúndelikli turmıstıń ajıralmas aktyorları bolıp, olar jergilikli azıq-awqat saxnasınıń bir bólegine aylanadı hám anıq túrde gastronomik turizm, sonıń menen birge gastronomik turistler, gastronomik tuoperatorlardıń qatarında turistik jónelistiń sub'ekti bolıp esaplanadı.

Kóshe awqatları - bul sózler anıq suwretlengen zat; kóshe, yarmarka, bazar, sawda orayı yamasa dem alıw baǵı sıyaqlı, piyadaların háreketi kóp bolǵan ashıq jámiyetlik orınlarda satılatuǵın, tezlik penen tutınıw ushın kerekli azıq-awqat degen mánisti ańlatadı. Tórt beton diywalǵa iye bolmaǵan hár qanday turaqlı yamasa háreketleniwshi transport quralı, mısalı, súwrep júretuǵın arba, sawda qatarları, sebet, lágende, veloseped, motocikl, arnawlı mashina hám basqalar da, satıwshı tárepinen azıq-awqat ónimlerin satıw ushın paydalanıwı múmkın. Olardıń ayırımları, sonıń menen birge, stullar, yamasa jıynalma stollar sıyaqlı sheklengen qolaylıqlar menen támiyinleniwı múmkın. Kóshe awqatları túsiniǵı birinshi ret Birlesken Milletler

Shólkeminiń Azıq-awqat hám awıl xojalıǵı shólkemi tárepinen 1986- jılı Indoneziyanıń Jakarta qalasında bolıp ótken Aziyadaǵı kóshe awqatları boyınsha regionlıq seminar dawamında paydalanılǵan. Bul táriyp boyınsha "Kóshe awqatları tayın awqat hám ishimlikler bolıp" satıwshılar tárepinen tayarlanadı hám satıladı, kóshelerde hám basqa da soǵan uqsas jámiyetlik orınlarda shólkemlestiriledi.

Kóshe azıq-awqatları hár túrlı ayaqlarda hár qıylı geografıyalıq regionlarda hám hátteki birdey regionda da awıl-xojalıq ónimleri boyınsha bir-birinen parıqlanadı.

Máwsimlik ózgerislerden tısqarı, mádeniyat, kóshe azıq-awqat ónimlerin satıw hám tutınıw rejimin belgileytuǵın taǵı bir faktorınan esaplanadı. Solay etip, hár bir kósheniń azıq-awqat ónimi tiykarınan dástúriy hám úy sharayatında tayarlanadı, biraq ayırım qarıydardardıń dietası boyınsha alkogol'sız ishimlikler, nan, ósimlik mayı sıyaqlı minimal yamasa joqarı dárejede qayta islengen zavod ónimleriniń járdemi menen de tayarlanıwı múmkin.

Kóshe awqatları azıq-awqat penen támiyinlewdiń zárúrli bólegi bolıp esaplanadı. Azıq-awqat hám awıl- xojalıǵı shólkeminiń 2012- jılǵı izertlewi boyınsha, dúń'ya júzinde hár kúni 2, 5 milliard adam kóshe awqatların tutınadı (FAO, 2012). Usınıń sebebinen kóshe sawdası, tek ǵana rawajlanıp atırǵan isbilermenler ushın biznesti júrgiziwge múmkinshik jaratadı, solay etip rawajlanıp atırǵan mámleketlerdiń ekonomikasına úlken úles qosadı. Qarıydardıń kóz-qarasınan, kóshe awqatları waqıt hám puldı tejew, atmosferadan zawıq alıw yamasa ushırasıw sıyaqlı bir qansha sebepler boyınsha maqul bolıp esaplanadı. Bunnan tısqarı, kóshe awqatları tek ǵana ózgeshe mazalı, qolaylıǵı hám jámiyetlerdiń materiallıq jáne sociallıq miyraslarınıń almasıwındaǵı roli ushın da tutınılmastan, qala xalqı ushın azıqlıq elementlerdiń taza variantların usınıw ushın da zárúrli hám qádirlı bolıp esaplanadı.

Kóshe awqatlarınıń tariyxı Orta ásirlerde baslanǵan bolsa -da, XVIII ásirde restoranlardıń payda bolıwı menen oǵan bolǵan qızıǵıwshılıq azaydı. Bay klass wákilleri kóshede awqatlanıwdan waz keship, jaqsı imidj hám sapalı xızmet kórsetiliwi ushın

restoranlarda stolda otırıp awqatlanıwdı abzal kórgen bolsa, kóshe awqatları kámbaǵallar ushın azıq-awqatqa aylandı. Buǵan qosımsha túrde, XIX-ásirde Evropadaǵı sanaat revolyuciyası úlken qalalarda xalıqtıń sanın kóbeytti, bul jerde tómén is haqı tolenetuǵın kók jaǵalı jumısshılar, úylerinde awqat tayarlawǵa waqıtları bolmaǵan hám sol sebepli kóshe awqatlarınan paydalanıwǵa májbúr edi. Búgingi kúnde, kópshilik rawajlanıp atırǵan mámleketlerde kóshe satıwshılarınıń profili ózgerip baratır; ótken zamanda investiciya ushın azǵantay aqshaǵa iye bolǵan, sawatsız, kámbaǵal adamlardan ibarat bolǵan bolsa, basqa bir tárepten, búgingi satıwshılar jumıs kórsetiw usınısları sheklengen yamasa ekonomikalıq kriziske dus kelgen mámleketlerde jasawshı, qanıygelikke iye jańa pitkeriwshilerden ibarat; yamasa aldınǵı jumıs orınlarınıń qısqaırıwı sebepli jumıssız qalǵan qánigeler bolıp esaplanadı.

Kóshe azıq-awqat sawdası, ayırım mámleketler ushın tártiplestirilgen hám nızamlı jaǵdayǵa aylanbaqta. Singapur, AQSh yamasa Yaponiya sıyaqlı ayırım rawajlanǵan mámleketler hám qalalarda, kóshede azıq-awqat ónimlerin satıw boyınsha qatań standartlar hám qaǵıydalar engizilgen. Sonıń menen birge kóshe awqatlarınıń sawdası nızamǵa qarsı túrde yamasa hesh qanday licenziyasız júrgiziletuǵın mámleketler de bar. Mámleketlik shólkemler den sawlıqtı saqlaw basqarmaları menen birgelikte, licenziyalar, arbalar ushın ruxsatnamalar hám gigiena guwalıqların talap etetuǵın qatań tekseriwler menen birgelikte xalıqtıń salamatlıǵın qorgaw boyınsha normativ hújjetlerdi qabıllaydı. Ótken zamandaǵı kóshe jáne onıń házirgi jaǵdayın salıstırıwdıń juwmaǵı tómendegi kestede keltirilgen:

16.1-keste

Kóshe awqatlarınıń ótken zamandaǵı hám házirgi jaǵdayı

Rawajlanıp atırǵan mámleketlerde ótken zamanda / hám búgingi kúnde	Búgingi kúnde rawajlanǵan mámleketlerde
Kámbaǵal xalıq ushın arzan awqat	Jumıs penen bánt adamlar ushın tuwrı awqatlanıw

⁴ Calloni, 2013; Newman and Burnett, 2013; Chang et al., 2011; Tinker, 2003

Tómengi klas wákillerin kemsitiwshi element	Tómengi klas wákillilerin kemsitiwge jol qoyılmaydı
Sawatsız adamlar ushın biznes imkaniyatı	Aspazlıq baǵdarlamaların taza intalı pitkeriwshileri ushın biznes imkaniyatı
Úyde waqtı hám járdemshisi bolmaǵan taypa wákillikleri ushın zárúrlık	Aspazlıq mádeniyatınıń almasıw imkaniyatı; lázzet alıw ushın awqatlanıw
Tártıpsız arbalar hám zıyanlı óndiris	Shıraylı arbalar hám júk mashinaları; dóretiwshilik prezentaciyalar

Búgingi kúnde kópshilik mámleketler kóshe azıq-awqat ónimlerin, azıq-awqat turizminde paydalanıw, paydalı hám az ushıraytuǵın derek retinde ózine tartatuǵın hám «World Street Food Congress» sıyaqlı kóshe awqatları boyınsha konferenciylardı ótkeredi; kóshe awqatlarınıń xızmetiniń turaqlılıǵın támiyinlew ushın hár qıylı awqamlar, mısalı, «Street Food Square Association», «Street Food Association of Italy Street», «İndiya kóshe satıwshılarınıń milliy asociaciyası», «Atlantadaǵı kóshe awqatları koaliciyası», «British Street Food Association», sonıń menen birge qosımshalar hám veb-saytlar streetfood.org.uk, streetfoodvancouver.com, streetfoodapp.com sıyaqlı kóshe awqatların jetkerip beriwshilerdi qıdırıw hám baqlap barıw múmkinshiligin beredi. Festivallar hám azıq-awqat ilajları shólkemlestiriledi; olardıń bir qanshası «Evropadaǵı kóshe awqatları festivalı», «Los-Anjelestegi Street Food Fest», «Street Food Festival Syurix», «Street Eats Food Truck Festival», «Praga Street Food Festival». Sonday-aq, «Nyu-York Vendi sıylıqları» hám «British Street Food Awards» sıyaqlı, sıylıq sistemaları háreketke bolıp, olar júzlegen satıwshılardı hám mıńlaǵan kóshe awqatların súyiwshilerdi ózine tartatuǵın úlken ilajlar bolıp esaplanadı.

Házirgi kúnde Evropada, Arqa Amerikada hám Aziyada kóshe awqatları tawıq hám bódene basqa da quslardıń mákanı bolıp, ol jerde kóshe awqatlarınıń arnawlı mashinalarınıń háreketi, belgili aspazlar hám «Dúnya boylap kóshe awqatları», «Kóshe awqatların tutınıń», «Kóshe awqatları mashinalarınıń iri jarısı» hám «Entoni Bourdain», «Rezervasiyonlarsız» kórgezbesi, kóshe awqatlarınıń isenimliliǵın hám ataǵın joqarı basqıshqa kóterip atır.

Turkiyada kóshe awqatlarınıń iskerligi hám tutınıwı boyınsha respondentler ortasında sorawnama ótkerilgen bolıp ol boyınsha tómendegi nátiyjelerge erisilgen.

Respondentlerdiń kóshe awqatların tutınıwdıń qaǵıydaları. Kóshede azıq-awqatlardı tutınıw rejimin túsiniw ushın respondentlerge jámi 7 soraw berildi. Sorawlar tutınıwdıń waqtı hám muǵdarı, kóshe awqatların tańlaw faktorları hám abzallıqları haqqında maǵlıwmat toplaw ushın islengen. Respondentlerdiń 34 procenti kóshe awqatların ayına 1-2 ret hám 29 procenti háptesine 1-2 ret satıp alatuǵınlıǵın aytıp ótti. 38% keshte hám 33% túslik waqtında kóshe awqatların tutınıwdı abzal kóredi. Olardıń kópshiligi (53%) mobil, dem de háreketsiz satıwshılardan satıp aladı. Olardıń kópshiligi (45%) sendich hám ayırımları konditer ónimlerinen (28%) zawıq aladı. Kóshede azıq-awqat satıp alıp atırǵanda, dámi (30%), gigiena (24%) hám baha (15%) olardıń satıp alıw sheshimin belgileytuǵın eń zárúrli faktor bolıp esaplanadı. Respondentler, sonıń menen birge kóshe awqatların tiykarınan dosları (52%) hám shańaraq aǵzaları (21%) menen birgelikte tutınıwın aytıp ótti. Kóshe awqatların abzal kóriwleriniń sebebi sonda, onı kúnniń qálegen waqtında (25%) hár qanday orında tabıw múmkin, onı tutınıw ańsat (23%) hám tayarlanıwıda tez (22%) dep esaplaydı.

Dúnyanıń hár qıylı izertlewshi shólkemleri kóshe awqatları boyınsha dúnyanıń ózine tartatuǵın qalalarınıń reytingin kórsetti. Toliq maǵlıwmatlar tómendegi reyting kestesinde keltirilgen.

16.2-keste

Dún'ya boyınsha eń jaqsı kóshe awqatların usınıwshı qalalar⁵

Conde Nast Traveler, 2016	Fisher, 2016	Heelan, 2014	Bhide, 2013	New York Daily News, 2013	VirtualTourist, 2012
Singapore	Chicago	Bangkok	Bangkok	Hong Kong	Bangkok
Bangkok	Istanbul	Tel Aviv	Istanbul	Rio de Janeiro	Singapore

⁵ STREET FOOD AS A GASTRONOMIC TOOL IN TURKEY Feray Irgüler, Betül Öztürk International Gastronomic Tourism Congress Proceedings, 49-64, 2016.

Tokyo	Mexico City	Istanbul	New York	Paris	Penang
Hong Kong	Marrakesh	Paris	Marrakesh	Boston	Marrakesh
Istanbul	New York	Mexico	Ho Chi Minh	Istanbul	Palermo
Barcelona	Austin	Hong Kong	Palermo	Mexico	Ho Chi Minh/
Prague	Bangkok	Kuala Lumpur	Rio de Janeiro	Ottawa	Istanbul
Budapest	Berlin	Mumbai	Paris	Marrakesh	Mexico City
Paris	Los Angeles	Tokyo	Hong Kong	Berlin	Brussels
Munich	Ho Chi Minh	Singapore	London	Fukuoka	Ambergris Caye

Kóshe awqatlarınıń sawdası, ushın eń ózine tartatúǵın jónelislerdiń biri Istanbul bolıwına qaramastan, Turkiyada kóshe awqatları teması, mashqalalı másele bolıp esaplanadı. Turkiyada kóshe awqatların arnawlı úskenelengen avtomobil qurallarında satılıwı múmkin bolǵan túrleriniń dizimi Den sawlıqtı saqlaw ministrliǵı tárepinen belgilenedi. Satıwshılardı licenziyalaw, tiyisli qaǵıydaǵa muwapıq qala administraciyası tárepinen iske asırıladı hám nızamsız háreket islegenlerdiń ústinen qatań qadaǵalaw ornatılǵan. Biraq, ayırım satıwshılar juwapkershilikten qashıw ushın rásmiy ruxsatnamalardı almastan islewdi, qala administraciyasınan talap etedi.

Tayanış sózler: gastrotur, gastroturist, kóshe awqatları, azıq-awqat turizmi, gastronomiya, gastronomik turizm, Turkiya.

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Gastronomik turizmniń maqsetin túsindirip berin.
2. Gastronomik sayaxat ne?
3. Gastroturist terminin túsindirip berin.
4. Gastronomik turizmniń túrleri haqqında maǵlıwmat berin.
5. Ózbekstanda gastronomik turizmdi rawajlandırıwdıń mumkinshilikleri kanday?
6. Kóshe awqatları túsinigine táriyip berin.
7. Kóshe awqatları terminin dáslep qashan hám qay jerde rásmiy túrde paydalanǵan?
8. Kóshe awqatlarınıń rawajlanıw tariyxı haqqında

maǵlıwmat berin.

9. Dúnyada kóshe awqatları menen baylanışlı qanday iri ilajlar ótkeriledi?

10. Dúnya boylap eń jaqsı kóshe awqatların usınıs etiwshi qalalar qaysılar?

17-BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIKTI SHÓLKEMLESTIRIWDE XALÍQ- ARALÍQ TÁJIRIYBEDEN PAYDALANÍW

Jobası

17.1. Shet mámleketlerde turizm tarawında isbilermenlikti rawajlandırıwda mámlekettiń roli.

17.2. Evropanıń rawajlangan mámleketlerinde turizmdi rawajlandırıw menen shuǵıllanıwshı sistemalar.

17.3. Turizm tarawında isbilermenlikti rawajlandırıwda AQSh tájiriybesi.

17. 1. Shet mámleketlerde turizm tarawında isbilermenlikti rawajlandırıwda mámlekettiń roli

Turizm industriyasın rawajlandırıwda xalıq-aralıq tájiriybelerden paydalanıwda eń dáslep, turizm rawajlangan mámleketlerdegi tarawdı basqarıw hám tártipke salıw usılların úyrenip shıǵıw kerek. Turizmdi basqarıwdı tuwrı jolǵa qoyıw, tarmaqtı rawajlanıwda tiykarǵı faktor bolıp xızmet etedi.

Shet mámleketlerde turistik iskerlikti jetilistiriw hám rawajlandırıwdaǵı mámlekettiń rolin analiz etip, bunday zárúrli tarawdı mámleket tárepinen tártipke salıwdıń úsh túrdegi modelin ajratıp kórsetiw múmkin.

Birinshi model - bunda turistik tarawdıń rawajlanıwı mámlekettiń qatnasıwısız iske asırılıwı ideyalarına tiykarlangan túrde, barlıq máselelerdiń “ózin-ózi basqarıw” sıyaqlı batıs principlerine tiykarlangan túrde sheshiliwi názerde tutiladı.

Turizm industriyasın basqarıwdıń bul modeli AQSh ta 1997-jılı turizm tarawın mámleket tárepinen basqarıw organınıń roli alıp taslangannan keyin qabıl etilgen edi. Mámlekettiń bunday qádem qoyıwına bir qatar sebepler bar ekenin tán alǵan. Olar tómendegiler:

- federal byudjet qárejetlerin azaytıw zárúrliginiń bar ekenligi;
- xalıq-aralıq turizm bazarında AQSh tıń jeterli dárejede bekkem poziciyaǵa iye ekenligi;

- qosımsha reklama etiwge mıtájliktiń joq ekenligi;
- shet ellik turistlerdi ózine tartıwdıń joqarı ekenligi;
- ulıwma bazar mápleri jolında gárezsiz reklama akciyaların iske asıra alatuǵın kúshli jeke kompaniyalar hám turizm industriyasınıń bar ekenligi.

Ekinshi model - bul kúshli hám abıraylı oraylıq organ, mámlekettiń turizm tarmaǵına baylanıslı barlıq kárxanalardıń háreketin qadaǵalawshı ministrliktiń bolıwın názerde tutadı. Onıń iske asırılıwı ushın belgili bir jaǵdaylar talap etiledi, yaǵnıy turizm industriyasına joqarı dárejedegi finanslıq qoyımalardı tartıp bariw, sonıń menen birge reklama hám marketing háreketinde turistik infrastrukturanı jaqsılaw maqsetinde, investiciya joybarların iske asırıw zárúrli bolıp esaplanadı.

Bul modelge misal retinde “Malayziya mámleketlik turistik administraciya”sın keltiriw múmkin. Malayziya mámleketlik turistik administraciyası, mámlekettiń turizm industriyasın rawajlandırıw boyınsha kóplegen iri joybarlardı iske asırmaқта. Shólkem óziniń mámleketinde, turizmde hám investiciyada ózine tartatuǵın xalıq-aralıq maydanda kórsetiw ushın kóp muǵdarda aqsha sarıplaydı. Bir ǵana Italiya mámleketinde Malayziyanı reklama islew kompaniyasına 3 million AQSh dolları muǵdarında aqsha sarıplanǵanlıǵı buǵan misal bola aladı.

Turizmdi basqarıwdı shólkemlestiriwdiń bunday modeli Malayziyadan tisqari Turkiya, Tunis, Tayland, Egipet sıyaqlı, ulıwma ishki óniminde turizmniń úlesi joqarı bolǵan mámleketlerde qollanıladi.

Úshinshi model - turistik tarmaqtı basqarıwdı, belgili bir ministrlik kórinisindegi háreketi menen parıqlanadı. Kóbinese bunday ministrlik ekonomika tarawına jaqın ministrlik boladı. Bunda turizm máseleleri menen shuǵıllanatuǵın bólim óziniń háreketin eki baǵdarda iske asıradı. Birinshisi, basqarıw máselelerine tiyisli bolǵan huqıqıy bazanı islep shıǵıw, aymaqlıq wákillik hám atqarıw hákimiyatınıń iskerligin koordinaciyalaw, xalıq-aralıq dárejede sheriklikti iske asırıw, statistikalıq maǵlıwmatlardı qayta islew sıyaqlı wazıypalardı orınladı.

Ekinshisi, marketing háreketi, turizm tarawında xalıq-aralıq birlespelerde hám kórgezbelerde qatnasıw, óz mámleketiniń shet

ellerdegi wákilxanaların shólkemlestiriw hám basqarıw máselelerin sheshedi.

Bul model, Evropanıń rawajlangan mámleketlerinde keń tarqalğan. Mámlekettiń turizm industriyasın rawajlandırıwda qollanılatuǵın bul model, shártli túrde “evropa” modeli dep atalğan.

17.2. Evropanıń rawajlangan mámleketlerinde turizmdi rawajlandırıw menen shuǵıllanıwshı sistemalar

Evropanıń rawajlangan mámleketlerinde turizm administraciyası jergilikli hákimyat shólkemleri hám jeke biznes penen ajıralmas baylanısta háreket etedi. Sonı da atap ótiw kerek, bul process turizm industriyasın basqarıwdı jeńillestiredi. Tómede Evropanıń rawajlangan mámleketlerinde turizm tarawın basqarıw hám rawajlandırıw máseleleri menen shuǵıllanatuǵın strukturalar haqqında maǵlıwmat beriledi.

Franciya mámleketinde turizmdi tártipke salıw máseleleri, Transport hám jámiyetlik jumıslar ministrliğine júqlenip, onıń strukturasında turizm máseleleri hám turizmdi basqarıw boyınsha mámleketlik xatker belgilep qoyılğan. Bul organlar tarmaqtı tártipke salıw hám investiciyalawdı qadaǵalaydı. Bunnan tısqari turizmdi basqarıwda katnasıwshı, keńeste dawıs beriw huqıqına iye bolǵan bir qatar organlar da hárekette, olar tómendegiler:

- “Turistlik injiniring” turistlik agentligi;
- turizm boyınsha milliy baqlaw keńesi;
- dem alıs saparları boyınsha milliy agentlik;
- Franciyada ekologiya hám qalalardı kórkemzarlastırıw komiteti.

2011-jılı jergilikli administraciya, turistlik firmalar, miymanxanalar, ekskursiyalıq tamashalaw ob’ektleri hám administraciyaları ortasındaǵı shártlesiw tiykarında háreket etetuǵın “Maison de la France” assocaciyası Franciyanıń xalıq-aralıq bazarlardaǵı turistlik tımsalın rawajlandırıw menen shuǵıllanadı.

Házirgi kúnde “Maison de la France” assocaciyası 800 ge jaqın

aǵzalarǵa iye. Onıń 33 wákilxanası dúnyanıń 26 mámleketinde háreket etedi. Associaciya basqarıw organı 27 adamnan shólkemlesken, direktorlar keńesiniń úshтен bir bólegi mámleketlik aparat hámeldarlardan ibarat bolsa qalǵan úshтен eki bólegi biznes wákılleri bolıp esaplanadı. Associaciyanıń 60 procent qárejetleri mámleket tárepinen finanslastırıladı.

Ullı Britaniyada turizm tarawın “Mádeniyat, tamashalar hám sport» ministrliǵı basqarıp oǵan tikkeley turizmdi basqarıwshı organ “British Tourist Authority” (BTA) baǵınadı. BTA Ullı Britaniyaǵa shet ellik turistlerdi tartıw hám ishki turizmdi rawajlandırıw menen shuǵıllanadı. Shólkemlestiriwshilik huqıqiy tárepten jeke isbilermenlik institutı bolıwına qaramastan BTA shet el bazarlarında kórgizbelerde qatnasadı, sonıń menen birge konsalting hám marketing xızmetlerin pullı túrde usınıs etedi, shet el kapitalı tiykarında túrli joybarlardı iske asırıw menen hám de kórgizbeler, videofilmler hám basqa da reklama xızmeti menen shuǵıllanadı.

BTA dúń’yanıń 26 mámleketinde óziniń bólimlerine iye. Shólkemniń 68 procent qárejetleri mámleket tárepinen finanslastırıladı.

Italiya mámleketinde turizmdi “Óndiris ministrliǵı” quramına kiretuǵın turizm boyınsha departament basqaradı. Departamenttiń tiykarǵı funkciyaları aymaqlıq turistlik juwapkershilikti tártipke salıw, milliy xarakterdegi normativ-huqıqiy hújjetlerdi islep shıǵıw, izertlewler júrgiziw hám statistikalıq maǵlıwmatlardı qayta islew, sonıń menen bir qatarda xalıq-aralıq shólkemlerde, qatnasıwdan ibarat.

Biraq Italiyanıń xalıq-aralıq turistlik bazarda tanıştırılıwında jetekshi rol “Turizm boyınsha milliy basqarma” (ENIT) ǵa tiyisli. Basqarmanıń tiykarǵı funkciyaları reklama, marketing birlespeleri, jergilikli turistlik shólkemlerdiń shet ellerdegi iskerligin tártipke salıw bolıp esaplanadı. Basqarma, turizm boyınsha departamentke baǵınadı hám tolıǵı menen mámleketlik byudjetten finanslastırıladı.

Ispaniyada turizm máseleleri menen Ekonomika ministrliğine baǵınıwshı, turizm hám kishi biznes boyınsha mámleketlik xatker shuǵıllanadı. Mámleketlik xatkerden tısqari, ministrlikke

tóمندegi shólkemler baǵınadı:

- turizm boyınsha oraylıq direkciya (basqarıw máseleleri hám turizm tarawında mámleketlik siyasatnıń ulıwma baǵdarların islep shıǵadı);

- “Paradores” miymanxanalar tarmaǵı (tariyxıy áhmiyetke iye bolǵan imaratlarda jaylasqan 83 miymanxana);

- Madrid hám Malaga kongress kórghezbe orayları;

- “Turespaca” Ispaniya turizm institutı.

Ispaniya mámleketinde turizm tarawın licenziyalaw, xızmetlerdi sertifikatlaw, turizm sanaatın rawajlandırıw strategiyasın islep shıǵıw sıyaqlı funkciyalar jergilikli húkimetlik shólkemlerge júkletilgen. Bul strukturalardıń háreketin ulıwmalastırıw maqsetinde, mámlekette turizmdi rawajlandırıw boyınsha keńes shólkemlestirilgen bolıp, onıń quramına barlıq dárejedegi mámleketlik basqarıw shólkemleriniń wákılleri kirgizilgen.

“Turespaca” - Ispaniya turizm institutı, shet elde Ispan kurortlarınıń xızmetlerin járiyalaw hám reklamasın shólkemlestiriw arqalı shet el turistlerin tartıw menen shuǵıllanadı. Turizm institutı, Ispaniyada óziniń kóplegen bólimlerine iye, sonıń menen birge dúnyanıń 21 mámleketinde 29 wákılxanası bar. Institut tolıǵı menen mámleket tárepinen finanslastırıladı.

17.3 Turizm tarawında isbilermenlikti rawajlandırıwda AQSh tájiriybesi

Turizm tarawın rawajlandırıw máselelerinde, xalıq-aralıq tájiriybelerge súyengende AQSh tájiriybesin ayrıqsha dıqqat penen úyreniw zárúr. AQSh búgingi kúnde, dún’ya turizm oraylarınıń biri bolıwı menen birge, ózinde tábiyǵıy-geografıyalıq jaqtan hár qıylı keńisliklerge say iqlımdı boysındırǵanlıǵı hám hám sol iqlımdaǵı aymaqlarda turizmnen joqarı dáramat alıw múmkinshiligi bar ekenligi menen ayrıqsha áhmiyetke iye bolıp esaplanadı.

Ózbekstanınıń tábiyǵıy geografıyalıq jaylasıwı da hár qıylı iqlımǵa iye ekenligi, biraq teńizge tutas aymaqlardıń joq ekenligi,

turizmdi rawajlandırıwda ózine say qıyınshılıqlardı payda etedi. Mámleketimizdiń turistik múmkinshilikleriniń geografıyalıq jaylasıwın esapqa alǵan túrde turizm tarawın rawajlandırıwda AQSh tıń Nevada Shtatı, atap aytqanda Las-Vegas qalasınıń tájiriybelerinen paydalanıw jaqsı nátiye beriwi múmkin. Bul Shtattıń tábiyǵıy jaǵdayı mámleketimizdiń tábiyǵıy jaǵdayına jaqın, yaǵnıy tawlar, dár’ya, kól hám shólistanlıqlar bir-birine júdá jaqın jaylasqan, sonıń menen birge teńiz jaǵalawına iye emes.

Las-Vegas haqqında sóz etkende, bárinen burın qumar oyunları dıqqat orayında bolıwı tábiyǵıy. Usı jerde qumar oyunlarınıń tariyxı hám de onıń Las-Vegas hám Nevada ekonomikasında tutqan ornı, turizm tarawına tásiiri haqqında toqtap ótiw zárúr.

Tariyxta birinshi kazinolar XVII-ásirdiń ortalarında Veneciyada payda bolǵan. Sol dáwirden baslap, házirge shekem dún’yanıń kóplegen mámleketlerinde kazinolar shólkemlestirildi. Búgingi kúnde, kazinolar turizm salasınıń bir bólegine aylanıp úlgerdi. Turizm tarawı rawajlanǵan mámleketlerde júzlegen oyun maydanları payda bolǵan. Hátteki bir neshe qalalar. qumar oyunlarınıń tiykarında qurıldı. Buǵan Baden-Baden, Ostende, Monto-Karlo, Atlantik Citi sıyaqlı qalalardı mısıl etip keltiriw múmkin.

Xalıq-aralıq statistikalıq maǵlıwmatlar boyınsha, dún’ya xalqınıń 7-10 procenti qumar oynlardıń ıshqıpazları bolıp esaplanadı. Qumar oyunları bar, kewil-ashar maydanlarǵa iye qalalarda salıq túsimleriniń 2,5-6,5 procentke shekem bolǵan bólegin oyun maydanları beredi. Salıq túsimleri boyınsha qumar oyunlarınıń ayrıqsha atmosferası hám ájayıp arxitekturasına iye Las-Vegas qalası aldınıǵılardan esaplanadı. Qalanıń kewil-ashar hám oyun maydanları Nevada Shtatınıń 20 procent salıq túsimin támiyinleydi. Qala municipoliteti dáramatlarınıń bolsa 30 payızın támiyinleydi.

Las-Vegas AQSh tıń arqasında, tawlar menen oralǵan taslı sahrada, Arizona, Kaliforniya hám Nevada Shtatları tutasqan jerde Úlken Kanyonnan onsha uzaq bolmaǵan aymaqta jaylasqan. Burın bul aymaq awıl-xojalıǵı menen shuǵıllanatuǵın 5 mıńǵa jaqın Meksikalıq xalıq jasaytuǵın mákan edi.

XX-ásirdiń baslarına kelip bul aymaqta bántlikti támiyinlew hám xalıqtıń migraciyasınıń aldın alıw maqsetinde kishi kazinolar shólkemlestirildi hám jılına 7 mın sayaxatshı kele basladı. 1931-jılǵı oyın biznesin legallastırıw haqqındaǵı AQSh federal nızamı qabıl etiliwiniń nátiyjesinde Las-Vegasta transport hám injenerlik infrastruktura jedel rawajlana basladı. Xalıqtıń sanı 75 jıl ishinde 120 esege kóbeydi, sayaxatshılardıń sanı bolsa 6 mın esege kóbeydi. Házirgi kúnde qalaǵa jılına 42-45 million sayaxatshı kelip atır. Olardan qalaǵa jılına 20 miliard dollardan artıq dáramat kelip túsedi.

Las-Vegas qalasın proektlestiriw, átirapındaǵı tawlar hám taslı sahradan kelip shıqqan. Burın qala 500 gektar maydanda jaylasqan edi. 1930 - jıllarda Amerikada jıl basına avtomobillestiriw processı nátiyjesinde oyın zonaları qalanıń qubla-batıs tárepine, shól aymaǵınan ótken magistral jol boylap jayla basladı. Magistral jol boylap 15-20 km uzınlıqtaǵı maydanda kóplegen kazinolar, moteller, miymanxanalar, kórgbezbe zalları, koncert zalları, golf maydanları sıyaqlı ob'ektler qurıldı. Bul maydan keyinirek qala orayı, bulvarǵa aylandı.

Jıllar dawamında kóplegen kilometrlik bulvarlarda, jeke biznes gúllep jasnadı. Eliwden artıq kóp funkciyalı kompleksler, kongress zallar, muzeyler, qısqı baǵlar, dúń'yanıń eń ataqlı imaratlarınıń kórgizbeleri menen toltırıldı. Las-Vegastıń tiykarǵı transport magistralı waqıttıń ótiwi menen piyadalar háreketleniwshi maydanǵa aylandı. Bul jerde azannan-keshke shekem mınlaǵan sayaxatshılar bulvar boylap aylanadı. Qalada úsh aeroport júzege kelgen, olardıń biri xalıq-aralıq Mak-Karon aeroportı bolıp esaplanadı. Las-Vegastan 10 km uzaqlıqtaǵı Boulder Citi qalasında 4 aeroport jaylasqan, qalanıń qublasında bolsa 5-aeroport qurılısı dawam etpekte.

XXI - ásirge kelip, Las-Vegas dúnyanıń eń ataqlı qalaları retinde, bir pútin kompoziciyaǵa aylandı. Bunda ataqlı arxitektorlardıń xızmetleri úlken boldı. Qalada eń sońǵı texnika, texnologiya jetiskenliklerinen keń kólemde paydalanıldı.

Las-Vegastıń xalıq-aralıq turistik orayǵa aylanıwında sheshiwshi faktor, onıń milliy baǵları hám qorıqханаларǵa jaqın jaylasqanlıǵında dep ataw múmkin. 1920 - jıllardaǵı texnika

jetiskenlikleri hám Úlken Kanyon tábiyǵıy qorıqханası, Kolarado dáryasınıń sulıwlıqları, Las-Vegastı júzege keltirdi hám rawajlanıwında úlken áhmiyetke iye boldı. Sebebi XX- ásirdeń baslarında, Úlken Kanyon sayaxatshılardıń dıqqat orayında edi, oǵan aparıwshı jol boyında bolsa tez arada dúń'ya turizmi orayına aylanatuǵın Las-Vegas qalası qalıplesip atırǵan edi.

Zamanagóy Las-Vegas 30 mın gektarda jaylasqan bolıp xalıqtıń tıǵızlıǵı 1 gektar maydanǵa 19 -20 adamǵa tuwrı keledi. Bir waqıttıń ózinde turistler menen esaplaǵanda bulvar aymaǵında bul kórsetkish 200-300 adamǵa jetiwi múmkin. Kópshilik sayaxatshılar Las-Vegastı Parijdegi Elisey maydanına teńlestiredi. Onıń arxitekturasın bolsa Disney Lend penen teńdey bahalaydı. ĞMDA mámleketleriniń sayaxatshıları ushın bolsa Las-Vegas 1930 -50-jıllarda sovet mámleketiniń simvolına aynalǵan, xalıq-xojalıǵı kórgbezbesiniń bir neshe ese úlkeytilgen úlgesi edi. Óz dáwirinde Moskvadaǵı xalıq-xojalıǵı kórgbezbesinde burınǵı birlespeniń 15 mámleketine tiyisli povilionlar qurılǵan. Búgingi Las-Vegastı da kóplegen mámleketlerdiń arxitektura povilionlarınıń kompleksine usatıw múmkin.

Las-Vegastaǵı oteller hám kazinolardıń arxitekturası, áyyemgi Egipet, Greciya, Rim imperiyası hám Italiyansha barokko usılı sonıń menen birge avangard, modern usıllarına tiykarlanıp qurılǵan. N'yu-Yorktaǵı Brodvey hám Tayms Skver AQSh tıń teatr hám kórkem-óner orayları esaplansa, zamanagóy Las-Vegasta olardıń úlgesi kórinisinde qurılǵan maydanlar, illyuziyalar hám kewil-ashar orayları esaplanadı.

2017-jılǵı statistikalıq maǵlıwmatlar boyınsha Las-Vegas 43 million sayaxatshılardı qabıl etken. Qalaǵa kelgen sayaxatshılardıń 2/3 bólegi ortasha 3, 3 saat waqıtların kazinolarda ótkergen hám orta esapta oyınlarǵa 650 dollar pul jumsaǵan. Ortasha sonsha muǵdarda hár-bir sayaxatshı turistik xızmetler ushın qárejet etken.

Bul sonı ańlatadı zamanagóy Las-Vegas tek ǵana qumar oyınlar menen emes, al gastronomik turizm, shopping turizm hám MICE turizm menen de, turistlerdiń hám isbilermenlerdiń dıqqat orayında turıptı.

Las-Vegas qalası MICE turizmi boyınsha dúń'yanıń orayına

aynalğan dep ataw mümkin. Qala usı waqıtta hár qanday mashtabtaǵı kongressler, kórgzebeler hám xalıq-aralıq forumdı ótkere alatuǵın potencialǵa iye. Ilajlardı ótkeriw ushın 65 mın kvadrat metr maydannan 783 mın kvadrat metrge shekem bolǵan maydanlarda zamanagóy texnika hám texnologiyalarǵa súyenge túrde, dúnyanıń eń tájiriybeli qániygeleri óziniń xızmetlerin usınadı.

2019 -jıldıń ózinde Las-Vegasta 60 qa jaqın iri xalıq-aralıq kórgzebeler ótkerilgen. Bul kórgzebeler medicina, áskeriy tarawdaǵı, qurılıs, avtomobil óndirisi, internet úskeneleri, dizaynerlik, tawıq, bódene hám basqa da quslardıń mákanı, finans, azıq-tawqat sanaatı, reklama, zergerlik, elektronika, kosmonavtika, sport, turizm hám biznes tarawlarında dúnyadaǵı eń iri ilajlardan esaplanadı.

Tayanış sózler: turizmdi tártipke salıw modelleri, turizm industriyası, "Maison de la France", "British Tourist Authoirty", "Turespaca".

Qadaǵalaw ushın sorawlar:

1. Shet mámleketlerde turizmdi mámleket tárepinen tártipke salıwdıń qanday modellerin bilesiz?
2. "Maison de la France" qanday shólkem?
3. Franciyada turizmdi tártipke salıw qaysı ministrliktiń kepilligine kirgizilgen?
4. "British Tourist Authoirty" qanday shólkem?
5. Italiyada turizm qaysı ministrlik tárepinen tártiplestiriledi?
6. "Turespaca" qanday shólkem?
7. MICE turizm haqqında maǵlıwmat berin.
8. Turizmdi rawajlandırıwdıń AQSh tájiriybesi.

Testler

1. Meksika, Kanada, Singapr, Yaponiya mámleketlerinde kishi biznesten paydalanıw baǵdarları

- A) recessiyanı saplastırıw
- B) orta klasstıń qalıplesiwi
- C) jańa bazarlardı payda etiw
- D) jumıssızlıq hám kámbaǵallıq siyaqlı sociallıq mashqalalardıń keskinligin páseyttiriwshi faktor

2. Átiraptaǵı adamlardıń isbilermenlik xızmetine bolǵan qatnası

- A) siyasiy faktor
- B) huqıqiy faktor
- C) sociallıq faktor
- D) ekonomikalıq faktor

3. Xızmet kórsetiw tarawındaǵı mikrofirmada neshe adam isleydi?

- A) 10 adam
- B) 15 adam
- C) 20 adam
- D) 25 adam

4. Sanaat óndiris tarawlarında mikrofirmada neshe adam isleydi?

- A) 10 adam
- B) 15 adam
- C) 20 adam
- D) 25 adam

5. Biznes joba bul:

- A) kárxananı dúziw ushın kerekli bolǵan tiykarǵı hújjet
- B) bank krediti ushın jol ashatuǵın gılt
- C) rawajlanıw boyınsha investiciya baǵdarlaması
- D) firmanıń xojalıq júrgiziw procesi onıń basshıları ózleriniń maqset hám wazıypalarına qanday usıllarda erisiw hámde, dáslep, rentabelligin arttırıw jolların ózinde tolıq sáwlelendiriwshi hújjet

6. Basqarıwdıń maqseti hám wazıypaları

- A) nátiyjeli jumıs alıp barıw hám payda alıwdı biliw
- B) resurslardı hám adamlardı basqarıw
- C) maksimal payda alıw

D) A hám B

7. Ózbekstan Respublikası nızamlarına muwapıq sanaat hám qurılısta kishi kárxanalarğa ádette esabat dawirindegi olardağı xızmetkerlerdiń ortasha sanı tómendegi shegaradan aspağan kárxanalar kiredi:

- A. 100 adamğa shekem
- B. 75 adamğa shekem
- C. 50 adamğa shekem
- D. 25 adamğa shekem

8. Shańaraqlıq kárxana qatnasıwshılarınıń eń kem sanı neshe adamnan az bolmawı kerek

- A) 5 adamnan B) 2 adamnan C) 10 adamnan D) 1 adam

9. JShJtiń jeke tártiptegi isbilermenlikten ózgesheligi

- A) ustav fondı bolıwı shárt
- B) licenziya alıwı shárt
- C) mámleketlik dizimnen ótiwi shárt
- D) A,B,C

10. Payda hám ziyan zonaların bir-birinen ajratıp turatuǵın noqat

- A) joqarı payda noqatı B) Ziyansızlıq noqatı
- C) tómén qárejetler noqatı D) Durıs juwap joq

11. Isbilermenlik xızmetin rawajlandırıwdıń tiykarǵı maqseti

- A) adamlardı bay bolıwğa úyretiw
- B) jámiyette orta múlkdarlar klasın qalıplestiriw
- C) kámbaǵallıqtan qutılıw
- D) hesh kimge boysınbay, gárezsiz jasaw

12. Bizneske sırttan fizikalıq yamasa yuridikalıq táreplerden qarjınıń kirgiziliwi hám sherik bolıp basqarıwda qatnasıwı hám xızmetin iske asırıw nátiyjesinde alınǵan paydanıń bir bólegin alıw

- A) tuwrıdan-tuwrı investiciya
- B) kredit hám lizing
- C) grantlar
- D) durıs juwap joq

13. Ózbekstan Respublikası nızamları boyınsha óndirislik emes salada kishi kárxanalar toparına ádette esabat dáwirindegi olardağı jumısshılardıń ortasha sanı tómendegi shegaradan aspağan kárxanalar kiredi:

- A) 50 adamğa shekem
- B) 25 adamğa shekem
- C) 15 adamğa shekem
- D) 10 adamğa shekem

14. A.Smit pikirinshe, isbilermen

- A) óndiristiń tiykarǵı úsh klassikalıq faktorlarınıń bir pútinligi
- B) kapital iyesi;
- C) táwekelshilik penen xızmet kórsetiwshi adam
- D) novator

15. Múlk iyeleri klassı neshe toparğa bólinedi?

- A) 5 B) 6 C) 3 D) 2

16. Kishi kárxananiń shólkemlestiriwshilik hújjetlerin anıqlań

- A) firma atı, jaylasqan ornı, isbilermen haqqında maǵlıwmat
- B) ustav kapital, banktegi esap beti
- C) firma ustavı, shólkemlestiriwshilik shártnamasi
- D) isbilermennıń pasport nusqası, mór hám shtamp eskizleri

17. Firmanıń ustav kapitali bul –

- A) firmanıń biznes jobası
- B) firma xızmeti ushın zárúr bolǵan qarjılar
- C) firmanıń bankten alǵan kreditler muǵdarı
- D) firma ashılǵan waqtında oǵan qoyılǵan dáslepki qarjı

18 Juwapkershiligi sheklengen firmalardıń eń keń tarqalğan túrin anıqlań.

- A) jeke tártiptegi isbilermenlik
- B) akcionerlik jámiyetler
- C) mikrofirmalar
- D) diyxan xojalıqları

19. Kishi biznes hám isbilermenlik xızmetiniń abzallıq tárepleri nelerden ibarat?

- A) iykemlesiwsheńlik hám tezlik penen qarar qabıl etiw imkaniyatı
- B) jergilikli sharayatlarga tez kónlikpe payda etiw
- C) tezlik penen materiallıq juwapkershilikke erisiw imkaniyatı
- D) barlıq juwaplar duris

20. Auditorlıq firma degende:

- A) İşlep shıǵarıwǵa jumıs boyınsha máslahat xızmetin kórsetiw hám texnikalıq joybarlardı ekspertizalaw menen shuǵıllanıwshı kárxanalar túsiniledi
- B) xojalıq iskerligin tekseriw, analizlew menen shuǵıllanıwshı kárxanalar túsiniledi
- C) Jańa texnika, texnologiya, tovar úlğilerin payda etiwshı kárxanalar túsiniledi
- D) İnjenierlik máslahat xızmetlerin kommerciyalıq nızamlarına tiykarlanǵan halda ámelge asırıwshı kárxanaları túsiniledi

21. Isbilermenlik xızmetin júrgiziw jolındaǵı barlıq nızamlar hám kórsetpeler kompleksi

- A) sociallıq faktor
- B) huqıqıy faktor
- C) siyasiy faktor
- D) ekonomikalıq faktor

22. Wazıypalardı orınlaw baǵdarına qaray kishi biznestiń qanday formaları háreket etedi?

- A) jeke tártiptegi isbilermenlik, mikrofirma, kishi kárxana
- B) óndirislik, xızmet kórsetiw, kommerciyalıq, finanslıq hám innovaciyalıq
- C) óndiristi basqarıw, qarjılandırıw, dálđalshılıq hám

konsalting

- D) mámleketlik, jeke, jámaátlik, aralas

23. Marketing jobası degenimiz ne?

- A) marketing strategiyasında kórsetilgen hújjet
- B) maqsetler, marketing strategiyası, marketingtin' kompleksi baǵdarlaması, satıw baǵdarlaması hámde ekonomikalıq esap sanaqlar bayanlanǵan xújjet
- C) maqsetler, marketing strategiyası hám satıw dástúri bayanlanǵan hújjet
- D) marketing taktikası bayanlanǵan hújjet

24. Múlkshiliktiń qanday túrlerin bilesiz?

- A) jeke, aralas
- B) Jeke múlkshilik, jamáát múlki
- C) qospa kárxanalar múlki, jamáát múlki
- D) jeke hám jeke múlk, jamáát múlki, mámleketlik múlk, aralas múlk, qospa kárxanalar múlki

25. Bazar segmentaciyası degende neni túsinemiz?

- A) bir qıylı tutınıw quwathılıǵına iye bolǵan tovarlar toparı
- B) bazardı hár qıylı qarıydarlar toparına bóliw, ajratıw, klassifikaciyalaw
- C) Xalıqtı jasına qarap toparlarǵa bóliw
- D) Dáramatlarına qarap bóleklerge ajratıw

26. SWOT analiz neni bildiredi?

- A) Kúshli, kúshsiz, imkaniyat, qáwip
- B) Talap, usinis, baha, báseki
- C) Tovar, baha, satıw, reklama
- D) Isbilermen, biznesmen, menedjer, diler

27. Richard Kantilon pikirinshe, isbilermen

- A) óndiristiń tiykarǵı úsh klassikalıq faktorlarınıń bir pútinligi
- B) kapital iyesi;
- C) táwekelshilik sharayatında xızmet kórsetiwshı adam

D) novator

28. Isbilermenlik principi qaysı qatarda durıs kórsetilgen?

- A) huqıqıy tiykar, isbilermenlik kapitalı, waqıt, informaciya
- B) jeke tártiptegi isbilermenlik, mikrofirma, kishi kárxana
- C) jer, kapital, jumıs kúshi
- D) payda alıwǵa umtılıw, táwekelshilik, ekonomikalıq juwapkershilik

29. Jeke tártiptegi isbilermen menen jeke kárxana arasındǵı ayırmashılıq nede?

- A) ayırmashılıq joq
- B) jeke tártiptegi isbilermen ustav bolmaydı
- C) licenziya alıwda
- D) mámleketlik dizimnen ótiwde

30. Qaysı bank janında kishi biznes hám jeke isbilermenlik subyektleri eksport jumısın qollap-quwatlaw qorı shólkemlestirilgen

- A) SEB Milliy bankı
- B) Agrobank
- C) Mikrokreditbank
- D) Ipotekabank

31. Juwapkershiligi sheklengen firmalar bul –

- A) firmalar minnetleri boyınsha óziniń ustav kapitalı sheńberinde juwap beredi
- B) bunday firmalardıń atında «Limited» degen sóz boladı
- C) sherikshilik kapitalına tiykarlangan hám paydası sherikler ortasında bólistiriletuǵın firma
- D) barlıq juwaplar durıs

32. Isbilermen- bul:

- A) Yuridikalıq tárep sıpatında turaqlı túrde isbilermenlik penen shuǵıllanıwshı tárep
- B) yuridikalıq tárep bolmadan turaqlı túrde isbilermenlik penen shuǵıllanıwshı fizikalıq tárep
- S) Isbilermenlik penen puxta oylap jumıs isleytuǵın adam

D) Juwaplardıń barlıǵı durıs

33. Tómendegilerdiń qaysı biri isbilermenlik princpleri bolıp esaplanadı?

- A) múlkiyesi bolıwı
- B) Ekonomikalıq erkinlik hám juwapkershilik
- C) Ekonomikalıq táwekelshilik
- D) barlıq juwaplar durıs

34. Isbilermenlik degende neni tusinesiz?

- A) Mulkshilik subyektlerinen payda alıw maqsetinde tawekel etip hám mulkiy juwapkershiligi tiykarında oylap tabıushılık penen ekonomikalıq xızmet korsetiw
- B) biznestin' en' tiykarǵı túri
- C) puldan pul islew degendi an'latadı
- D) dóretiwshilik xızmeti arqalı payda alıw

35. Biznes – jobanıń standart dúzilisi

- A) Rezyume, kárxananiń (firmani) sıpatlaması, marketing jobası, finans jobası
- B) Óndirislik (xızmet kórsetiw) joba, basqarıwdı shólkemlestiriw jobası
- C) Rezyume, kárxananiń sıpatlaması
- D) A hám B

36. Licenziya neshe nusqada boladı?

- A) 1
- B) 2
- C) 3
- D) 4

37. Bahalı taslardı qazıp alıw ushın qaysı organ tárepinen licenziya beriledi?

- A) Ishki isler ministrligi
- B) Ministrler Kabineti
- C) Den sawlıqtı saqlaw ministrligi
- D) Ádillik ministrligi

38. Shańaraqlıq isbilermenliktiń sociallıq waziypaları

- A) miynetke mayıplar, pensionerler, kekseler hám

óspirimlerdi tartıw

- B) jańa jumıs orınların shólkemlestiriw
- C) kárxanalarda miynet qatnasıqların demokratiyalastırıw
- D) barlıq juwaplar durıs

39. Y. Shumpeterdiń pikirinshe, isbilermen

- A) óndiristiń tiykarǵı úsh klassikalıq faktorlarınıń bir pútinligi
- B) kapital iyesi;
- C) táwekelshilik sharayatında xızmet kórsetiwshi adam
- D) novator

40. Isbilermenlik procesinde bolıp atırǵan barlıq hádiyselerge mámlekettiń qatnası

- A) huqıqiy faktor
- B) sociallıq faktor
- C) siyasiy faktor
- D) ekonomikalıq faktor

41. Isbilermenlik qanday qolaylıqlarǵa tiykarlanadı?

- A) ozin ozi basqarıw, isbilermenlik sırı
- B) múlikke iyelik etiw, payda alıwǵa umtılw, erkinlik, juwappershilik, tawekelshilik, nızamǵa boysınıw, basekide qatnasıw, ozin ozi basqarıw
- C) ataqqıa iye bolıw, hadallıq penen is juritiw, isbilermenlik sırı
- D) mulikke iyelik etiw, paydaǵa umtılw

42 Bazar infrastrukturası degende neni tusinesiz?

- A) tovar aldı-sattı procesinde talap hám usınıs qatnasıqları
- B) bazar ekonomikası ushın isbilermenlik xızmetine tuwrıdan-tuwrı tasir kórsetetuǵın hár túrli xızmetler kórsetiwshi tarawlar
- C) bazar qatnasıwshılarının' barlıǵı
- D) baylanıs tarmaqları, transport, baylanıs, bankler, birjalar, qamsızlandırıw kompaniyaları

43. Kótere hám usaqlap satıw sawdası, sonday-aq ulıwma awqatlanıw tarawlarında mikrofirmada neshe adam isleydi?

- A) 10 adam
- B) 5 adam
- C) 20 adam
- D) 25 adam

44. Isbilermenlikte yuridikaliq tárepler

- A) óz aldına múlkke iye boladı
- B) óziniń minnetlemeleri boyınsha ózine tiyisli múlk penen juwap beredi
- C) óz aldına balans yamasa smetaǵa iye bolıwı tiyis
- D) barlıq juwaplar durıs

45. Licenziyada neler kórsetiledi?

- A) isbilermenlik xızmetin iske asırıp atırǵan insannıń ismi-sháripı, jasaw orni
- B) licenziya berilip atırǵan xızmet túri
- C) licenziyanıń dizimge alınǵan nomeri, berilgen waqtı hám múddeti
- D) barlıq juwaplar durıs

46. Tovardıń málim talaplar, anıq standartlar yamasa texnikalıq shártlerge sáykes ekenliginiń hújjet penen tastıyqlanıwı bul -

- A) licenziyalaw
- B) standartlastırıw
- C) sertifikaciyalaw
- D) patent beriw

47. Firmanıń Ustav kapitalı bul -

- A) firma kapitalınıń ulıwmalıq muǵdarı
- B) firma xızmeti ushın zárúr bolǵan qarjılar
- C) firmanıń bankten alǵan kredit muǵdarı
- D) firma ashılǵan waqtında oǵan qoyılǵan dáslepki qarjı

48. Juwappershiligi sheklengen firmalar bul -

- A) sherikshilik kapitalına tiykarlangan hám paydası sherikler ortasında bólistiriletuǵın firmalar
- B) bunday firmalar atında «Limited» degen sóz boladı

- C) firmalar minnetlemeri boyınsha óziniń Ustav kapitalı sheńberinde juwap beredi
D) barlıq juwaplar durıs

49. Juwapkershiligi sheklengen firmalardıń eń keń tarqalgan túrin anıqlań.

- A) jeke tártiptegi isbilermenlik
B) akcionerlik jámiyetler
C) mikrofırmalar
D) diyxan xojalıqları

50. Pul tabıw jollarınıń qaysı biri isbilermenlik xızmetine kirmeydi?

- A) jallanıw islew arqalı pul tabıw
B) jerdi ijaraǵa berip, ijara haqı alıw arqalı pul tabıw
C) barlıq juwaplar naduris
D) puldı bankke qoyıp, procent alıw arqalı pul tabıw

51. Kishi biznes hám isbilermenlik xızmetiniń abzallıq tárepleri nelerden ibarat?

- A) maslasıwshańlıq hám tezlik penen qarar qabıl etiw imkaniyatı
B) jergilikli sharayatlarǵa tez kónlikpe payda etiw
C) tezlik penen materiallıq juwapkershilikke erisiw imkaniyatı
D) barlıq juwaplar durıs

52. Shańaraqlıq isbilermenliktiń shólkemlestiriwshilik-huqıqıy forması

- A) Yuridikalıq tárep bolıp shólkemlestirilgen boladı
B) Yuridikalıq tárep bolıp shólkemlestirilmegen boladı
C) bir neshe tarawlardıń mülkin birlestiriwge tiykarlangan boladı
D) mámleketlik menshik hám onıń qadaǵalawındaǵı kárxana túsiniledi

53. Huqıqıy normalar shegarasında hár bir isbilermen hár qanday máselede....

- A) básekilesleri menen oylasadı
B) jumısshılarınan járdem soraydı
C) óz betinshe qarar qabıl etiwı mımkin
D) qarıydarlardıń pikirini biledi

54. Menedjerler dep kimga aytıladı?

- A) hár qanday sholkemde háreket etetuǵın belgili professiyaǵa iye ayırıqsha tayarlıqtan ótken hám qarawında bir neshe adam isleytuǵın subyekt
B) hár qanday sholkemde háreket etetuǵın basqarıw subyekti
C) Belgili professiyaǵa iye, basqarıw processini menen shuǵıllanıwshı subyekt
D) Kapital iyesi

55 Turistik tovarlar hám xızmetlerdi islep shıǵıw hám satıwǵa tiyisli qatnasıqlar sisteması-bul:

- A) turistik xızmetler infratuzilmasi.
B) turizm infratuzilmasi
C) mıymanxana bazarı
D) turistik bazar

56. Ózbekstan turistik bazarında eń kóp ushıraytuǵın sxemanı kórsetiń:

- A) turopoperator+sayohat agentı-turist
B) turopoperator -sayaxat agentı-turist.
C) sayaxat agentı-turist
D) transport kompaniyası -turopoperator -sayaxat agentı-turist

57. Ózbekstanda kishi turistik kompaniyalar qanıygellesedi:

- A) turizm inklyuziv
B) pekidiy-turlar.
C) kommerciya turizmi

D) eksklyuziv turizm

58. Turoperatorning paydasi tomondagilerden ibarat:

- A) turizm bazarı infratuzilmasining bólek sub'ektlerinen alinatugin payda
- B) satıp alıw bahası hám xızmetlerdin satıw bahası ortasındağı parıq
- C) komissiya tolewi
- D) turistik xızmetler kólemi menen turoperator gárejetleri ortasındağı parıq.

59. Ózbekistan sayaxatshılıq firmalarının kırıw turizmi segmentinde iskerlikti aktivlestiriw múmkin emes:

- A) Salıqlardı asırıw formasında mámleket sheklewleri.
- B) kompaniyalardıń xalıq aralıq turizm yarmarkaları hám kórgeshbelerindegi qatnasıwı
- C) sayaxat geografiyasın keńeytiw
- D) reklama

60. Túrlardı satıwda dáldalshı bolğan shólkem:

- A) ekskursiya byuro
- B) tur operator
- C) tur firma
- D) tur agent.

61. Dáldalshılıq etiwshi hám komission isleytuğın turistik firması dep ataladı:

- A) tur operator
- B) tur agent.
- C) broker
- D) diler

62. Turistik xızmetlerge bolğan talaptı belgileytuğın faktorlarga tomondagiler kiredi:

- A) motivaciya.
- B) satıp alıw qábileti
- C) social hám materiallıq faktorlar

D) demografik jağday; baha motivaciyasınıń social hám materiallıq faktorları, xalıqtıń satıp alıw qábileti

63. Ózbekistan turoperatorlar bazarına tán bolmağan tendensiya:

- A) turoperatorlar retinde turizm bazarına aviakompaniyalardı aktiv engiziw
- B) kóshpeli xızmetlerge bolğan talaptıń ósiw pátiniń ketken turizm segmentinde tomenlewi, satıp alınğan zatqa bolğan talaptıń turaqlılıǵı
- C) tek turistik bazardıń málim segmentine qánigelesiwi
- D) turoperatorlar tárepinen charter reyslerdi arendağa beriw boyınsha shártnamalar dúziw.

64. Turizmde gedonizm-bul:

- A) turmıstan qanaatlanıw
- B) alternativ mádeniyatqa aylanıw
- C) jámiyettiń shet el mádeniyatına ashılıǵı
- D) sayaxat sebepleri.

65. Turistik xızmetler bazarınıń ayırıqsha ózgesheliklerine tiyisli emes:

- A) satıw fakti hám satıp alıw fakti ortasındağı waqıt aralıǵı
- B) ketken turizm salasında joqarı kapital sıyımlılıǵı turistik xızmetler.
- C) turistik xızmetlerge bolğan talaptıń máwsimlik terbelisleri
- D) qarıydar hám tutınıw tárepinen ónimdi kóre almaslıqtı názerde tutatuğın turistik xızmetlerdin hálsizligi tikkeley turistik xızmetlerdi islep shıǵarıw ornında iske asırıladı

66. Turistik xızmetler kompleksin islep shıǵarıwshı shólkem:

- A) aviakompaniya
- B) tur agent
- C) mıymanxana
- D) tur operator.

67. Ózbekstan rawajlanıwı ushın tiyisli:

- A) reeksport turizmde
- B) turizm eksporti
- C) turizm importı.
- D) reimport

68. Tómendegi mámleketlerden biri turistik-import etiwshi mámleketlerge tiyisli emes:

- A) Kanada.
- B) Malta
- C) Avstriya
- D) Tailand

69. Turizmdi rawajlandırıwǵa tásir etiwshi social hám madeniy faktorlar:

- A) Gedonism
- B) extraversion.
- C) mámleket mentaliteti
- D) waqıt biypul

70. Ğalabalıq turizmni rawajlandırıwdıń shárt-shárayatlarına qatnası joq:

- A) jámiyet párawanlıǵınıń ósip barıwı
- B) ekonomikalıq krizislerdiń payda bolıwı
- C) jumıs saatların azaytıw hám jumıs saatların asırıw.
- D) aldın tólenbegen, keyininen pullıq miynet dem alıstıń payda bolıwı

71. XX ásirdeń 90 -jıllarına shekem Ózbekstanda turizm rawajlangan:

- A) kiriw
- B) shıǵıw
- C) Xalıq aralıq.
- D) aktiv

72. Sovet dáwirinde turizm salasında húkim súrgen

tárepler:

- A) siyasiy.
- B) ekonomikalıq
- C) ekologik máseleler
- D) social ;

73. Turizm túri, rawajlanıwı kapital sıymılıǵı bolǵan:

- A) kiriw
- B) shıǵıw.
- C) Ishki
- D) passiv

74. Turist agentligi xızmeti óz ishine aladı:

- A) firmanın turistik ónimlerin qalıplestiriw, xoshametlew hám satıw boyınsha xızmeti.
- B) turistik ónimlerdi reklama qılıw hám satıw boyınsha firmalar xızmeti
- C) ónimlerdi qalıplestiriw ushın bul iskerlik túri ushın licenziyaǵa iye bolǵan firmalar xızmeti
- D) puqaralardıń turistik resurslarǵa oqıw maqsetleri menen saparların waqtınshalıq jasaw mámleketinde shólkemlestiriw boyınsha isbilermenlik xızmeti

75. Firmalardıń turizm ónimlerin qalıplestiriw, xoshametlew hám satıwdagı xızmeti menen baylanıslı:

- A) ekskursiya xızmeti
- B) sayaxat agentligi xızmeti.
- v) mıymanxanalar hám sayaxatshılıq firmaları
- D) transport, mıymanxanalar, sayaxatshılıq firmaları, restoranlar, baylanıs

76. Ózbekstan Respublikasınıń №830 20.08.1999-jılı qabıl etilgen "turizm haqqında"ǵı Nızamı neshinshi jılı óz kúshin joyıttı:

- A) 2019.
- B) 2018
- C) 2017

D) 2016

77. Birlesken Milletler shólkeminde birinshi ret turizm terminologiyasınıń anıqlamaları dizimi daǵaza etilgen jıl:

- A) 1981
- B) 1988
- C) 1979.
- D) 1976

78. Turizmde bólistiriw kanallarınıń sxeması Ózbekstan ushın tán:

- A) turizm industriyası -turoperator -sayaxat agent-qarıydarlar
- B) turizm industriyası-sayaxat agentligi (turoperator+sayaxat agent) – qarıydarlar.
- C) turizm industriyası -turoperator -qarıydarlar
- D) turizm industriyası -mıymanxana - turoperator -sayaxat agent-qarıydarlar

79. Turoperatorǵa tiyisli bolmaǵan funkciyalar:

- A) tur ótkeriw
- B) putyovka shıǵarıw
- C) túrlar shıǵarıw
- D) marshrut ushın kadrlar tayarlaw.

80. Turistik xızmetler infrastrukturalar tómendegilerdi óz ishine aladı:

- A) transport, mıymanxana, turistik firmaları, restoranlar, baylanıs.
- B) turoperatorlar hám sayaxat agentleri
- C) mıymanxanalar turistik kompaniyaları
- D) transport, mıymanxanalar, restoranlar, baylanıs, ko'ngilochar hám temalıq baǵlar, sayaxatshılıq agentlikleri

81. Turagentlik xızmeti óz ishine aladı:

- A) firmanıń turistik ónimlerin qalıplestiriw, xoshametlew hám satıw boyınsha xızmeti.

B) turistik ónimlerdi reklama qılıw hám satıw boyınsha firmalar xızmeti

C) ónimlerdi qalıplestiriw ushın bul iskerlik túri ushın litsenziyaǵa iye bolǵan firmalar xızmeti

D) puqaralardıń turistik resurslarǵa oqıw maqsetleri menen saparların waqtınshalıq jasaw mámleketinde shólkemlestiriw boyınsha isbilermenlik xızmeti

82. Dem alıw arqalı insannıń fizikalıq hám ruwxıy kúshin qayta tiklew-bul:

- A) Relaksaciya.
- B) rekreasiya
- C) attraktivnost
- D) ekstraversiya

83. Ekskursant-bul:

- A) 24 saattan artıq waqt dawamında kelgen waqtınshalıq qonaq
- B) 24 saattan artıq waqt dawamında kelgen waqtınshalıq qonaq
- C) 24 saattan artıq, biraq bir jıldan kem waqt dawamında kelgen waqtınshalıq qonaq.
- D) kelgen mámlekette aqsha tabatúǵın professional iskerlik menen shuǵıllanıwdan basqa qandayda -bir maqset ushın qandayda -bir mámleketke keletúǵın insan

84. Transfer hám tungi xızmetlerdi óz ishine alǵan hám xızmetleri qatań xızmet programmasına baylanış -bul:

- A) taymsher
- B) kruiz
- C) eksklyuziv tur.
- D) karavan

85. Turdıń tiykarǵı ózgesheliklerine qatnası joq:

- A) ámel qılıw múddeti.
- B) áhmiyetlilik
- C) dıqqatqa iye jaylar

D) isenimlilik

86. Turisttiń keliw jayınan ózi jasaytuǵın turar jayına jetkeriliwi hám kerisinshe:

- A) transtur
- B) taymshe
- C) inklyuziv - tur
- D) transfer.

87. Turizm balansı nátiyjeleri boyınsha, turizm tómendegilerge bólinedi:

- A) arnawlı hám inklyuziv
- B) úyreniw hám ekskursiyalı.
- C) Rekreacion hám relaksacion
- D) passiv hám aktiv

88. Birinshi sapar kim tárepinen shólkemlestirilgen:

- A) David Rikkardo
- B) Adam Smit
- C) Tomas Kuk.
- D) Konrad Xiltan

89. Mámleket turistlik balansınıń unamsız qaldıǵına iye, yaǵnıy passiv turizm rawajlangan:

- A) Turkiya
- B) Kanada
- C) Fransiya.
- D) Ispaniya

90. Turistlik ónimge tómendegiler kiredi:

- A) tur paketi hám qosımsha turistik xızmetler.
- B) turistik xızmetler, turistik tovarlar
- C) turistik jumıslar, turistik tovarlar
- D) turistik jumısları, turistik xızmetler, turistik tovarlar

91. Turist- bul

- A) keminde 24 saat dawamında kelgen waqtınshalıq qonaq

B) óz jaqınlarına keletuǵın insan, jıynalıw hám konferenciya qatnasıwshıları sekonder

C) basqa mámleketten professional iskerlikten basqa maqsette kelgen hár qanday insan.

D) turistlik hám rekreacion resurslar qarıydarı

92. Turizmniń eń tolıq hám anıq anıqlaması:

A) ayırım aymaqlardı úyreniw maqsetindegi sayaxat aktiv dem alıw túrлерinen biri

B) tómendegi maqsetlerden birin kózleytuǵın adamlardıń arnawlı háreket forması : rekreacion, relaksacion, bilim, tálim, sport, ekskursiya, etnik, ilimiy, biznes, diniy.

C) xalıqtıń sayaxatta qalǵan bólegi, turaqlı jasaw jayınan sırtta

D) kommerciyalıq bolmaǵan yamasa professional bolmaǵan sebeplerge baylanıslı sayaxatshınıń jasaw ornın waqtınsha hám qálegenshe ózgeriw menen baylanıslı munasábetler hám xızmetler kompleksı

93. Dem alıw hám emleniw maqsetindegi tur:

- A) etnik
- B) biliw
- C) relaksacion
- D) rekreacion.

94. Aktiv turizmde rawajlandırıwǵa alıp keledi:

- A) turizmde investiciya processlerin jedellestiriw.
- B) mámlekettiń tólew balansın jetilistiriw
- C) xalıqtıń salamatlıǵın jaqsılaw
- D) insannıń fizikalıq hám ruwxıy quwatın qayta tiklew

95. Kewil ashıw hám zawıq alıw maqsetindegi turistlik sayaxatlar tiyisli:

- A) etnik
- B) biliw
- C) relaksacion.

D) rekreacion

96. Turizm rekreacion migraciyadan parıq etedi:

- A) sapar motivı menen.
- B) jaylastırıw jolı menen
- C) transport quralları
- D) sapar múddeti

97. Ekonomikalıq kózqarastan, Ózbekstan kishi sayaxatshılıq firmaları artıqmashılıqlarğa iye:

- A) investiciyalangan qarjılardıń tez aylanıwı
- B) eksklyuziv qımbat turlardı shólkemlestiriw hám satıw
- C) keń túrdegi turlardı satıw
- D) durıs juwap joq.

98. Turistik ónimniń baslanğısh birligi:

- A) Tur.
- B) vawcher
- C) putevka
- D) turar jay ushın vawcher -order

99. Turdı shólkemlestiriwde tómendegi operaciyalardı basqıshpa-basqısh orınlaw kerek:

- A) turdı qalıplestiriw-tájiriybeni iske asırıw - reklama hám turdı usınıs etiw
- B) turdı qalıplestiriw - reklama hám turdı usınıs etiw
- C) turdı qalıplestiriw-tájiriybeni iske asırıw -reklama hám turdı usınıs etiw-turdı satıw
- D) turdı qalıplestiriw-reklama hám turdı usınıs etiw – turdı satıw.

100. Turizmde xızmetler paketiniń ózine tartatıwınlıǵı bul:

- A) Isenimli sayaxat
- B) sayaxatlardı maqsetli jóneltiw
- C) sayaxattıń ózine tartatıwınlıǵı.
- D) qawıpsızlık tur

101. Turlardı satıwda klassikalıq model:

- A) operatorı -sayaxat agent tur
- B) sayaxat agentı-turoperator -qarıydar
- C) turoperator -qarıydar
- D) tur operator -tur agent-tutınıwshı.

102. Turizm kózqarasınan aktiv hám passiv bóliniwi múmkin -

- A) medicinalıq hám siyasiy
- B) medicinalıq járdem
- C) medicinalıq -ekonomikalıq
- D) ekonomikalıq.

103. Tábiyǵıy, materiallıq hám tariyxıy estelikler menen tanısıwdı óz ishine alǵan turizm:

- A) ekskursiyalı.
- B) relaksacion
- C) etnikalıq
- D) rekreacion

104. Turizm balansınıń unamlı saldosi rawajlanıp atırǵan mámleketlerge iye:

- A) Xalıq aralıq turizm.
- B) shıǵıw turizm
- C) ishki turizm
- D) kiriw turizmi

105. Turizm industriyası óz ishine almaydı:

- A) transport kárxanaları
- B) mıymanxana kárxanaları
- C) dúkanlardı.
- D) suvenir islep shıǵarıw kárxanaları

106. Qánigelesken turoperatorlarǵa tómendegiler kiredi:

- A) turistlik bazardıń tek belgili segmentinde iskerlik

kórsetiwshi operatorlar.

B) kóplegen túrlar satatuǵın hám charter reyslerden paydalanatuǵın operatorlar

C) tuoperatorlardıń jasaw mámleketi ishinde tur paketlerin satadigan operatorlar

D) paketlerdi qalıplestiriwshi hám olardı túrli mámleketlerge satıwshı operatorlar

107. Putyuvkanıń joqarı bahasına iye shólkemler:

A) tur agenti

B) tur operator

C) turistik firmaları.

D) aviakompaniyalar

108. Turizm balansınıń unamsız qaldıq balansına iye mámleketler:

A) Turkiya

B) Kanada

C) Ispaniya

D) BAE (Birlesken Arab Emirátı).

109. Mámlekettiń tólew balansın jaqsılaytuǵın turizm túri:

A) passiv turizm

B) ishki turizm.

C) rekreacion

D) shıǵıw turizm

110. Tomas Kuk tárepinen usınıs etilgen birinshi shólkemlestirilgen turdıń maqsetleri:

A) ekologiyalıq.

B) ekonomikalıq

C) etnik gruppalar

D) social

111. XIX ásir turizmi tómendegi ayırıqshalıqlar menen ajralıp turadı:

A) ǵalabalıq belgi

B) shólkem

C) ónim qatarınıń keńligi

D) elitarizm hám háreketleniw qurallarınıń primitivizmi.

112. Inklyuziv tur-bul:

A) dem alıw hám emleniw ushın shólkemlestirilgen tur

B) xızmet programması boyınsha transfer, túngi xızmetlerdi óz ishine alǵan kompleks tur.

C) hár qıylı xızmet programmasına iye bolǵan individual tur hám siz tańlaǵan qosımsha xızmetlerden paydalanıw múmkinshiligi

D) hár qıylı xızmet programmasına iye bolǵan individual tur hám siz tańlaǵan qosımsha xızmetlerden paydalanıw múmkinshiligi

113. Turdı qalıplestiriwdiń tiykarǵı kriteriyaları:

A) maqsetli jóneltiw

B) maslasıwshı

C) Isenimlilik.

D) xabarlılıq

114. Dem alıw, bilim, ksip-óner, diniy hám basqa maqsetler ushın 24 saattan yarım jılǵa shekem bolǵan múddetke waqtınshalıq jasaw ushın mámleketke (orın) keletuǵın fizikalıq tárep pullıq kásiplik iskerlik penen shuǵıllanmaydı:

A) ekskursant

B) emigrant

C) turist.

D) turizm instruktóri

115. Ekskursiya xızmetlerin licenziyalawda arzasına qoyılatuǵın ilmiy tájiriye talapları tómendegilerdi óz ishine almaydı:

A) turizm marshrutlardı ótiw mamanlıǵı hám tájiriyesi.

B) transport kireyge yamasa óziniki

- C) islep shıǵılǵan marshrutlar hám ekskursiya temaları
- D) óz yamasa kireyge alıńǵan mekeme

116. Turizmdi mámleket tárepinen qollap-quwatlawdıń byudjet ilajlarına tómendegiler kiredi:

- A) devaluation
- B) iri turistik infrastruktura joybarların investiciyalawǵa mólsherlengen subsidiyalar.
- C) salıq jeńillikleri
- D) hámme juwap tuwrı

117. Eger mámleket óz puqaraların sırt elge demalısqajibergenge qaraganda, sırt el turistlerin qabıl qılsa, ol jaǵdayda rawajlanıw ústemlik etedi:

- A) eksklyuziv turizm ústemlik etedi
- B) aktiv turizm.
- C) passiv turizm
- D) etnik turizm

118. Sapar shólkemi formasındaǵı turizm tómendegilerge bólinedi:

- A) Pekidj-tırı hám elitlı tur
- B) balalar hám jaslar
- C) qısqa múddetli, orta múddetli hám uzaq múddetli
- D) háwesker hám shólkemlestiriwshi.

119. Turistik iskerlikti licenziyalaw hám sertifikatlaw maqsetinde iske asırıladi:

- A) Ózbekstanda turistik aǵımdı tártipke salıwdı iske asırıw ; turizm salasında ilimiy izertlewlerdi shólkemlestiriw, turizm infrastrukturasın jaratıw hám bekkemlew
- B) xalıq aralıq hám regionlararalıq turizm munasábetlerin iske asırıw
- C) Ózbekstanda turistik aǵımlardı tártipke salıwdı iske asırıw
- D) Turistler hám delegaciýalar ushın shıǵıw hújjetlerin dizimge alıw shólkemi.

120. Ózbekstanda turizm iskerligin licenziyalaw sistemasınıń baslanǵısh xarakteri:

- A) qadaǵalawshı
- B) arza beretuǵın
- C) qayta islep shıǵarıw
- D) basqarıwshı.

121. Turizmde sertifikatlastırıw sisteması wazıypanı atqarmaydı:

- A) turistik kárxanalardı sertifikatlaw
- B) Xızmetti usınıwdı bahalaw (marshrutlı sayaxat).
- C) atqarıwshınıń uqıbına baha beriw
- D) qarıydarlardı kórsetiletuǵın xızmetler haqqında xabardar etiw

122. Xızmetlerdi kórsetiwde hújjetlerdiń úshinshi bloki tómendegilerden birin óz ishine aladı

- A) puqaralardı turistik xızmetler kórsetiw shártnaması
- B) transport shólkemleri menen shártnamalar
- C) tur qóllanbalar, qóllanbalar menen shártnamalar
- D) turistlerdi qabıllaw hám olarǵa xızmet kórsetiw boyınsha turopoperatorlar menen shártnamalar.

123. Mıymanxana-apartamenti-bul:

- A) avtomobil jolları boyında jaylasqan kishi mıymanxanalar
- B) klientlerge sheklengen muǵdardaǵı xızmetlerdi usınıs etuvchi kárxana
- C) waqtınshalıq turaq-jay retinde paydalatuǵın bólme túri, kóbinese óz-ózine xızmet kórsetiw tiykarında
- D) xızmet kórsetiw dárejesi joqarı, bólmeler bahası joqarı bolǵan hám xızmet kórsetiw maksimal túrlerin óz ishine alǵan qala orayındaǵı mıymanxana.

124. Turizmdi qollap-quwatlaw ushın fiskal ilajlar óz ishine aladı:

- A) júdá tómén procent stavkalarındaǵı kreditler.

- B) turizmniń ústem turatuǵın túrlerin rawajlandırıwǵa mólsherlengen subsidiyalar
- C) byudjetten mámleket tárepinen finanslıq támiynlew
- D) shet el investiciyalar

125. Turisttiń tur quramına kiretuǵın xızmetlerge bolǵan huqıqın tastıyıqlaytuǵın hújjet hám olardı tólew túri-bul

- A) turistlik vaucher.
- B) turar jay ushın buyırtpa -vaucher
- C) transport ushın tártip-vaucher
- D) turistlik pitim

126. Turizm biznesin mámleket dárejesinde tártipke salıw maqsetinde ámelge asırıladı:

- A) turistlik hám rekreacion resurslardı saqlaw;
- B) turistlik xızmet qarıydarların qorǵaw;
- C) turizm xızmetinen jalpı milliy daramattı asırıw;
- D) turistik iskerlikti civilizaciyalasqan sheńberde shólkemlestiriw; turistlik iskerlikten jalpı milliy daramattı asırıw; turistlik xızmet qarıydarların qorǵaw; turistlik hám rekreacion resurslardı saqlaw;

127. Xalıq aralıq hújjet " hár bir" insan dem alıw hám bos waqıttı, sonday-aq ortasha jumıs waqtın sheklewdi hám jıllıq demalısı tólew huqıqına iye ekenligin aytıp otedi:

- A) Turistlik Kodekte ;
- B) Turizm Qaǵıyda ;
- C) insan huqıqları Deklaraciyasında ;
- D) Gaagskaya deklaratsiyasında.

128. Turistlik firma sertifikat alıw ushın zárúr bolǵan litsenziya alǵannan keyin, waqıt dáwiri

- A) 5 ay ishinde;
- B) 6 ay ishinde.
- C) 4 ay ishinde
- D) 3 ay ishinde

129. Sol baha aralıǵında ápiwayı mıymanxanalardı qaraǵanda 25% kóbirek jasaw jayın usınıs etiwshi mıymanxanalar-bular:

- A) arnawlı mıymanxanalar.
- B) tolıq xızmet kórsetiwshi mıymanxanaları
- C) kurort mıymanxanaları
- D) moteller

130. Tekst hám illyustraciyalar bir betke jaylastırılǵan kishi formatlı ónimler:

- A) prospect
- B) bukletler
- C) reklama betleri.
- D) qollanbalar

131. Orta ásirlerdegi sayaxattıń tiykarǵı maqseti:

- A) emlew
- B) tálim
- C) sawda.
- D) zıyarat qılıw

132. Biznes klass mıymanxanasındaǵı bir orınlı bólm qanday ataladı:

- A) DBL
- B) TRPL
- C) TWN
- D) SGL.

133. II jáhán urısınan keyin turizmning jedel rawajlanıwına úlken tásir kórsetken faktor:

- A) mádeniy
- B) sociallıq-ekonomikalıq
- C) diniy
- D) ekologiyalıq.

134. Italiyadaǵı mıymanxanalar klassifikaciyası-bul:

- A) kategoriya sisteması
- B) razryad sisteması
- C) bukv sisteması
- D) juldız sisteması.

135. Turizm kúni qashan bayramlanadı:

- A) 27-sentyabr.
- B) 01-aprel
- C) 16-dekabr
- D) 18-avgust

136. Turoperator ofisine qoyılatuǵın talaplar tómendegilerden ibarat:

- A) ofisten paydalanıw huqıqı ushın hújjet bar ekenligi, qımbat bahalı mebeller, administrator bar ekenligi
- B) Sırtqı kórinis, ofisten paydalanıw huqıqın beretuǵın hújjetniń bar ekenligi, mikroklimat, keliwshiler hám xızmetkerler ushın ımaratlardı bezetiw.
- C) turistler hám xızmetkerler ushın ımaratlardı bezetiw, bar hám awqatlanıw, qımbat bahalı mebeller
- D) qonaqlar hám xızmetkerler ushın ımaratlar kórinisi, dizayni, awqatlanıw, qala orayında jaylasqan ornı

137. Sayaxat agenti wazıypaları óz ishine aladı:

- A) transport shólkemleri menen shártnamalar dúziw
- B) talaptı úyreniw
- C) qarıydarǵa putevka satıw.
- D) tur ótkeriw

138. Jáhán turizminiń rawajlanıwınıń birinshi basqıshınıń ayırıqsha ózgeshilikleri:

- A) sayaxat geografiyasın keńeytiw, uyımlastırılǵan turistlik sayaxatlardan paydalanıw
- B) ǵalabalıq turizm, keń túrler
- C) tutınıw motivları tiykarında turistlik sayaxatlardı parıqlaw
- D) sayaxat, elitarnost, háreketleniw quralları primitivizmi.

139. Jumsaq turizm koncepsiyası óz ishine tómendegilerdi aladı:

- A) passiv dem alıwǵa jóneltirilgen.
- B) qorshaǵan-ortalıqtı qorǵaw
- C) aktiv dem alıw baǵdarı
- D) jaqsı dem alıw

140. Licenziya alıw ushın turistlik instruktorga iye bolıw shárt emes:

- A) turistlik marshrutlar reestrleri.
- B) licenziya tólewı tolıqlanǵanlıǵın tastıyıqlaytuǵın hújjet
- C) turistlik marshrutlardı ótiwdiń tiyisli kásiplik tayınıǵı, ilmiy tájiriybesi hám tájiriybesin tastıyıqlaytuǵın hújjetler
- D) psixologik salamatlıq jaǵdayı boyınsha medicinalıq málimleme;

141. Turizmde licenziya alıw ushın zárúr bolǵan shártler:

- A) sayaxatshılıq agentlikleri xızmetin baqlaw.
- B) xızmetlerdi satıp alıw hám satıw ushın klient penen shártnama dúziwden aldın turistlik xızmetlerdi kórsetiw;
- C) kadrda 3 qóllanba bar ekenligi;
- D) turizm salasında arnawlı turistlik maǵlıwmatqa yamasa keminde bir jıl jumıs stajına iye bolǵan xızmetkerlerdiń bar ekenligi.

142. Ózbekstanda turistlik iskerlikti litsenziyalaw haqqındaǵı birinshi qarar neshinshi jıl tastıyıqlandı:

- A) 1998-jıl;
- B) 1997-jıl;
- C) 1996-jıl;
- D) 1995- jıl;

143. Motel- bul

- A) kishi kottedj yamasa palata formasındaǵı miymanxana.
- B) aerogostinica

- C) suwdağı kishi mıymanxana
- D) kemedegi úlken mıymanxana

144. Oraylıq Evropadağı awqamlar..... ataladı:

- A) congres
- B) gildiya
- C) veche
- D) rada.

145. Kurort mıymanxanalarına qoyılatuǵın ayırıqsha talaplar-bular:

- A) hámme juwap tuwrı
- B) medicinalıq hám medicinalıq maqsetler ushın imaratlar
- C) tuwrı awqatlanıw
- D) kóp muǵdarda suyıqlıq ıshıw.

146. Mıymandoslıq sanaatınıń birinshi industriyasın tómendegi mámlekette ushıratıw múmkin:

- A) áyyemgi Rim qol jazbalarında.
- B) áyyemgi Aziya q qol jazbalarında
- C) áyyemgi Greciya qol jazbalarında
- D) áyyemgi Egipet qol jazbalarında

147. XIX -asirde oylap tabılǵan restoranlarda xızmet etiw usılı arnawlı ıdıslardı buyırtpa qılıw imkaniyatın beredi:

- A) " bir bólegi »
- B) a la carte.
- C) table d hote
- D) shved stolı

148. Ekskursiya turizm - bul

- A) tábiyaat, tariyx, madeniy orınlar menen tanısw.
- B) xızmet saparı
- C) biznes-ózara kelisiwler ushın sayaxat
- D) ilimiy jetiskenliklerge kirisiw

149. Bólme fondınıń quwatı-bul:

- A) jumısqa túsken kún sanı
- B) jataq kún sanı
- C) bos waqıttağı kún sanı
- D) mıymanxana bólmeleri sanı.

150. Turistlik marshrutlardı ótkeriw boyınsha maman hám tájiriybege iye bolǵan professional tayarlangan insan:

- A) Ekskursovod.
- B) turis
- C) turizm instruktori
- D) ekskursant

151. Klientler dawaları kim tárepinen kórip shıǵıladı:

- A) qabıl hám turar jay xızmeti
- B) qabıllaw xızmeti.
- C) jaylastırıw xızmeti
- D) mıymanxana administraciyası

152. Áyyemgi ásirlerde eń keń tarqalǵan háwliler tarmaǵı qaysı mámlekette jaratıldı:

- A) Rossiya aymaǵında.
- B) Ózbekstan aymaǵında
- C) áyyemgi Grekciya aymaǵında
- D) Rim imperiyası aymaǵında

153. Jámaátlik turar jay imaratlarına tómendegiler kiredi:

- A) kvartiralar
- B) mıymanxanalar (sonday-aq, shańaraq túri); motellar; pansionatlar
- C) kvartiradağı bólmeler
- D) úyler, kottedjler, kireyge alınǵan.

154. Elektron qalıplaw sistemaları qollanıladı:

- A) joqarı dárejedege mıymanxanalarda.
- B) mıymanxana komplekslerinde

- C) Mıymanxanada individual bólmelerde
- D) tómen dárejedegi mıymanxanalarda

155. Qabıllaw hám jaylastırıw xızmeti xızmetkerlerine tiyisli bolmağan mıymanxana xızmetkerleri:

- A) Port'e.
- B) bron boyınsha menedjer
- C) Kassir
- D) Administrator

156. Bir waqıttıń ózinde sayaxatshılardıń az sanın jaylastırıw qábileti bar.

- A) teńiz kemeleri
- B) samolyot
- C) dárya kemeleri.
- D) poezd

157. Kruiz dem alısın shólkemlestiriw ushın paydalanıladı.

- A) Flotel.
- B) Flaytel'
- C) Rotel'
- D) Botel'

158. Transfer-bul

- A) sayaxatqa xızmet kórsetiwshi
- B) ayırıqsha turistlik aymaq
- C) turistlik xızmetler qarıydarı
- D) turistlerdi kútip alıw hám ushırasıw ushın transport quralları menen támiyinlew.

159. Anıqlamalar tuwrıma?

- A) Turizmdegi subektiv iskerlik-bul xızmetlerdi iske asırıwshı menejerler, xızmetkerler, marketing teoretikleriniń dóretiwshilik xızmeti bolıp tabıladı
- B) Turizmdegi subektiv iskerlik -turistlik biznesti júrgiziw, qanıgelderdi tayarlaw, menejerlerdiń ruwxıy -dóretiwshilik xızmeti

forma hám usılları bolıp, ol eskisin jaqsılawda ob'ektiv múmkinshiliklerdi iske asırıwğa hám turistlik biznesti júrgiziwdiń jańa usıllarınıń payda bolıwına járdem beredi

- A) Bir-joq, B-awa
- B) A-awa, B-joq.
- C) Bir-joq, B-joq
- D) A-awa, B-awa

160. Aylanıw, sayaxat, sayaxatta dem alıw, qızıǵıwshılıqtan tisqari sayaxat, bos waqıtta seyil etiw, aktiv dem alıw túrлерinen biri, insannıń ruwxıy, mádeniy hám social rawajlanıw quralı dep ataladı

- A) Volonter
- B) mádeniyat
- C) turizm.
- D) oqıw

GLOSSARIY

Atamaların qaraqalpaq tilindegi atalıwı	Atamanın mánisi
Agent	Hár qıylı kelisimlerdi tayarlaw, ayırım jumislardı orınlawda basqa táreptiń (yuridikalıq yamasa fizikalıq) esabınan hám onıń atınan háreket etiwshi insan. Sawdada, sawda agentı menen óndirislik kárxana, firma yamasa jeke insan kelisimge keledi hám kelisim tiykarında isenim qaǵazı arqalı háreket etedi.
Akciya	Akcionerlik jámiyet aǵzalarınń ǵárezet qosqanlıǵı haqqında gúwaliq beriwshi, qımbat bahalı qaǵaz. Akciyanı satıp alǵan insan, akcioner bolıp, belgili bir huqıq hám minnetlemege iye boladı.
Akcionerlik jámiyet	Kárxananın shólkemlestiriwshilik-huqıqıy túri bolıp, jámiyet óziniń erkindegi mülki, baylıǵına tiykarlanıp háreket etedi. Akcionerlik jámiyettiń kapitalı, jámiyet aǵzalarınń qosqan pul ǵárezetleri yamasa materiallıq baylıqlarınan quraladı.
Assortiment	Satıw bólmesinde hár qıylı kóplegen ónimlerdiń toplanıwı; ayırım jaǵdayda bir túrdegi ónimlerdiń hár qıylı toplamı.
Bank	pul ǵárezetlerin jamlestiretuǵın, qarız beriwshi, pul, qımbat bahalı kaǵazlardı, esap-sanaqlardı iske asırıwshı kárxana.
Birja	Qımbat bahalı qaǵazlar, valyuta, tovar, jumısshı kúshi hám shiyki-zatlar satılatuǵın hám satıp alınatuǵın orın.
Baji tólemi	Shegeradan shıǵıp atırǵan yamasa kirip kelip atırǵan ónimlerge belgileniwi múmkin bolǵan tólem. Onıń muǵdarı mámlekettiń siyasatına baylanıslı. Bajınıń muǵdarı arnawlı baji tariflerinde belgilenedi.
Bazar segmenti	Bazardıń belgili bir bólegin quraydı hám bazarda tutınıw maqseti birdey bolǵan qarıydarlardıń háreketin sáwlelendiredi. Qarıydardıń dáramatı, turar jeri, dástúriy, milliy úrip-ádetleri, jınısı, jası hám basqa da ózgesheliklerine qarap bazar segmentlestiriledi.

Bazardıń sıyımlılıǵı	Belgili bir bazarda, belgili múddette tólewge uqıplı ónimniń usınısı hám usaqlap satıwdıń bahasınıń dárejesi esapqa alınǵan túrde satılıwı múmkin bolǵan ónimniń muǵdarı. Bazardıń sıyımlılıǵın anıqlawda qandayda bir tovarǵa baǵdarlanǵan xalıqtıń satıp alıw quwatlılıǵı, kárxanalardıń tap usı ónimdi satıp alıw zárúrligi esapqa alınadı.
Bijuteriya	Zergerlik ónimleriniń sawdası.
Bántlik	Miyнет islewge uqıplı xalıqtıń jámiyetlik paydalı miynet penen bánt bolıwı; puqaralardıń jeke hám sociallıq mıtájliklerin qanaatlandırıw menen baylanıslı bolǵan nızamǵa qayshı kelmeytuǵın, miynetten dáramat alatuǵın háreketi.
Dáramatlar	Kárxana, shólkem, firmalardıń háreketiniń áhmiyetli kórsetkishini bolıp, háreketiń barlıq túrлерinen alınıwı múmkin. Sawda firması, dúkannıń dáramatı ónimniń satıw bahası menen satılıw bahası arasındaǵı ayırmashılıqtan kelip shıǵadı.
Imidj	Firmanıń abıroyı, jetistirilip atırǵan ónimniń, xızmettiń sapası, basshılardıń mártebesi haqqında qarıydardıń pikiri.
Investiciya	Keleshekte payda alıw, nátiyjege erisiw maqsetinde qandayda bir kárxanaǵa uzaq múddetke kapital qoyıw.
Infrastruktura	Hár qanday bir tutas ekonomikalıq sistema hám strukturanıń bolıwı shárt esaplanǵan quramalıq bólim. Sózbe-sóz táriplegende, infrastruktura – bul ekonomikalıq sistemanıń tiykarı, fundamenti, ishki dúzilisi degendi bildiredi. «Infrastruktura» ataması latinsha «infra» - tómengi, astı; «structura» - dúzilme, jaylasıw sózлерinen payda bolǵan. Ekonomikada, óndiris hám sociallıq infrastruktura úlken áhmiyetke iye.
Óndirislik infrastruktura	Óndiristiń rawajlanıwı ushın sırtkı jaǵdaylardı támiyinlewshi tarmaqlar kompleksi bolıp, óziniń ishine temir hám avtomobil' jolların, elektr, gaz hám suw menen támiyinlew, baylanıs kommunikaciýaların, sklad hám basqalardı aladı.
Internet xızmetleri	Internet tarmasınıń abonentlerine ámeliy shártnamalar arqalı usınıs etiletuǵın funkcional imkaniyatlar kompleksi: elektron pochta, fayllardı

	qabıllaw hám uzatıw, veb-hújetlerdi oqıw, belgilengen aralıqta turıp bir waqıtın ózindegi baylanıs (chat), terminal arqalı erkin paydalanıw, tarmaqtahújetlerdi saqlaw hám paydalanıw h.t.b.
Sociallıq infrastruktura	Xalıqtın kún-kórisin, onıń abadanlıǵın támiyinlewge xızmet etiwshi hár qıylı shólkem hám ob'ektlerdiń kompleksi. Máselen, bilimlendiriw shólkemleri, dem alıw hám emleniw orınları, úy-jay, kommunalıq hám turmıshlıq xızmet kórsetiw filialları, tábiyǵıy gaz, ishımlık suwı, elektr energiyası menen támiyinlew, jolawshı tasıw transportı hám basqalar.
Sociallıq obektleri	taraw Xalıqtın minásip kún-kóriw jaǵdayı hám abadanlıǵın támiyinlewge xızmet etiwshi taraw hám tarmaqlardıń kompleksi. Bulardıń qatarına turaq-jay fondı, den-sawlıqtı saqlaw, turizm, bilimlendiriw, sport, mádeniyat mekemeleri hám basqalardı kirgiziw múmkin.
Kooperaciya baylanısları	Hár qıylı óndirislik tarmaqlarda belgili bir ónimdi tayarlaw boyınsha uzaq múddetli baylanıslardı ornatiw.
Koncern	Óndiristiń diversifikaciyası, yaǵnıy kárxanalardıń háreket etiw tarawları hám jetistiretuǵın ónim túrleriniń keńeyiwı, jańalanıp turıw tiykarında júzege keletuǵın iri kóp tarmaqlı korporaciya.
Kon'yuktura	Xojalıqtıń belgili bir dáwirindegi jaǵdayın xarakterlewshi kórsetkishler toplamı.
Lizing	Imarat, qurılma, mashina, ásbap-úskeler, transportlardı orta hám uzaq múddetke ijaraga beriw.
Licenziya	Qandayda bir háreketiń túri menen shuǵıllanıw ushın mámleketlik organlar tárepinen ruxsat beriw. Bul jerde Turistlik háreketi iske asırıwǵa tiyisli huqıqtı tastıyıqlawshı arnawlı ruxsatnama.
Finanslıq institutlar	Belgilengen nızam hám qaǵıydalar sheńberinde háreket etiwshi mámlekettegi finans-kredit shólkemleri.
Marketing	Bazardıń talaplarına boysınǵan túrde tutınıwshılardıń mıtajlıǵın múmkinshiligi bolǵanında qanaatlandırıwǵa qaratılǵan xojalıq háreketin shólkemlestiriw hám basqarıw sisteması.

Nou-xou	Ónim jetistiriwdi ózlestiriwdi ańsatlastırıw hám tezlestiriwshe járdem beriwshi texnikalıq bilim, texnikalıq tájiriyebe, óndiristiń jasırın múmkinshilikleri.
Pablik rileyshnz	Ónim, xızmet, firma, kárxana haqqında jaqsı pikirdi júzege keltiriw processı.
Protekcionizm	Milliy óndiristi rawajlandırıw maqsetinde shet el básekesinen saqlaw, qorǵaw.
Básekege shıdamlılıq	Kandayda bir ónimniń tutınıw qunı bir-birine tuwrı keletuǵın basqa bir tovarǵa salıstırıw, bahalaw kórsetkishi.
Rentabellik	Kárxana háreketiniń paydalılıq dárejesi. Onıń úsh túrli kórsetkishi bar: kárxananiń aktivleriniń rentabelligi, jeke kapitaldıń rentabelligi hám satılǵan ónimniń rentabelligi. Bul kórsetkishler balanstaǵı (taza) payda kórsetkishlerin kárxana aktivleriniń ortasha jıllıq qunı, aylanısqa shıǵarıılǵan akciyalardıń muǵdarı, jeke kapitaldıń muǵdarı hám satılǵan ónimniń ózine túser bahasına qatnası menen anıqlanadı.
Sertifikat	Turistlik xızmetlerdiń sapasın hám olardıń belgilengen standartlarǵa yamasa basqa da normativlik hújjetke muwapıqlıǵın tastıyıqlawshı hújjet.
Qamsızlandırıw	Kútilmegen jaǵdaylardan yamasa táwekelshilikten kórilgen zıyanınıń bir bólegin yamasa tolıǵı menen qaplaw, qorǵaw ilajları.
Isbilermen	Yuridikalıq tárepke iye bolǵan túrde yamasa onı shólkemlestirmesten turaqlı túrde isbilermenlik penen shuǵıllanıwshı insan.
Isbilermenlik	Bul múlikshilik sub'ektleriniń paydaǵa erisiw maqsetinde táwekelshilik etip hám múlikshilik juwapkershiligi tiykarında hárekettegi nızamshılıq sheńberinde baslamashılıq penen ekonomikalıq háreket etiwı.
Tarif	Qandayda bir jumıs, xızmet ushın rásmiy túrde belgilengen tólem.
Tender	Birja sawdasın ótkeriwde kelip túsetuǵın usınıs. Usınıs beriw tártibi, sawdanı ótkeretuǵın shólkem tárepinen belgilenedi.

Turizm	Fizikalıq táreplerdiń turaqlı jasaw ornınan sawallandırw, aǵartıwshılıq, kásiplik yamasa basqa da maqsetler ushın barǵan jerinde (mámlekette) haqı tólenetuǵın xızmet penen shuǵıllanbaǵan túrde uzaǵı menen bir jıl múddetke jónep ketiwi.
Turist	Ózbekstan respublikasınıń territoriyası boylap yamasa basqa mámleketke sayaxat etiwshi (turaqlı jasaw ornınan turizm maqsetinde jónep ketiwshi) fizikalıq tárep.
Turistik háreket	Sayaxat hám usılar menen baylanıslı xızmetlerdi shólkemlestiriwshi háreket.
Turistik resurslar	Tiyisli territorianıń tábiyǵıy - klimat, sawallandırw, tariyxıy - mádeniy, aǵartıwshılıq hám socialıq - turmıs xızmetin kórsetiw kompleksi.
Turistik hárekettiń sub'ektleri	Belgilengen tártipte dizimge alınǵan hám turistik xızmetlerdi kórsetiw menen baylanıslı háreketti iske asırıw ushın, licenziyaǵa iye kárxanalar, shólkemler.
Turistik industriya	Turistik hárekettiń, turistlerge xızmet kórsetiwiniń támiyinlewshi hár qıylı sub'ektler (miymanxanalar, turistik kompleksler, kempingler, moteller, pansionatlar, ulıwma awqatlanıw orınları, transport kárxanaları, mádeniyat, sport mekemeleri hám basqalar) kompleksi.
Tur	Belgilengen jónelis boyınsha turistik xızmetlerdiń kompleksi (orınlardı bánt etiw, jaylastırıw, awqatlanıw, transport, rekreaciya, ekskursiya xızmetleri hám basqa da xızmetler) menen támiyinlengen anıq múddetlerdegi turistik sayaxat.
Turistik xızmetler	Turistik háreket sub'ektleriniń jaylastırıw, awqatlanıw, transport, axborot-reklama xızmetlerin kórsetiw tarawındaǵı, sonday-aq, turistlerdiń mıtájliklerin qanaatlandırwǵa qaratılǵan basqa da xızmetler.
Turistik jollanba (vaucher)	Turisttiń yamasa turistler gruppasınıń tur quramına kiriwshi turistik xızmetlerge bolǵan huqıqın belgilewshi hám bunday xızmetlerdiń kórsetiliwin tastıyqlawshı hújjet.
Turistik (tur) ónimler	Turizm processinde iske asırılatuǵın xızmetler hám shıǵınlardıń jıyındısı.
Turistik qamsızlandırıw	Turistlerdiń ómirin májbúriy qamsızlandırıw.

Turistik (tur) jónelis	Turistlerdi, turizm háreketin iske asırıwı ushın alıp barılǵan jónelis.
Xolding kompaniya	Bul múlik iyeleri tárepinen bir qansha ǵárezsiz akcionerlik jámiyetlerdiń háreketin kadaǵalaw maqsetinde shólkemlestirilgen akcionerlik amiyet.
Jeke kapital	Isbilermennin eń áhmiyetli hám sheshiwshi kúshke iye bolǵan ǵárezjeti.
Jeke firma	Ayırım insan yamasa shańaraqqa tiyisli bolǵan jeke múlikshilikke tiykarlanıp háreket etiwshi kárxana.
Ekskursiya xızmeti	Turistik hárekettiń tariyxıy estelikler, diqqatqa ılayıqlı orınlar hám basqa da ob'ektler menen tanıstırıw maqsetinde aldın-ala dúzilgen jónelis boyınsha ekskursiya jetekshisiniń járdeminde 24 saattan kóp bolmaǵan ekskursiyalardı shólkemlestiriwge tiyisli bólimi.
Shirket firması	Bir neshe isbilermenlerdiń óz-ara múlikshilik birlesiw hám isbilermenlikten alınatuǵın paydanı bólip alıwǵa tiykarlanǵan birge islesiw kárxanası.

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»GI PF 60 son farmoni//lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni // Toshkent sh., 2016-yil 2-dekabr, PF-4861-son.
3. Ўзбекистон Республикаси «Туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»гиЎзбекистон Республикаси Президентининг Фармони // Тошкент ш., 2018-йил 3-февраль.
4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Т.: Ўзбекистон, 2017. -56 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Т.: Ўзбекистон, 2017.-104 б.
6. Abduvohidov A., Qutlimurotov F. - Turizm iqtisodi. - O'quv qo'llanma. - TDIU, 2007 y. - 121 b.
7. Hayitboev R., Haydarov S., Abduxamidov S., va boshq., Turizm marshrutlarini ishlab chiqish. O'quv qo'llanma, Samarqand, 2016.-175 b.
8. Mahmood A. Khan. TOURISM IN CENTRAL ASIA. Cultural Potential and Challenges. CRC Press Taylor & Francis Group. 6000 Broken Sound Parkway NW, Suite 300/ © 2015 by Apple Academic Press, Inc. 377-p
9. Nazarbaev O., Erejepova B., Qalmuratov B. Isbilermenlik tiykarlari No'kis «Qaraqalpaqstan» baspasi, 2011. 112 bet.
10. Sayfutdinov SH. S. Turizmda tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish. O'quv qo'llanma – T: TDIU, 2019. – 204 b.
11. Stephen Williams. Tourism Geography: Critical Understandings of Place, Space and Experience. Taylor&Francis e-

- Library, 29 West 35th Street, New York, NY 10001. 2015-327 p.
12. Tuxliev I.S., Hayitboev R., Safarov B.Sh., Tursunova G. Turizm asoslari. Darslik. Toshkent. 2014. -330 b.
 13. Абабков Ю.Н., Абабкова М.Ю., Филиппова И.Г. «Маркетинг в туризме». Москва-2020
 14. Adilova Z., Norchayev A., Alieva M. Turizm menejmenti. O'quv qo'llanma. -T.: TDIU, 2011, - 180 b.
 15. Амонбоев М., Жўраева Н.. “Туризм иқтисодиёти”. Ўқув қўлланма ТДИУ-2019й
 16. Александрова А.Ю. «Международный туризм». Москва-2022
 17. Александрова А.Ю., Аигина Е.В. «Стратегии развития туризма в странах и регионах мира». Москва-2022
 18. Быстров С.А. “Технология организации туроператорской и турагентской деятельности” М.: ИНФРА-М, 2018.-375с.
 19. Биржаков М.Б. Введение в туризм: Учебник. - М.: Издательский дом Герда. 2006. – 512 с.
 20. Джанджугазова Е.А. «Туристско-рекреационное проектирование». Москва-2021
 21. Гладилин В.А. "Предпринимательство в туризме" ч 1 : учебное пособие / — М: РУСАЙНС, 2018—112с.
 22. Емелин С.В. «Технология и организация турагентской деятельности». Москва-2021
 23. Игнатьева И.Ф. «Организация Туристской Деятельности». Москва-2021
 24. Qalmuratov B «Menedjment. Marketing» sabaqliq Tohskent «Innovastiyon Ziy» 2022. 222 b
 25. Qalmuratov B «Menedjmentke kirisiw» sabaqliq Tohskent «Innovastiyon Ziy» 2023. 206 b
 26. Nazarbaev O., Erejepova B., Qalmuratov B Isbilermenlikin' ekonomikalıq tiykarlari IQTISODYOT-MOLLYa» нашриёти Тошкент 2009. 94 бет
 27. Nazarbaev O., Erejepova B., Qalmuratov B Isbilermenlik tiykarlari No'kis «Qaraqalpaqstan» baspasi, 2011. 112 bet.
 28. Козырев В.М., Зорин И.В., Сурин А.И. Менеджмент туризма. Экономика туризма. Учебник (серия менеджмент

- туризма), (ГРИФ). - М.: Финансы и статистика. 2004. – 253 с.
29. Кусков А.С., Джаладян Ю.А. «Основы Туризма». Москва-2021
30. Морозова М.А. «ТУРИЗМ». Москва-2022
31. Морозов М.А. Экономика туризма: учебник / М. А. Морозов, Н. С. Морозова, Г. А. Карпова, Л. В. Хорева. — М. : Федеральное агентство по туризму, 2014. — 320 с.
32. Рўзиев Ш. -Туристтик бизнес барқарорлиги ўқув қўлланма/ ТДИУ-2019 й.
33. Трубилин А.Г «Развитие внутреннего туризма территорий». Москва-2021
34. Христов Т.Т. «ГЕОГРАФИЯ ТУРИЗМА» Москва-2021
- Internet saytlari:**
1. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi
2. www.stat.uz – O'zbekiston Respublikasi davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti
3. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasining statistik ma'lumotlari.
4. www.world-tourism.org/infoshop
5. www.interunion.ru – turistik assotsiatsiyalar sayti
6. www.world-tourism.org – butun jahon turizm tashkiloti sayti
7. www.wttc.org – turizm va sayohat bo'yicha butun jahon kengashi sayti
8. www.e-tours.ru – ishbilarmonlik turlar, ko'rgazmalar va konferentsiyalar sayti
9. www.travel-library.com – sayohatchilar elektron kutubxonasi
10. www.ziyounet.uz – ta'lim portali
11. www.uzbekturism.uz – O'zbekiston Respublikasi turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi rasmiy sayti

MUNDARIJA

KIRISIW	3
1-BAP. "TURIZMDE ISBILERMENLIK" PĀNINIŇ MAZMUNI, MAQSETI HĀM WAZIYPALARI	5
Jobasi	5
1.1. Isbilermenlik tūsinikleri hām klassikalıq isbilermenlik	5
1.2. Kishi biznes hām isbilermenlik xızmetiniń ekonomikalıq, socialıq hām huqıqiy tiykarları	5
1.3. Turizmde isbilermenlik hāreketiniń túrleri	5
1.1. Isbilermenlik tūsinikleri hām klassikalıq isbilermenlik	5
1.2. Isbilermenlikti rawajlandırıwdıń ekonomikalıq, socialıq hām huqıqiy tiykarları	9
1.3. Turizmde isbilermenlik hāreketiniń túrleri	11
1.3. Turizmde innovaciyalıq xızmetti rawajlandırıwdıń maqset hām wazıypaları	14
2-BAP. KISHI BIZNES HĀM ISBILERMENLIKTI SHÓLKEMLESTIRIW HĀM BASQARÍW	20
2.1. Kishi biznes hām isbilermenlik kárxanaların shólkemlestiriw hām mámleketlik dizimnen ótkiziw tártibi	20
2.2. Kishi biznes hām isbilermenlik kárxanalarına licenziya beriw tártibi	22
2.3. Kishi biznes hām isbilermenlikti basqarıwdıń maqseti hām basshınıń basqarıw metodikası	28
2.4. Kishi biznes hām isbilermenlik kárxanaların basqarıwdıń shólkemlestirishlik strukturaları	29
3-BAP. TURIZMNIŇ EKONOMIKALÍQ TÁBIYATÍ HĀM TIYKARGÍ KONCEPCIYALARI	35
3.1. Turizm ekonomikası hām ekonomikanıń basqada tarmaqları	35
3.2. Turizmde rawajlandırıwdıń kórsetkishler sisteması	37
3.3. Turizmniń ekonomikalıq ortalığı	40
3.4. Turizm siyasatı hām turistlik renta	42
4-BAP. TURIZMNIŇ MAKROEKONOMIKALÍQ TÁREPLERI	45
4.1. Turistik makroekonomikada bazar tūsinigi hām onıń ózgeshelikleri	45
4.2. Turizm bazarınıń dúzilisi	50
4.3. Turizmde multiplikaciyalıq nátiyjelilik	53
4.4. Turizm tarawındağı mámleketlerdiń bāsekiege shıdamlılıǵı	55
5-BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIK HĀREKETINIŇ EKONOMIKALÍQ ORTALÍǴI	58
5.1. Turizm ekonomikasınıń tiykarǵı bólimleri	58
5.2. Turistik ónimler hām xızmetlerdi usınıw dáwiri, muǵdarı, sapası	61
6-BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIK HĀREKETI HĀM ONIŇ TÚRLERI	66
6.1. Isbilermenlik hāreketiniń mánisi, mazmunı hām rawajlanıw basqışları	66

6. 2. Turizmde isbilermenlikning turlari	69
6. 3. Turistik sholkemda innovatsiya	70
7-BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIK SUB' EKTIN SHOLKEMLESTIRIW	74
7.1. Turistik karxanalarning sholkemlestirishlik-huquqiy tiykarlari ham turlari	74
7. 2. Turistik karxanani sholkemlestirishni jobalastirish	78
7. 3. Isbilermenlik subektlerin mamleketlik dizimnen otkerish ham olardi esapqa alish	80
8-BAP. TURISTLIK KARXANANING HUQUQIY TIYKARLARI	83
8.1 Turizm xizmetini lisenziyalash	83
8.2 Lisenziyalashning talablari ham shartlari	84
8.3 Turistik xizmat ko'rsatishni sertifikatlash	90
8.4 Sertifikatlashni tartibi	92
9- BAP. TURISTLIK KARXANANING TIYKARGI FONDLARI	99
9.1. Tiykargi fondlarning kategoriyalarini	99
9.2. Turizmning materialliq ham materialliq emes tiykargi qurallari, olarning tozi	101
9.3. Turizmning tiykargi qurallarning amortizatsiyasi	102
9.4. Tiykargi qurallardan foydalanish ko'rsatkishlari	105
9.5. Miymanxana ham turizm biznesidagi, tiykargi kapitalning o'zgarishlari	107
10-BAP. TURISTLIK KARXANANING AYLANBA QARJILARI	108
10.1. Aylanba qarjilar tushirish, dazilisi ham qaliplestirish dereklari	109
10.1. Aylanba qarjilar tushirish, dazilisi ham qaliplestirish dereklari	109
10.2. Aylanba qarajetlarning harakati	112
11-BAP. TURISTLIK BAZAR HAM ONING TIYKARGI TAREPLERI	115
11.1 Turistik bazar tushirish ham oning o'zgarishlari	115
11. 2. Turistik bazar xizmatini masimlili	119
11. 3. Turistik bazarda reklamani o'rnini ham oning iske asirish usullari	121
12-BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIKNI SHOLKEMLESTIRIWDE MARKETINGTEN FOYDALANISH	129
12. 1. Marketingning manisi ham funktsiyalari	129
12. 2. Bazarda bahalash ham qariydarning talabini uyrenish	131
12. 3. Onimni bazariga shiqarish strategiyasi	134
12. 4. Marketing jobasi ham bag'darlamasi	136
13-BAP. TURISTLIK KARXANADA KADRLAR MENEN ISLESISH HAM OLARDI MOTIVATSIALASH USULLARI	142
13. 1. Turizmde miynetning ahamiyati ham o'zgarishlari	142
13. 2. Turistik karxanalarning miynet resurslari	144
13. 3. Miymanxana biznesida xizmatkorlarni motivatsialash	146
13. 4. Motivatsiya teoriyalarini turmushga qo'llanish	148
13. 5. Miymanxanada xizmatkorlarni xoshametlew usullari	151

13. 6 Motivatsiyaning qariydarlari ham motivatsiya menen baylanish masalalar	156
14-BAP. TURISTLIK KARXANADA MIYNET ONIMDARLIGI HAM MIYNET HAQI	159
14. 1. Miynet haqi ham oning waziyatlari	159
14. 2. Tarif sistemasi ham miynet haqining funktsiyalari	162
14. 3. Turizmde miynet onimdarligi	166
14. 4. Miynetke haqi to'lovning formallari ham sistemalari	167
15-BAP. O'ZBEKSTANDA QONAQ UYLERIN SHOLKEMLESTIRIW	172
15. 1. O'zbekstanda turizm tarawining ravalanishini huquqiy tiykarlari	172
15. 2. O'zbekstanda qonaq uylari ham olardi sholkemlestirish zarurligi	175
15. 3. Qonaq uylarin sholkemlestirishning shet el tajiriyasi	176
15. 4. O'zbekstanda qonaq uylarin sholkemlestirishga qoyilatuq talablar	178
16 -BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIK XIZMETIN SHOLKEMLESTIRIWDE GASTRONOMIYANING ORNI	187
16. 1. Gastronomiya turizmining turlari, ravalandirishning maqsadi ham waziyatlari	187
16. 2. O'zbekstanda gastronomiya turizmin qaliplestirishning o'zgarishlari	191
16. 3. Koshe awqatining tariqi ham oning ravalanishi	192
17-BAP. TURIZMDE ISBILERMENLIKNI SHOLKEMLESTIRIWDE XALIQ- ARALIQ TAJIRIYEDEN FOYDALANISH	200
17. 1. Shet mamleketlerde turizm tarawida isbilermenlikni ravalandirishda mamleketing roli	200
17. 2. Evropaning ravalangan mamleketlerinde turizmni ravalandirish menen shugullanish sistemalar	202
17. 3. Turizm tarawida isbilermenlikni ravalandirishda AQSh tajiriyasi	204
Testlar	209
GLOSSARIY	242
Foydalanilgan adbiyatlar	248

B. S. Qalmuratov, N. D. Beglenov, U.A. Oteev

TURIZMDE ISBILERMENLIK

Oqirliq

Tashkent - "METHODIST NASHRIYOTI" - 2023

Redaktor: O.Inyatov

Bichimi 60x90. "Cambria" garniturası.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 16. Nashr bosma tabog'i 16.

Adadi 100 nusxa.

"METHODIST NASHRIYOTI" MCHJ matbaa bo'limida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy ko'chasi, 5-uy.

+99893 552-11-21

Nashriyot roziligisiz chop etish taqiqlanadi.